CSONGRÁDVÁRMEGYE

TÖRTÉNETE.

*

IRTA

DR. ZSILINSZKY MIHÁLY.

MÁSODIK RÉSZ.

BUDAPEST.
KIADJA CSONGRÁDVÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE.
1898.

495—1898. Budapest. Nyomatott Wodianer F. és Fiainál.

HARMADIK IDŐSZAK. 1712—1780.

I.

Csongrád önálló vármegyévé lesz. — A rácz katonai határőrvidék megszünik. — A vármegye ujra szervezkedik. — Csekély határát Békés, Heves-Külső-Szolnok, Bács, Pest-Pilis-Solt vármegyék felé nagyobbítani igyekszik.

A szathmári békekötés után új korszak kezdődött a magyar nemzet s ezzel együtt Csongrád vármegye életében is.

Az uralkodóház elismerte a nemzet jogait, megerősítette régi alkotmányát és helyreállította annak legerősebb védfalát a vármegyék önkormányzatát. Láttuk, hogy Csongrád vármegye a török uralom alatt elvesztette önállóságát, hogy majdnem kétszáz esztendeig más szomszéd vármegyékhez tartozott, gyüléseit hol Pesten, hol Füleken, hol Szendrőn tartotta. A török uralom megszünése után pedig egészen a szegedi kamarai praefectus hatalma alá került. Mint külön vármegye nem létezett.

Most a béke helyreállítása után az ország rendei hangosan követelték, hogy a török által elpusztított úgynevezett határőrvidéki vármegyék, jelesül Pozsega, Verőcze, Szerém, Valkó, *Csongrád*, Csanád, Arad, Békés, Zaránd, Torontál, Bodrog és Szörény az országba visszakebeleztessenek; mert tarthatatlannak mondák azt, hogy ezek a vármegyék „hol a határőri intézkedés neve alatt, hol a rácz népnek valaha adományozott királyi szabadalmi levelek ürügye alatt“ tulajdonképpen a rendes vármegyei közigazgatás keretén kívül álljanak.

A király meghallgatta a rendek kérelmét, és az 1715. : 92. t.-cz. kimondja, hogy ő felsége a nevezett vármegyéknek, — mint az ország szent koronájához tartozóknak a rendek által szorgalmazott visszakebelezését a szent korona ősi jogaiban gyökerezettnek ismeri el. — De mivel ez az ügy nagy megfontolást, és nemcsak a közigazgatási hatáskörnek a katonaitól való elválasztását, hanem az eddig bizonytalan vármegyei határok meg-

határozását s különválasztását is megkívánja, annál fogva ő felsége kijelentette, hogy az ez iránt felállítandó bizottmány vizsgálata és jelentése alapján akként fog elintéztetni, hogy a közjónak és az ő szolgálatának semmi hiánya ne legyen.

Az itt említett országos bizottság csakugyan ki lett küldve, és a következő 1722-diki országgyűlés elé terjesztett munkálatában azt indítványozta, hogy a nevezett vármegyék, köztük Csongrád is, úgy törvénykezési, mint politikai tekintetben a szent koronához visszacsatoltassanak. Ez meg is történt; de még hátra volt az úgynevezett *tiszai határőrvidék* és a *rácz*

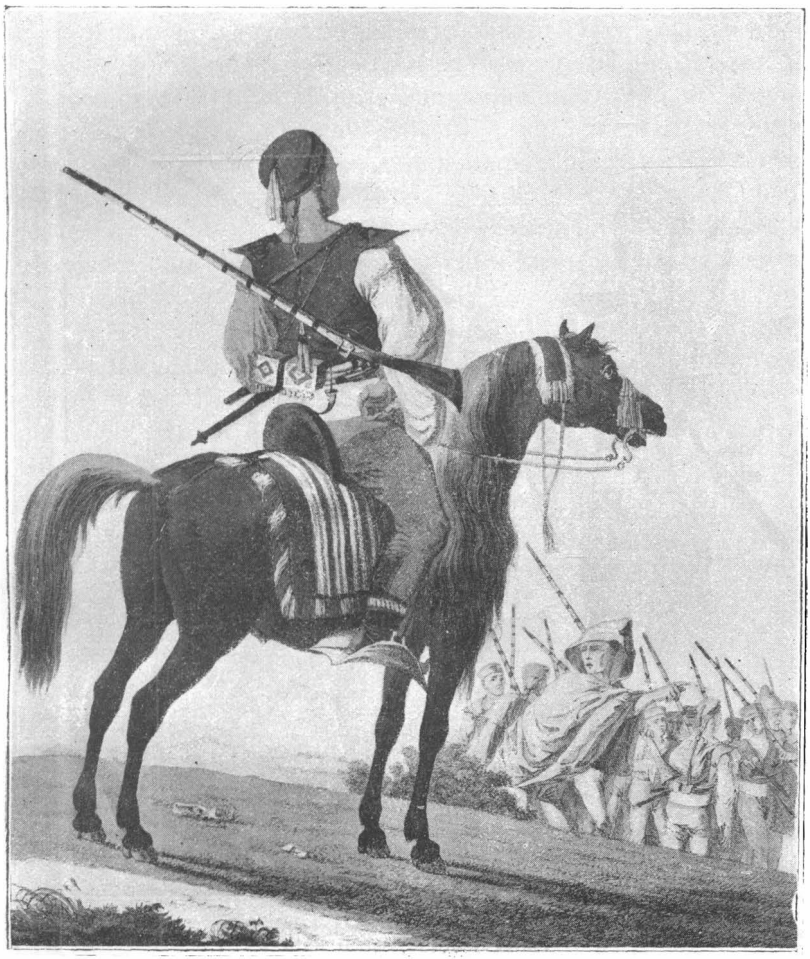
III. Károly.

militia rendezésének ügye, mely egész Mária Terézia koráig külön hatóságot képezett.

A rácz militia nem volt hadilag szervezett katonaság; de azért mégis katonatisztek vezérlete alatt állott. A bécsi kormány azt a nagy hibát követte el, hogy ezt a félig katona, félig paraszt népet kiváltságokkal ruházta fel; hogy földbirtokot adott neki és felmentette minden tehertől, sőt még a vármegyei hatóság fe-

gyelmi hatalma alól is. Ez a körülmény, és különösen az, hogy a vármegye tartozott neki élelmet adni és egyéb szolgálatokat tenni, természetesen igen viszás helyzetet teremtett.

A rácz katonák csakhamar éreztették hatalmukat a polgári hatósággal és a védtelen lakossággal. A panaszok évről-évre,

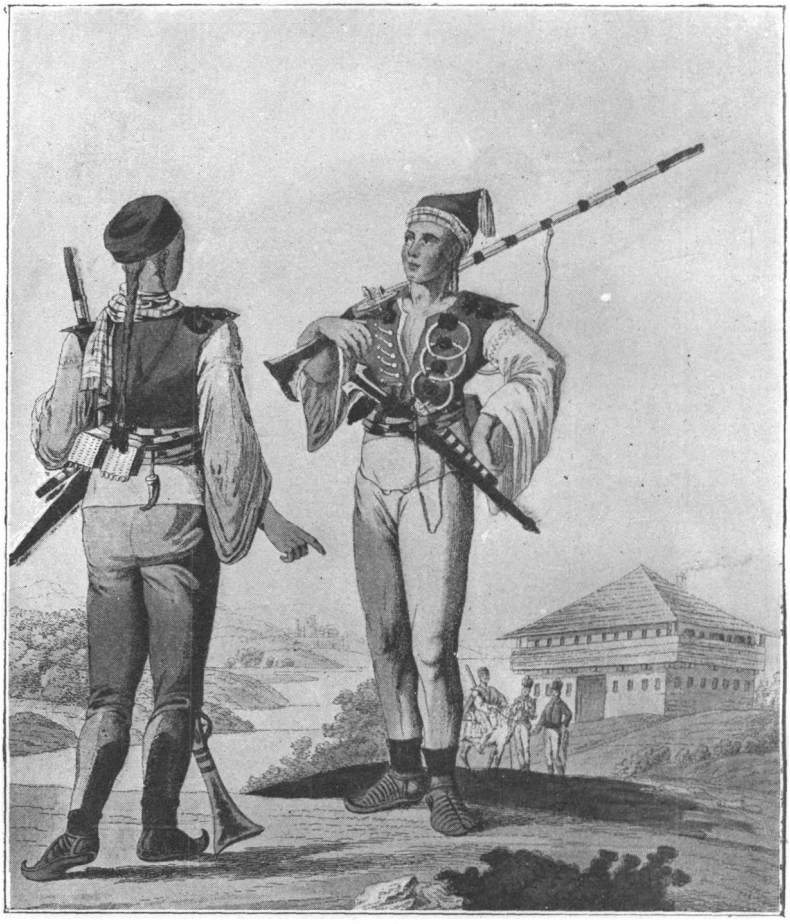
Rácz katonák.

sőt napról-napra szaporodtak. Nem csoda, hogy a vármegye erősen sürgette ennek az állapotnak megszüntetését.

Az 1723-iki országgyűlésen kérte a megigért bizottság kiküldetését és a katonai helységeknek a vármegyei hatóság alá

rendelését. A király azzal nyugtatta meg, hogy még ezen országgyűlés folyama alatt fog módot keresni ezen nagyfontosságú kérdés megoldására.

De „az idő rövidsége“ miatt ez nem történt meg. A rendek

Határőrvidéki szerb katona.

ismételve kérnek és sürgetnek; de a bizottság kiküldése ismét elodáztatott.

Csongrád vármegye külön kérelemmel fordult új főispánjához b. Révay Mihályhoz és földesuraihoz. A főispán megigérte, hogy a „militáris helyek“ ügyében személyesen fog közben-

járni Bécsben. „Ottan leszen alkalmatosságom úgymond — mindeneknek végére járnom és ha szükségesnek és alkalmatosnak fogom látni, az iránt való instantiát is bele fogom adni a vármegye neve alatt . . . . . tartanám kiváltképpen való szerencsémnek, ha az én főispánságomnak idejében a tek. nemes vármegye nagyobbra és továbbra terjedhetne . . .“ [1])

B. Harruckern J. György, Szentes és vidékének hatalmas ura, kihez a vármegye szintén folyamodott, 1730. aug. 15-kéről Bécsben kelt levelében azt írja, hogy meggyőződött, miszerint az úgynevezett katonai helyek hajdanában csakugyan a vármegye területéhez tartoztak. Óhajtja tehát, hogy azok minél elébb oda visszacsatoltassanak. De mivel ez az ügy, nézete szerint, csak országgyűlésen oldható meg, alig hiszi, hogy közbenjárásának az udvarnál valami eredménye lehetne. Mindazáltal megigérte, hogy annak idején a vármegye kívánsága szerint fog eljárni. . . .[2])

Végre a sok ellenségtől megtámadott és a magyarok segítségére utalt Mária Terézia meghallgatta a könyörgő vármegye szavát, és az 1741-iki országgyűlés folyama alatt összehívta a még 1715-ben megigért bizottságot, melynek elnöke Patasich Gábor kalocsai érsek, s egyik kitünő tagja Csongrád vármegye alispánja Andrássy Zsigmond volt.

A bizottság javaslata határozottan azt sürgeti, hogy a katonai helyek minél elébb polgárosítassanak, mert a jelen helyzetet elviselhetetlennek tartja. „Jelenleg — úgymond — a rácz katonaság erőszakkal bitorolja a legtermékenyebb földeket. A vármegyei hatóságnak alárendelt polgári egyének ki vannak zárva a földek élvezetéből. A saját honukban hazátlanná lett magyarok kénytelenek kenyér után ide s tova bolyongani a vidéken. Mindezen bajokon felül különösen figyelembe veendő, hogy az úgynevezett katonai helyek valóságos fészkei a tolvajoknak, rablóknak és mindenféle gonosztevőknek; egyszerűen azért, mert nem tartoznak a rendes előljárók hatósága alá, s ekként nem ellenőrizhetők és nem büntethetők. Sőt azt lehet tapasztalni, hogy a bűntettek elkövetésében segédkezet nyújtanak egymásnak. A terjedelmes földbirtokon a kapitányok és más katonatisztek önkényesen gazdálkodnak.

Ez által ezeknek hatalma és tekintélye nagyobbá lesz, mint a földes uraké és a vármegyei hatóságé. Ők a katonai községek-

[1]) Révay levele jul. 17-ről várm. levélt.
[2]) Harruckern levele a várm. levéltárban.

ben teljhatalommal rendelkeznek a polgári elem felett, szorítván a népet mindenféle közmunkára, felbátorítván azt néha a földes urak ellen is.

És ha a határszéli rácz katonák által elkövetett ezen baj összevettetik az ő katonai szolgálataikkal, be kell vallani, hogy a puszta katonai néven kívül egyebet nem tudnak felmutatni. Fegyverzetük fölötte hiányos. A katonai szabályokat és fegyelmet nem ismerik . . . és ha van alkalom, hogy katonai szolgálatot tegyenek, arra úgy kell őket kényszeríteni . . . szóval teljesen haszontalanok.[1])

Grassalkovich Antal.

Ezen jelentés alapján jött létre az 1741. 18. t.-cz., mely azt rendeli, hogy a katonaiaknak nevezett helyek Bács, Bodrogh, *Csongrád*, Arad, Csanád és Zaránd vármegyékben a vármegyei törvényhatóságoknak vissza adassanak s alájok vettessenek!"

A végrehajtás azonban a bekövetkezett háborúk miatt csak 1750-ben következhetett be. A királyné által kiküldött „bekebelezési" bizottság, melynek elnöke gr. Grassalkovich Antal volt, az alsó Tiszánál kezdte meg működését. Titeltől indúlva Zentán át Szegedre jött, hol nagy örömmel fogadták; mert úgy tekintették, mint az ország visszahódítóját és felszabadítóját idegen katonai hatóság alól. Valóban azt lehet mondani, hogy Csongrád vármegye csak a tiszai határőrvidéknek polgárosítása és a rácz militia megszüntetése által nyerte meg tulajdonképeni önálló vármegyei jellegét; ezzel szűnt meg a török uralomnak utolsó maradványa is a Tisza alsó vidékén.

[1]) V. ö. Acta Diactalia, illető biz. jelentés.

A ráczok eltakarodtak innét; elkeseredésük oly nagy volt, hogy még az országban sem akartak többé maradni, hanem Oroszországban kerestek maguknak új hazát.

Az itthon maradt magyarság az 1723. 56—58. t.-cz. alapján már korábban hozzá látott a szervezkedés nagy munkájához, mely sokkal nagyobb feladat volt, mintsem hogy azt egy-két év alatt befejezni lehetett volna. Hiszen jóformán újra kellett teremteni a vármegyét. Majdnem húsz évig tartott a telepítés, a ma is létező községeknek benépesítése, beruházása, templomok, iskolák építése, a nemesi rendnek összeszedése, a jobbágyságnak kedvezményekben való részesítése, hogy az együtt maradása biztosítva lehessen.

Fentebb láttuk, hogy Csongrád vármegye a török kiűzése után a császári kamara szegedi praefectusa alá volt helyezve, aki szinte korlátlan hatalommal intézkedett a vidék felett. Most ez a hatalom — bár nem teljes mértékben — a visszaállított vármegye tisztviselőinek kezébe került.

Az első vármegyei gyűlés Szegedre volt összehíva 1723. évi október 6-ikára.

Az új főispán gr. Kollonics Ádám koronaőr, aki személyesen soha sem látogatta meg vármegyéjét, nagy feladatra vállalkozott. Egy teljesen gazdátlan és romokban fekvő vidéket kellett életre ébresztenie, egy elcsigázott népben kellett a jobb jövőben való hitet megerősítenie. Mert az ő közvetlen elődje, akire a vármegye kormányzása ideiglenesen bízva volt, Thau János Ádám szegedi kamarai prefectus, vajmi keveset tett arra nézve, hogy ez a nép bízni tudjon előljáróiban. A kamarai tisztek csak zsarolni tudták a megmaradt gyér lakosságot.

Thau átadta gr. Kollonics helyettesének, az alispánnak, az összes hivatalos iratokat, melyekben kevés vigasztaló volt. Az első vármegyei tisztviselők, jelesül Pásztory Imre alispán, Podráczky György jegyző, Zaffiri Imre ügyész, Szlovenics Mihály szolgabíró, Kamarás János pénztárnok époly idegen emberek voltak itt, mint maga a főispán, aki ide hozta őket. Nem választotta őket senki, mert Csongrádnak nemessége egészen elpusztult, vagy elköltözött innét. A főispán nevezte ki őket tetszése szerint; örült, hogy irástudó embereket tudott kapni.

Szinte nehéz elképzelnünk azt a kezdetleges állapotot, midőn ezen intelligens vármegyében nem akadt egy nemes ember sem, aki a vármegyei hivatalra vállalkozhatott volna. A tisztviselőknek legnagyobb része a felvidékről került ide. Ezek sem a

vármegye kiterjedését, sem a megmaradt községek határát nem ismerték. Természetes tehát, hogy a vármegye szervezése nehezen ment.

Először is a községeket és a lakosságot kellett összeírniok, hogy az összeírás alapján kivethessék a szükséges adót. *Szeged* volt a vármegye legnagyobb városa, melynek *Vásárhely* már akkor is erős versenytársa volt. Amarra 4285 frt és 9 denár adót, erre pedig 4292 frt s 29 dénárt vetettek ki. Ezek után következett *Szentes* 2387 frt 53 dénár, *Mindszent* 1639 frt 15 d., *Csongrád* 925 frt 8 d., *Győ* 885 frt 19 d., *Tápé* 715 frt 59 d., *Sass* 820 frt 82 d. és *Ugh* 45 frt 32 d. adóval. Az egész vármegye területén tehát csak kilencz község volt található, melyek összesen 15.995 frtnyi adót fizettek.

Voltaképpen Sass és Ugh nem is tartoztak Csongrád vármegyéhez, hanem Heves és Külső-Szolnok vármegyéhez, mely azokat visszakövetelte. És így Csongrádnak csak *hét községe* maradt, melyek az 1738/40-ki pestis következtében majdnem egészen elnéptelenedtek.

Nagyon természetes tehát Csongrád vármegyének azon törekvése, hogy határát kiterjeszsze és hogy mindazon községeknek visszacsatolását kérje, melyek valaha ezen vármegye területéhez tartoztak.

Békés vármegye felől védelmezte Királyság, Hékéd s Tőke nevű pusztáit, melyekre Békés adót vetett ki azon a czímen, hogy a gyulai uradalomhoz tartoznak. Megkérte a földesurat, b. Harrucker Györgyöt, ne engedje meg, hogy az úgyis „parányi" vármegye területe megcsorbíttassék. Továbbá igényt tartott Orosházához és Szente-Tornyához, Fábián-Sebestyénhez és Donáthoz, melyeket minden áron Csongrádhoz kivánt volna csatoltatni.[1])

Később lépéseket tett arra nézve is, hogy a Heves- és Külsőszolnok vármegyében fekvő Kenderes s Tiszabő nevű birtokokat is visszanyerje.

A tiszai határőrvidék bekebelezése feletti viták jó alkalmul szolgáltak arra, hogy Bács és Bodrog vármegyétől Zentát, Martonost és Kanizsát is visszakövetelje. Nagy fáradsággal és költ-

[1]) Radovics ágens 1745 őszén írja Bécsből, hogy „Szente-Tornya praedium iránt b. Sennyei István számára emanált Regius Consensus extál ugyan in libro Regio et per expressum attingáltatik, hogy ezen Praedium Csongrád vármegyéhez tartozandó légyen.

séggel kereste össze az e czélra szolgáltató adatokat, a leleszi és jászói conventek hiteles helyein,[1]) melyek egészen a Martonosi Pöstyéni családig terjedtek fel.

Legtöbb fáradságot és buzgalmat fejtett ki azonban Szabadka város és Madarász puszta visszaszerzése ügyében. Még 1744-ben felírt a kormányhoz, hogy ezek Csongrád vármegyéhez csatoltassanak, mivel hajdanában idetartoztak. E végett sokat irogatott fel a „bécsi ágensnek“ [2]) és más befolyásos uraknak, hogy ügyét élőszóval is támogassák. Hivatkozott az 1542. 36-ik, az 1546. 53-ik és az 1618. 71. 1. czikkekre, mint a melyek a háborús időben valamely vármegyétől elszakított birtokoknak visszaadását rendelik el.

Nem egyszer deputatiók mennek Bécsbe, hogy a kellő adatokat beszerezhessék. E tekintetben legnagyobb buzgóságot fejtett ki Marsovszky György vármegyei jegyző és h. alispán, aki a kellő okmányokat nemcsak a bécsi udvari levéltárban, hanem a pozsonyi, nagyszombati, nyitrai s szt.-benedeki káptalanokban is kereste, — és biztatta a vármegyét, „hogy az Erdélybe transferált csanádi archivumot is kutattassa fel.“

Hogy mennyire óhajtotta volna Marsovszky megszerezni *Szabadkát*, kitünik levelének következő „Utóiratából.“

„Bizonyos helyen szinte most assecuráltattam Szabadka iránt a Ns. Vármegye részére találtatandó fundamentalis, sőt csoportos documentumokról. Annak, akin legjobban áll ezen dolog, és jövőben is szolgálhat s eddig is szolgált, egy pár lovat igértem a Ns. vármegye nevében. Kérem alázatosan a T. N. Vármegyét, méltóztassék azon egy pár lovat (akárminémű szőrűt, csakhogy a kettő egyforma szőrű legyen), kikkel becsületet vallhassunk, ottan megszereztetni, és erről engemet tudósítani, — akkor hová kellessék küldeni alázatosan meg fogom írni. Még most nem merem megnevezni, mert olyas ember, ki effélékben nevét nem örömest akarná hordoztatni.“

---

[1]) 1751. decz. gyülésen 50 frtot utalványoztak ki Marsovszky Sándornak, aki ötven napot töltött Leleszen és Jászón csongrádi okmányok kutatása végett.

[2]) Megjegyzendő, hogy ezen időben a vármegyék saját érdekeik előmozdítása czéljából, Bécsben külön fizetéses ágenseket tartottak. Csongrádnak ágense ekkor Demjén Gergely, később Radovicz Gáspár volt, aki azért 100 frtnyi évi díjat és sok ajándékot kapott. Az ágensi állást az 1757-ki januári gyülés szüntette be; de 1767-ben, mikor Szegeddel perelt, ujra felállította.

Tehát még vesztegetéstől sem riadt vissza, csakhogy Szabadkát megszerezhesse. A két lovat gr. Károlyi méneséből vették 80 frton. — Maga a főispán is közbe járt; de mindhiába. Az aug. 23-án Csongrádon tartott gyűlésen arról értesítette a vármegyét, hogy minden fáradozása daczára Szabadka a consilium, illetve ő felsége által Bácsmegyéhez csatoltatott.

A vármegye közönsége azonban nem nyugodott; tovább is folytatta a küzdelmet határának kibővítése érdekében. Folyamodott b. Zayhoz, gr. Károlyi Ferenczhez, sőt a váczi püspökhöz is pártolásért. Az 1746-ki jun. 6-án tartott vármegyei közgyűlésen jelenté Marsovszky, hogy a nádor Szabadka ügyében és a hozzá tartozó Madarász, Továnkút, Sebestyénháza nevű puszták, valamint Vörösegyháza és Orosháza Csongrádhoz való csatolása ügyében is f. évi augusztus hó 22-én Pozsonyban fogja a tárgyalást megtartani. A szeptemberi gyűlésnek tudtára adja a nádor, hogy a tárgyalási időt november 14-ére halasztotta el. Felhívja a vármegyét, hogy küldötteit kellő utasítással lássa el, mert ezen a napon dönteni fog az igazság kívánalmai szerint.

De a vármegyei jegyzőkönyvekből látjuk, hogy még 1749-ben is folyik a küzdelem egyes községek visszacsatolása iránt. A vármegye kérvényt intéz a Helytartótanácshoz, a királyhoz, a nádorhoz, a kanczelláriához és a kamarai elnökhöz. A következő évben már unja a további könyörgéseket, és többek között ezt írja a nádornak: „Megvalljuk, keservesen esik a várakozás; mert már vagyon nyolcz esztendeje, mióta nagy költségünkkel, fáradságunkkal ezen dolgot sollicitálják Ő felségétől törvényt és igazságot kérünk, hátra vagy vakra, hadd szakadna már vége.“

Vége is szakadt 1750-ben azzal, hogy mikor a katonai helyek különállósága megszünt, ekkor a fentemlített községek is végképen elszakadtak Csongrád vármegyétől. De azért, amint látni fogjuk, még gyakran felujult a két törvényhatóság közötti vita. Sőt Csongrád még 1764-ben is oda utasította az ország gyülésére kiküldött követeit, hogy bizottság kiküldését kérjék, mely megvizsgálná, mely helységek és városok tartoztak régente a e vármegye területéhez? Kívánta, hogy ez a bizottság aztán véglegesen határozzon — de a kuriához való felebbezés szabadságának fentartása mellett! A Szabadkára vonatkozó utasítási pontból látni, hogy Csongrád vármegye még mindig nem mondott le e város visszaszerzésére vonatkozó reményéről.

II.

A vármegyének nincs központja; — főispáni interregnum. — B. Szentiványi delegált főispán — tisztujítása. B. Révay Mihály 1730-ban kineveztetik. — Ünnepélyes beiktatása. — A vármegye czímert kap. — Valódi és kétes nemesek. — Első szabályrendelet.

Amily nehezen tudták megállapítani az új vármegye külső határát, oly nehezen ment a vármegyei belélet megszilárdulása is.

Az új vármegyének voltaképpen nem volt székhelye, nem volt központja. Szeged város kétségtelenül legalkalmasabb lett volna erre; de a viszonyok akként fejlődtek, hogy amig Szeged saját birtokainak visszaszerzésével küzködött, addig a vármegye legnagyobb birtokosa, gr. Károlyi Sándor, a maga birtokához tartozó kis *Szegvárt* tette meg székhelylyé, anélkül, hogy ezzel a jövő fejlődését megakasztani akarta volna.

Ő tulajdonképpen csak az első főispánnak, gr. Kollonics Ádámnak, mint rokonának kivánt szivességet tenni, mikor Szegváron lévő díszes emeletes házát annak lakásul felajánlotta. A vármegyét pedig a szegénység vitte oda, hogy mivel saját épülete sehol sem volt, ezen főispáni lakásul felajánlott házban tartsa nem annyira gyűléseit, mint inkább hivatalos iratait. Mert a gyűlések tulajdonképpen vándorgyűlések voltak. Minden hónapban más és más községben tartattak meg. Sok idő folyt le addig, mig a székhelykérdés felvetésével, a Szeged melletti harcz véget ért és Szegvár véglegesen a vármegye székhelyévé lőn.

Hogy miféle fontos érveket hoztak fel Szeged mellett, azt később fogjuk elbeszélni. Most lássuk röviden, miképpen alakúltak a vármegye belső viszonyai.

Először is bénítólag hatott a vármegyei élet kifejlődésére azon körülmény, hogy gr. Kollonics főispánnak 1725-ben történt halála után egész öt évig tartó interregnum következett. A kormány, nem tudni mi okból, nem nevezett ki új főispánt;

és így az ügyek vezetése egészen az alispán, a szegedi kamarai prefectus és a Károlyi-uradalom tisztjeinek kezére került.

A főispánságot maga Károlyi Sándor akarta magának megszerezni családi politikából. Ő ugyanis Szatmár vármegyének örökös főispánja volt, és mint ilyen, majdnem korlátlan ha-

Károlyi Sándor gróf.

talommal intézkedett ezen vármegyéjében. Most azonban fia Ferencz házasodni akart, s így az örökös főispánságot erre akarta átruházni, hogy ő Csongrádot vehesse át.[1]) Ez azonban, nem tudjuk miért, nem történt meg. A csongrádi főispáni szék 1730-ig üresen maradt.

[1]) L. Eble Gábor.

A vármegye rendei nehezen viselték ezt az állapotot s folyamodtak ő felségéhez, hogy „a kereszténység ellenségének torkából csak nem régen kiragadott ezen „desolutus Comitatus“ számára új főispánt kinevezni kegyeskedjék; vagy legalább lehetővé tenni, hogy az időközben elhalt és eltávozott tisztviselők helye választás útján betöltethessék.“

Ő felsége addig is, mig a főispáni széket rendesen betölthetné, a tisztujítás megejtésére báró Szentiványi János kir. táblai birót küldötte ki, mint delegált főispánt, aki aztán 1727. okt. elsején meg is tartotta a tisztujító közgyülést.

Alispánná *Andrássy Zsigmond*ot, jeles tehetségű, nagy szorgalmú és kiváló erélyességéről ismert férfiút választották meg, akit Szatmárból gr. Károlyi Sándor ajánlott és hozott ide. Melléje jegyzőnek *Wránovics* Tamást hozták Nyitravármegyéből; szolgabirónak pedig *Zsámbokréty* Miklóst Trencsénvármegyéből. Ügyésznek újra megválasztották *Zaffiry* Imrét, aki Szepességről került ide. Pénztárnok *Temesváry* András, biztos *Hujen* Pál, esküdt pedig *Lábody* Ádám lett, akik szintén más vármegyékből jöttek ide. Az alispán fizetése 300 frt, a jegyzőé 250 frt, a szolgabiróé 100 frt, a pénztárnoké 150 frt, az ügyészé 80 frt, az esküdté pedig 30 frt volt, mely összegek azonban rövid idő alatt felemeltettek.

Három év mulva, sok kérés és sürgetés után, a király b. Révay Mihály, kir. tanácsost, Turócz vármegye főispánját és a hét személyes tábla ülnökét nevezte ki Csongrád vármegye főispánjául. Ez is rokonságban állott a Károlyi-családdal sógora Ujfalussy révén, akinek neje Károlyi-leány volt.

Kineveztetése nagy örömöt okozott a vármegyében, kivált mikor a rendek megtudták, hogy a főispán személyesen fog lejönni vármegyéjébe.

Nagy jelentőségű esemény volt ez, ha meggondoljuk, hogy Csongrád vármegye századok óta nem látta főispánját saját területén! A mohácsi vész óta nagy zivatarok zúgtak el hazánk felett; a török uralom szomorú nyomokat hagyott maga után; Csongrád ez idő alatt önállóságát vesztette el és csak a szathmári békekötés után nyerte azt vissza. De első főispánja gr. Kollonics — amint láttuk — nem szerencséltette látogatásával — soha.

Most, majdnem öt évi interregnum után az a hír futotta be a vármegyét, hogy az ujonnan kinevezett főispán jön; hogy itt akar lenni és intézkedni a nép érdekében!

A vármegye rendei május 5-én Szegeden rendkivüli ülést tartanak. Üdvözlő levelet irnak Révaynak, melyben őszinte örömüket fejezik ki — jövetele felett. Kivánják, „hogy ez útja legyen nagyobb s érdemivel egyezőbb dignitásoknak consecutiójára.“

Erre az új főispán Blatnicza várából május 23-án válaszolván, megköszöni a szép „aggratulatiót,“ [1]) s felajánlja szolgálatát.

A rendek most minden figyelmüket a főispán méltó fogadtatásának előkészítésére fordítják. Meghívják a vármegye nagybirtokosait, gr. Erdődy Györgyöt, gr. Károlyi Sándort és báró Harruckern Györgyöt; meghívják a szomszédokat is. Elhatározzák, hogy ősi szokás szerint lovas banderium menjen az érkezendő főispán, és az annak beiktatására kiküldött gyaraki Grassalkovich Antal magyar kir. kamarai tanácsos elé. Szóljon a kürt és a tárogató. Hadd lássa a világ, mint fogadja Csongrád vármegye a kebelébe érkező első főispánját!

Az ünnepély napjául október 2-ka tűzetett ki. E napon az idegen előkelő uraknak egész serege volt látható Csongrádon; ott volt b. Orczy István kuriai bíró, Stoeszl Kristóf birtokos, várkonyi b. Amade László, Farkas István, Podmaniczky László, Prónay Gábor, Almássy János és Márton, Radvánszky György, Borbély Mihály, Rudnyánszky József és a vármegyének színejava.

A beiktatást megelőző napon a Pest felől érkező főispán és királyi biztos elé egész Kecskemétig küldöttség ment, mely őket üdvözölvén, egész a vármegye határáig kisérte. Itt gyönyörű látvány tárult az érkezők szemei előtt.

Andrássy Zsigmond vármegyei alispán a többi megyei tisztviselők élén „more gentis nostrae“ száz tagból álló díszruhás banderiummal fogadta őket. A lovasok illően, katonai

---

[1]) Tekintetes Nemes vármegye! Ajánlom tekintetes nemes vármegyének igaz kötelességgel való szolgálatomat. — Sub dato 5. hujus particularis gyűlésből Szeged városában datált levelét vettem kedvesen és obligatióval, nagyrabecsűlvén főispánságomra való szép aggratulatióját, melyet minthogy felséges kegyelmes urunk nékem kegyelmesen resolválni méltóztatott, felteszem minden tehetségemet t. n. vármegyének hasznos szolgálatira; és proxime kivévén ez iránt való expeditiókat circa necessarias dispositiones, udvarlok t. n. vármegyének tudósító irásommal, az alatt is magamat gratiájába recommendálván, maradok kötelességgel való igaz szolgája.

Blatnica várában, május 23. Br. *Révay Mihály.*

módon tisztelegtek, Zsámbokréty Miklós szolgabiró és Hujen Pál biztos vezérlete mellett. Az üdvözlő beszédet mondó alispán kiemelte, hogy ez a vármegye századok óta volt megfosztva a szerencsétől, hogy főispánját ősi szokás szerint saját területén fogadhassa és ünnepelhesse. Ez a körülmény magyarázza meg azt a nagy lelkesedést és azt a kiváló pompát, melyet a vármegye közönsége ezúttal kifejt.

Révay és Grassalkovich látható megindulással szemlélték a szép banderiumot és hallgatták a szivélyes üdvözlő szavakat. Hintójukról leszállva köszönték meg a kiváló kitüntetést. Aztán ismét hintójukra szállva, két oldalról a lovasoktól kisértetve folytatták útjokat Csongrád felé. Ott a nép ezrei futottak elibök, midőn a rég nem hallott ősi magyar katonai „tárogató"-nak hangját hallották, melynek kiséretében gróf Károlyi Sándornak kastélyába vonultak. Maga a gróf akadályozva volt személyes megjelenésében, de szép levélben válaszolván a vármegye közönségének fentebb említett meghívására, örömét fejezte ki a felett, hogy az érdemekben gazdag főispánnak — és rokonnak [1]) szolgálatot tehet kastélyának átengedésével.

Másnap tartatott meg az ünnepélyes *beiktató* közgyűlés ugyanott a grófi kastélyban fényes közönség jelenlétében.

Andrássy alispán nyitotta meg a gyűlést. Néhány szóval kiemelte a nap jelentőségét s végül indítványozta, hogy a főispán és a kir. biztos meghívására Stoesl Kristóf és Wránovics Tamás küldessenek ki. Midőn ezek megbizatásukhoz képest a teremből kimentek, síri csend állott be, mely azonban egyszerre viharos zajjá változott, midőn az ünnepély hőseivel visszaérkeztek. Andrássy Zsigmond a vármegye közönségének nevében üdvözlő beszédet intézett hozzájok.

Erre válaszolt a kir. biztos és viszont üdvözölte a vármegye közönségét, mire a főjegyző mondott köszönetet.

Ezen kölcsönös üdvözletek után Grassalkovich ő felségének megbízását terjesztette elő, melynek felolvasása után következett a kinevezési okmány bemutatása, s ennek alapján a főispánnak ünnepélyes beiktatása. Mindenben a régi szokást követvén, felállott az új főispán és latin beszédben mindenekelőtt háláját fejezte ki ő felségének azon kegyességeért, melylyel őt ezen vármegye élére rendelni kegyeskedett; aztán a királyi biztoshoz fordulva, szintén köszönetet mondott neki fáradozásáért. Ekkor aztán letette az ünnepélyes esküt, melyben az élő

[1]) „ex argumento consangvinitatis."

Istenre, boldogságos szűz Máriára és az Istennek minden szenteire és választottaira fogadja, hogy az előtte tárgyalandó minden ügyekben s főispáni hatáskörébe eső hivatalos teendőiben minden személyválogatás nélkül fog eljárni, és sem kérés, sem fenyegetés, sem kedvezés, sem félelem, sem gyűlölet, sem vonzalom által nem vezérelteti magát, hanem mindenben az Isten igazságát fogja követni, és mindenkinek mindenben igaz itéletet fog szolgáltatni. Ezen vármegye minden karait és rendeit jogaikban, szabadságaikban és kiváltságaikban, úgy mint szabályrendeleteit is megtartandja.

Ezen eskü letétele után székestűl felemeltetvén, ősi szokás szerint megéljeneztetett; és a vármegye jegyzője által mint törvényesen beiktatott főispán üdvözöltetett.

Hivatalának ekkénti elfoglalása után legelső teendője volt b. Révaynak, hogy a vármegye számára rendes *pecsétről* és új *czímerről* gondoskodjék. Eddig t. i. az volt a szokás, hogy a vármegyei tisztviselők a hivatalos okmányokra is csak saját magánpecsétjöket nyomták. Az új főispán felhívta a rendek figyelmét azon hátrányokra és veszedelmekre, melyek a hivatalos iratoknak hiteles pecsét nélküli kiadásából eredhetnek. Egyúttal indítványt tett arra nézve, hogy folyamodjanak ő felségéhez új pecsét és czímer adományozásáért.

A rendek hálával fogadták az indítványt, s azonnal felmerült a kérdés: miből álljon az új czímer? mert ezt az ő felségének benyújtandó kérvényben jelezni kell. Csakhamar megegyeztek abban, hogy mivel a három folyó által áztatott föld ő felségének győzelmes serege által még csak nem régen lett visszaszerezve a török hatalomtól: legyen e folyók felett szárnyait kiterjesztő repülő sas annak a jelvénye, hogy e vármegye ő felségének sasai alatt hódíttatott vissza.

Ugy is lett. *Csongrád vármegye czímerét és pecséljét ma is a három folyó felett repülő sas képezi.* [1])

Révay főispán ambicziójáta helyezte abban, hogy a vármegye az ő keze alatt felvirágozzék.

Nagy buzgalmat fejtett ki a tiszai határ-őrvidék megszüntetése, a vármegye területének, a lakosság szellemi és anyagi viszonyainak rendezésében.

---

[1]) A pecsét kieszközléseért a főispánnak 150 frtot, — a bécsi ágensnek 25 frtot, a referensnek pedig 50 frtot szavazott meg az 1731. októberi közgyülés.

A helytartótanács, mely ezen időben lett felállítva, sok életrevaló rendeletet bocsátott ki, melyekből nemcsak érdeklődése, hanem bölcs előrelátása is kitünt.

Tudni akarta, honnan került össze Csongrád vármegye lakossága, hány községben lakik, kik itt a birtokosok, kik a valódi és kétségtelen nemes emberek? A sürgető rendeletek egymást érték.

A vármegye rendei nagy zavarban voltak arra nézve, hogy ezen fontos kérdésekre mit feleljenek? A pusztító török háboruk következtében kevés nemes ember tudta igazolni nemességét, már pedig akkoriban a nemesi jog mindenek felett álló és féltékenyen őrzött kincs volt. A birtokosok attól féltek, hogy birtokaikat elszedik, vagy legalább birtokjogaikat fogják kétségbe vonni. Tehát féltékeny gyanakodással fogadták a kormány rendeleteit.

Végre 1732-ben, a helytartótanácsnak ismételt sürgetésére, a vármegye felterjesztette a megyebeli birtokosokról, községekről és pusztákról, valamint a valódi és nem valódi nemesekről szóló kimutatást. Elmondotta, hogy a nemességnek az a része, mely a török pusztítás korából még fenmaradt, vagy a mely más vármegyékből származott ide, már az által bizonyitja valódi nemességét, hogy ezt soha senki kétségbe nem vonta, és hogy más vármegyékben régi örökös jószágokkal és oly rokonokkal birnak, a kik előkelő hivatalokat viselnek; tehát jogaikat igazolni tudják. Hivatkozik az 1608: 16., 1613: 34. és 1618: 14. t.-czikkekre és más a nemesség előjogairól szóló törvényekre.[1])

Ezzel azonban a helytartótanács meg nem elégedett, és márczius 22-kéről kelt rendeletével újra felhivta a vármegyét, hogy a valódi és kétséges nemesek névjegyzékét, annak indokaival együtt, miért tartja ilyenekül a vármegye, minél előbb küldje be.[2])

Április 16-án jött ismét egy rendelet, mely a vármegyének 1731. évi febr. 26-ki felterjesztésére válaszolva azt mondja, hogy a felterjesztett nemesek névsorából ő felsége Siskovics Andrást, Julavecz Vazult és Sövényházy Istvánt, érdektársaikkal együtt valódi nemesekül elismerte; ellenben nem ismerte el Török Mihályt, Sárkány Ferenczet, Szilágyi Lőrinczet, Szilágyi Ferenczet és érdektársait, minthogy ezeknek származási fája csak

[1]) Márcziusi gyűlés jegyzőkönyvében.

[2]) Májusi gyűlés jegyzőkönyvében.

mellékes összefüggésben áll az armálist nyerő ősökkel. Tehát még hiteles tanuk hallgatandók ki s azoknak vallomása, megyei pecsét alatt küldessék fel.

Hogy mily nagy súlyt helyezett a kormány a nemesség névsorának hiteles összeállítására, kitűnik abból, hogy 1732. márcz. 29-én egy külön rendeletben magyarázta meg, miként kelljen a valódi és kétes nemeseket kipuhatolni; és minő hiteles alakban kell arról jelentést tenni.

Hasonlóan követelte, hogy a vámjogot gyakorló nemesektől e jog birtokának igazolását követeljék, s arról is jelentést tegyenek.

A vármegye közönsége, a fentebb említett okoknál fogva, gyanakodva fogadta a helytartótanács kívánságát. Ez kitünik a főispánhoz intézett bizalmas levélből, melyben a vármegye „maga uri opinióját kéri, mitevő legyen, mert — u. m. — tartunk attól, netalántán abban essünk, a kit most látszatik valamennyire elkerülni az Felséges Consilium, tudniillik Privilegiumok productiójába, mivel nehéz más okát adni . . .“

A vámjog ügyében is írtak a főispánhoz, kérvén őt „vetné magát közbe gr. Károlyi Sándornál, hogy azon böldi vámját, melyet sub praetextu terragii (földbér) exigáltat, cassálni méltóztatnék . . .“

A kétségtelen nemesek ügyében adandó válaszért juniusban Csográdon tartatott gyűlésből, valódi nemesek gyanánt a következők jelentettek be a helytartótanácsnak:

1. *Andrássy Zsigmond* alispán, régi nemes családból származik; rokonai Bihar, Szathmár és Bereg vármegyében laknak és mint kétségtelen nemesek tartják a rokonságot. Atyja szathmári szolgabíró volt.

2. *Stoesl Kristóf* azért tartandó igazi nemesnek, mivel Csongrádvármegyén kívül Heves és Külső Szolnok vármegyékben is van birtoka, s ott is kétségtelen nemesnek tartják, mivel ott alispán volt.

3. *Wránovics Tamás* megyei jegyző azért tekinthető valódi nemesnek, mivel rokonai Nyitra vármegyében nemeseknek tartatnak, bátyja ott levéltárnok, s nemességét a nyitramegyei jegyzőkönyv is tanusítja.

4. *Sámbokréthy Miklós* szolgabírót azért tartja kétségtelen nemesnek, mivel ősei Trencsén vármegye legrégibb családaihoz tartoznak. Öröklött birtoka Kis-Sámbokrét.

5. *Badda Gábor* azért tartatik valódi nemesnek, mivel őseit Turócz vármegyében mindig nemeseknek tartották; nemesi előneve „de Bodófalva."

6. *Gállos Mihály* azért valódi nemes, mivel rokonait Bars és Borsod vármegyékben ilyenekül ismerik.

7. *Podhradszky György* is azért kétségtelen nemes, mert rokonai Trencsén vármegyében olyanokul tartatnak; praedicatumok „de Nemes Podhrágy," és tényleges birtokosok.

8. *Klosz Mátyás*, Békés vármegye jegyzője, azért tekintendő nemesnek, mivel őseinek armalisát birja.

9. *Lábody Ádám* azért, mivel hasonnevű rokona Komárom vármegyében szintén nemesnek tartatik.

10. *Tatai-Borbély Péter* a komáromi armalisták közé tartozik, tehát valódi nemes.

11. *Dömötör Iványt* a vármegye azért tartja valódi nemesnek, mivel János és Ferencz testvérei Bars vármegyében ilyenekül ismertetnek.

12. *Zaffiry Imre* megyei ügyész azért valódi nemes, mivel rokonai több vármegyében ilyenekül ismertetnek és nemességük soha kétségbe nem vonatott; bátyja Szepes vármegye levéltárnoka. Nyitrában is nemesnek ismerik.

13. *Barcza János* esküdt nemessége kitünik Sopron vármegye jegyzőkönyvéből, a hol rokonai az armalisták között foglalnak helyet.[1])

Látni való, hogy ez igen felületes, tökéletlen kimutatás. Nem is csuda, hogy a helytartótanács ezzel nem volt megelégedve, s egy aug. 1-én kibocsátott rendeletében az eddigi utasítások szerinti alaposabb kimutatás készítésére utasítja a vármegyét. Kijelenti, hogy Andrássy és Stoesl nemességének azzal való igazolását, hogy birtokosok, nem lehet elfogadni, a míg az is nem lesz kimutatva, hogy e birtokokat hogy hívják, kitől és mi czímen nyerték? királyi adomány? vagy örökség útján-e? És minthogy más megyékből valók, tehát ez okból Csongrád vármegye azok nemességét, kellő bizonyítékok nélkül, nem is igazolhatja. Tessék beszerezni a hiteles adatokat az ősökre nézve.

A többiekre nézve, jelesül Wránovics, Badda, Gálos, Podhradszky, Zaffiry, Lábodi, Borbély, Dömötör és Barcza nemességére nézve, mivel más vármegyékből valók, tehát azokból szerezendők be a nemességüket igazolható okmányok is; és

[1]) Csongrád vármegyei levéltárban a juniusi gyűlés jegyzőkönyvében.

ha azok egyikre vagy másikra nézve nem fognak elég bizonyítékot szolgáltatni, az illető tartozik nemességét családfájának összeállításával is bizonyítani.

Sámbokréty Miklós Trencsén vármegyéhez utasíttassék. Klosz Mátyásnak állítólag a megyei levéltárban levő armalisa, másolatban felterjesztendő. [1])

Általában a helytartótanács rendeletei igen rosszul vagy éppen nem hajtattak végre. A vármegye urai a legcsekélyebb ügyekben is a távol Turóczban lakó főispánhoz írtak tanácsért. Ez volt az oka, hogy a király a helytartótanács útján egy erélyes hangú parancsot adott ki a vármegyékhez és városi hatóságokhoz, melyben azok hivatalos kötelességeiknek pontosabb teljesítésére utasíttatnak. [2])

Nevezetes és följegyzésre méltó, hogy a vármegye tisztviselői a helytartótanácsnak nevezetesebb rendeleteit nem merték végrehajtani, míg a földesuraknak, különösen gr. Károlyi Sándornak beleegyezését és tanácsát ki nem kérték. Innét a habozás és a késedelem.

A helytartótanács szept. 19-én ujra sürgeti a vámjog igazolását. Követeli a kiváltságlevelek felmutatását és beküldését, előre is kijelentvén, hogy a kik ezt nem tennék, azok a vámszedéstől egyszerűen mindaddig elmozdítandók, míg a rendeletnek eleget nem tesznek.

Gr. Károlyi Sándor 1733-ban igazolta a böldi révhez és vámhoz való jogát, melyet gr. Schlicktől nyert. A többi földesurakról nincs említés a jegyzőkönyvekben. Talán azért, mert még mindig a nemesség kiváltságának igazolásával voltak elfoglalva.

Révay főispán súlyt helyezett arra, hogy vármegyéjében az administratio rendes folyamata fentartassék. A tisztújításokat rendes időben saját elnöklete alatt foganatosította, még pedig nagy ünnepélyességgel és magyaros lakomákkal összekötve. Kiséretében voltak rendesen felvidéki jóbarátai, kiket a beiktatási ünnepről ismerünk. Ugy látszik, hogy a restaurationalis

---

[1]) Vármegyei levéltárban.

[2]) . . . . Sicque tam has, quam alias quasvis exhinc expeditas et deinceps expediendas Dispositiones *accurate, aduequate et indicate effectuare noverint* et nullatenus intermittant . . . . Vármegyei levéltárban.

mulatság sokba került,[1]) mert a helytartótanács 1734-ben egyenesen betiltotta azt, hogy ezentúl a restaurationalis költségek a megyei pénztárból fedeztessenek.[2])

A tisztviselői kar, javított fizetés mellett, jobbára a régiekből állott. Hogy ezentúl rendszeresebben akarta vezetni a kormányzást, mutatja azon körülmény, hogy a régi számadásokat, még Pásztori alispán korából rendezni kezdte, — és hogy a vármegyei *szabályrendeletet* újra megállapította és komolyan életbe léptetni akarta.

A szabályrendelet a következő 12 pontból állott:

1. Minthogy a vármegyében csak egy szolgabírói állás van rendszeresítve, a szolgabíró távollétében vagy érdekeltsége esetén az alispán rendelhet ki helyettest.

2. A törvényszék és megyei közgyűlésekre meg nem jelenő nemesek — ha csak törvényesen nem igazolják elmaradásukat — Zsigmond király 6. decr. 7. §. értelmében három súlyos márkával sujtassanak.

3. A vármegyében levő városok és falvak tartoznak a közügyre vonatkozó hatósági rendeleteket 12 frt birság terhe mellett haladék nélkül végrehajtani. Ha csak a bíró követ el mulasztást, az ennek minőségéhez képest megbotoztassék.

4. Minden évnegyedben rendes birói vizsgálat tartassék; szükség esetén azonban, ha a földesurak birtokain tolvajok vagy más gonosztevők kezdenek garázdálkodni, a tisztviselők máskor is üldözhetik és elfoghatják őket a törvények szerint.

5. Minthogy e vármegyében több törvényhatóság, vagyis a pallos jogával bíró földesúr van, ennélfogva a gonosztevők elfogatása és elitélése körül követendő eljárás az leszen, hogy ha a gonosztevő a vármegyei törvényhatóság alá tartozó bármely külső területen elfogatik, az — a folytonos üldözés esetét kivéve — a törvény értelmében a vármegye kezébe, és viszont adassék.

6. Minthogy mindenféle vásári árúk, mértékek és súlyok limitációja és rectificatiója a vármegyét illeti, s ebből a köznek nagy haszna van, ennél fogva az évenként eszközlendő; az 1659:

---

[1]) Hús, kenyér, bor, sör, vaj, hal, gyümölcs, szakács és egyéb kiszolgálásért fizettek 176 frt 52 krt. Ez összegbe nem voltak a Szegeden beszerzett csemegefélék beszámítva.

[2]) Publica autem prandia ex Cassa Comitatus instituenda imposterum de plano et simplici semper abrogata babeantur . . .

71. t.-cz. értelmében Szeged sz. kir. város is ehez alkalmazza magát.

7. A szolgabiró, vagy helyettese tartozik az elfogott gonosztevőt öt nap alatt kihallgatni és vallatni; ha ezt törvényes akadály nélkül elmulasztaná vagy elhanyagolná, azon esetben az alispán mindannyiszor 12 forintot húzhat le a fizetésből, mely összeg megyei szükségletre lesz fordítandó.

8. Ugy a polgári, mint bűnügyi perek fiscalis nevében folyjanak, s a vallomások szó szerint jegyzőkönyvbe foglaltassanak s a periratokhoz csatoltassanak.

9. Megállapíttatik továbbá, hogy a gonosztevők vizsgálata alkalmával akár a vármegye határozatainak meg nem tartásából, akár más okból kiszabott bírságoknak egy harmadát a rendes elnök vagy a helyettesített alispán kapja, a fenmaradó összeg pedig a többi tisztviselők között akképen osztassék meg, hogy a jegyző és szolgabiró két részt, az esküdtek pedig egy részt kapjanak. A birságösszeg kiszabásánál arra kell ügyelni, hogy a gyengébbek túlságosan ne sujtassanak.

10. Vérengzések és verekedések esetére rendeltetik, hogy az alispánhoz vagy a szolgabiróhoz történendő jelentés után, ezeknek joguk legyen előleges vizsgálatot tartani s a kiderített tényálláshoz képest, arra, ki a verekedést kezdte vagy ha többen voltak, egyenkint mindenkire 12 frtnyi bírságot szabni; — úgy azonban, hogy az illető földesurnak szabadságában lesz azt az illetőnek elengedni.

11. A még 1727-ki október 8-án tartott tisztújítás alkalmával készített statutumok felolvasása után határoztatott továbbá, hogy azok — amennyiben újabb törvények által nem módosultak volna — továbbra is szigorúan megtartassanak, — hozzájuk adatván az elveszett vagy elzüllött marhákra nézve, hogy a földes urak, vagy azoknak tisztjei, a kik az ily marháknak az alispánnál való bejelentését három napon belül elmulasztják, kellően büntettessenek; ha pedig korábban más által történik a bejelentés, az alispánnak jogában legyen az ilyen marhát átvennie.

12. A tisztviselők fizetése, a földes urak beleegyezésével az 1730-ki alapon ujra megerősíttetik; e szerint:

A főispán tiszteletdíj czímén kap .	500 frtot.
Alispán évi fizetése már	400 „
irodai szükséglet	6 „
Átvitel: . .	906 frt.

Athozat: . .	906	frt.
Jegyző évi fizetése	350	„
irodai papirra	10	„
Szolgabiró évi fizetése	240	„
irodai szükséglet	4	„
Pénztárnok	170	„
irodai szükséglet	4	„
Ügyész	70	„
irodai szükséglet	3	„
Biztos	120	„
Két esküdt per 30 frt	60	„
Három katonának per 48	144	„
Összesen . .	1984	frt.

III.

Politikai viszonyok, országgyülések és a közteher. — A Rákóczy név felhasználása. — Péró-féle lázadás. — Rendelet Rákóczy József ellen. — Pethő-Törő-féle lázadás. — Az insurrectió, a Haller-féle katonák bűnténye. Vásárhely a kaszárnyaépítés ellen folyamodik.

A bekövetkezett országos bonyodalmak nemcsak a nép terheit szaporították, hanem a közigazgatást is lényegesen megnehezítették.

Tudjuk, hogy ez időben Károly királyunk háborúba keveredett elébb a spanyolokkal Olaszországban, utóbb a törökökkel az alsó Dunánál. Ez utóbbiak között élt még a híres és rettegett II. Rákóczy Ferencz. De ez a Bujdosók sorsát fiára Rákóczy Józsefre bízta, a ki atyjának halála után csakugyan mint fejedelmi trónkövetelő lépett fel török pártfogás mellett.

Károly király ily körülmények között kénytelen volt új meg új terheket róni a magyar nemzetre, hogy trónját biztosíthassa. Az 1715: 9. t.-czikkre támaszkodva, *rendkívüli országgyűléseket* tartott Pozsonyban, csupán katonai pótadók kivetése czéljából.

A vármegyék zúgolódtak az ebből eredő nagy terhek miatt, s nem szivesen küldték fel követeiket. Csongrád vármegye úgy 1734-ben és 1735., mint 1736. és 1737-ben felküldötte ugyan követét Pozsonyba, de oly utasítással, hogy ott a nép nyomorult helyzetét tárja fel annak bizonyítékául, hogy már nagyobb adót fizetnie lehetetlen; hivatkozzék az évek terméketlenségére, minek következtében a közlakosság csupán marhatenyésztésből él; hivatkozzék a nagy szárazságra, mely e vidéken uralkodik; és ha lehetletlen volna megtagadni az adót, akkor törekedjék oda, hogy az lényegesen *kisebb* legyen a mult évekénél; eszközölje ki azt is, hogy az egyszer megszavazandó összeg az egész háborúra elég legyen és ne ismétlődjék évente; ha gabona lesz fizetendő, akkor előre meghatároztassék a mérték; ha pedig marha szolgáltatandó, akkor annak módja és faja

is megjelöltessék; a lakosság biztonságáról gondoskodva legyen, — és a nemesség kiváltságai biztosíttassanak.[1])

Az utasítás hiába való volt. Az adó felemeltetett; Csongrádvármegyére 2589 frt és 51 kr esett, mely összeg évről-évre emelkedett; a katonaság a szükséghez képest egyik városból a másikba vonult, és a vármegye kénytelen volt fuvarokról és élelmi szerekről gondoskodni. A közbiztonság gyenge lábon

Rákóczy József.

állott; a katonaszökevények és kóborló gyanus emberek száma elszaporodott, kivált mikor a szomszéd Békés vármegyében 1735-ben, Rákóczy nevének hangoztatása mellett kiütött a Péró-féle lázadás, melynek czélja egyfelől az erőszakos vallási unió ellenében a vallási szabadság, és az adóval terhelt magyar nép terhein való könnyítés volt.

[1]) 1735. A szegedi gyűlés jegyzőkönyve a vármegyei levéltárban.

A főispán és a helytartótanács mindent elkövettek, hogy a veszélyes mozgalomnak hullámai át ne csapjanak Csongrád vármegyébe. Sikerült is a bajt nem annyira elhárítani, mint inkább kikerülni, a mennyiben a lázadók Aradvármegyébe vonultak, hol aztán Erdőhegynél szétrobbantattak, vezéreik pedig elfogattak.

A helytartótanács megdicsérte Csongrádvármegyét azon előrelátásért, hogy még a rendelet leérkezése előtt gondoskodott a szétugrasztott lázadóknak ártalmatlanná tételéről. Egyetlen egy Csongrád vármegyei ember vett részt a mozgalomban, t. i. Matolay Pál vásárhelyi lakos, a kit a Rákóczy név varázsa ragadott el, a miért aztán keserűen kellett lakolnia.

Hogy mily nagy rettegést okozott Bécsben midenkor a Rákóczy név, mutatják azon rendeletek, melyek 1738-ban Rákóczy József ellen adattak ki. Ez a szerencsétlen beteges férfiú ugyanis az év elején felhivást kapott a török szultántól, hogy lépjen fel Károly magyar király ellen. Ennek fejében azt az igéretet nyerte, hogy a szultán Erdély fejedelmévé teszi. Rákóczy József elfogadta a felhivást és proclamatiókat hintett szét az országban, különösen az alföldi magyarság között.

Ennek hirére Károly király szigorú rendeletet bocsátott ki a vármegyékhez, melyben Rákóczyt lázadónak és felségsértőnek jelenti ki, a ki — úgymond — apja bűnének követése által megfeledkezett azon hűségről, melylyel mint alattvaló ő felsége iránt tartozik, a ki a török kormány segítségéhez folyamodván, az ország ellen lázadt és mint „erdélyi fejedelem“ és Magyarország hadvezére lázító kiáltványt bocsátott ki; azt az európai hatalmaknak is megküldötte; fegyveres erővel tör hazája és királya ellen s vakmerőségével a lázadás bűnébe esvén, felségsértést követett el; iratai és tettei által érdemessé tette magát arra, hogy bárki által büntetlenül megölethessék, és gyilkosa megjutalmaztassék.

Ennélfogva ő felsége Rákóczy Józsefet lázadónak és zendülőnek jelenti ki, a kit mint felségsértőt, bárki, saját cselédje és társa büntetlenül megölhet. Fejére jutalom tűzetik ki. Királyi szavával igéri a király, hogy a ki Rákóczyt élve a császári seregbe, bármely hadvezérhez, bármely várba vagy városba elhozza, az tízezer forintot kap; a ki pedig holtan, vagy csak a fejét hozza el, avagy bebizonyitja, hogy megölte, az 6000 forintot nyer.

Ezen felül teljes büntetlenség biztosíttatik mindazoknak, a kik előbb hozzá tartoztak, bűnét osztották, de aztán tettüket megbánva őt vagy elfogták, vagy megölték, vagy megölni akar-

ták. Miután a lázadókkal való küzdelem és érintkezés az 1715: 49. t.-cz. szerint mindenkinek felségsértése büntetés terhe alatt megtiltatik, — ehez képest elrendeltetett, hogy mindazok, kik nevezett Rákóczy követői gyanánt Magyarországban, Erdélyben vagy más országban megfordulnak és Rákóczy kiáltványait terjesztik, másokkal közlik, vagy e czélból gyűléseznek, vagy Rákóczyval és követőivel leveleznek, azokat segítik, mellettük fegyvert fognak, vagy azok szándékát és tetteit ismerve a királyi hadvezéreknek be nem jelentik: azok szintén felségsértőknek, hazaárulóknak és a közbéke megzavaróinak fognak tekintetni, és mint ilyenek, keményen büntettetni.

Ennélfogva meghagyatott a vármegye rendeinek, hogy ő felségének ezen határozatát és akaratát a nép közt azonnal kihirdessék, — figyelmeztessenek az ország összes lakói, hogy magokat sem igéret, sem fenyegetés által elcsábíttatni ne engedjék, hanem inkább törvényes királyuk iránti hűségüket megőrizvén, a vakmerő lázadókat az ország határaiból eltávolítani igyekezzenek.[1])

Nem ez a rendelet, hanem Rákóczynak még ez év novemberében bekövetkezett halála mentette meg csak a kormányt a további aggodalomtól.

A kurucz-világ emlékezete azonban még soká fenmaradt a nép alsó rétegeiben. Bizonyos kurucz-legendák, titokszerű vágyak és remények még mindig ott lappangtak az elégületlenek szivében. A bor mellett búslakodó, felsőbbséget bosszantani akaró, képzelődésre és duhajkodásra hajló fiatal embereket kurucz-legényeknek nevezték el, akiknek a nép előtt kiválóan nagy becsülete volt.

Az ilyen alapjában jó, de tudatlan és könnyen félrevezethető nép előtt a szabadság fogalma sajátságos varázserővel birt. Ezért a képzelt szabadságért a magyar nép mindig kész volt fegyvert fogni és életét feláldozni. Sokszor egy vakhir, egy-egy meseszerű elbeszélés izgalomba és — fájdalom — veszedelembe is hozta.

Ilyen néphangulat hozta létre például az 1735-ki Péró-féle és 1753-iki Törő-Pethő-féle kurucz-mozgalmakat, oly időben, mikor rosszra fordult a nép állapota, mikor a külső körülmények mostohasága önkénytelenül a szabadulás vágyát keltette föl a nép lelkében.

---

[1]) Vármegyei levéltár.

Egyszerre csak elterjedt a hír, hogy Vásárhelyen sok a kurucz; hogy Vértesy András, aki a Péró-féle lázadás után Törökországba menekűlt, visszajön; hogy Rákóczy sereg élén a vaskapunál vár a magyarság segítségére. A nép e legendát elhitte és suttogva egymás között terjesztette, mert hiszen egyesek még éltek, akik a Rákóczy- és Bercsényi-felkelésben részt vettek.

Tény, hogy Vásárhelyről Pető és társai már 1750-ben titokban Törökországban jártak; hogy itthon azután párthíveket gyűjtöttek. 1753. jun. 3-án vasárnap késő este Pethő Ferencz s Túri Mihály vezetése alatt mintegy harmincz többnyire parasztlegény kurucznak csapván fel, mindenféle fegyverrel ellátva, gyalog és lovon Túr felé indult; mert azt hallották, hogy Túr népe már felkelt. A határnál néhányan meggondolták magokat és visszatértek, mert gyanúsnak találták, hogy Pethő Ferencz, akit kapitánynak hívtak, az indulásnál sem volt jelen. Túri Mihály ugyan velök indult, de az úton ez is elvált tőlük, úgy hogy a tovább vonulásnál már csak 16-an maradtak. Hétfőn kora reggel a vásárhelyi ménesből lovakat fogdostak ki azok részére, akik gyalog indultak; déltájban már az öcsödi révnél mentek át a Kőrösön, és lóvásárlóknak adták ki magukat. Kedden reggel Túr alatt a Sárkány foknál állottak meg, két társukat, Tóth János és Becsei Mihályt beküldötték Túrra, keressék fel Törő Pál ismert gazdát, aki a köztük forgó hír szerint a túri kuruczok vezére.

Törő Pált azonban nem találván otthon, a város szélén levő Morgó-csapszékbe mentek egy pohár borra.

E közben a vásárhelyi előljáróság és az uradalmi tisztek értesültek a kuruczok vasárnapi indulásáról, futárok által értesítették Lábodi alispánt, a túri előljárókat és — a semmi rosszat nem sejtő Tóth Jánost és Becsei Mihályt elfogták. Hasonló sors érte a Sárkányfoknál várakozó társaikat is, akiket aztán Szolnokra kisértek; sőt az eseményről semmit sem sejtő Törő Pált és társait, Kocsi Mózest a túri kántor fiát, Bujdosó Györgyöt, Pethő Ferenczet, Jenei István tógátus diákot és több cselédféle gulyás és juhász embereket.

A vizsgálatból kitünt, hogy ezek a szerencsétlen s tudatlan emberek vak hirek után indultak, hogy semmi határozott s tudatos czéljuk nem volt. Az egész mozgalom tervszerűtlen volta és a résztvevők együgyűsége eléggé tanusította, hogy az egész vállalat nem egyéb, mint naiv embereknek felhevülése, melyet komolyan venni az alispán jelentése szerint is alig volt érdemes;

mégis a bécsi kormány ellenséges indulatú emberek jelentései alapján [1]) úgy tüntette azt fel, mint a haza békéje elleni bűnös merényletet, s a résztvevőket kiküldött rendkívüli bíróság ítélete alapján kegyetlen büntetéssel sújtotta.

Törő Pált, mint a mozgalom állítólagos szervezőjét, és Pethő Ferenczet, mint aki a lázadókat saját házában összecsődítette, fejvesztésre, felnégyelésre és az illető városok négy részében való felfüggesztésre, — Bujdosó Györgyöt egyszerüen fejvesztésre, Becsei Mihályt, aki csak 18 éves suhancz volt, Jenei Istvánt, Kocsi Mózest, Debreczeni Mihályt, Erdődy Istvánt és Magyar Györgyöt, mint főbb bűnösöket, közmunkában töltendő hat évi fogságra, — néhányat egy évi fogságra, a többieket pedig, összesen 44-et örökös katonáskodásra ítéltek.

Vásárhely és Túr városok, bár az ítélő birák nézete szerint széjjelszóratásra volnának érdemesek, most mégis ettől fölmentetvén, arra ítéltettek, hogy egy század lovasságra kaszárnyát építsenek, két vagy legalább egy lovas század számára.

---

[1]) Ezek közé tartozott Szeged város előljárósága is, melyről Szőnyi azt jegyezte fel, hogy „erkölcsére, intézményeire, és főkép vallására nagyon különbözött a vásárhelyiektől.“ Borzasztó hirek voltak azok — úgymond — melyeket ott rólunk beszéltek, t. i. hogy az ilyen várost egészen le kell rombolni, lakosait minden javaiktól megfosztani, a bírákat egytől-egyig hóhér kezébe adni!

Már azt is beszélték, hogy a vásárhelyi kalvinista papokat szekérre hányták és kezök fejénél fogva annak oldalához szegezetten, iszonyú jajgatások között vitték Budára, hogy ott kivégeztessenek.... (l. Szeremlei i. m. 55. l.)

Szőnyi, hogy a Vásárhely elleni rosz hangulatot ellensúlyozza, latin és magyar versekben írta le Vásárhely történetét, melyből a lázadásra vonatkozó következő sorok eléggé jellemzik a mű irányzatát:

„Hányd fel bár a régi krónikás könyveket.
Számláld a királyra támadott népeket;
Nem találsz sehol is Vásárhelyieket,
Kik vetették volna e bűnre fejeket.

A dolgot találod ellenkezőképpen,
Viselte mindenkor ez hely magát szépen,
Mindenkor fenhagyott a pártütő népen,
Királyt meg nem sértett efélében éppen.

Ennek természeti nem is oly, mint másnak,
Hogy sem mint szolgája legyen a vad Márnak.
Inkább áll kaszásnak, inkább áll kapásnak,
Inkább esik sásnak, mint fegyverfogásnak.“ stb.

A vármegye dorgálást kapott azért, hogy a néhány évvel elébb Törökországba szökött és elfogott vásárhelyi lakosokat szabadon bocsátotta.

Látnivaló, hogy ezt a sajnos mozgalmat az intéző körök túlságosan nagygyá fújták fel; alkalmasint azért — írja Almásy Pál, atyjának — mert arany-esőt vártak utána.

Aki az alföldi magyar népet ismeri, az tudja, hogy az élénk képzelődése és szabadság utáni vágya mellett is, ragaszkodik

Huszár-főtiszt.

királyához. Csongrád, Mária Terézia korában, sőt még a Törő-Pethő-féle mozgalom előtt is bebizonyította, hogy tud lelkesedni a haza magasabb érdekeiért.

Mikor az 1741-ki országgyűlés, melyre a vármegye a reá nehezedett elemi csapások miatt követeket sem akart küldeni, az országot fenyegető ellenségek visszaverése czéljából insurrec-

tiót rendelt el, a vármegye rendei Siskovics József főkapitány vezérlete alatt 69 lovast állítottak elő még pedig teljes felszereléssel s fegyverzettel. Igaz, hogy a csongrádi felkelők vonakodtak a pozsonyi németes egyenruhát felvenni, és készek lettek volna

Magyar nemes testőr díszruhában.

inkább meghalni, mint olyan köpenyt elfogadni, aminőt az előljárók hozattak. De mikor tettre került a dolog, Bajorországban oly „dicséretesen és heroice" viselték magokat, hogy a királynő nyilvánosan megdicsérte őket.

Nagyban növelte a csongrádi felkelők önérzetét és bátorságát, hogy fővezérük a vármegye leggazdagabb ura gr. Károlyi Sándor tábornok volt, akinek veje, gr. Haller István mint a vármegye főispánja, kiváló gondot viselt rólok. A hosszas táborozást azonban sokan megunták, a várakból hazaszöktek és mivel

Hadnagy a Gyulay-ezredből.

féltek az elfogatástól és a törvény szigorától, mint bujdosó „szegény legények," a nép által titokban pártoltatva, közönséges rablókká lettek, kiknek garázdaságai ellen a vármegye, a közbiztonság megvédése tekintetéből, kénytelen volt szigorú rendszabályokhoz nyulni.

Az itthon maradt Haller-ezredbeli katonák között is nagy fegyelmetlenség kapott lábra. A közkatonák 1742-ben titkos összeesküvést forraltak a velök szigorúan bánó tisztek ellen, és egy alkalommal — aug. 2. — Kadóczy kapitányt két tiszttársával együtt Túr közelében kegyetlenül meggyilkolták.

Ez a hallatlan eset nagy szenzacziót okozott nemcsak Csongrád vármegyében, hanem Bécsben is. A vármegyei hatóság, mihelyt az esetről értesült, azonnal erélyes intézkedéseket tett a féktelen katonák megzabolázására. Ugyanis Andrássy Zsigmond alispán azonnal átment Szegedre, hogy a vár parancsnokával egyetértőleg, esetleg annak segítségével intézkedhessék. De mivel az, csekély őrségére való hivatkozással, katonát nem adhatott, Andrássy késő éjjel sietett Csongrádra, s a községek nemeseit felhívta, hogy aug. 5-ére minél több fegyveres lovassal Szentesen jelenjenek meg. Hasonló intézkedésre hívta fel a szomszéd vármegyék hatóságait is.

Csongrád községeiből mintegy 400 lovas gyűlt össze a kitűzött helyen, honnét Czibakházára, a rakoczátlanok tartózkodási helyére siettek. Ott találkoztak a békési, hevesi és szolnoki csapatokkal, mintegy 180 emberrel. Éjféltájban a község főbejáratát elzárták és a garázda katonákat önmegadásra hívták fel. De ezek fegyverrel válaszoltak.

Erre az összesereglett vármegyei csapatok Andrássy vezetése alatt megrohanták őket, és erős küzdelem után le is győzték. Három szökevény kivételével a legyőzött katonákat lefegyverezvén, Szolnokra kisérték és a segítségükre sietö jász-kún kapitánynak Podhradszkynak átadták.

A lázadás elnyomását Bécsben nagy érdemül számították be az illető vármegyéknek. A királyné dicsérő leiratokkal és érdempénzek osztogatásával fejezte ki elismerését az elnyomásban részt vett egyének iránt. Vásárhelyen 50 aranyat, Szentesen szintén 50-et, Mindszenten 30, Csongrádon 20, Kun-Szt-Mártonban 25 aranyat osztottak el jutalom gyanánt.

Az ilyen lázadások azért okoztak nagy félelmet Bécsben, mert az ország határai még mindig nem voltak biztosságban. A porosz és franczia királyok nem nyugodtak, sőt ellenkezőleg mindent elkövettek arra nézve, hogy Magyarországban zavart idézzenek elő. A bécsi kormány ily viszonyok között fejét vesztvén, a magyarok okosságára és bátorságára bízta magát. Most is tehetetlenségének bizonyságaként azzal a kérdéssel fordúlt a vármegyéhez, mi módon és minő erővel lehetne az ellenséget

visszaverni, ha esetleg Csongrád vármegye és vidéke támadtatnék meg?

Erre a furcsa kérdésre a vármegye rendei nem válaszolhattak egyebet, mint azt, hogy ez a kormány gondja, ők a törvényhez fognának ragaszkodni, és a körülményekhez képest azt fogják tenni, amit az ország vezetői és rendei jónak látandanak.

Haller főispán meg volt elégedve vármegyéjével, mert 1744-ben, mikor új „particularis insurrectio“ rendeltetett el, Csongrád vármegye még több katonát állított ki, mint az első

Gróf Haller István főispán.

alkalommal. A tisztviselők ezenkívül egyszer 379 frtot, máskor pedig 60 frtot gyüjtöttek össze. Csak azon kéréssel fordúltak a királynőhöz, hogy „mivel ezen puszta földön fegyver dolgában felette szűkösök,“ küldjön nekik fegyvert és engedje meg, hogy az abrakot és szénát természetben szolgáltathassák ki.

A főispán, a kerületi parancsnok és a nádor sürgetésére, azt válaszolta, hogy lesz széna, lesz abrak, lesz minden; csak küldjék a katonákat! Megjegyzendő, hogy a késedelmet azon

körülmény idézte elő, hogy most Csongrád a szomszéd vármegyékkel együttesen tett megállapodás szerint járt el, ami némi zavarokat idézett elő. Máskülönben az egész lakosság lázban volt; mindenki várta a háború jó eredményét, és a rendek boldogok voltak, mikor a királynő elismerését és köszönetét olvashatták; vagy mikor a vett győzelmi hírek következtében hálaadó isteni tiszteleteket és mozsárlövésekkel összekötött ünnepélyeket rendezhettek.[1])

Csak Vásárhely kesergett a felett, hogy a Pethő-féle lázadás miatt büntetésképpen kaszárnyát kellett építenie. A vármegye felkarolta Vásárhely ügyét; 1754-ben felfolyamodott a kanczelláriához, kimutatván, hogy ez a város soha sem tanúsított hűtlenséget a királyi ház iránt, és hogy a Pethő-féle zavargás is csak félreértésből történhetett. Hivatkozott azon tényre, hogy Vásárhely az ismert Péró-féle, valamint a Haller-ezred-féle lázadáskor is nemcsak hogy békességben maradt, hanem a kir. ház iránt tanúsított hűsége elismerésben is részesült. Hangsúlyozza, hogy a városra kiszabott kaszárnyaépítés a város anyagi romlását fogná maga után vonni.

Ennek a felfolyamodásnak volt annyi hatása, hogy a királynő most már *csak egy* század befogadására szolgáló kaszárnya építését kívánta. Erre a vármegye újra felír — a nádorhoz. Nagy alázattal kéri ő excellentiáját: „méltóztassék rajtok kegyesen könyörülni és felséges asszonyunknál ő felségénél pártfogójok lenni.“ Minden circumstantiákból — úgymond — bizonyosnak látszik, hogy azon kaszárnyaépítés miatt a vásárhelyi lakosok el fognak széledni, mivel azon tehernek elviselésére elégtelenek „és azért is már tsak kevés üdő alatt egy néhány házakat, ki szökvén belőlle a Gazdák, pusztán hagytanak, melylyből minémű kára következheti eő Felségének és a Publicumnak, kivált Törökkell való haborúnak idejében (mellyet alkalmatosságokban ez előtt is számos szekerezésekkel és más tűllök ki telhető szükséges állapotok administratiojávall közönséges tapasztalás szerint nem megh vető segícséggell vallanak) és külömben is azokk ell széllyedesével az közönséges terhnek ellviselése mennyi csorbulást kivált ezen puszta földön szenvedne, Excellád ezennel itélheti. Aziert tovább is Excllđ kegyelmességében Szegényeket alázatasan recommendálljuk,

[1]) 1757-ben és 1759-ben a poroszokon vett győzelem következtében a helyt. tanács elrendelte a hálaimákat. L. várm. jkvet.

magunkat is Kegyes Gratiájában ajanlván tellyes tisztelettel maradunk. Költ 29 a Mens. July Anno 1754. Szentesen tartott Gyűlesünkből

Excelldnak

Alázatos Szolgái
Csongrád vármegye."

A magyar kanczellária és a nádor közbenjárásának megint volt egy kis haszna, amennyiben tudniillik ő felsége felmentette ugyan Vásárhelyt a kaszárnyaépítés kötelezettsége alól, de a helyett azt követelte, hogy a városban egy lovas század, három magasabb rangú tiszttel, állandóan legyen elhelyezve. A tisztek számára kifogástalan lakást, a közkatonák számára pedig rendes zsoldon felől naponkint 2—2 krt kell adni. Új meg új felfolyamodásokra a két krajczárt egyre apasztották, mig végre a királyné 1756-ban ezt is elengedte.

IV.

Küzdelem a hatósági jogért: Pest-Pilis-Solt, Heves és Külső-Szolnok, Békés, Bácsbodrog vármegyék és Szeged városa ellen.

Sok időbe került, míg az új Csongrádvármegyének határait véglegesen meg lehetett állapítani. A régi joggyakorlat, mely a mint láttuk, a török világban és a reá következett kamarai hatalom alatt nagyon különböző volt, egyik-másik községet vagy a szomszéd vármegyéket arra birta, hogy illetéktelenül kezdték gyakorolni hatósági jogaikat.

Így például 1750-ben a nádor eltiltja Csongrád vármegyét attól, hogy Pusztapéteri és Ujfalu felett törvényhatósági jogokat gyakoroljon ; mi ellen ez arra hivatkozott, hogy ezt a jogot emberemlékezet óta mindig gyakorolta. Hosszas levéltári kutatások és felterjesztések után Pest-Pilis-Solt vármegye győzött.

Hasonló vita támadt 1751-ben Csongrád és Heves vármegyék között Szelevény felett. A félreértés abból származott, hogy Szelevénynek új birtokosa Sándor Zsigmond hevesi ember lévén, Heves vármegyétől kért engedélyt arra, hogy Szelevényt benépesíthesse. Ez ellen Csongrád felszólalt és a döntés jogát magának követelte, mint a birtokigények elintézésével megbizott vármegye. Végre a nádori szék akként döntött 1754-ben, hogy a Pest vármegye részéről felhozott bizonyítékok alapján Szelevény Pest-Pilis-Solt vármegye hatósága alá tartozik.

Békés vármegye Királyság, Dónát és Fábián Sebestyén lakóitól kezdte szedni a taksát azon a czímen, hogy ezek a puszták b. Harruckern tulajdonát képezik, a ki Békésnek főispánja volt. Ez ellen Csongrád tiltakozott. Kimutatta, hogy ezek a puszták hozzátartoznak, ennélfogva nem engedheti azt, hogy azok bármi czímen az ő joghatósága alól elvonassanak. Hivatkozott arra, hogy ki tudná mutatni, miszerint Orosháza és Szt.-Tornya egykor e vármegyéhez tartoztak, most még sem zaklatja többé adóval; illőnek tartja tehát, hogy Békés vármegye se zaklassa Dónát, Fábián és Királyság népét adóval. Ezt az ügyet b. Har-

ruckern békés úton egyenlítette ki, meghagyván a szóban levő pusztákat Csongrád vármegye hatósága alatt.

Nem ilyen simán ment a dolog Bácsbodroggal szemben. Ez t. i. Szent-Péter és Horgos felett kezdett hatalmaskodni. Ezért Csongrádvármegye rendei 1751-ben a vásárhelyi gyülésből megkeresték gr. Grassalkovics Antal kamarai elnököt és gr. Haller István főispánt, azon kérelemmel, hogy Bács vármegye a nevezett két puszta feletti jurisdictiótól eltiltassék.

Ugy látszik, Bács vármegye nem elégedett meg avval, hogy az egykor Csongrádhoz tartozott Szabadkát, Martonost, Zentát és Kanizsát megkapta; most még Szt.-Pétert és Horgost is el akarta szakítani, és pedig nem törvényes uton, hanem erőszakkal. Csongrád vármegye ugyanis a Szt.-Péteren és vidékén elszaporodott tolvajok megfékezése végett kalodát állított fel. Ezt Bácsbodrog egyszerűen erőhatalommal megsemmisítette. Természetes, hogy ez ellen Csongrád tiltakozott és keserű hangon írt panaszában szemrehányást tesz a szomszéd vármegyének, a miért nem elégszik meg azzal, hogy a katonai határőrvidék rendezésekor megkapta azokat a nagyközségeket, melyek azelőtt kétségtelenül Csongrádhoz tartoztak, hanem még tovább is csonkítani akarja határát. Hivatkozik arra, hogy Csongrád vármegye egykor az 1647 : 108. t.-cz. értelmében egész Borsod vármegyéig terjedt; Szegeden és Csongrádon hatalmas várakkal birt; azonban a török zsarnokuralom alatt törvényes hatóságától megfosztatván, más vármegyékhez csatoltatott, melyek abban az időben mostoha anyákként bántak vele. Alig kiméltek meg a vármegye nevét; nemhogy visszaadták volna régi határát. Kéri tehát a helytartótanácsot, tiltsa el Bács vármegyét a hatalmaskodástól s a közbiztonság helyreállítására szolgáló, de erőszakosan elrombolt kalodát ujra felépíttetni kegyeskedjék.[1])

Bács vármegye azzal védelmezte magát, hogy mikor a katonai helyek 1750-ben az ő hatósága alá kerültek, akkor Szt.-Péter nem tartozott Csongrád vármegyéhez. Ezt azzal igyekszik igazolni, hogy a Kárász által megszerzett Horgos határának megállapításánál nem Csongrád, hanem Bács vármegye tisztviselői működtek közre, mert Bács vármegye határa egész a Maty hídig terjed. A gonosztevők kiirtása végett Szt.-Péteren felállított kalodát tehát, mely illetéktelenül és jogtalanul lett felállítva, jogosan távolíthatta el.

---

[1]) Vármegyei levéltár.

Csongrád azonban tagadta azt, hogy Bácsnak határa valaha a Matyhídig terjesztetett volna ki. Kimutatja, hogy a kamara és Kárász Miklós között kötött szerződésben Horgos és Szt.-Péter mint Csongrád vármegyéhez tartozó puszták említtetnek, és hogy úgy a kiváltság, mint gyakorlat alapján Csongrád törvényhatósága alá tartoznak. Tíz esztendei küzdelem után végre 1763-ban a helytartótanács tudatta a vármegyével, hogy Bács vármegyét Szt.-Péter és Horgos pusztákon a törvényhatósági jog gyakorlatától eltiltotta.[1])

Azonban a kérdést ujra felbolygatták; Bács vármegye egész odáig ment, hogy az ujonnan alakított Horgos község lakosságát a Csongrád vármegyétől való elszakadásra is csábította. Természetes, hogy az ellenhatás is bekövetkezett. Csakis 1777 végén csendesedett le kissé Csongrád vármegye, mikor az illető szolgabiró bejelentette a gyűlésnek, hogy Bács vármegye nem gyakorol már semmi jogot a szóban levő község és puszta felett.

Ezen hosszas vitatkozások ideje alatt Csongrád vármegye, hogy a szomszéd törvény-hatóság hatalmaskodását kissé lelohassza, ujra vitatni kezdte több Bács vármegyei községhez való jogát. Minthogy oly régi okmány, melyből a vármegye határait kimutatni lehetne, nincsen; tehát családi szerződésekkel és közokiratokkal támogatott kérvényt nyujtott be (1760-ban) a nádorhoz, melyben kimutatta, hogy Szabadka, Mátyás királynak egyik 1464-ben kelt adománylevelében Csongrád vármegyében levő községnek mondatik; hogy Corvin János 1504-ben Szabadkát, Madarászt, Tavánkutat, Sebestyénházát és Veresegyházat, melyek akkor is Csongrád vármegyében voltak, Török Imrének és testvéreinek adományozta; hogy ugyancsak Török Imre 1511-ben tiltakozik az ellen, hogy Szabadka Brandenburgi Györgynek adassék; kimutatta, hogy a nevezett birtokok egész a mohácsi vészig Csongrád vármegyéhez tartoztak. A török világ után bekövetkezett német katonai uralom alatt a vármegyék egyenesen a haditanácstól függöttek; mikor pedig a katonai végvidék megszünt és a bizonytalanná vált határok megállapítására egy bizottság küldetett ki, — akkor Szabadka, a Bodroggal egyesült Bács vármegye kérelmére, Bácshoz csatoltatott. Csongrád azonban méltán visszakövetteli jogát, mert a törvény azt rendelte, hogy a háborus időkben elszakított részek azon vármegyéhez csatolandók, a melyhez az előtt tartoztak.

[1]) Vármegyei levéltár.

Hasonló történelmi adatok alapján mutatta ki, hogy Zenta, Kanizsa és Martonos sok éveken Csongrád vármegye hatósága alá tartoztak. Kéri azért a nádort, hogy törvényadta jogánál fogva a nevezett községeket és pusztákat Csongrád vármegye hatósága alá rendelni kegyeskedjék.[1])

Hosszas és szenvedélyes harcz folyt Szeged városa és Csongrád vármegye között is.

Szeged, mint sz. kir. város, bizonyos tekintetben külön törvényhatósági joggal birt; de azért küldöttei által részt vett a vármegyei gyűléseken, és az ott hozott általános érvényű határozatok ő reá is alkalmaztattak. A város és vármegye sokáig oly jó viszonyban éltek, hogy némely tisztviselőik közösek voltak.

Ez a jó viszony azonban megszűnt és Szeged nemcsak mellőzni kezdte a vármegye határozatait, hanem a végrehajtásnak határozottan ellene szegűlt. Mikor az 1727. és 1733-dik évi vármegyei szabályrendelet, mely szintén közös volt, nehány évvel később megújíttatott, ennek érvénye ellen Szeged város ügyésze tiltakozását jelentette be. A vármegye tiszti ügyésze ellen-tiltakozással élt, és a várost a szabályrendelet tiszteletben tartására utasította.

Határozottabb alakot nyert a két törvényhatóság közötti ellentét 1755-ben, mikor Tápé község határának megállapításáról volt a szó, és az akkor támadt viszályban Tápé a vármegye illetékességét vitatta Szegeddel szemben.

Még később 1764-ben, mikor Fejér Gábor vármegyei szolgabiró és László Mihály esküdt hivatalos szolgálatot teljesítve a Szegedhez tartozó pusztákon megvizsgálták a korcsmárosok által használt ürmértékeket, továbbá a pásztorokat, nem tartanak-e a vármegyei szabályrendelet ellenében tiltott lovakat és nyergeket, és mikor e vizsgálat folytán több hamis mértéket, tilos nyergeket és lovat elkobzott: Szeged elöljárói a vármegye tisztviselőit egyszerűen elfogták és Szegedre bekisérték.

Ebből per lett. A vármegye védelmezte saját törvényhatósági jogát; szolgabirájának nemcsak a nevezett pusztákon követett eljárását, hanem Szeged városában vásár alkalmával elkövetett azon tettét is helyeselte, hogy a vármegyei limitatiótól eltérő árú iparczikkeket, a szegedi tanács megkérdezése nélkül, sőt annak tiltakozása daczára is elkobozta s az illető iparosokat

[1]) Az egész felterjesztés Csongrád vármegye leváltárában.

megbirságolta. A vármegye ügyésze a szolgabiró és esküdt elfogatása miatt, erőszakoskodás czímén 39 szegedi polgárt idézett a vármegyei törvényszék elé 1766. évi márcz. 3-ikára. Minthogy pedig ezek a kitűzött időre és helyre meg nem jelentek, sem ügyvéd által magokat nem képviseltették, a törvényszék makacsság czimén 4000 frt pénzbirságra itélte el őket, s április 15-re végrehajtást tűzött ki ellenök.

Szeged város e végrehajtás kikerülése s polgárainak megvédése végett ő felségéhez kérvényt nyujtott be, állítván, hogy ezen a szegedi polgárokra oly súlyos itélet csupa formahibából eredt. Ugyanis Szeged város rendes ügyvédje, kire a polgárok megvédése bízva volt, akár tévedésből, akár figyelmetlenségből nem jelenvén meg a tárgyaláson, a polgárok megvédése két más ügyvédre volt bízva, kik közül az egyik meg sem jelent, a másik pedig csalással vádoltatván, a megye részéről a védelemtől eltiltatott. Szeged város kéri tehát ő felségét, hogy a Csongrád vármegyei törvényszék részéről hozott határozat végrehajtását felfüggeszteni s új tárgyalás kitűzését elrendelni méltóztatnék.

Ő felsége ezen kérvény folytán a szegedi polgárok ellen hozott itélet végrehajtását felfüggesztette ugyan, de egyúttal az egész ügy állásáról részletes informatiót kiván. A vármegye az egész ügyről igen részletes jelentést tesz; az ügyvédi képviseletre nézve megjegyzi, hogy Szeged város rendes fiskálisa megjelent ugyan a tárgyaláson, de csakis egy nemes ember nevében jelentette be magát ügyvédnek, a többiek elleni pörben, a mint azt kérvényében Szeged város is elismeri, két ügyvéd szerepelt volna. Azonban az egyik meg sem jelent, a másik pedig, bár nem volt a képviseletre felkérve, az önmaga által gyártott hamis megbizólevélnél elkövetett csalásért silentiumra itéltetett. Minthogy pedig az itélet a törvény betartásával hozatott s a megyei tisztviselőknek a bevádolt szegedi polgárok által elkövetett súlyos megsértése példás büntetést kiván, a megye a felfüggesztett itélet végrehajtására *ő felsége* engedélyét kéri.

Ő felsége a per megújítását rendelvén el, ennek során a két ellenfél kölcsönösen erős vádakat emelt egymás ellen. A vármegye többek között azzal vádolta Szegedet, hogy folytonos panaszaival elferdíti a tényállást; a gonosztevőknek segédkezet nyújt, úgy hogy Szegeden minden tolvaj biztonságban érzi magát. Maga a tanács többsége nem nemesekből, hanem a törvényben járatlan, sőt olvasni sem tudó parasztokból áll, akik csupa tudatlanságból követnek el helytelenségeket. A szegediek

viszont hatalmaskodással és a város ügyeiben jogtalan beavatkozással vádolták a vármegyét.

Ily körülmények között a per a királynő rendeletéhez képest újra fölvétetett, és a vármegyei törvényszék — mivel a vádlottak magok is beismerték tettöket, — ismét elítélte a fentebb említett lakosokat; de csak 1930 frtra. Az alispán 1766. okt. 25-én jelenté a Szentesen tartott gyűlésnek, hogy mikor ezt az összeget törvényes úton behajtani akarta, Szeged város tanácsa azt az ajánlatot tette, hogy addig is, míg az összeget kifizethetné, átengedi Csongrád vármegyének a tápéi rév használatát s annak jövedelmét. Ő pedig az ajánlatot elfogadta.

Azonban a szegediek panaszára, kik ellen új meg új vádak érkeztek a vármegyei szolgabiráktól, hogy hamis mértéket használnak, hogy a pipataksát eltitkolják stb. — Ő felsége elrendelte, hogy a tápéi rév visszaadassék a városnak. Erre a vármegye követelte a birság megfizetését; mert — úgymond — ha a révet minden feltétel és elégtétel nélkül adjuk vissza Szeged városának, akkor annak polgárai a vármegyét egyszerűen ki fogják nevetni, s jövőre még nagyobb erőszakosságra fognak vetemedni. Különösen az bántotta a vármegyét, hogy Szeged ezen pörösködés alatt a helytartóság előtt mindig Ő felségének tett szolgálataival dicsekedett. Erre vonatkozólag egyik felterjesztésében megjegyzi, hogy Csongrád vármegye a királynő iránti hűségben korántsem áll hátrább, mint Szeged. Hivatkozik arra, hogy úgy az újonczok kiállításával, mint a segélypénz kiszolgáltatásával sok nagy vármegyét felülmult, és az ő nézete szerint a király iránti hűséget leginkább azzal lehet bebizonyítani, hogy a törvényeket tiszteljük!

De a szegedieknek erős pártolói voltak Bécsben. A királynő tehát 1767. ápr. 8-káról kelt rendeletében a vármegye itéletét megsemmisítette, sőt a rendeket „az illetlen stylussal írt“ felterjesztéseért megrótta! Ezt a vármegye nagyon zokon vette. Igazságának tudatában új felterjesztést tett Ő felségéhez, melyben ridegen ismétli mindazon törvényeket, melyek a kir. legfelsőbb elhatározással ellentétben állanak.

Természetes, hogy ily körülmények között Szeged kissé elbizakodott a kir. kegy oltalma alatt, és meglehetősen merész hangon hívta fel a vármegyét, hogy a szegedi pusztákon hatósági jogok gyakorlásától őrizkedjék, és az ott elfogott embereket adja ki. Viszont a vármegye azt jelenti ki, hogy hatóságát, melyet a törvény és kir. rendelet alapján gyakorolt, továbbra is

gyakorolni fogja ; óva inti a várost, hogy az ő jogaiba ne avatkozzék, mert különben élni fog törvényadta jogával. Az itt-ott előfordult elfogatások és büntetések arra birták Szeged városát, hogy a saját pusztáin gyakorlandó pallosjogot kérjen magának. A helytartótanács erre vonatkozó felhivására a vármegye sorban czáfolgatja a Szeged által felhozott érveket, s hivatkozik az 1733-ki vármegyei statutumra, mely szerint a szegedi pusztákon a pallosjogot mindig a vármegye gyakorolta. Ez ellen Szeged mindeddig kifogást nem tett.

Amig az ügy odafent tárgyaltatott, addig idelent folyt tovább a háború.

Balogh Ferencz szolgabiró 1777-ben a juniusi gyűlésen jelenté, hogy midőn hivatalos minőségben többed magával a szegedi pusztákon gonosztevőket üldözvén, visszajövet Szeged városába érkezett, ott több szegedi polgár megtámadta és esküdttársával együtt letartóztatta; és csak félóra múlva, a szegedi rendőrkapitány megérkezésekor engedték tovább menni. Továbbá panaszt tett azért is, hogy Szeged városa a Matyhid kiszélesítését a vármegye többszöri figyelmeztetése daczára — négy év óta — még most sem teljesítette.

A vármegye ügyésze megbizatott, hogy mind a két panaszt a legközelebbi törvényszéki ülésen terjeszsze elő. Addig is, míg az ügy a felsőbb forum elé kerül, felkérték a főispánt, hogy a megsértett hatósági tekintélynek elégtételt szerezzen. Minthogy pedig e vármegyei táblabirák között három szegedi tanácsnok is részt vett, ezeknek a táblabirák sorából való kitörlését is sürgették. Természetes, hogy Szeged városa is keresett magának pártfogókat Budán és Bécsben.

Időközben Kisteleken, hol a benépesítés folyamatban volt, szintén baj támadt. A helytartótanács szokás szerint felvilágosítást kért a vármegyétől, melynek a főispán azt a tanácsot adta, hogy e vitás ügyek felsőbb eldöntéseig tartózkodjék minden erőszakoskodástól, és csak oly területeken üldözze a gonosztevőket, melyekhez elvitázhatatlanúl joga van.

A vármegye látván, hogy ügye ismét rosszúl áll, egy kimerítő terjedelmes fölterjesztést tett, melyben előadja a viszály eredetét. Hivatkozik a helyt. tanácsnak 1774-ben kiadott azon rendeletére, mely szerint Szeged városának kötelességévé tétetett a hozzátartozó Kis-Telek pusztát betelepíteni s okmányokkal kitüntetni azt, vajjon ezen új telep a megye vagy a város joghatósága alá tartozzék-e. Szeged város a kért okmányokat

felterjesztvén, kijelentette, hogy a telepítendő kisteleki pusztát nem nemesi, hanem polgári jog czímén birja s úgy joghatóság mint adózás tekintetében Szegedhez csatolni kívánja. Ő felsége azonban a helyt. tanács által tett előterjesztésre elrendelte, hogy Kis-Telek lakossága a megye hatósága alá tartozzék, amennyiben a Szeged által felterjesztett okmányokból az ellenkező derült ki, mint a mit Szeged város állított, hogy t. i. Szeged nem polgári, hanem nemesi jog czímén ép úgy birja Kisteleket, mint más nemes ember, t. i. adományozás czímén, tehát polgári területnek nem tekinthető s azért adózás és joghatóság tekintetében a megye alá tartozik. Ennélfogva a megye nem önhatalmúlag, hanem kir. rendelet alapján kezdte meg Kisteleken a joghatóság gyakorlását. Azután czáfolja a megye Szeged városnak azon panaszát, mintha a megye bárkit is, a ki Szegedre való, elfogatna, bebörtönöztetné és kínoztatna, s kijelenti, hogy Szeged város azért lép föl ily alaptalan vádakkal, mert minden áron akarja, hogy Kis-Telek a megye joghatósága alól kivonassék. „Mert“ — úgy mond — „a szegedi hatóság szabadossága és vakmerősége annyira megy, hogy ha felsőbb parancs által nem zaboláztatik meg, sem a vármegye törvényes működése, sem a vármegyei tisztviselők tekintélye nem állhat fenn biztosan, melyet ha illetlen tollával rágalmazhat, legnagyobb gyönyörűségének tartja.“ Az egész szomszédság panaszkodik, hogy az ott előforduló lopásokat és rablásokat szegedi emberek követik el; panaszkodik, hogy Szeged város a gonosztevőket nem üldözteti; sőt hivatkozik a megye 1766. évi okt. 20-iki felterjesztésére, mely szerint maga Szeged város és pusztái a tolvajoknak s egyéb gonosztevőknek menedékhelyül szolgálnak. Az ujonnan betelepített Kis-Telek is panaszkodik, hogy a szegedi tolvajok és pásztoroktól sok kárt szenved, ép úgy panaszkodik a szomszédos Horgos telepítvény, mely a felterjesztéshez csatolt kérvény szerint 5 év alatt 200 drb jószágot vesztett el s azok közül 112 drb nem került meg. Hogy a tolvajok szegedi emberek, onnan derült ki, mert a károsult horgosiak elveszett jószágaikat nagyobbrészt szegedi embereknél találták meg. És midőn Szeged város birájához elégtételért folyamodtak, azt az utasítást kapták, hogy egyezzenek ki a tolvajokkal. A Szeged város által ekkép gyakorolt igazságszolgáltatás az oka, miért panaszkodnak Szeged ellen a szomszédok; ez az oka, hogy annyi tolvaj van a város területén. A Szeged hatósága által felhozott tanúk, kik állítólag ártatlanul fogattak

el, nagyobbrészt tolvajok, s ilyenek tanuvallomásával akarja Szeged a maga ügyét előmozdítani. Ezek alapján kéri a megye, hogy úgy az orsz. törvények, mint kir. rendelet alapján a Kis-Telek fölött eddig gyakorolt joghatóság nála jövőre is meghagyassék.

Szegednek a helyt. tanácshoz intézett második felterjesztésére, melyben egyrészt saját pusztái fölött a joghatóságot magának vindikálja, másrészt a megyei szolgabirónak Szegeden történt letartóztatását tagadja, a vármegye a helyt. tanács rendelete folytán ez ügyben is informáló felterjesztést intéz.

Birtokaira nézve Szeged város a következő indokokat hozza fel:

1. Hogy Szeged mostani összes birtokait még mint kamarai város parasztjogon egyedűl munkabérért birta s azoknak birtokában a postliminium jogánál fogva az 1715-ik évben közbejött szabadságnyerés (libertatio) folytán is megmaradt, tehát olyasmit nem kapott, amit azelőtt nem birt volna.

2. Hogy ilyen területi birtokot nem adományozás alapján nyert, hanem szabadságnyerés (libertatio) mellett a parasztjognak polgári joggá történt megváltoztatása által, mint volt tulajdonát tartotta meg.

3. Hogy a város területe semmiféle vidék hozzájárulása által nem gyarapodott.

4. Hogy ezen régi birtoktest arányához képest már a szabadságnyerés alatt feloszlott portákkal bir s ez után évenkint adó fizettetik, mely alól a nemesi jogon birt puszták teljesen mentesek.

5. Hogy a terület határait feltüntető okmányok sehol sem mutatnak más határokat.

A mi a megyei szolgabiró letartóztatását illeti, azt állítja:

1. Hogy a vizsgálati iratokból nem bizonyítható be a szolgabiró elfogatása;

2. hogy a megye által felhozott tanúk nem hitelesek.

Ezen ellenvetésekre a megye válasza a következő:

1. A törökök elárasztván az ország e részét, a lakosság nagy része elhagyta lakhelyét s birtokát. Ezen gazdátlanná lett területeket, u. m. *Kis-Telek*, *Reszka*, *Zákány*, *Kereset*, *Csorva és Eötemes pusztákat* a szomszédos Szeged város elfoglalta. Midőn a város a postliminium joga alapján 1715-ben a szabad és királyi városok sorába vétetett föl és az arra hivatott bizottság (comissio neoaquistica) előtt e pusztákra vonatkozó birtoklási

jogát nem tudta kimutatni, 1730-ban VI. Károly császárhoz és királyhoz folyamodott, hogy e pusztákra nézve kir. adományozást szerezhessen. E folyamodásra ő felsége a kamarai tanácshoz intézett kir. leiratában elrendeli, hogy — mivel ez a hat puszta, amint a templomok és lakhelyek romjaiból látható — e puszták egészen különálló birtoktesteknek tekintendők és nevezett város azokra támasztott jogigényeit nem tudta igazolni, azok a szegedi kamarai praefecturába bekebeleztessenek. E kir. leirat után Szeged város 1731-ben ujból folyamodván ő felségéhez, az azon pusztákra kért kir. adományozást megnyerte. Ebből kitetszik, hogy Szeged város nevezett pusztákat nem 1715-ben, hanem 1731-ben kir. adományozás alapján nyerte meg.

2. A fentiekből kitetszik még, hogy az említett területeket csakis kir. adományozás (donatio) útján, nem pedig a parasztjognak polgári jogra történt megváltoztatása által birja.

3. Az sem áll a fentiek szerint, hogy e város területe annyi puszta hozzácsatolása által nem nagyobbodott volna.

4. Ámbár helyesen mondja Szeged város, hogy területe már szabadságnyerés alatt felosztott portákkal birt, de nem helyesen mondja, hogy e puszták is portákra lettek volna felosztva, mert a porták országos összeírása jóval 1731 előtt történt és a mivel akkor Szeged város nem birt, azt portákra sem lehetett felosztani; még helytelenebbül nyilatkozik Szeged, midőn azt mondja, hogy e puszták után évenkint adót fizet. Inkább vallaná be, hogy e puszták nagyobb részint ökrök hizlalására lévén rendelve, néhány, kereskedéssel foglalkozó polgártól béreltetik s így azok nem adót, hanem haszonbért fizetnek és ez a haszonbér nem az adópénztárba, hanem a városi pénztárba foly be.

5. Szeged város az említett 6 pusztán kivül még más ötöt, t. i. *Szent-Mihály-Teleke*, *Alsó- és Felső-Csengele*, *Kis-Illés és Bilisicza* pusztákat birja.

Hogy *Szent-Mihály-Teleke* puszta előbb a Szillasy-családé volt, azt e családnak tanuságtétele (fassio) bizonyítja. Szintén világos, hogy *Alsó- és Felső-Csengele* szintén olyképen birja. Ugyanazon tanuságtétel szerint Szent-Mihály-Teleke s Dorosma a Szillasy-család emberei által Szeged városnak adatnak el, csakhogy Dorosma pusztát a kunok népesítik be s ezek Szeged várossal cserélnek és a városnak Alsó- és Felső-Csengelét engedik át. Minthogy pedig a Szillasy-család tartozott volna pusztáin

a megyei joghatóságot elismerni, ép úgy tartozik azt elismerni Szeged város is, mint annak a családnak mostani képviselője.

Kis-Illyés és Bilisicza pusztákat, melyeket azelőtt a katonaság birt, 1751 körül a kamarával kötött szerződés alapján Szeged város kapta és mégis azt vitatja, hogy ott pallosjogát még 1717-ben kapta.

Mindezekből világos, hogy Szeged város némely pusztákat kir. adományozás, másokat magán családoktól nemesi jogon bir, ennélfogva az azok fölötti joghatóság nem a várost, hanem az 1542. é. 35-ik és 1537. évi 21. t.-cz. és az 1733. évben alkotott statutum szerint a megyét illeti meg. Végül hivatkozik a megye az 1775-ik évben jul. 17-én kelt és a helyt. tanácshoz intézett fölterjesztésre, mely szerint a megye a megyei statutum megalkotása után joghatóságát e pusztákon folytonosan gyakorolta és csak nem régen a Szeged város előljáróságának vakmerő föllépése által gátoltatott meg jogában.

Azután áttér a vármegye replikájában a másik részre, vagyis annak bebizonyítására, hogy egyik szolgabírája és a melléje rendelt esküdt Szeged város nyilt utczáján lett letartóztatva.

E felterjesztést a vármegye így végzi:

„Kérdésben forog magoknak a szegedi polgároknak és a szomszédoknak biztonsága. Most a tolvajok a város területén szabadon járnak és úgy a polgároknak, mint a szomszédos szegény adózóknak jószágait lopják. Ha bepanaszoltatnak, vagy nem fogatnak el, vagy ha elfogatnak, a becsatolt okmány szerint pénzbirságra itéltetnek, mely összeget a tanács tagjai egymás közt felosztják. E haszonért védelmezi annyira a városi előljáróság a maga joghatóságát. Marháikat úgy a polgárok, mint a pusztai lakosok hajlék és kerítés nélkül tartják; hogyan uralkodhatik akkor vagyonbiztonság, ha a lopás lehetőségéhez hozzájárul a birák törvénytelensége is? A zsidóknak adott isteni törvény is erősebben bünteti a legelőn, mint a házban elkövetett lopást. Itt a mezei lopás enyhébben büntettetik, mint másutt a házi lopás, úgy, hogy nem lehet csodálkozni, ha az egész város csak úgy hemzseg a sok tolvajtól és egyéb gonosztevőktől. Van a szegedi előljáróságnak elég nagy joghatósági tere a maga területén; ott irtsa ki a tolvajokat és akkor eleget tesz a közbiztonságnak.“

A vármegye egyidejüleg értesíti a főispánt, milyen felterjesztést intézett a helyt. tanácshoz.

A vármegye és Szeged város közt fenforgó vitás ügyben a Szegedhez tartozó pusztákon ki által gyakorlandó joghatóságra nézve a helyt. tanács rendeletileg úgy intézkedik, hogy a Szegedhez tartozó pusztákon a joghatóság gyakorlása Szeged várost illeti; az ujonnan betelepített Kis-Telek pedig a vármegye joghatósága alá tartozik; arra nézve pedig, hogy Kis-Teleknek a megyei hatóság alá történt rendelése által hány porta esik el Szegedtől, és csatolandó a vármegyéhez, a két érdekelt félből kiküldendő bizottság lesz hivatva határozni.

Ami pedig a megyei szolgabiró és esküdtének Szegeden megkisérlett elfogatását illeti, Szeged tartozik az illetőknek elégtételt szolgáltatni, egyszersmind kijelenti a szolgabíró és esküdt, hogy ha kellő elégtételt nem nyernek, a rajtok elkövetett sérelem megtorlását a rendes úton fogják követelni.

V.

A székhely kérdés feletti viták. — Gr. Forgách János főispán és gr. Erdődy György ellenkező nézetei. — A helytartó tanács nézete. — Mária Terézia királynő döntése 1761-ben. — Új viták, végre Csongrád és Szeged mellőzésével Szegvár lett a győztes 1776-ban.

Csongrád vármegye különleges viszonyai okozták, hogy ujonnan való alakulásakor nem volt központja; hogy nem volt saját székhelye, hol gyüléseit tarthatta volna és ahol a közigazgatás közegei hivatásuknak megfelelőleg állandó elhelyezést nyertek volna.

A gyűlések valóságos vándor kirándulások voltak. Az alispán, vagy a főispán, hol ide, hol oda hívta össze a nemességet s az uradalmak képviselőit, saját kedve vagy éppen szeszélye szerint. Nem volt Csongrádnak olyan kis faluja, melyben a mult században megyei gyüléseket nem tartottak volna. Az illető tisztviselők egész kis levéltárakat hordtak magokkal, hogy kellő alapossággal tudják előadni a gyűlés tárgyait. Természetes, hogy ily körülmények között sem a pénztár, sem a levéltár nem volt biztonságban.

Ezen az állapoton akart legalább némileg segíteni gróf Károlyi Sándor, mikor szegvári szép emeletes kastélyát vármegye házául átengedte, leginkább azért, hogy a főispánoknak legyen hol megszállniok.

Azonban mindenki érzte, hogy az nem egészséges állapot, ha a vármegye egy földesúr szivességétől függ, és ha nem rendelkezik saját házzal; még b. Révay Mihály főispánsága idején szerzett a vármegye Szegeden egy házat, azon szándékkal, hogy azt alkalmas időben fel fogja építeni. Azonban Révaynak hivatali utódja gr. Haller István idejében ezt a különben is gyönge anyagból és nedves talajon épült házat, mely a Szegeden uralkodott pestis idején egészen elhanyagoltatott, a vármegye azon szándékkal adta el, hogy annak árán ugyancsak Szegeden alkal-

masabb helyen és szilárd anyagból új vármegyeházat fog építeni.

Gr. Károlyi Sándor halálával megszűnt azon feszélyező körülmény, mely a vármegyét Szegvárhoz kötötte; ennélfogva 1758-ban februárban a Vásárhelyen tartott vármegyei gyűlésen elhatározta, hogy *Szegeden* új vármegyeházat épít; s az építéshez szükséges költségek megbeszélése és előteremtése czéljából egy bizottságot küldött ki. Azonban a főispán ezen határozat után (máj. 4-én) nem sokára meghalván, utódja gr. Forgách János egészen más alakban vetette fel a kérdést. Ő is akart új vármegyeházat építeni; de — nem Szegeden.

Feltünt mindenkinek, hogy az új főispán hivatalába való beiktatása alkalmával, augusztus hóban Szentesen felvetette ezt a kérdést, s hogy a vármegyének fentebbi határozatát figyelmen kívül hagyva, egyszerre azt az indítványt tette: építsen a vármegye *Csongrádon*, mint központon, egy új vármegyeházat, és ehhez kérje *előlegesen* a csongrádi földesúrnak, t. i. gr. Károlyi Ferencz úrnak szíves hozzájárulását.

A vármegye rendei látható meglepetéssel fogadták ezt az indítványt; — de a beiktatási ünnepségek hatása alatt senki sem akart a tárgyhoz szólani. Egyszerűen hallgatagon beleegyeztek, hogy az elnöklő főispán ilyen értelemben mondhassa ki a határozatot. De hogy ez a beleegyezés nem őszinte meggyőződésből, hanem inkább csak az új főispán iránti külső tiszteletből származott, az csakhamar kisült az alispán elnöklete alatt még az év októberében Szegeden tartott vármegyei gyűlésen, ahol a rendek szabad folyást engedhettek gondolataik nyilvánításának.

Nem hoztak ugyan új határozatot, de szükségesnek találták, hogy a főispánt felvilágosítsák azon okokról, hogy a vármegyeházának mért nem Csongrádon, hanem Szegeden való felépítését határozták el. Az okok a jegyzőkönyvben levő eredeti szövegezés szerint ezek:

1.-mo. Szeged Várassa a mellett, hogy Királyi Váras, Praesidiummal is meg vagyon erősítve, az hol nemcsak holmi kóborló gyülevész, de nagyobb Ellenségh ellen is lehet inkább báthorsághot reménleni. Ellemben Csongrádon semmi fortificatio, melyben bízni lehetne, annyival inkább, mivel

2-do. Csongrád a mennyire népes is mostan, a Mlghos Urasághtul ad beneplacitum nékie engedett edgynehány Praesidium általl népesedett megh, mellyek ha tőle el vétettődnek

olyan statusra fog jutni, mint volt ennek előtte, mig a Praediumokat nem birta, ugy hogy 60 ház aligh találtatott benne csak nem régiben is. Holott ellembe Szeged várassa Privilegiummal birja maga Szélles Pusztait, és különben — is nagyon nepes lévén ollyatén meg apadastul nem félthető.

3-io. Csongrád éppen Szélin vagyon a Ns Vgyének, és oly részin, melly felől auctióját [1]) sem remélhető, azért mediuliumnak [2]) nem mondathatik, hanem inkább Szeged Várassa, kivált ha az Bácskaságbul, és talán Kis Kunságbúl -- is törvény szerént reinkorporalandó [3]) környülette levő Helyek reincorporaltattni fognak, mondathatik annak, az ki mostan — is maid közelebbi föld levén Vásárhelyhez szárazon — és Gyeő felé árvizes Üdőben is hajóval beő és könnyű mindenfelé Communicatioja. [4])

4-to Ugy- is Ns Vmegyének szüntelen kölletik Szegedre be forspontozni, ott lévén a Commissariatusságh — is, sőtt szekereket ottan tartani mivel immunis [5]) az forspontozástul [6]) Szeged várassa, ha azért Csongrádon lenne az Vmegye háza, az szegénységnek sokkal terhesebb vólna T. Nemes Vármegye Tisztyeinek — is alkalmatlanabb sok felé szakadni, sőtt talán a miatt köllenek Tiszteket is, és Szolgákat szaporítani.

5-to Sok kölcséget, deperdität [7]) s alkalmatlansághot fogh elkerülni a Ns. Vármegye, ha Szegeden lészen Háza, mint hogy Gyüllési és más jövő járó alkalmatosságokkal valamint szokás, ugy illendőbb — is és lehetséges jó móddal Királyi Várasban az Embereket Piaczra, Vendégfogadókra és magok erszényekre igazítani, az melyet Csongrádon mintegy lehetetlen volna távoztatni, mind böcsületre nézve, mind pedigh azért, hogy Piacz sem lévén ottan se vendégfogadó ollyas, kivált a Militarisok [8]) ezer meg ezer okot találnának Excedálni, [9]) sőtt Már Ns. Vármegye Házát és Tisztelt kereső idegenek — is, Ételt, Italt, Szénát, abrakot, forspontot s több a félét ingyen praetendálni, [10]) mellyet böcsületből sem lehetne nekiek gyakrabban denegálni, [11] mely minemű örökös nagy Terhire s romlására lenne a Szegénységhnek, lehet bölcsen meg itélni ugy — is, midőn kivált e militia [12]) bővebben fekszik országunkban, Csongrádot több helyiségeink felett szokta a Transena járni, az ki maga közönsighes terhe mellett szokott deperdität is maid mindenkor maga után hagyni.

[1]) nagyobbodás, [2]) központnak, [3]) bekebelezendő, [4]) közlekedés, [5]) föl van mentve, [6]) előfogatozás, [7]) veszteség, [8]) katonák, [9]) kihágást elkövetni, [10]) igényelni, [11]) megtagadni, [12]) katonaság.

6-to Ennek előtte — is Szegeden tartott Házat a Nemes Vármegye, de ell romolván és külömben is alkalmatlan helyen lévén és azért el adattván, ugyancsak jó emlékezetű Mlgos Groff Feő Ispány Úrnak eő Ngha Teczésibűl is determináltatott, hogy megint Szegeden, de alkalmatosabb helyen és propter majorem securitatem [1]) közelebb az Várhoz szereztessék Vgye Háza, kire deputatio — is vala rendelve; alkalmas jó Épületek lévén, azért Szeged várassában lehetne talán ottan házat kéczer is találni olcsóbb áron, mint ex fundamento [2]) építetnék, ámbár valamely rectificatio [3]) kivántatnék — is hozzája, csekélységihöz, a Ns. Vármegyének s annak Tehetségéhez, és az Üdőhöz lehetne aproportionálni [4]) az épületet.

7-mo Példázni lehet 1647. Esztendőbéli 108-ik articulusbul is minémű securitást [5]) kíványon ezen Pusztúságban helheztetett Ns. Vármegye? Kinek ante suam post * * * restitutionem [6]) semminemű actai nem extálnak [7]) s ugy effilékre nézve kiteczik a következett 109-dik articulusbúl, hogy más mégh bátorságosabb részeken (levő) Ns Vármegyék is főképp Királyi városokban kerestek magoknak securitást, az hová nem csak Ns Vmegye levél és kincstartó ládáit, de önnön személyeket szükséghes Üdőkben szalválhatták, [8]) az minémű időktűl ugyan Isten eő Szent Fölséghe őrízen minyájunkat; de a mi történt, történhetik — is, et superabundans cautela non nocet,[9]) melyre való nézve — is közönségessen a Ns Vmegyék többire Királyi Városokban, valahol csak találtatnak, s kivált az hol Praesidiumok is vannak, szoktak Házakat tartani, observálván [10]) ebben Hazánk Törvényeit — is jelessen 1723-dik Eszendőbeli 73-ik artikulust.

8-vo Diszesebbnek is teczik Királyi Várasban, mint Paraszt helyben Nemes Vmegye Házának lenni." [11])

A vármegye e kérdésben hathatós pártfogót kapott gróf Erdődy György kamarai elnökben, aki mihelyt a gróf Forgách-féle indítványról értesült, azonnal kérvényt nyujtott be őfelségéhez, hogy annak effectuálását megakadályozni kegyeskedjék.

A kérvényben elmondja, hogy a vármegye még b. Révay főispánsága idején vett Szegeden házat, amelyet gr. Haller korában azért adtak el, hogy egy alkalmasabb helyen ujat építsenek

---

[1]) nagyobb biztonság okáért, [2]) alapjából, [3]) igazítás, [4]) arányosítani, kiegészíteni, [5]) biztonságot, * * * olvashatatlan szó, [6]) visszaállítása előtt, [7]) léteznek, [8]) megmenthették, [9]) tulságos óvatosság nem árt, [10]) megtartván. [11]) Csongr. v. levélt.

helyette. Azonban, mikor gr. Forgách, a mostani főispán uj méltóságába ünnepélyesen beiktattatott, elődeinek és a vármegye határozatainak mellőzésével és az adózó nép terhére egy éppen nem biztos helyen, Csongrádon rendeli építtetni az új megyeházat. Az 1758. évi okt 5-én alispán elnöklete alatt tartott megyei közgyűlés a megyeház építéséről ujból tanácskozván, részint a megyei tisztviselők kényelmére és az adózó nép javára való tekintetből emlékiratot dolgoztat ki és terjeszti föl az új főispánhoz, kimutatván nyolcz pontban azt, hogy Szeged minden tekintetben alkalmasabb hely az új megyeház építésére, mint Csongrád, mit az új főispán beiktatása alkalmából mint nem alkalmas időben azért nem hoztak fel, mert nem illő lett volna aggályaikat az új főispán első kedves vendég nézeteivel szemben nyilvánítani. A főispán azonban a hozzá terjesztett emlékiratra nem is válaszolván, csak később igyekezett szóval megczáfolni az emlékiratban felhozott indokokat s kijelentette, hogy a beiktatáskor hozott határozathoz szigoruan ragaszkodik.

Folyamodó e végből megbízta urad. tisztjét, hogy a vármegyeháznak Csongrádon leendő építése ellen tiltakozzék; de mivel ez semmit sem használt, ő felségéhez fordúl főkép az adózó nép érdekében, hogy úgy az előbbi két főispán rendelkezéseit, mint a vármegye régibb határozatának végrehajtását elrendelni, ellenben a vármegyeháznak Csongrádon való építését éppen a vármegyei emlékiratban felhozott okoknál fogva megtiltani kegyeskedjék.

A vármegye a megyeháznak Csongrádon leendő építését felfüggesztette, egyúttal a főispánt ez ügyről értesíteni rendelte.

Az 1759. évi május 21-én Csongrádon tartott közgyűlésen már Forgách főispán elnökölt.

Az előbbi közgyűlés jkönyvének felolvasásakor, mely az új vármegyeház építéséről szólt, a főispán a vármegyeháznak Csongrádon leendő építése mellett szóló érveit maga olvasta föl és többször intézett kérdést a jelenvoltakhoz, vajjon az ő általa Csongrád mellett felhozott érveket, vagy Erdődy gróf nézetét helyeslik-e inkább? Mire Bezur Ferencz, gróf Erdődy gazdatisztjének kivételével a vármegye a főispán indokolásának a helyt. tanácshoz leendő pártoló felterjesztését elhatározta.

A latin szövegű fölterjesztés tartalma a következő:

Csongrád vármegye mult 1758. évi aug. 29-én tartott főispáni installatio alkalmával egy új vármegyeháznak Csongrádon leendő építését határozta el, a mely alkalommal e határozat

ellen senki sem szólalt föl. Azonban, midőn u. a. évi okt. 5-én tartott rendkivüli közgyülés alkalmával Bezur Ferencz mindszenti urad. felügyelő ez ügyet újból szóba hozta, a közgyülés a maga véleményét nem annyira az előbbi határozat megváltoztatására, mint inkább a dolog kellő megfontolása végett terjesztette föl az új főispánhoz.

Miután a főispán a vármegye által felhozott aggályokat eloszlatta s kimutatta, hogy a vármegyeháznak Csongrádon leendő fölépítése jobban megfelel úgy a közügynek, mint az adózó nép helyzetének, a vármegye az alábbi indokok alapján kéri a helyt. tanácsot, hogy ő felségénél a megyeház Csongrádon való építésének engedélyezését kieszközölni kegyeskedjék.

Az indokok a következők:

1. Már a vármegye elnevezése azt tanácsolja, hogy oly községben legyen a székhelye, melytől a vármegye nevét kapta, ha csak nagyobb akadályok nem forognak fenn.

2. Ha figyelemre méltó az adózó nép kényelme, annál figyelemre méltóbb az adót fizető helységek és uradalmak érdeke. Csongrád vármegye ugyanis e hét helységből áll: Vásárhely, Mindszent, Győ, Tápé, Csongrád, Szegvár és Szentes. Ámbár Csongrád Tiszáninnen fekszik, mindazáltal a tiszántúli résznek szomszédja s jogosan mondható a vármegye központjának; mert ha a tiszántúli vásárhelyi vagy szegvári nép Szegedre akar menni, Szentesnél, közel Csongrádhoz kell neki a Tiszán átkelni s így a Csongrádtól még 6 mérföldnyire fekvő Szegedre mennie. Minthogy pedig Vásárhely Szegedtől teljes 10, Csongrádtól pedig csak 3 mérföldnyire fekszik, világos, hogy nagyobb előny, ha a vármegyeház Csongrádon építtetik.

3. A mi az 1723: évi 73-ik t.-cz.-ben felhozott s a vármegyei pénztár és levéltárra nézve szükséges biztonságot illeti, melyet a Szeged városában levő katonai őrség nyujthat, ez csak látszólagos érv. Mert midőn a katonai parancsnokság a sánczon belül nem engedi meg egy szilárd épület fölépíttetését, a mire a sóraktár is például szolgálhat; akkor háborús időkben nem kerülheti ki teljes leromboltatását. Mivel pedig Szegednek más védő kerítése nincs; mivel ha a sánczon kivül bárhol építtetnék fel az új megyeház, ott Szeged nem nyujtana nagyobb biztonságot Csongrádnál.

4. Az őrség részéről nyujtható biztonság Szegeden csakis bekövetkezhető török háború esetén jöhet figyelembe, mely esetben az új vármegyeház Csongrádon sokkal biztosabb helyen

lesz; mert mielőtt Csongrádot foglalná el a török, előbb Szegedet kell bevennie; ha pedig a levéltár megmentéséről van szó, sokkal könnyebb azt a Csongrádhoz közelebb fekvő Budára átszállítani, maga a vármegyeház akkor nem nagy veszélynek lesz kitéve.

5. Elég figyelembe venni magának a székhelynek helyi biztonságát, a melyet magának Csongrádnak napról-napra való terjedése, a megyei tisztviselőknek oda leendő áthelyezése, az ott építendő börtönök őrzése, magának a vármegyei székhelynek tekintélye, az ott leendő megyei és uradalmi tisztek őrködése, hatalma s tekintélye nyujtand.

6. Az állami és vármegyei érdek is kivánja, hogy a vármegye e részében levő vidék is mívelődjék s boldoguljon, a mi annál inkább történhet, ha a megyei hatóság a vármegye székhelyén lakván, a népet szeme előtt tarthatja s oktathatja, holott Szegeden a vármegyei hatóságot csak követek s kérvényezők által láthatja, tehát maga a nép a hatósággal közvetlenül nem érintkezhetik.

7. Ha esetleg megtörténnék, hogy Szegeden a vármegyei börtönt feltörnék s a foglyok menekülnének, a városi és megyei hatóság különbözősége s menedékhelyet nyujtó számos kolostor miatt a vármegyének ezerféle kellemetlenségei lennének, a mitől Csongrádon nem lehet tartani.

8. Ha Szegeden akár házat, akár telket kell venni, már maga a telek is nehány száz frtba kerülne; ellenben Csongrádon gróf Károlyi, mint e vármegye nagyobb részének birtokosa, tisztán a vármegye iránti nemeslelkűségéből és szeretetéből ingyen adna telket s így a telkekre kívánt, de megtakarított összeg magára az építésre fordítható. Minthogy kő hiányában téglából kell építeni, ez is Csongrádon kevesebbe kerül, mert itt a tégla 1000-e 3 frtba, Szegeden pedig 6 frtba kerül; a mész 14 krajczárral olcsóbban szerezhető be, mint Szegeden; homokhoz Csongrádon ingyen jut, Szegeden pedig fizetni kell; az épületfa Szolnokról Csongrádig olcsóbban szállítható, mint Szegedig; az anyagot szállító jószágok Csongrádon ingyen fognak legelőt kapni, a miért Szegeden fizetni kellene, tehát a szállítás többe kerülne. Azonkivül Szegeden a sószállítás miatt nehezebben jutni szekerek s igavonókhoz, hacsak Tápé és Győ nem szolgáltatná azokat, de e két község Csongrádhoz képest felényi erőt sem tud kirendelni; a Szegedtől távolabb fekvő megyebeli

községekre pedig Szeged távolsága miatt igen nagy teherrel járna az anyagok szállítása.

Ezekből tehát világos, hogy a vármegyeháznak Csongrádon való építése sokkal kevesebbe kerül, mint Szegeden.

Ennek ellenében azonban azt hozzák fel, hogy:

9. Csongrád terhes átvonulásoknak van kitéve és úgy vendéglőt, mint piaczot nélkülöz, mely hiány következtében akár hatóságok, akár katonatisztek összejövetelekor, kik helybeli lakosokból szoktak beszállni, nagy teher és kár nehezedik a lakosokra. De éppen a terhes átvonulások figyelembe vétele kívánja, hogy e városban a vármegyeház építése által egyszersmind a majdan ott lakó tisztviselőkről is gondoskodva legyen, kik jelenlétökkel azonnal intézkedhetnek, a katonai kihágásokat megelőzhetik és a város szükségletén segíthetnek. Minthogy pedig előreláthatólag az uradalom is gondoskodnék a lakosságot érhető kellemetlenségek elhárításáról, nemsokára vendéglőt építene, hogy katonák és más idegenek oda szállhassanak; ámbár idegenek tódulásától nem kell tartani, mert az egész vármegye birtokossága gróf Erdődyből, gróf Károlyiból, báró Harruckernből és Szeged városából áll.

10. Felhozzák azt is Szeged előnyére, hogy ott van a katonai és kerületi biztosok állandó székhelye. Ez azonban nem kívánja a vármegyei tisztviselőknek is Szegeden leendő tartózkodását; elég, ha nevezett biztosok a megyei székhelyhez közel fekvő városban laknak.

A főispán, ki minden áron Csongrádot akarta központtá tenni, örömmel tudatja a közgyűléssel, hogy a vármegye részéről kérvényt terjesztett föl ő felségéhez egyes helységeknek Csongrád vármegyéhez való visszacsatolására nézve s e tárgyban felsőbb helyről a nádorhoz már rendelet érkezett. E végből s egyéb vármegyei ügyek elintézése végett az alispán és jegyző a főispán mellé kiküldetnek, mely idő alatt helyettes alispánná Klosz Mátyás kiérdemült békésmegyeri alispán tétetett.

A dolog természetében fekszik, hogy ilyen kérdésben ellenfelek támadnak, akik egymásnak okait ostromolják. A Károlyi uradalom tisztjei a főispán mellett, Erdődy főtisztje pedig az ellen foglalt állást. Nehány hevesebb kifakadása miatt ez utóbbi ellen vizsgálatot rendeltek el. Rossz néven vették tőle, hogy a főispánt az előbbi közgyűlés alkalmából házsártoskodónak (veszekedőnek) nevezte, mely vizsgálattal az alispán, két szolgabiró s egy esküdt bizatott meg. Világos, hogy ezzel csak

el akarták hallgattatni, hogy urának érveit szabadon ne hirdethesse.

De gróf Erdődy György az új megyeháznak Csongrádon leendő építése ellen új tiltakozással élt. Elpanaszolta, hogy gr Forgách önhatalmúlag rendelte el az új vármegyeháznak építését Csongrádon; hogy hallomás szerint a vármegyei pénztárnok kiadásokat teljesít az építkezésre s az építkezés tényleg folyik. A helytartótanács ennek következtében leír a vármegyéhez, s figyelmezteti, hogy ez az eljárás ellenkezik a legfelsőbb rendelettel, mely a vitás ügy eldöntéséig az építés felfüggesztését rendelte el. Ennélfogva sürgős értesítést kér arra nézve, milyen utalványozások történtek e czélra? ki által és milyen határozat alapján?

Maga gróf Erdődy György a helyt. tanácshoz intézett terjedelmes beadványában elmondván a vármegyeház építésének kezdetét és további fejlődését, igyekszik megczáfolni azon érveket, melyeket a főispán a vármegyeháznak Csongrádon leendő fölépítése mellett felhozott. Vádolja azzal, hogy a székhelyet a Csongrádtól nem messze fekvő abádi birtokára való tekintetből erőlteti Csongrádra és hogy önhatalmúlag utasította a pénztárnokot fizetések teljesítésére.

A közgyűlés, mely a fő- és alispán távollétében jul. 9-én Szegeden Klosz Mátyás elnöklete alatt tartatott, a dolog érdemére nem mert nyilatkozni. Csak annyit határozott, hogy előbb a főispánnal fogja közölni a helyt. tanács rendeletét, mint gróf Erdődy beadványát. Addig is utasítja a pénztárnokot, hogy a további kiadásokat szüntesse be; mindössze a már kész nyers téglák kiégetését engedélyezte.

A főispánt szerfelett bántotta Erdődy grófnak érvelése és gyanúsítása; ennélfogva sietett kinyilatkoztatni, hogy ő a saját érdekét soha sem teszi elébe a közérdeknek. Egyébiránt beismeri, hogy a pénztárnokot az építéshez szükséges téglák készíttetésére s égetésére utasította, de azt a közgyűlésen hozott határozat alapján tette. Hogy ő gróf Erdődy urad. felügyelőjének beadványa szerint azóta új rendeleteket adott volna ki a további építési anyagok beszerzésére, e tekintetben az összes vármegyebeli rendekre, mint tanúkra hivatkozik, hogy ő a már munkában levő nehány ezer téglának kiégetését s az arra szolgáló faanyag felhasználását csak azért javasolta, mert a csongrádi uradalom inspektora kijelentette, hogy ő azokat, ha feleslegesekké válnának, az uradalom részére átveszi s a vármegyei költségeket

megtéríti. Ezzel -- úgymond — sem az építés felfüggesztését elrendelő rendeletet nem sértette meg, sem a vármegyének kárt nem okozott. Ezt csak azért hozza fel, hogy a vármegye e tárgyban indokolt felterjesztést intézhessen a helyt. tanácshoz.[1])

A vármegye ennek alapján csakugyan válaszolt a helyt. tanácsnak. Hangsúlyozta, hogy a megyeház székhelyére vonatkozólag az 1723. évi 73. t.-cz. csak két körülmény figyelembe vételét követeli: *a biztonságot* és *alkalmatosságot.*

A mi a *biztonságot* illeti, béke idején Csongrád ép oly biztonságot nyujt, mint Szeged; sőt Csongrád annyiban van előnyben, hogy bármely veszély idején a közvetlenül a vármegyétől függő csongrádi lakosok a vármegye rendelkezésére állanak s védekezésre szoríthatók, a mi Szegeden nincs meg. Ha pedig oly háborús idők következnének be, aminők voltak azok, a mikor a megyei levéltárat a nógrádmegyei Fülek várba kellett szállítani s ott gyűléseket tartani, akkor valóban sem Csongrádon, sem Szegeden nem lenne kellő biztonság. Akkor nem Szegedre, az ellenség torkába, hanem az ellenség elől Budára kellene menekülni s a levéltárt oda szállítani. Csongrádnak az is előnye, hogy nyílt város, melyet az ellenség hamarabb hagy épségben, mint egy erődítményekkel ellátott s az ellenséggel daczoló várost, a milyen Szeged; mert ostrom alkalmával nemcsak hogy az erődített város házai elpusztulnak s a föld színével egyenlőkké tétetnek, de még magát a várat is beveszi az ellenség.

Ami pedig a vármegyei székhely *alkalmatosságát és czélszerüségét* illeti, abban az összes megyebeliek egyhangúlag egyetértenek, hogy Csongrád úgy a hatóságnak, mint az uradalmaknak és adózó népnek nagyobb előnyöket nyujt s a vármegye Csongrádról sokkal könnyebben s kényelmesebben kormányozható, mint Szegedről; még pedig egyrészt azért, mert Csongrád minden közügyben egyenesen s közvetlenül a vármegyei joghatóságtól függ s annak intézkedéseit teljesíteni tartozik; másrészt azért, mert a vármegye zömét és erejét képező tiszántúli helységek, t. i. Szentes, Vásárhely, Mindszent és Szegvár közel, a Tiszán innen fekvő Szegedtől pedig legalább is 6 mérfölddel távolabb vannak.

Minthogy tehát a törvényes kellékek is Csongrád mellett szólnak; mivel Csongrádon sokkal kevesebb költséggel lehet

[1]) A latin nyelvű levél a várm. levéltárban.

építeni; minthogy a tervbe vett erődítés Szegeden még nincs megállapítva, s ép e miatt sok ház lerombolásnak lesz kitéve: a vármegye kéri a helyt. tanácsot, hogy a vármegyének egyhangúlag hozott határozatát helybenhagyni s ez ügyben ő felségénél is pártolólag közbenjárni kegyeskedjék. Ezt a vármegye annál inkább kéri, mert a Károlyi és Harruckern család, kiknek birtokai a vármegye nagyobb részét foglalják el s kik a Csongrádon építendő vármegyeház előnyeit vagy hátrányait legjobban ismerhetik is, hozzájárultak, a vármegyei közigazgatás czélszerűsége pedig sürgősen kívánja.

Azután a vármegye védelmébe veszi főispánját azon vád ellenében, mintha az a helyt. tanácsnak a további építkezést felfüggesztő rendelete ellenére cselekedett s a további építtetésre nézve ujabb utasításokat adott volna. Sőt ellenkezőleg a főispán teljesen korrektül járt el.

Végül a vármegye még egyszer pontonkint czáfolja gróf Erdődy Györgynek Csongrád ellen felhozott kifogásait: még pedig:

1. Hogy az elhunyt gróf Károlyi nem Csongrádon, hanem Vásárhelyen építtetett uradalmi épületet, mely különben sem nagy, az nem a biztonság szempontjából, hanem azért történt, mert Tiszán túl terjedelmes gazdasága van, mely a gazdatisztek folytonos jelenlétét s felügyeletét kívánja s nem is maga, hanem gazdatisztjei s a szolgaszemélyzet számára építtette.

2. Gróf Erdődy az 1723. évi 73-ik t.-czikket tévesen magyarázza. E t.-cz. ugyanis a vármegyeházak építésénél a vármegyebeliek kényelmét hangsúlyozza. Már pedig megyebeliek alatt nemcsak a hatósági tisztviselők, hanem az uradalmak birtokosai és a szegény nép is értendő. Igazságos és méltányos tehát, hogy a hatósági tisztviselők némi kényelmetlensége mellett is a vármegyeház építésénél a szegény nép kényelméről gondoskodva legyen. A mi a központot illeti, igaz ugyan, hogy Szabadkára nézve Szeged a központ, de Vásárhelyre s a vármegye nagyobb területét képező tiszántúli többi helységekre nézve Szeged csak határpontot képez. Vajjon tehát a megyei székhely megállapításánál inkább kell-e figyelembe venni a még csak bekeblezendő, vagy a már tényleg a vármegyéhez tartozó községeket? Gróf Erdődy tévesen említi, hogy a főispán a vármegyét Szabadkának bekebelezéséről biztosította volna, mert e tekintetben a vármegyével együtt még csak kérvényt intézett Ő Felségéhez.

3. Hogy a gróf Erdődy által ajánlott s kisebb területen is elférő kétemeletes ház előnyösebb, azt nem tagadja a vármegye, de felhozza, hogy olyannak építését a vár közelében, a szegedi parancsnokság nehány évvel ezelőtt nem engedte meg.

A mi a 4., 5. és 6-ik pontot illeti, föltéve, hogy Csongrád az ellenség első hírére is elenyésznék, azonban abból a tekintetből szerencsés, hogy az ellenségnek még csak árnyékától sem kellene addig félnie, mig Szeged el nem foglaltatnék; hogy pedig Szeged a régi időkben mily biztonságot nyujtott a vármegyei levéltárnak, azt az a szomorú körülmény igazolja, midőn a levéltárat a Nógrádmegyében fekvő Fülek várába kellett elszállítani és a Csongrádvármegyei karok és rendek ott tartották gyűleseiket. Ha a vármegyeház Szegeden építtetnék, háborús időkben a levéltárat onnan is Budára vagy más biztosabb helyre kellene átszállítani.

7. A mi a foglyok szállítására vonatkozólag felhozott nehézséget illeti, ha bajos volna a még csak bekebelezendő Szabadkáról a foglyokat a 9 mérföldnyire fekvő Csongrádra vinni, ép oly bajos lenne azokat Vásárhelyről a tíz mérföldnyire fekvő Szegedre elszállítani.

8. Míg Szegeden a szükséges háztelekért fizetni kellene, Csongrádon a telek a földesúr nagylelkűségéből semmibe sem kerül; sőt a hatósági tisztviselők ingyen lakást kapnak, melyért Szegeden fizetni kell. A mi a gróf Erdődy által említett és Pusztaszer nevű pusztán lévő termésköveket illeti, mivel e puszta Szegedtől és Csongrádtól egyenlő távolnyira van, azok szállítása sem okozhat bajt, sőt a tiszántúli népnek nehezebb lenne a követ Szegedre, mint Csongrádra szállítania.

9. Nagyon könnyen gondolkozik a gróf a tégláknak és épületfáknak Szegedre való szállítása felől s nem veszi figyelembe a nagy mennyiséget s azzal járó munkát. Hiszen egy 16 szálfából álló tutajra legfeljebb 3—4000 téglát lehet elszállítani, a fát pedig Szolnokról előbb Csongrádra s azután még Szegedre kellene elszállítani, mi kettős költséget okoz. A mi a homoknak Szegeden való könnyű hozzáférhetőségét illeti, legyen elég annyit mondani, hogy magok a szegediek is hajón szállíttatják a nekik szükséges homokot.

10. A mi a gróf azon megjegyzését illeti, hogy sokkal olcsóbban lehet egy már kész házat hat vagy hét ezer frtért venni, mint a mennyibe egy ép olyan új ház építése kerül, arra azt jegyzi meg a vármegye, hogy megyeháznak való alkalmas

és kényelmes épületet egész Szeged városban alig lehet találni; kényelmesen és jól épített ház pedig ott igen sokba kerülne s egy nem alkalmas épületnek átalakítása több költséget igényel, mint egy egészen uj ház építése. Ha pedig figyelembe veszi a vármegye a népnek adó útján való hozzájárulását, könnyebben fog esni a szegény népnek 8 ezer frtot idők folytán, 2 vagy 3 év alatt lefizetni, mint egy kész épület átalakítására a vételáron kivül ujabb ezreket kiadni és egy átalakított épület soha sem nyujtja azon előnyöket, melyeket egy egészen ujonnan s a kitüzött czélra épített megyeház.[1])

Azonban gr. Forgáchnak és a vele egy véleményen levő vármegyének érvelése hiába való volt; mert a királynő 1761-ben akként határozott, hogy Csongrád vármegye székhelyéül mégis biztosabb és alkalmasabb hely lesz Szeged városa, mint Csongrád. Amennyiben tehát a vármegye a Csongrádon építeni szándékolt vármegyeházhoz bizonyos építési anyagot készített volna elő, azt másképpen kell értékesíteni; Szegeden pedig egy kész épületet kell vásárolni s Erdődy javaslatához képest, kevés költséggel a czélnak megfelelő módon átalakítani.

Ha a királynőnek ezen bölcs határozata azonnal érvényesült volna, akkor Csongrád vármegyének kulturális haladása valószinüleg más alakot öltött volna; mert végre is a vármegye székhelye, ahol a közigazgatás minden ága központosul, ahol a forgalom eszközei a közönség részére készen állanak, mindenkor nagy befolyást szokott gyakorolni a vármegye egész területére.

De úgy látszik, Csongrádban azon időben az uradalmak érdeke nyomult előtérbe. Ezt a kérdést különösen gr. Erdődy Gy. halála után ujra meg ujra felbolygatták, úgy hogy még 1765-ben is e felett folyt a vita.

Az egyik rész erőszakolta a Csongrádon való épitkezést; a másik rész pedig Szeged mellett kardoskodott volna, ha kitartó vezetője lett volna. De az erélyes Erdődy grófnak gyenge utódja lett Kristóf fiában, — aki nem sokat törődött a vármegye bajaival, hanem élte világát és elverte a szép vagyont.

Új meg új felterjesztések és gyanusítások mentek fel a helytartó tanácshoz, végre is az lett a főkérdés: hol kerül többe az építkezés?

A vármegye, régi álláspontját védve, 1765-ben a juliusi szegedi gyűlésből azt írja a királynénak, hogy Szegeden a belvá-

[1]) Várm. lev.

rosban csak kis házikók vannak, melyek vályogból építvék. A téglaégetés Szegeden sokba kerülne; sőt az a lehetőség is fönforog, hogy a mennyiben a megújítandó vár tervezete még nem készült el, a vár építkezései miatt a már elébb felépítendett vármegyeházat le kellene bontani. Ha a vármegyeház csakugyan Szegeden építtetnék, csak a tégla, mész és homok 2600 frtba kerülne. Ellenben ha nem Szegeden, *hanem másutt* építtetnék, akkor 7205 frt 53 krba kerülne oly épület, melyben a levéltár, a pénztár és a börtönök teljes biztonságban lennének.

A helyt. tanács unni kezdte a dolgot; 1766-ban tehát tekintettel a főispán által a vármegyeház építése tárgyában tett ujabbi fölterjesztésére — mielőtt ez ügyben Ő Felségének végelhatározása kikéretnék, a következő kérdésekre kiván választ:

1) Micsoda tartozásai vannak a megyének és az egyes községeknek? Mennyi pénz foly be a domestica pénztárba? Van-e ezen pénztárban bizonyos pénzösszeg, mely az építés költségeit fedezné; avagy egy vármegyei adóforint után mennyit kellene e czélra kiróni?

2) A vármegyének melyik helyén szándékozik a vármegye a székházat építeni?

3) A tervezett székházban miért tartatnék fenn két szoba a földesúr részére, holott méltányos árért bárki tartozik az építéshez szükséges telket a megyének átengedni!

4) Miért terveztetik csak egy börtönhelyiség, még pedig kemencze nélkül; holott többször megesik, hogy a foglyokat el kell különíteni egymástól?

A vármegye ezen kérdésekre adandó válaszát egyelőre függőben akarta tartani, de a főispán sürgette az ügy befejezését. Többé nem kötötte magát Csongrádhoz; csak arra törekedett, hogy ne Szeged legyen a székhely.

A vármegye az áprilisi gyülésből válaszol a helyt. tanácsnak a fenti kérdésekre:

1) A vármegyének azon 400 frton kívül, melyet Ő Felségének a legutóbbi háború idején kölcsön adott volt, egyéb tartozása nincs. Az 1764/5. évi házi adó az országgyűléssel járó kiadások miatt 6623 frt 36 krra rugott; de a rendes összeg körülbelül 5500 frt szokott lenni. Ehhez a vármegyeház-építés esetén kellene még 2500 frtot évenkint kivetni és így az építkezés lassú haladása mellett az adózó nép éppen nem szenvedne.

2) A vármegyeház építésére a megye legalkalmasabbnak

véli Csongrádot, részint mivel a vármegye neve is az; részint mivel az építéshez szükséges fát, meszet és egyéb építési anyagot a Tiszán legolcsóbban lehetne szállítani; *de ha Ő Felsége Szegeden kivül bármely más helyet jelölne ki a vármegye területén*, azt is elfogadja.

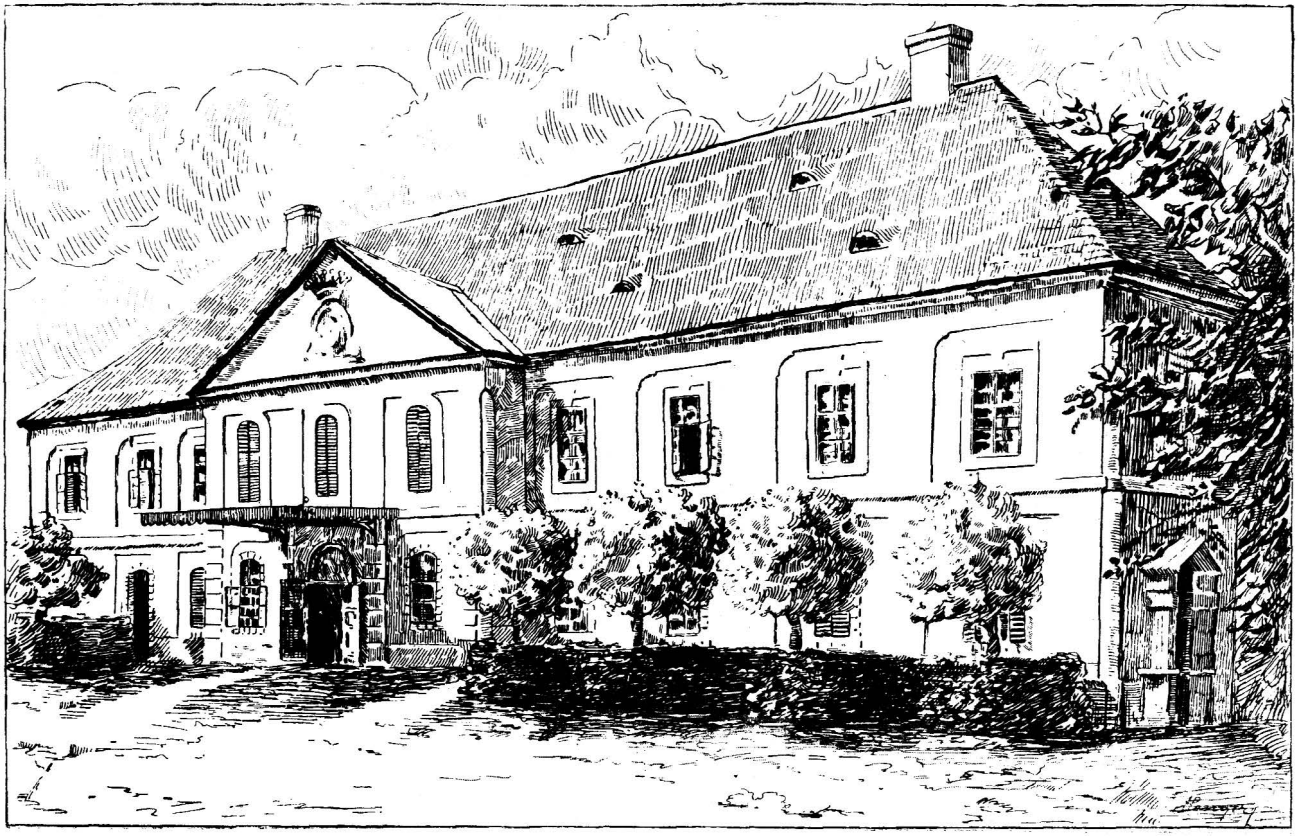
3) Az emeleten azért tartatnék fenn néhány szoba, hogy ott nemcsak a földesur, kitől az építéshez szükséges telek ingyenes átengedését remélik, hanem a vármegyéhez érkező más vendégek is elszállásolhatók volnának; ez által az adózó nép az idegenek elszállásolásától megkimélhető volna.

4) Az építési terv szerint kétféle börtönhelyiség van tervezve, felső és alsó. Ha a foglyok elkülönítése végett még egy harmadik helyiség kivántatnék, erre a kínzásra szánt hely szolgálna. Hogy pedig kemenczének nincs hely fentartva, annak az az oka, hogy mivel a gonosztevők büntetés végett záratnak el, azokat szigoruan kell tartani, ha azonban mégis kivántatnék kemencze, azt könnyen lehet csinálni.

Minthogy a vármegye vándor módjára hol itt, hol ott kénytelen gyűlésezni és a hivatalnokok állapota rendes megyeház hiánya miatt igen bajos, sőt ez a körülmény az elintézendő ügyeknek is nagy hátrányára van — ujból kéri a vármegye Ő Felségét, engedje meg, hogy Szeged kivételével *bár hol* felépíthesse az annyira szükséges vármegyeházat.

A királynő végre engedett; s a következő esztendőben (1767) nagy öröme volt a rendeknek, mikor a helytartótanács arról tudósította őket, hogy ő felsége megengedte a már régen tervezett vármegyeház építését ott, a hol a vármegye csak óhajtja, még pedig a hozzá beterjesztett tervrajz és költségvetés szerint; de megkivánja Ő Felsége, hogy a börtönhelyiségek kemenczékkel legyenek ellátva és a nők börtöne elkülönítve legyen a férfiakétól; az építésnél nem a külső csint, hanem a szilárdságot kell szem előtt tartani. A közgyűlés erről sietve értesíti a főispánt, további hathatós közbenjárását kéri, a mennyiben a földesurak gazdatisztei nem nagyon helyeslik az építést.

Ennek is meg volt az oka. A földesurak azt akarták, hogy az építés minél kevesebb költségbe kerüljön, s azért Szegeddel szemben a gondolatban már régen elejtett *Szegvárt* szemelték ki ujra a vármegye székhelyéül. Ott volt a Károlyi uradalomnak régi emeletes kastélya melléképületeivel együtt. Most tehát csak ezeket kellett kiigazítani és némely épületekkel, börtönhelyiségekkel kibővíteni.

A szegvári megyeház.

A kiküldött bizottság érintkezésbe tette magát gr. Károlyi Antalnak teljhatalmú jószágigazgatójával Sváby Kristóffal; magához vette a legelőnyösebben ismert szegedi mestereket, Gebhárd Benedek építészt, Wéd Antal ácsmestert és Kraller Miklós téglaverő mestert, akik aztán előleges eskü mellett felbecsülték a fennálló épületeket. Nevezetes, hogy a szakértői vélemény német nyelven volt szerkesztve, állítólag azért, hogy minél kevesebben érthessék, mi van benne.

Egyébiránt a szakértők kijelentették, hogy a kastély emeleti része lakhatatlan; a földszint is roskadozó félben van; a fa nagyobbára korhadt. Minél fogva az egész épület nem ér többet 836 frt és 30 krnál.

A vármegye ezen árban átvette az épületeket, s elhatározta, hogy az építkezést minél előbb megkezdi. Minthogy azonban az építéshez szükséges pénzösszeggel nem rendelkezett, 1500 frt kölcsönt vett fel. [1]) A szegváriaknak a szükséges homok szállításáért ládánként 12 krt állapított meg, — és kimondá, hogy a mennyiben a székhely által bizonyos teher nehezedik reájuk, házi adójokból évenkint 100 frt elengedtetik.

Igy lett Szegvár másodszor is Csongrád vármegye székhelyévé; a Szeged ellen támasztott ellenszenv igy tette lehetetlenné egy vármegyei központnak megteremtését, aminek hátrányait a vármegye haladása és közigazgatása egész a legujabb korig volt kénytelen érezni.

Jelentés tétetett a megyeház építési költségeiről szóló s az alispán által vezetett számadásokról, melyek szerint az épület 20,329 frt $16^1/_2$ krba került. Minthogy pedig e számadásokból kitünik, hogy ez összegbe az alispán még 860 frt 48 krral tartozik, és köztudomás szerint az alispán teljes 7 éven át az anyagok beszerzésével és felügyelettel díjtalanul volt megbízva és ő e kötelességet pontosan teljesítette, a megye a helyt. tanácsnak javasolja, hogy a fenti 860 frt 48 kr. lefizetése és elszámolása alól mentessék fel.

---

[1]) De ez kevés volt. 1776-ban a márcziusi gyűlésen gr. Károlyi Antal értesíti a megyét, hogy egy kaszárnyának Vásárhelyen leendő építését nem ellenzi, azonban kiköti, hogy az által földesúri jogai legkisebb sérelmet se szenvedjenek.

VI.

Vármegyei élet. — Főispánok, tisztviselők, restauratiók, orsz. követek. — Közigazgatási teendők, adókivetés, behajtás, katonaelszállásolás, fuvarozás, ajándékok. — Csapások: árvíz, szárazság, tűzvész, pestis. Egészségügyi intézkedések.

A fentebbiekben láttuk, mily nehezen tudott Csongrád vármegye megalakulni; milyen messziről kellett összeszednie tisztikarát, milyen lassan ment a telepítés; egyes községek és puszták hovatartozása felett milyen küzdelmeket kellett folytatnia a szomszéd vármegyék ellen. Sőt még a székhelykérdés eldöntése is évtizedeken át tartó vitatkozásba került.

Az élet napi szükségei és bajai, szaporítva a vármegye és ország közérdekü bajaival, bő anyagot szolgáltattak a közigazgatásnak arra, hogy életrevalóságát bebizonyítsa. A nép anyagi jóléte és szellemi emelkedése a vármegyei tisztviselők kezében volt letéve. De Csongrád vármegye ezen időben csak néhány nemesből és uradalmi tisztből állott, kiknek érdeke legtöbbnyire ellentétben állott a néptömeg érdekével, és a vármegyei tisztviselők teljesen csakis a nemesektől függtek. Innét eredt az a sok tökéletlenség, melylyel a vármegyei közélet terén oly gyakran találkozunk.

A főispánok nem a kormány, hanem a királyok képviselői voltak. A legfőbb nemesség, bárók, grófok és herczegek soraiból nevezték ki őket, hogy birtokaik és társadalmi állásuk után kellő tekintélyt és fényt tudjanak kifejteni. Ezek aztán mint nagy urak, vagy távol maradtak vármegyéjöktől, vagy hatalmaskodtak. Igaz, hogy Mária Terézia 1752-ben kiadott utasításában megujította az 1723-ki törvény abbeli rendelkezéseit, hogy a főispánok a reájuk bizott vármegyékben lakjanak, de ezen utasításnak Csongrádban csak is annyiban volt sikere, hogy az egyik főispán gyakran, a másik néha, a harmadik pedig sohasem jelent meg a vármegyében. Ezek többet forogtak Bécs-

ben az udvarnál, mint vármegyéjökben a szolgabirók és a jobbágyok között.

Minden attól függött, minő összeköttetéseik vannak az udvarnál, vagy a helytartótanácsnál. Mig az öreg gr. Károlyi élt, addig Csongrádban csak az lehetett a főispán, a kit ő is pártolt. Az első három főispán gr. Kollonics, b. Révay és gr. Haller rokonságban állott vele. A harmadikat mint unokáját, mindenki az ő akarata végrehajtójául tekintette. Kiváló nagy gonddal neveltette ifju korában, ő támogatta katona korában, ő iktatta be főispáni méltóságába; és nem egyszer örömét fejezte ki a felett, hogy Csongrád vármegyét az ő kedves unokája kormányozhatja. Mint főispán Haller buzgó, igazságszerető ember volt.

Utóda gr. Forgách János szintén rokonságban állott vele, amennyiben első neje Forgách-leány volt; — öcscse Haller Gábor pedig annak a Grassalkovics Antalnak leányát, Annát vette el, a kinek másik leányát Terézt a szóban levő csongrádi főispán gr. Forgách János birta. Tehát kettős sógorsági kötelék csatolta őket egymáshoz. Forgách erélyes és önkényre hajló főispán volt, s 1758-tól egész 1774-ig vezette a vármegye ügyeit minden nagyobb eredmény nélkül. Főispáni méltóságába apósa gr. Grassalkovics Antal, Nógrád vármegye főispánja vezette be.

Sem erély, sem ész, sem szorgalom tekintetében nem állott hátrább az ő közvetlen utóda gr. Pálffy Lipót, a ki a II. József-féle időszak kivételével, 1775-től egész 1796-ig viselte a csongrádi főispánságot. A jegyzőkönyvekből látjuk, hogy Pálffy főispán tudott rendet tartani a távolból is; tudott parancsolni és a tisztviselők tudtak engedelmeskedni. A vármegye rendei önkényt meghódoltak neki és elfogadták dorgálásait is. Mig végre a lentebb elbeszélendő okból kénytelen volt lemondani.

Ezen időszak alatt a tisztviselők szabad választása tulajdonképen kimegy a divatból; mert a rendek csak azt lesik, mit és kit akar a főispán?

A vármegyei gyülések, különösen pedig a főispáni beiktatások és tisztviselői restauratiók nagy vigalmak és ünnepségek kiséretében tartattak meg. Fentebb láttuk, minő fényes fogadtatásban részesítette a vármegye b. Révay Mihályt, mikor először jött vármegyéjébe. Hasonló fényt fejtettek ki a rendek minden más főispán beiktatásánál, kivéve a gr. Haller Istvánét, mely a nagy pestis évére esett.

Ekkor jöttek divatba a hosszú ünnepélyes beiktató beszé-

dek, melyekben az illető főispánnak összes őseit felemlegették; őt magát az ó-kor bölcseivel és vezéreivel hasonlítgatták össze, s bizodalmukat fejezték ki az iránt, hogy vezérlete alatt a vármegye okvetlenül fel fog virágozni. A lakomák és solennitások természetesen nem maradhattak el.

Gróf Pálffy Lipót főispán.

A helytartótanács nem győzte a vármegyét inteni, hogy felesleges költségeket ne tegyen. De Csongrád vármegyét nem lehetett az ünneplések betegségéből kigyógyítani. 1733-ban

hiába tiltotta be a helytartótanács a restaurationális költségeket.[1])

Mikor a rendek azt tapasztalták, hogy az ilyen költségek ellen a főszámvevőség nehézményeket csinál, akkor a szükséges ételeket és italokat természetben számlálták fel pénzösszeg nélkül. Érdekes Csongrád vármegyének 1744-ik évi azon határozata, melyben az áll, hogy a főispánnak, valahányszor a vármegyébe érkezik, 25 köböl búza, 50 köböl árpa, egy malacz, egy borju, 28 liba, 28 kacsa, 56 tyúk; a főispánnénak pedig első megjelenéskor a vármegye tisztelete és szeretete jeléül hat borjas tehén adassék ajandékképen.

Az országgyűlési követség nem volt oly kapós állás, mint napjainkban. Az a körülmény, hogy az országgyűlések leginkább akkor hivattak össze, mikor nagyobb adót kellett megszavazni, továbbá, hogy az utazás Pozsonyba sok nehézséggel és költséggel járt, azt a közönyt idézte elő Csongrád vármegyében, hogy néha senki sem akadt, a ki követ akart volna lenni.

Rendesen a főispánok nevezték ki a követeket és csak ritkán esett meg, hogy a rendek a követválasztás jogát magoknak követelték volna. Révay főispán 1734. febr. 19-én írja a vármegyének, hogy „a követek *denominatioja* a főispán autoritásához tartozik“ — ennél fogva ő Csongrád vármegye részéről Andrássy Zsigmond alispánt denominálja és utasítja a vármegyét, hogy részére a kellő utasítást adja meg és helyetteséről gondoskodjék.

A vármegye azonban ez uttal másként határozott, nem Andrássyt, hanem Wranovics Tamás szolgabirót választotta meg követül. 1741-ben meg épen senkit sem akart az országgyűlésre küldeni költségkimélés tekintetéből, vagy a mint a rendek a főispánhoz irták: propter enervatum statum Comitatus. A vármegye pénztárnoka Zaffiri Imre maga ajánlkozott azon feltétel alatt követnek, ha a vármegye 30 frtot ad neki ruhára. 1752-ben a főispán Lábadi Ádám alispánt és Marsovszky György megyei jegyzőt „rendeli“ követekül és a vármegye szó nélkül teljesíti a rendeletet.

Látni való, hogy a politikai közszellem nyomott volt és hogy a vármegye éppen nem lelkesedett a hazai közérdekért. A követi utasításokból látjuk, milyen szűk látköre volt akkor

---

[1]) Publica autem prandia ex cassa Comitatus instituenda imposterum semper abrogata habeantur . . . Febr. 13-ki rendelet.

a vármegye nemességének; milyen önző érdek vezérelte akkor is, mikor az ország törvényeinek javításáról és általában a haladás előmozdításáról kellett volna gondoskodnia. Egyetlen egy kérdés volt, melyre nézve nemcsak Csongrád vármegye, hanem az összes vármegyék rendei egyetértettek, mely mellett minden egyéb eltörpült, t. i. *a nemesi jogok és kiváltságok fentartása!*

Semmi sem lehet érdekesebb és tanulságosabb e tekintetben, mint az a 61 pontból álló utasítás, melyet Csongrád vármegye 1764-ben adott a pozsonyi országgyűlésre kiküldött követeinek. Vannak abban általános politikai jelentőségü pontok is, de azok többnyire csak arra szorítkoznak, hogy ő Felsége hosszabb ideig tartózkodjék az országban, hogy a nádori méltóság fentartassék, hogy a magyar udvari kanczellária függetlenné tétessék a bécsi udv. kanczelláriától; hogy a világi és egyházi javadalmak és méltóságok magyaroknak adományoztassanak. A legnagyobb részük azt követeli, hogy a terhek és adók ne szaporíttassanak, hogy a nemesek a harminczadoknál és vámoknál ne zaklattassanak, hogy némely büntetések a nemesekre vonatkozólag hatályon kivül helyeztessenek; hogy az armalistákra kirótt taksák beszüntettessenek; hogy az ország négy rendje közé nem tartozó jászok és kúnok kiváltságokkal fel ne ruháztassanak, az iparosok gazdálkodással ne foglalkozhassanak; a nemes emberek leányai és özvegyei nem nemes emberekkel házasságra ne léphessenek; az adományokra vonatkozó 1741. évi 19. t.-cz. betartassék; a szabad kir. városokban lakó nemesek mentek legyenek minden személyes munkától; a nem nemes származású szószátyár ügyvédek pedig a perek vitelétől eltiltassanak.

Ezeken kivül, mint Csongrád vármegyének „különös kívánságai“ az 54–61. pontokban ezek olvashatók: „A vármegye követei ügyeljenek, hogy uj országos összeirás esetén az országos törvények és régi jó szokások, *főkép a nemesi előjogok* csorbát ne szenvedjenek, s e részben a vármegyére valami sérelmes határozat ne hozassék. — Különösen a vármegye részére egy bizottság kiküldését kell kérni, mely megvizsgálná mely helységek és városok tartoztak hajdan e vármegye kebelébe, s ez ügyben véglegesen határozna. — A mi pedig Szabadka városának ez idő szerint Bács vármegyébe való bekebelezését illeti, . . . folyamodni kell, hogy a felfüggesztő kir. rendeletnek hatályon kivül való helyezése mellett végleges határozat hozassék. — Az 1763. évi dögvész elhárítására tett megyei

kiadások visszatérittessenek. — Az alárendelt kerületi biztos Szegeden lakjék, — és amennyiben ezt továbbra is a vármegyének kellene eltartania, akkor a kerület is arányosan járuljon a kiadásokhoz. — A követek hassanak oda, hogy a katonaság továbbításánál ne csak a vármegye tartozzék kocsikat és előfogatokat adni, hanem Szeged is. — Végül a 61-ik pont azt mondja, hogy a követek *„legnagyobb gondot fordítsanak és mint szemök világára, úgy ügyeljenek arra, hogy az országos törvények és királyi eskü által biztosított nemesi szabadság és előjogok legkisebb csorbát se szenvedjenek!*

Ime, a szűkkeblű gondolkodásmód, mely nem képes magasabb szempontokra felemelkedni, mely a minden haladást megakadályozó kiváltságok fentartását követeli, hogy elnyomva tarthassa és kizsákmányolhassa az ország néptömegét.

A vármegyei közigazgatás is e czélra törekszik; egészben véve rosz, mert a rendiség szelleme fojtott el minden jóravaló törekvést. Hogy Csongrádban mégis volt valami haladás, azt egyedül a helytartótanács gondosságának lehet tulajdonítani, mely nem szűnt meg a vármegyét buzdítani, lelkesíteni és a tisztviselőket kötelességeik teljesítésére szorítani.

Az állam és a vármegye legfőbb feladatát a katonaság eltartására és a közigazgatás biztosítására szükséges anyagi áldozatok és adók behajtása és kezelése képezte. Az adó részint termény-szolgálmányokból, részint készpénzfizetésekből állott. Az állandó katonaság behozatalának szükségképeni következménye volt a *hadi adó*, mely a porták száma szerint vettetett ki a népre, Csongrádban rendesen 30, 32 és 34 porta után vetették ki a hadi adót.

A porta ezen időben is olyan udvarkaput jelentett, melyen egy szénával megrakott szekér átfér, — s ettől fizetett a jobbágy 18 dénárt. Rendesen négy paraszt-telket, vagy 12 zsellért számítottak egy portára. Később négy hatökrös jobbágyot vagy nyolcz két ökröset vettek egy porta számba.

Az adó tárgyát nem a föld, mely a nemesé volt, hanem a jobbágy vagyona képezte; itt is nem a jövedelmét, hanem munkaerejét, családja tagjait, cselédeit és marháit vették tekintetbe. A hány munkabiró fia, igás jószága, tehene, sertése stbije volt, a szerint vetettek reá kisebb, vagy nagyobb összeget. A nemesi birtok értéke nem a földterület nagyságától és jóságától, hanem a rajta élő jobbágyok számától függött. A jobbágy képezte a nemesség és az egész ország jövedelmének forrását.

Ezt a forrást bőven kimerítették az adók, daczára annak, hogy az országgyűlésre ment követek, hivatkozva a nép nyomorára, mindig az adó leszállítását kérték. A hadi adó nemcsak le nem szállíttatott, sőt inkább növekedett.

A hadi adó eleinte csekély volt. 1738-ban 12,753 frt 59 kr vettetett ki; — 1748-ban 13,665 frt, — 1759-ben már 19,171, — 1770-ben 24,116 frtra emelkedett.

Az úgynevezett *házi adót* az önkormányzat költségeinek fedezésére fordították. A vármegye ebből fizette tisztviselőit és szolgáit; — ebből fizette követeinek napidíjait és a főispán tiszteletdíját; ebből állították elő a közlekedési eszközökre, az utakra és hidakra szükséges költségeket, s végre az úgynevezett deperditákat. Ez utóbbi volt a legterhesebb, mert összegét soha sem lehetett tisztán meghatározni. A deperdita azt a *veszteséget* jelentette, melyet az adózó nép a vármegyén átvonuló vagy ott fekvő katonaság tartásánál szenvedett. A török kiüzetése óta az a regulamentum volt irányadó a vármegyékben, hogy a területén állomásozó katonaság ellátására szükséges czikkeket a kormány által meghatározott csekély áron tartozott szállítani. Az 1751-ki regulamentum szerint, mely csekély változtatással az újabb korig érvényben volt, egy két font súlyú kenyéradagot két krajczárért; hat font zabot négy krajczárért, nyolcz font szénát két krajczárért stb. kellett adni, tekintet nélkül a folyó árakra.

Ha a vármegyére kirótt takarmány a vármegye területén nem volt beszerezhető, akkor a szomszéd vármegyékben kellett beszerezni.

Nem csoda, hogy Csongrád vármegye minden kedvezőtlen esztendőben újra, meg újra kéri a kormányt, hogy ettől a katonatehertől szabadítsa fel. 1761-ben felír a végett, hogy a Haller-féle ezred máshová szállásoltassék el; a lakosságot pedig figyelmezteti, hogy a hadseregnek csak azt szolgáltassa ki, a mit a szabályzat rendel. 1764-ben sót kellett szállítani Szegedről Pestre. E szállításhoz Vásárhely kénytelen volt adni 110 kocsit, Szentes 70, Csongrád 60, Mindszent 30, Szegvár 20, Algyő 10 kocsit, de a kamara oly szűken mérte ki a fuvar árát (48 kr. helyett 15 kr. egész Pestig), hogy a vármegye e miatt kénytelen volt panaszt emelni. 1765-ben folyamodott, mentessék fel a katonatartás terhe alól; mert a nép a folytonos ujonczszedés következtében kimerült. Rámutat arra a körülményre, hogy a

háromszor oly nagy Arad vármegyében csak annyi katona van, mint e csekély vármegyében.

Daczára ennek 1769-ben azon kellemetlen hír jutott a vármegyébe, hogy az eddig itt elszállásolt katonasághoz még több katona fog beszállásoltatni. Erre a vármegye egy siralmas hangú felterjesztést intézett a helytartó tanácshoz, elpanaszolván, hogy a nagy szárazság miatt bekövetkezett terméshiányában a

Katonák.

lakosság gyökerekkel eteti sertését, szarvasmarháját kénytelen más vidéken teleltetni! Ily körülmények között az eddigi katonaság is nagy terhére van a népnek; ujabb katonaság idehozatala egészen tönkre tenné azt. Azért kéri a főispánt is, háríttassa el a vármegye népéről ezt a veszedelmet. Hiábavaló volt minden kérés, minden könyörgés. A katonaság megjött; sőt a helyőrségi parancsnok meghagyta a vármegyének, hogy a törzskar

részére szükséges takarmányt szállíttassa be Szegedre. Ez ellen már a vármegye határozottan tiltakozott. Hallatlan dolognak mondá, hogy egy vármegye arra kötelezteссék, hogy valamit joghatóságán kivűli helyre szállítson; ez lenne — úgymond — az első példa, ha ilyen szokatlan kötelességekre először is minket szorítanának.

Azok a helységek, melyekből a kivánt takarmányt kellene beszerezni, 9, 10 s annál is több mfdnyire fekszenek Szegedtől; milyen lelkiismerettel kényszerítsük mi a szegény adózó népet, hogy ilyen időben, midőn az utak folytonos esőzés és kiöntés által teljesen el vannak romolva, sőt járhatatlanok, annyi utat tegyen meg, midőn bizonyos, hogy a szállításért annyit sem kap, amennyit a szállítandó takarmány érne, ha eladatnék. Világos tehát, hogy ezen szállítás (ha ezt teljesíteni kellene) csakis a szegény adózó nép romlását idézné elő, már pedig a népet nem pusztítani, hanem segíteni kell. Ezt rendeli a király, a törvény és a méltányosság. Azután azt sem tudjuk felfogni, hogy a mit tőlünk illetéktelenül az eddigi szokás és rend ellenére követelnek, miért nem teljesíthetné azt Szeged szabad királyi város, a mely sem kenyérben, sem zabban, sem szénában nem szenved hiányt s a melynek területén az ellátandó hadsereg állomásoz? Van ennek a szabad kir. városnak elég pusztája, amelynek két harmadrészét művelik, inkább parasztok, mint polgárok. Ezek ép úgy viselhetik saját területükön azt a terhet, a melyet mások a vármegye területén tartoznak viselni. Miért is — írják végül — ezzel jelezni akartuk, hogy mi a küldött utalványt (a hatósági tekintélyt egyébként teljes tiszteletben tartván) nem fogadjuk el s figyelembe nem veszszük, remélvén, hogy uraságaitok minden részrehajlás nélkül s kifogásainkat tekintetbe véve be fogják látni, hogy a szegény adózó népet ily szokatlan s azonkivül is kivihetetlen munkával nem terhelhetjük."

Be kell ismernünk, hogy a vármegye erélyesen védekezett a katonai túlkövetelésekkel szemben. Éveken át bizonyítgatta, hogy e vidék nem alkalmas állandó katonaság elhelyezésére, részint a nép nagy szegénysége, részint a tisztilakok hiánya miatt. Kaszárnya-építés pedig az építési anyagok drágasága miatt lehetetlen. Mikor pedig felsőbb helyről azt kivánták, hogy Vásárhelyen kaszárnyát építsen a vármegye, ez 60,000 frtnyi kamatmentes kölcsönt kért ő felségétől. Természetes, hogy ezt nem kapta meg, és így kénytelen volt évtizedeken át küzdeni a

tisztek határtalan követelései ellen,[1]) és a nép érdekében új meg új szabályzatokról gondoskodni. Mutatványképpen közöljük az 1777-ben kiadott szabályzat pontjait:

1. Minden egyes lakos, a kinél katona van elszállásolva, tartozik a katonának 2 font élvezhető kenyeret kiszolgáltatni, amilyennel ő is él, és a katonának nem szabad gazdájától kenyér helyett pénzt követelnie.

2. A katonának közös tűzhelye lesz gazdájával, úgy hogy són és vizen kívül egyebet főzéshez nem követelhet.

3. Amennyiben a tapasztalás azt mutatta, hogy sok katona nincs azzal megelégedve, hogy ingyen kap sót, hanem azonfelül egyebet, u. m. petrezselymet, káposztát, lisztet és szalonnát, sőt reggelit, uzsonnát és vacsorát is követel házigazdájától, kijelentetik, hogy az esetben, ha a katona a 2-ik pontban említett közös tűzhelyen kívül egyebet is követelne, az kihágásnak tekintetik és az élelmi szerek piaczi áron lesznek megtérítendők.

4. Egy éven át a vármegyei katonai biztos egy-egy katonának téli hónapokra 1 font, nyári hónapokra fél font gyertyát fog kiadni. E mennyiségen kivül nem szabad a katonának bármennyit is gazdájától követelni, sőt ha éjjel gazdájától világító eszközt kérne, azt piaczi áron tartozik megtéríteni.

5. A katona semmiféle kiszolgálást nem követelhet gazdá-

---

[1]) A katonaság követeléseinek illustrálásául álljon itt a Würtemberg-ezred tisztjeinek 1777-ben benyujtott következő kérelme:

1. Minthogy Vásárhelyen kellő mennyiségű hüvelyes vetemény nem kapható, a kapitány kéri a vármegyét, hogy e részben az őrmestereknek segítségére legyen.

2. Minthogy e városban a konyhaszükségletet beszerezni nem lehet, az élelmi szereknek Pestről leendő havonkénti megszerezhetése végett egy kocsinak kirendelését kérik.

3. Minthogy e helyen éppen semmiféle élelmi szerek nem kaphatók, hetenkint kocsit kérnek, hogy azokat Szegedről lehessen beszerezni.

4. Minthogy a katonatisztek lakásait szalmával kell fűteni és azok melegítésére a kiszolgáltatott fa nem elegendő, bizonyos mennyiségű szalmát s azonkívül fűtéshez egy embert kérnek.

5. Minthogy az összes katonai lakásokon a kutak pusztuló félben vannak és zavarosak, azoknak kitisztítását kérik.

6. Mivel az őrmesterek és egyéb altisztek lakásain tűzifa nincs, valamiképen intézkedjék a megye, hogy az illetők főzhessenek.

7. A téli hónapokban a tiszteknek pótlék czimén kiszolgáltatott tűzifa puha legyen.

8. Szalmát kérnek a közkatonák lovai számára.

9. A tisztek számára pinczét kérnek.

jától; az sincs megengedve, hogy az istálló tisztítását, vagy bornak, sörnek és husnak kiszolgálását követelje.

6. Semmiképen sincs megengedve, hogy a katona a gazdától vagy ennek nejétől mosást követeljen.

7. Mivel tapasztalás szerint némely nős katonák feleségei akár csak férjeik, akár más katonák részére is mosnak, de a mosáshoz szükséges eszközöket, mint üstöt, teknőt, tüzrevalót gazdájuktól követelnek, a mihez joguk nincs, tehát ilyesmiket nem igényelhetnek.

8. Azon hónapokban, melyeken a katonák kenyérrel a községek által láttatnak el, tartozik a katona 5 napra való kenyeret, a tisztek a nekik járó tűzifát elfogadni.

9. Tűzvész elhárítása végett a katonát el kell tiltani attól, hogy istállóban vagy az utczákon dohányozzék.

10. Minthogy többnyire éjjel szoktak kihágások történni, meg kell hagyni a katonáknak, hogy az esteli harangszó után lakásaikon tartózkodjanak.

11. A megyei kat. biztos utasíttatik, hogy az elszállásolásnál jelölje ki az ágynak való helyet is a katona részére, melyet ez nem változtathat.

Ámbár a szabályzat szerint egy lónak napi eltartására 6 font zab és 8 font széna járna, de tekintettel arra, hogy hetenkint még 3 kéve szalma is járna, melyben e vidéken főkép nyári

---

10. A kapitány megkeresi a megyét, hogy a lakásán lévő kémény fedve legyen.

11. Gondoskodjék a megye a lószerszám elhelyezésére szükséges kamarákról.

12. Vaskarikákat kérnek a lovak beállítására, még pedig két ló számára négyet, egy számára kettőt.

Mivel a közkatonák az által, hogy a lovak számára szükséges takarmányt gyalog szállítják, lábbeljöket megrongálják, a kérvényezők remélik, hogy a megye e bajon is fog segíteni.

E kívánalmakra nézve a megye következőleg határozott:

Az első pontra nézve: Az adózó nép iránti tekintet, melynek gondozását ő felsége a megyének első kötelességévé tette, nem engedi meg, hogy a megye e kívánságnak eleget tegyen.

A 2-ik pontra: Az a vásárhelyi lakosokra nézve nagy teher lenne, mert főkép esős időben, saját igavonóik kárával, sőt elvesztésével járna.

A 3-ik pontra: Minthogy Vásárhelyen hetenkint egyszer heti vásár van, melyen a tiszteknek módjában áll magukat minden szükséges élelmi szerrel ellátni, nem forog fenn annak szüksége, hogy nekik hetenkint egyszer Szegeden leendő bevásárlásokra kocsi kiszolgáltassék.

A 4-ik pontra: E kívánságnak azért nem lehet eleget tenni, mert ez a katonai szabályzattal ellenkezik.

időben nagy hiány van, ha ez utóbbitól a katonaság elállna, annak pótlására naponkint 8 font széna helyett 12 fontot kapna.

Ezen szabályzat némi fogalmat nyújt arról az állapotról, melyet e vármegyében elhelyezett katonaság idézett elő — békeidőben.

Sokkal súlyosabbá lett a helyzet háborús időkben, amikor a vármegye *hadi segély* czímén ujonczokat s azonfelül még pénzbeli segítséget és fuvart volt kénytelen adni a kormánynak. Mikor 1756-ban Nagy Frigyes porosz király beütött az osztrák örökös tartományokba, Csongrádvármegye elrendelte, hogy Vásárhely 15, Szentes 9, Csongrád 4, Mindszent 3, Szegvár, Tápé és Győ egy-egy ujonczot tartoznak kiállítani. Két év mulva a vármegye egyes birtokosai állítottak ki 100 ujonczot; a főispán 30-at, esetleg e helyett 300 frtot; gr. Erdődy 150 ujonczot, gr. Károlyi Ferencz 200-at, b. Harruckern 100-at. — Ugyanezen évben a vármegye 30,000 frtot vett fel kölcsön hadi czélokra; egyesek is összeadtak 357 frtot. 1760-ban ujabb felhivásra adott a főispán 110 frtot, az alispán 50 frtot, Marsovszky György jegyző 40 frtot, Lovász István pénztárnok 50 frtot, Kamocsai Imre szolgabiró 40 frtot, Fehér Gábor szolgabiró 30 frtot, Huszár József biztos 30 frtot, Bohus Ferencz ügyész 30 frtot, és két esküdt 20 frtot. Ez 400 frt; egyesektől bejött 900 frt. Azonfelül

---

Az 5-ik pontra: Méltányos kivánság, hogy a kutak kitisztíttassanak, miért is a megye azok kitisztításáról kellőkép gondoskodik.

A 6-ik pontra: Az őrmester felsőbb rendelet folytán szintén el van látva tűzifával; a többi altiszt ugyanazon rendelet értelmében tartozik a házi gazdával közös tűzhelyen lenni s azzal megelégedni.

A 7-ik pontra: A tiszteknek téli hónapokra pótlék czimén kiszolgáltatott tűzifa, habár kemény, előbb szereztetvén be, a megye puha tűzifával nem szolgálhat, mert azzal nem is rendelkezik.

A 8-ik pontra: Mivel a megye a közkatonák lovai részére kért szalmát kiszolgáltatta, ez ügyben a kapitány nyilatkozatra hivatik fel.

A 9-ik pontra: Mivel a tisztek által kért pinczék rendeletileg megállapítva nincsenek, de azokat a fenforgó hiány miatt nem is lehet megszerezni, e kérelmet a megye nem teljesítheti.

A 10-ik pontra: A kapitány kivánságát a megye teljesíteni fogja.

A 11-ik pontra: Amennyiben a lószerszám elhelyezéséhez szükséges kamarákra nézve a helyt. tanácshoz felterjesztés tétetett, be kell várni ez ügyben Ő Felségének elhatározását.

A 12-ik pontra nézve: Az ilyen kivánság eddig szokatlan volt, de a megye sem látja be annak szükségességét.

Amennyiben az eddig elszállásolt katonaság az itteni bánásmóddal meg volt elégedve, a megye reméli, hogy a mostani katonaság is meglehet elégedve.

Vásárhely 400, Szentes 420 forintot adott. Három évvel később 2000 frtot szavazott meg hadi célokra.

A kiszámíthatlan hadi adón kivül az úgynevezett *házi adóhoz* az armális nemesek is járultak; ez az adó a községek növekedéséhez képest folyton szaporodott. 1748-ban a házi adó 3000 frtra rúgott. Ebből Vásárhelyre 1467 frt $11^1/_4$ kr., — Szentesre 748 frt $52^1/_2$ kr., — Csongrádra 312 frt 10 kr., — Mindszentre 346 frt $33^1/_4$ kr., — Tápéra 84 frt $22^1/_2$ kr., Győre 62 frt 30 kr. esett. 1759-ben már 4070 frt és 30 kr., — 1763-ban 5020 frt; — 1765-ben 6518 frt, 1770-ben pedig már 10,102 frt 54 kr. volt. Az ily rendes adókon kivül sokra ment fel az *ajándékok* czímén fizetni szokott rendkivüli adomány is. Királyok koronázása, főherczegek születése és házasodása, paloták építése és nagyobb országos ünnepségek mindmeganynyi alkalmat adtak

Mária Terézia koronázásának emlékére vert érem.

arra, hogy a vármegyék adakozzanak. A kormány rendesen bizalmas levelekben szólította fel a főispánokat s ezek útján a vármegyéket, hogy adjanak ajándékot. B. Révay főispán 1736-ban, mikor Mária Terézia férjhez ment, figyelmeztette vármegyéjét, hogy a többi vármegyék nagyobb része tett már „az bécsi lakodalmak költségére alkalmas oblatumot," illő tehát, hogy Csongrádvármegye is legalább 100 aranyat adjon. A „rettenetes vékony és szegény" vármegye megajánlotta a 100 aranyat, de később látván, hogy más vármegyék többet adtak, ez összeget megkétszerezte. A királynő megkoronáztatásakor szintén 200 aranyat; a budai kir. várlak építésére szintén 200, a kanczellária bécsi házára pedig 100 aranyat adott. József főherczeg lakodalmán 2000 rénusi frtot szavaztak meg a rendek;

római császárrá való koronáztatására pedig 100 körmöczi aranyat küldtek. A váczi székesegyház építési költségeihez 200 frttal járult a vármegye. Mikor pedig a királynő 1760-ban a magyar nemes ifjakból felállította a testőrséget, ennek fentartásához szintén a vármegyéktől kért költséget.

Ez az ajándékozási rossz szokás átment a kisebb hatalmasságokra is. Főispánok és más hivatalnokok szívesen vették, ha valamely szolgálataik elismeréséül a vármegye ajándékot adott nekik. Néha pénz, néha ló, tehén vagy bika ment ajándékul; de megtörténik az is, hogy például a vármegyebeli parancsnoknak a katonaság jó fegyelmezéséért 30 körmöczi aranyat, a kerületi és hadi biztosnak, valamint a hadi pénztár főnökének pedig három oldal szalonnáért negyven forintot adott tiszteletdíj czímén.

Az ily apróbb vesztegetéseket és kedveskedéseket annyira megszokták, hogy azon senki sem ütközött meg. Amit sehogy sem tudott megszokni sem a nemesség, sem a jobbágyság, azok a természeti *nagy csapások* voltak, melyek árvíz, szárazság, tűzvész és pestis alakjában súlyosodtak a vármegyére.

A Tisza áradásai egész határokat borítottak el, mert ekkor a víznek gátak általi korlátozására még kevesen gondoltak. Néha a vármegye községei is áldozatúl estek, és az utak annyira elromlottak, hogy a kocsiközlekedés egész hónapokon át szünetelt. Majdnem minden második esztendőben vízáradás volt. Az 1712-ki roppant árvíz elöntötte Szegedet úgy, hogy a lakosságnak jelentékeny része Makóra, Vásárhelyre, Mindszentre, Szentesre és Csongrádra költözött.[1]) 1736-ban és 1737-ben ismétlődött a veszedelem; 1740. őszén kezdett nőni a Tisza; egész télen át szokatlanúl magosan állott, úgy hogy a tavaszi olvadás még itt találta a téli víztömeget. A községek emberfeletti erőt fejtettek ki az önvédelem nagy munkájában. Mikor már belefáradtak a gátak emelésébe, mikor minden védeszközük kifogyott, házaikról szedték le a tetőket, hogy azok nádjaival és fájával feltartsák a vizet. De hasztalan volt minden. Amit egy napon megvédtek gáttal, azt másnap már felvette a fakadó víz. A megrémült lakosság templomba sietett, hogy imával hárítsa el fejéről az Isten sujtoló karját, de a templomba is csak csolnakon mehetett. 1750-ben deczember havában Szegednél jégtorlódás támadt, a jégtöréshez karhatalommal hajtották ki a lakos-

[1]) Reisner I. Szeged és Délmagyarország, Évk. II. 4. l.

ságot. Szentesen majdnem az egész határ víz alá került;[1]) Vásárhelyen a Tabán-rész, mint a Noé bárkája úgy ült a víz között.[2]) Leirhatlan az a nyomorúság, melyet az a vízáradás és vele a kegyetlen tél hidege okozott.[3]) A következő évben a többi községek is veszedelembe jutottak; az okozott károk összeírására a vármegye külön bizottságot küldött ki. 1758-ban Algyő és Tápé vívta a halálharczot az ostromló Tiszával. A vármegye elrendelte, hogy Vásárhely három hétig, Szentes két hétig, Csongrád, Mindszent és Szegvár egy-egy hétig két kétlovas kocsit tartson a szorongatott községek rendelkezésére.

1765-ben a Tisza, Maros és Kőrös folyók egyszerre áradván, oly rendkivüli áradást okoztak, hogy az emberek és állatok a legnagyobb nélkülözéseknek voltak kitéve. Teljes lehetetlen volt a szükséges fogatokat és élelmi szereket beszerezni és az éhezők között elosztani.

Öt év múlva ismétlődött a szörnyű csapás. A rendes tavaszi áradást itt érte a nyári úgynevezett zöld ár. Szeged védgátjai megszakadoztak; de a nép éjjel-nappal dolgozván, a réseket betömte. Mindazáltal a talajvíz miatt sok ház összeomlott. A vármegye összeírta a károkat. Százakra ment az összeomlott házak száma; az élőfák kipállottak és elszáradtak. Egyik falutól a másikig nem lehetett egyebet látni, mint eget és vizet, a száraz fákat és az égbe meredő tornyokat. A hidakat elragadta a víz; megszűnt minden szárazföldi közlekedés. A kár csak Sze-

---

[1]) „Hallatlan és példa kivül való vízáradások a mi Tartományunkban Karácson havában lettenek, melyekhez hasonlót még a török világban élt öreg emberek sem értek. Die 8 dec. érkezett hírével együtt a Bús éren, és mindjárt ezen útában a Királysági földön levő minden szénákat felvett... Die 14. immár olyan rendkívül áradtak minden vizek, hogy mindenütt, valahol gátak, hidak, töltések voltak, azokat elszakgatta és széjel hordta az árvíz ... az egész mezőt és minden szállásokat Szt. Mihály halmáig felvett és elborított. Vekerre és Kórógyra kompokat, szálakat kelle készíteni s révészeket állítani ... Olyan csodálatos vízáradás ez, mely még eddig is (t. i. 1751-ben) meg nem szűnt, hogy a kemény fagylaló télnek hidegsége sem ártott neki, hanem valamely felé utját venné, mindenütt széltében szabadon folyna nagy sebességgel ... Egyik magas helyről úgy kellett menekülni, még magasabbra marhástul, takarmányostul; a víz tovább kergette őket stb. Ugyanott 164-ik lap.

[2]) Ugyanott.

[3]) E télnek kemény kegyetlenségei — úgymond a krónikás — nem kevésbé sanyargattak bennünket, mert az elmult nehány esztendőkről fogva oly szertelen havazó, szélvészes förgeteget senki sem látott, mint aminő die 10 Februarii és kivált 18 ejusdem s következendő napokban volt.

geden 20,000 frtra rúgott. Ily siralmas állapotában Csongrád vármegye felírt a helytartótanácshoz, hogy szállítsa ki innét a katonaságot, mert azt eltartania lehetetlen.

Az 1772-ki áradás, mely a községek körgátjait megrongálta, arra kényszerítette a vármegye rendeit, hogy a *víz szabályozásáról* gondoskodjanak. Már 1774-ben bizottságot küldöttek ki, hogy a vízkiöntések meggátlására alkalmas javaslatot tegyen. Balla Antal volt ekkor a vármegye legtekintélyesebb mérnöke, aki azt sürgette, hogy a vízvédelem sikeréhez a Tiszamenti vármegyék egyesüljenek, mert csak így lehet boldogulniok. A Kurcza folyásának gyorsítására kész javaslatokat dolgozott ki. De a terv még korai volt; a töltések tökéletlenül épültek

Árvizi kép.

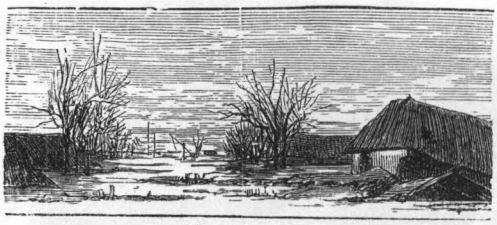
úgy, hogy az 1776-iki áradás ismét tönkre tette Tápét és Algyőt. 1782-ben, 84-ben Szeged töltései is átszakadtak, úgy hogy a lakosság tömérdek kárt szenvedett.

Ugyanis die 17 Szerdán reggel elkezdett a zápor hóval elegy másik reggelig minden megszűnés nélkül esni. Csütörtökön reggeltől fogva pedig irtóztató havas fergeteg Szombatig éjjel nappal felettébb éles, sebes és háborús széllel, szünhetetlenül esett; embernél magasabb fúvásokat csinált . . . Sokaknak marháit a zivatar elhajtotta; utánok menni lehetetlen s haszontalan vala. Oly idő volt, és hogy ha Isten meg nem enyhítette volna, nemcsak a barmok s oktalan állatok vesztek volna el, de még az emberek is. Ez az idő vala az, melyben a megszorúlt és éhség miatt megszelídült nyulak fényes nappal a

Valóban ritka volt az az esztendő, melyben elemi csapások nem érték volna e vármegyét. Ha kevés volt a víz, akkor a *szárazság* tette semmivé a vetéseket. A vármegye és a községek jegyzőkönyveiben gyakran olvassuk az aszály miatti panaszokat. 1755-ben, 1758-ban és 1767-ben oly nagy volt a szárazság, hogy az emberek kenyér hiányában gyökérrel táplálkoztak, jószágaikat pedig más vidékre hajtották legelőre. A takarmány drágasága miatt számtalanszor folyamodtak a községek, mentessenek fel a katonaság eltartásának kötelezettsége alól, — de többnyire hiába.

1763-ról az van feljegyezve, hogy a takarásnak idején egész novemberig tartott iszonyú nagy szárazságban a Kurcza vize egészen elapadt; a szüntelenül tartó nagy szelek minden füvet felperzseltek.[1])

A *tűzveszélyek* részint boszúból eredő gyujtogatásból,

Árvizi kép.

részint vétkes gondatlanságból támadtak. Szegeden 1722, 1730,

---

szállásokra menni és a takarmányt eddegélni nem féltek. Soha eddig a nyúlnak ilyen bősége nem volt; a szállások közül elevenen és kézzel fogták őket. . . . Soknak marhái az éhségtől eldöglöttek; másokéit a farkasok ették meg, melyek nagy seregben kóboroltak prédát keresni . . . Biró uram istállójából a szálláson egy farkast a béres füleinél fogva vont ki a jászolból vagy a marhák közül elevenen húshagyó kedd előtti vasárnapon. . . .

Végezetre e télnek szertelen kegyetlenségét növelte, hogy Húshagyó Keddre másodszor állottak bé a folyóvizek a kemény fagy miatt, annyira, hogy a jégen szabadon járhatnánk akármely teherrel. A Kurcza a Tiszával egygyé lett; semmi hátság vagy sziget ki nem tetszvén. Sehol semmi nád vagy gyékény nem látszott, mert az előtt a víznek sebessége miatt nyomattatván, elfagyott. Csak az iszonyú sík jég látszott mindenfelé. Nem is találtathatott volna sehol híg víz, ha itt a Kurcza mellett levő fűzfákon túl a *Hattyúk* nem csinálnak valamely olvadást, melyhez igen nagy sereggel gyűlvén, a városnak bánatos népét az ő harmóniás éneklésekkel örvendeztették éjjel és nappal, mintmegannyi éles szavú czimbalmokkal, melyet aztán nem soká követett az időnek engedelmessége. . . .

Ugyanott 165 – 167. l.

[1]) L. A szentesi ev. ref. Eccl. Hist. 212. l.

1740, 1744 és 1747-ben nagy tűzvészek dühöngtek; kisebb mérvűek 1748 és 1749-ben.

Vásárhely városa 1751-ben majdnem egészen leégett, úgy hogy ennek következtében az ott állomásozó katonaság parancsnokságát Szentesre kellett átszállitani.

Szentesen 1760-ban volt óriási tűzvész, melyben számtalan ház mellett a ref. templom is leégett. A kárt 33,683 frtra becsülte a vármegye.

Tápén 1768-ban az összehordott nád között tűz ütvén ki, az egész falu elégett.

A vármegye a gyakori tűzesetek következtében erős rendszabályokat hozott. 1771-ben egy 22 pontból álló tűzrendészeti óvó rendszabályt terjesztett fel a helytartótanácshoz. A következő évben odautasíttatott, hogy a tűzvészek megakadályozása czéljából hasson a községekre, ne építsék házaikat és udvarkerítéseiket éghető anyagból; továbbá tiltsa el a földalatti lakások (putrik) építését és rendelje el az utczák és udvarok befásítását. A vármegye ezt készséggel el is rendelte; kimondván, hogy aki az évi szeptember végéig házának és kertjének kerítését nem vályogból csinálja, az 30 botütéssel esetleg 12 frtnyi bírsággal fog sujtatni. 1776-ban összeiratta a pipásokat; a következő évben pedig eltiltotta a lakodalmakon szokásos éjjeli és nappali lövöldözéseket. A tilalom ellen vétőkre, rangfokozat szerint, ha azok nemesek 6 frt birság, ha pedig nem nemesek 24 botütés szabatott.

De minden eddig felsorolt csapások, melyekhez 1763-ban földrengés, 1740-ben és 1751-ben még dögvész is járult, nem okoztak oly rémületet, mint *a pestis*, vagy az úgynevezett *epemirigy*, mely rövid idő alatt ezreket döntött a sirba.[1])

Ez a nyavalya már 1710-ben, 1713-ban és 1719-ben is pusztított e vidéken; de legnagyobb mérvben mégis csak 1738. nyarán lépett fel. Voltaképen Erdélyben ütött ki; onnét jött Arad és Temes vármegyéken át Csongrádba, ahol első áldoza-

[1]) Az epemirigy mivoltát és befolyását egy hivatalos jelentés igy irja le:

„Akire azon mérges nyavalya jön, kezdődik erős hidegleléssel, és csakhamar utána látható a mirigy vagy füle tövén, vagy torkában, hónallja alatt, czombjában veresnek. Ha pokolvar vagyon mellette, az felette szederjes, avagy fekete. Némelyek két nap alatt, némelyek három vagy négy nap alatt meghalnak; de ritka az, aki megfordúlna. Akik halálra valók, azok felette sokat isznak, és nagy szomjuságban vannak, de a mit megisznak, azt is kihányják és sokat beszélnek magán kivül.

tait Szegváron kezdte szedni; de csakhamar átment a vármegye más községeibe is rémületet és nyomort terjesztve mindenütt.

A vármegyei hatóság, felsőbb helyről nyert utasításaihoz képest, mindent megtett a baj megszüntetésére. A fertőzött helyeket szigorúan elzárolta; a megbetegedett embereket az egészségesektől elkülönítette; az elhaltak ruháit elégette. Az egyes községek közötti érintkezés majdnem egészen megszünt. Az élelmi szereket csak a Tiszán és a Kurczán szállították Szegvárra és a többi községekbe. A Tisza innenső partjáról passus nélkül senkinek sem volt szabad a túlsóra átmennie; a magáncsónakok használata, valamint a szentesi, tápéi és algyői kompközlekedés betiltatott. Az átkelőknél őrök voltak felállítva, hogy a rendeletek végrehajtása biztosítva legyen. Vásártartásról szó sem lehetett; a kereskedőknek nem volt szabad lakhelyeiket elhagyniok. Szóval a közélet rendes forgalma teljesen megszűnt.

Mindazáltal a holtak száma növekedett nemcsak a kisebb községekben, hanem a nagyobb városokban is. Hogy mily nagy mérveket öltött a járvány Vásárhelyen, azt élénken ecseteli a városi tanácsnak azon jelentése, melyet 1738. nov. 20-án a vármegye alispánjához küldött.

„Az infectio közöttünk — úgymond — még nem szűnik; sőt ez az Istennek példás itéleti — úgy látjuk — még jobban foly közöttünk. Boldog szemek azok, kik ezeket nem láthatják. Mi nyögünk, mint a galambok. Akik még életben vagyunk is, minden órán várjuk fejünkre ezt az Isten rettenetes ítéletét, mert annyira elfogytunk, hogy még temető embert is alig kaphatunk és sokan csak szekérre teszik halottjokat, és míg sírt ás neki a siralmas fél, addig szekéren vagyon halottja, azután úgy temeti el. A legfőbb ember házánál is ha halott esik, alig látunk két vagy három embert, akik eltemetnék. Pusztáinkon ember nem látszik, a szolgák gazdáikat elhagyták és haza jöttenek, hogyha meghalnak, talán Istenért őket eltemetik, kik közül is sokan meghaltak, úgy hogy az ökrök, lovak, széjel a pusztákon bujdosnak, senki sincs, aki reájok vigyázzon. Az utczák pedig üresek a lakosoktul; alig látunk egy-két embert. Az Úristen ő szent felsége bő irgalmassága fordítsa el rólunk ezen rettenetes csapást, mert teljességgel elfogytunk; tizenkét napok alatt holtanak meg többen mintegy hét százaknál. Ugy látjuk, hogy bizony két tizedben is bőven elférünk.“ [1])

[1]) Eble G. gr. Károlyi F. és kora 466. l.

Az a körülmény, hogy Vásárhelyen és Szentesen aránylag sokkal több ember halt meg, mint a vármegye más községeiben,[1]) azt a hiedelmet költötte, hogy ezt a predestinatióban való hit okozza. Ennélfogva a vármegye komolyan felhívta az ev. ref. vallású lelkészeket, intsék híveiket, hogy a predestinatió ürügye alatt az egészségesek ne vegyüljenek a betegekkel. Azon lelkészekre, kik ezt nem tennék, avagy a népet azon tanban erősítenék, büntetést szabtak. De sem a ref. lelkészek büntetése, sem a katholikusok böjtölése nem segített a bajon. Ha néha szünetelni látszott a betegség, ujra meg ujra kitört és eltartott három esztendeig. Mikor a csongrádi követek 1741-ben a pozsonyi országgyűlésre mentek, ott még 14 napig vesztegzár alatt tartották őket, és három napig szellőzödniök és füstöltetniök kellett, mig a többi követek közé mehettek.[2])

Elképzelhetjük a nép rémületét, mikor az epemirigy pusztításaival egy időben az állatok között is kiütött a dögvész, sőt még a Tisza is kiáradott! Bizony óriási szivósságról tesz tanúbizonyságot a csodálatos tény, hogy ennyi természeti csapás daczára Csongrád vármegye népe mégis fenmaradt, sőt láthatólag gyarapodott is.

Sem az 1756., sem az 1763-ik évi kolera nem törhette meg. Józan észre vall, hogy a sok szerencsétlenség következtében rendezte az egészségügyet, hogy az orvosokat, gyógyszerészeket, sebészeket és a bábákat megbecsülte, tanácsaikat elfogadta és saját hasznára fordította. A vármegyei hatóság szigorúan ügyelt arra, hogy orvosi oklevél nélküli kuruzslók ne működhessenek, hogy a nagyobb városokban rendes kórházak építtessenek, hogy a szegények ellátásáról gondoskodjanak és hogy a nép minden ragályos betegségtől őrizkedjék. Ha a szomszéd vármegyékben ragályos betegségnek híre támadt, Csongrád azonnal gondoskodott a szükséges óvó rendszabályokról. 1763-ban Ő felsége Csongrád vármegye főispánját, gr. Forgách Jánost nevezte ki egészségügyi kormánybiztosnak s hatáskörét Csongrádon kívül Csanád, Arad és Békés vármegyékre is kiterjesztette. A főispán, kinek ez időben Szegeden kellett tartózkodnia, hetenkint

[1]) 1739-ben pestisben elhalt Vásárhelyen 2383 ember, Szentesen 1099, Csongrádon 43, Mindszenten 33; Tápéról és Algyőről nincs feljegyzésünk; de egy hivatalos felterjesztés azt mondja, hogy Csongrád *hat néptelen* községből áll.

[2]) Eble G. gr. Károlyi Ferencz és kora 512. l.

tett jelentéseket az egészségügy állapotáról; sőt rendkívüli esetekben külön futárt is kellett Bécsbe küldenie. Hogy a hivatásának megfelelhessen, a szegedi és aradi katonai őrség rendelkezésére bocsáttatott.

A vármegyének Szegeden lakó orvosa meghatározott időben pontosan bejárta a községeket s utasításokkal látta el a sebészeket és szülésznőket; a népet pedig figyelmeztette, hogy szükség esetén orvoshoz forduljanak segélyért és a pap vigasztalását is kikérjék.

Nagy káráúl szolgált a közegészségügynek, hogy a vármegye területén még 1779-ben is csak Szegeden volt egyetlen egy gyógyszertár, mely körülmény szinte lehetetlenné tette, hogy a nép kellő időben lássa el magát gyógyszerekkel. Ily körülmények között a vármegyei közigazgatás nem tehetett egyebet, mint hogy a jó tanácsokat és rendeleteket kiadta, de a nép tömege mégis csak a kuruzslók kétes értékű segítségére szorult.

VII.

Törvénykezés, igazságszolgáltatás. — Földesúri-szék és vármegyei törvényszék a parasztság felett önkényesen itél. — Tolvajok büntetése, — kínvallatások — ezek eltörlése. — Házasságtörés, istenkáromlás és boszorkányság büntetése. — Pénzbírság, — törvényszéki költségek, — ügyvédek. — Urbéri pör.

A vármegye nemcsak administrált, hanem törvényt is ült a bűnösök felett és kiszolgáltatta az igazságot. Csakhogy ekkor még nem volt egységes és általános országos igazságszolgáltatás; hanem minden rendnek megvolt a maga különös joga. A nemességnek kiváltságos joga volt itélni a nem nemes néposztály felett. A földesúrnak joga volt biráskodni a paraszt felett még akkor is, midőn közötte és a paraszt között vitás kérdések merültek fel; tehát ő lehetett biró és vádló egy személyben. Ezt a jogot az úgynevezett úri széken gyakorolta, hol az uraság kénye-kedve szerint hatalmaskodhatott bűnös és ártatlan felett egyaránt.

A földesúri szék itéletei ellen felebbezni lehetett ugyan a vármegyei törvényszékhez; de ez csak üres formalitás volt. A parasztnak nem lehetett igazsága a nemessel szemben. A jogérzet annyira eltompult, hogy senki sem érzett lelkifurdalást, ha miatta valaki ártatlanúl szenvedett börtönt vagy halált. S ez az állapot fenmaradt egész az újabb reformok korszakáig.

A büntető eljárás az volt, hogy a vizsgálatot rendesen az úgynevezett csendbiztosokra és pandurokra bízták, kik ellenőrzés nélkül korlátlanúl alkalmazhatták a legkegyetlenebb torturákat és évekig börtönükben tarthatták a vizsgálati foglyokat, míg a bűntett és büntetés megállapítására került a sor. 1760-ban Csongrád vármegyéhez is jött egy felsőbb rendelet, hogy a foglyokat ne tartsa hónapokig a börtönben. A vármegyei törvényszék itéletei végérvényesek voltak; azok ellen egész 1790-ig felebbezni nem lehetett. Nem csoda, hogy a nép rettegett tőle;

mert azelőtt a paraszt életének semmi becse nem volt. Senki sem botránkozott meg a felett, hogy valaki jobbágyát kedvtelésből vagy haragból a fáról vagy a háztetőről lelőtte. Az utazók közönyösen haladtak el az országutak mellett felállított akasztófák mellett, melyeken gyakran hullák függtek s körülöttük károgó varjúk és hollók repdestek.

Csongrád vármegyében eleinte szeliden bántak a néppel, mert szükség volt a jobbágy munkás kezére; de a falvak benépesedése után itt is előfordultak hallatlan kegyetlenkedések. Már 1766-ban Ő felsége arról értesült, hogy az uradalmi tisztek a parasztokkal durván bánnak, hogy éktelenül káromkodva, csúnya szavakkal szidalmazzák és ütik-verik őket; hogy jogtalanúl ingyen munkára és fuvarozásra kényszerítik; hogy a rendőri biztosok és vármegyei hajdúk zsarolják őket. Fel is szólította a vármegyét, hogy az ilyen visszaélések ellen egész hatalmával éljen. De a birák az ilyen panaszok iránt érzéketlenek voltak.

Az uradalmak uri székei és a vármegye törvényszéke között ritkán merült fel ellentét a nép felett hozandó itélet szigora felett. 1752-ben a Károlyi-uradalom inspectora Szaplonczay Éliás egy Fekete nevű abaujmegyei elfogott gyilkost Vásárhelyen szabadon bocsátott, mi ellen a vármegye erélyesen lépett fel. De ezt is csak akkor tette, mikor az uradalom ügyésze, Marsovszky Sándor, az inspector helyett kérdőre vont vásárhelyi előljárók védelme alkalmából megvetőleg és indulatosan azt jelentette ki, hogy ő e tekintetben a vármegye biráskodását nem ismeri el! A biráskodás az ő nézete szerint a földesúr jogát képezi, aki, ha a vásárhelyiek csakugyan vétkeztek, meg is fogja őket büntetni.

A vármegyei közgyűlés azonban saját jogkörét látván sértve, azt határozta, hogy a vásárhelyiek ellen megindítja a vizsgálatot, egyúttal a féktelen nyelvű ügyész ellen is elrendeli a törvényszéki eljárást. Bohus Ádám vármegyei ügyész javaslatához képest Marsovszkyt az 1723: 57. t.-cz. értelmében széksértés miatt pénzbirságra itélte és csak akkor engedte el a büntetést, mikor ez kijelentette, hogy a vármegyei hatóságot sérteni nem akarta.

Legnagyobb hatalom volt a katonaság, mely sem a földes úrnak, sem a vármegyének birói jogát nem respectálta.

Egyszer 1753-ban Mindszenten nagy tűz támadt. Ezt a lakosság az ott állomásozó katonaságnak tulajdonította és fellázadt a tisztek ellen. Bezur Ferencz uradalmi tiszt szította a

nép zavargását Ezért a katonák elfogták, Szegedre vitték és a rendes bíróság kikerülésével, börtönbe vetették. A vármegye ez ellen felszólalt; Bezurnak mint nemes embernek kihallgatás nélküli bebörtönöztetésében a nemesi jogok sérelmét látta s folyamodott a helytartótanácshoz, hogy a fogoly ellen törvényes vizsgálat indíttassék és az csak azon esetben bűnhödjék, ha csakugyan vétkes. A katonai erőszak ellen azonban nem mert a vármegye felszólalni. Bezurt a királynő szabadon bocsátotta, — de ideiglenes börtönét büntetésnek tudta be azért, hogy a katonaság ellen mert lázítani.

A vármegyei törvényszék az akkori szokás szerint könnyen elbánt a bűnösökkel. Az igazságérzet gyenge lábon állván, a birák szigorú, kegyetlen ítéletek által igyekeztek a népet elrettenteni; kivált ha a földesúr vagy a pap követelte.

A nép legalsóbb osztályában, a pásztorok között nagyon elterjedt azon rossz szokás, hogy csupa legénykedésből a szomszédok marháit éjjel elhajtották s valamely távolabb eső vásárban eladták. Ennek megakadályozása czéljából a vármegye megtiltotta nekik a lótartást és kihirdette, hogy a pásztorok a tulajdonos akarata és jelenléte nélkül marhát a vásáron el nem adhatnak. A Tiszán való átjáróknál őröket állított fel és a passus nélküli kóborlókat elfogatta.

Mindezen rendszabályok daczára a tolvajok és rablók annyira elszaporodtak, hogy csapatokban járva, a békés lakosok házait és tanyáit megtámadták, élelmi szereiket és pénzüket elrabolták. Kisebb apró jószág eltolvajlása nem is ment bűn számba. Lopott libát, malaczot vagy bárányt paprikásnak főzve oly szabadon használták fel, mintha sajátjok lett volna. Ezzel a falusi birákat is megvesztegették. A nagyobb lopás már mozgásba hozta a vármegye pandurait, akik többnyire híres betyárokból és katonaviselt emberekből kerültek ki. Az elfogott tolvajokat rendesen elzárással és botozással büntették. Bárány- és juhnyájak elhajtóira 50, száz, sőt százhúsz botot is vágtak. Egy lótolvajt 150 botütésre ítéltek, mely háromszorra hajtatott rajta végre. Egy másik tolvajra, ki négy lovat lopott és aki többféle lopás gyanuja alatt állott, 1751-ben négyféle vallatási kínzást rendelt el a törvényszék. Az egyik az ujjak összeszorításából, a másik a tolvaj felkötéséből, a harmadik a spanyol csizma alkalmazásából és a negyedik a talpaknak tüzes vassal való égetéséből állott. Ezt a kegyetlen műtétet a Csongrád vármegyei törvényszék hóhérral végeztette, akinek ezért 18 frtot fizetett.

A kínvallatások ellen csak akkor történt bizonyos intézkedés, mikor Mária Terézia és fia József kezdett befolyni az ügyek vezetésébe.

Általánosan elterjedt az a szokás, hogy a pandurok csekélyebb bűnügynél is használták a torturát. Ezen visszaélés ellen 1776-ban a királynő elrendelte, hogy a vizsgálati fogságban levő foglyokkal szemben eddig alkalmazott tortura — tekintettel a tapasztalt visszaélésekre — eltörültessék.

E helyett a bíróság, ha a bűntény elkövetésére a fenforgó bűnjelekből biztosan következtethető, a vétkesre ennek testi erejéhez mért büntetést alkalmazzon. Ha pedig a fenforgó körülmények a bűntény elkövetését és a vádlott bűnösségét kétessé teszik, akkor az — a bűnjelek előleges mérlegelése után — a biró belátása szerint itéltessék el vagy mentessék fel. A kir. rendelet azt mondja tovább, hogy a gonosztevők javítóintézetbe,[1]) dologházba viendők, hajóvontatásra és kényszermunkára alkalmazandók, — esetleg vásárok alkalmával nyilvánosan megveszszőzendők. Halálos itéletet pedig, az erre vonatkozó kir. rendelet beérkeztéig végrehajtani nem szabad.

A vármegye a javítóintézet felállításával még meg tudott barátkozni, mert maga is belátta szükségét a s helytartótanács kérdésére Szegedet ajánlotta helyéül. De a tortura eltörlését nem helyeselte. Aggodalmait közölte a szomszéd vármegyékkel és azoknak véleményét is kikérte. Arad vármegye azt válaszolta, hogy ez ügyben még nem határozott, de előreláthatónak jelezte, hogy helyeselni fogja a tortura eltörlését. Csongrád vármegye azonban nem nyugszik meg; rámutat a tortura eltörléséből eredhető bajokra és veszélyekre s külön felterjesztést tesz a helytartótanácshoz, melyben a kínvallatás további alkalmazását meghagyatni kéri. Válaszul azt kapta, hogy Ő felsége ezen embertelen vallatási mód ellen kiadott rendeletét nem vonhatja vissza.

De a csongrádvármegyei urak nem tudtak lemondani a már megszokott eljárásról. Ha már a körmök leszedése, ujjak csavarása és talpak égetése betiltatott, legalább a botbüntetést kívánta súlyosbítani; de ettől is eltiltatott. 1777. nov. hóban érkezett le Budáról azon rendelet, hogy amennyiben Csongrádban a tortura eltörlése daczára a gonosztevőket 60 vagy több botütéssel sújtják, mi a tortura első és második fokozatával

[1]) L. várm. jkv, melyben indokolják, mért alkalmas ily intézet felállítására Szeged városa.

egyenlő, ezen túlságos büntetésmód is eltöröltessék és ez a rendelet a pallosjoggal biró uradalmakkal is közöltessék.

Az üldözött bűnösök a halál elől rendesen a templomokba és oly felszentelt kápolnákba menekültek, melyekben a szentségek kiszolgáltattak és az oltári szentség őriztetett.[1])

Házasságtörők, gyermekgyilkosok, istenkáromlók és boszorkányok büntetése kemény és a kor durvaságához mért volt. Házasságtörők ellen 1749-ben a vásárhelyi gyűlésen szigorúan járt el a törvényszék. Férfiak és nők egyaránt vádolva voltak e bűn elkövetésével. A helv. hitvallású házasságtörők, ha kibékültek, kénytelenek voltak újra hűséget esküdni a templomban.

Ugyanekkor kérdőre vontak egy nőt istenkáromlásért — és egy öreg asszonyt boszorkányságért. Az istenkáromlást ezuttal 100 botütéssel, máskor azonban azzal büntették, hogy az illetőnek nyelvét levágták. A boszorkánysággal vádoltakat rendesen tűzhalálra ítélték. Az ilyen kegyetlen ítéletek nyilvánosan hajtattak végre a bámuló nép elrettentő példájaként.

A helytartótanács azonban látván, hogy ilyen büntetéseknél sok hiba és visszaélés történik, igyekezett ezeknek gátat vetni. Igy 1756-ban figyelmeztette a csongrádi törvényszéket, hogy a boszorkány-pöröknél a halálra szóló ítéletekben nagyobb megfontolást tanusítson; a tűzhalálnál óvatos legyen. Nehogy ártatlanok essenek a babona áldozatául, elrendelte, hogy a törvényszék megtartsa ugyan a szokásos vizsgálatot, ítéletet is hozhat; de azt ne hajtsa végre, míg a felsőbb hatóság — a felterjesztendő periratok alapján az ítéletet helyben nem hagyja.

Két év múlva közli Ő felségének abbeli óhajtását, hogy a boszorkányság és bűvölés nevén ismert babona, mely a nép tudatlanságából ered, minél elébb megszünjék. 1768-ban pedig ismét elrendeli, hogy a boszorkánysággal vádolt személyeket ne börtönözzék be azonnal, mert ez által a babonás nép megerősíttetik hitében; hanem a legnagyobb óvatossággal kell eljárni. Inkább ott fejtsenek ki nagyobb szigort, ahol igazi vétket kell megtorolniok.

Ugyancsak a helytartótanács, a hozzá felterjesztett bűn-

[1]) Az 1765-ki gyűlésen tudomásul vette a vármegye Ő felségének abbeli elhatározását, mely szerint a szent helyekre menekülő gonosztevőknél megvizsgálandó az, vajjon vétkük olyan-e, mely törvény alól kivételt képez? Ennek eldöntését az egyházi forumra bízza. De az egyházi bíróság nincs hivatva arra, hogy a vétek belső okait vizsgálja, mert az a világi hatóság jogát képezi. Szegedi várm. gyűlés, 1765. jun. 25.

ügyi kimutatások alapján értesülvén arról, hogy egy káromkodónak büntetésből a nyelvét harmadrészben levágták, azt az eljárást helytelenité s figyelmeztette a vármegyét, hogy ilyen büntetésektől a jövőben tartózkodjék.[1])

A birák lelkiismeretlenségét és kapzsiságát jellemzi az, hogy a pénzbirságból befolyt összegeket a saját szükségleteik fedezésére fordították. Ennek megszüntetése czéljából a helytartó tanács elrendelte, hogy

a bűnfenyítő eljárásból befolyó bírságpénzek nem magánhasználatra, hanem közjóra fordítandók; még pedig első sorban az elitélt egyének által okozott kár megtérítésére; másodszor a letartóztatás és elzárás által okozott költségek fedezésére; harmadszor pedig az 1659: 15., 16. és 17. t.-cz. értelemében, községi czélok előmozdítására. A mértékek körül felmerült kihágásokból befolyó pénzek kétharmad részben a vármegye, egy harmadrészben pedig a végrehajtó dijazására fordítandók.

Később, 1766-ban azt rendelte el a kormány, hogy a fenti költségeken felül maradó bírságpénz *tanítók* fizetésére és árvaházak létesítésére fordíttassék.

Hogy a bírságpénzek valósággal befolytak-e és hogy azok tényleg a megjelölt czélokra fordíttattak-e, nem tudjuk. De, hogy a törvényszéki birák ülései (sedriái) sokba kerültek, azt a vármegyei jegyzőkönyvek eléggé tanusítják. Csak mutatványképpen jegyezzük fel, hogy 1764-ben két törvényszéki ülés költségei 28 frt és 17½ krt. tettek. Felszámították az elfogyasztott húst, melynek fontja 2½ krba került, a bort, melynek itczéje 6 kr.; a sört, melynek itczéje 2 kr.; pálinkát, melynek itczéje 2½ kr.; a fűszert és kenyeret. Érdekes az a kimutatás is, mely az 1767-ik évi jan. 28—31-én Vásárhelyen megtartott bűnvizsgálat alkalmával felmerült költségekről szól. Ebben a következő tételek fordulnak elő: három font gyertya — 30 kr.; — egy font kávé 39 kr.; — egy font czukor 45 kr.; — egy csap 4 kr. — három koncz papir 30 kr.; — sáfrány 3 kr.; — egy lat bors 3 kr.; — gyömbér 1 kr.; — szegfű 3 kr.; — fél font rizskása 9 kr.; — egy font kávé 39 kr.; — egy pár czitrom 7 kr.; — egy font czukor 45 kr.; — sáfrány 3 kr.; — szerecsendió virág 3 kr.; — harminczhat itcze bor 1 frt 48 kr.; — egy öl fa 2 frt; — negyvenegy font hús 1 frt 42½ kr.; — petrezselyem gyökér 7 kr.; — tizenegy font sertéshús 33 kr.; — egy akó és harminczhét itcze

[1]) Várm. levélt. megyei jkv. 1756.

sör 2 frt 14 kr.; — savanyított paprika és uborka 6 kr.; — három itcze eczet 12 kr.; — egy lúd 12 kr.; — tizenegy tyúk 1 frt 24 kr.; — öt itcze csík 10 kr.; — öt font só 12 kr.; — egy itcze kása 2 kr.; — három font szalonna 21 kr.; — egy hal 18 kr.; — egy fél itcze vaj 31½ kr.; — tojás 3 kr.; — Huszár úr lovainak 4 véka abrak 51 kr.; — tizenkét porczió széna 24 kr.; — Babarczy úr lovainak három véka abrak 37½ kr. és tizenkét portió széna 24 kr.. A győri tiszttartó úr lovainak két véka abrak 25½ kr. és nyolcz porczió széna 16 kr. Kamocsai úr lovainak négy véka abrak 51 kr. és tizenkét porczió széna 24 kr. A vármegye hadnagyának 1 véka abrak 12½ kr. és három porczió széna 6 kr. Összesen 20 frt 56 kr. Ezenkívül a mester, ki alatt valószinüleg a hóhért értették, hasonló élelmi szerekre kapott 5 frt 20¼ krt. — és a justificátusok vagyis a fölmentett emberekre 3 frt 49½ kr. Végösszeg: 33 frt 53 kr. ami akkoriban roppant nagy összeg volt.

Azon időtől fogva, hogy Mária Teréziának fia József vette át az ügyek vezetését, szemlátomást szelidebben bántak a foglyokkal. Ha ezek az oltári szentséggel akartak élni, akkor levették rólok a bilincseket. Ha testi büntetést szabtak valakire, akkor elébb orvossal vizsgáltatták meg, hogy meghatározhassák, hány botot lehet rávágni ártalom nélkül.

Lassanként divatba jön az ügyvédek rendes használata. 1769-ben a kormány az igazságszolgáltatás javítása és gyorsítása czéljából elrendelte, hogy peres ügyek tárgyalásánál szakképzett ügyvédek alkalmaztassanak; tíz pontban utasítást ad a vármegyének arra nézve, hogy kiket lehet ügyvédekül használni és minő tudományos készültség kivántatik tőlük.

Már a következő évben József császár, mint uralkodótárs aláírásával ellátott rendelet arra hívja fel a vármegyét, nyilatkozzék: rendelkezik-e kellő számú ügyvédekkel, akik a felmerült peres ügyeket ellásák? Mire a vármegye azt adja válaszul, hogy az itteni három nagy uradalom mindenike bir saját ügyvédekkel; — a vármegyének két ügyésze van, kiknek egyike rendes fizetést húz, a másik pedig fizetés nélkül szolgál. Jelenti azt is, hogy ezek a rájok eső teendőket jól végezik el, úgy hogy e részben semmi felakadás nincs.[1])

Az ügyvédekre különösen akkor volt szükség, mikor az úrbéri viszonyok rendezése következtében vármegyénkben sok

[1]) Csongrádi közgy. 1770. febr. 21.

elégedetlenség és izgatás támadt. Vásárhelyen egész lázadás ütött ki, minek következtében néhány izgató jobbágyot börtönbe vetettek. Minthogy kisült, hogy tudatlanságból sodortattak a bajba, a vármegye szabadon bocsátotta őket. 1774-ben jelenté a vármegye ügyésze, hogy a szabadon bocsájtottak újból lázítják a népet és pedig nem csupán az úrbéri intézkedések ellen, hanem az alispán ellen is, aki a lázongókat jóakaratúlag lecsendesíteni akarta. A vármegye erélyes fellépést határozott el és hogy a kormány kellőleg legyen felvilágosítva az ügy állása felől, az alispánt és a jegyzőt Bécsbe küldötték. Az izgatókat (Boros Mihályt, Dajka Jánost, Vékony Györgyöt, Farkas Andrást és Kiss Sándort), akik hamis vádakkal szintén fent jártak, ott Bécsben elfogatták és a szegedi katonai várparancsnokságnak átküldötték. Az elfogottak ügyvédjük által panaszt nyújtottak be Ő felségéhez azért, hogy a hatóság keményen bánik velök, hogy sem feleségeiket, sem papjaikat nem bocsájtja be hozzájok. A vármegye azonban e részben ártatlan volt; mert hiszen az illetők katonai börtönben voltak, ahol a várparancsnok rendelkezett velök. Mindazáltal a helytartótanács vizsgálatot rendelt el, melyet a megyei hatóság ellen a főispánnak kellett végrehajtania.

Hogy a birák eljárása néha tökéletlen és ingadozó volt, az onnét származott, mert nem lévén magyar büntető törvény, külföldi törvényekhez folyamodtak. Csongrád vármegye e tekintetben 1764-ben követei által az országgyűléshez fordult és kérte, hogy egy magyar büntetőtörvénykönyvet szerkesztessen s a birák e szerint tartozzanak itélni. Kívánta azt is, hogy a bírósági itélet és a perindító ellen szabad legyen felebbezni; az oknélküli perlekedőkre büntetés szabassék; törvénytelen meghagyásokkal a lakosok ne zaklattassanak. Minthogy pedig a nem nemes származású „kevés műveltséggel biró szószátyár ügyvédek“ a peres feleknek sok költséget és kellemetlenséget okoznak, ennek megakadályozására Csongrád azt sürgeti, hogy Pesten két törvénytudó férfiú felhatalmaztassék az ily ügyvédek megvizsgálására s ezek csak a vizsga kiállása után legyenek feljogosítva pereket vinni. A törvényekben járatlan egyének pedig az ügyvédkedéstől tiltassanak el.[1])

Azonban e részben is csak a következő korszakban történt némi változás.

---

[1]) L. Követi utasítás 52-ik pont.

VIII.

Egyházi és iskolai állapotok.

A r. kath. egyház uralma, a rendeletek sokasága a protestánsok ellen. — Altán váczi püspök protestatiója a Károly-féle rendelet ellen. — A helyt. t. nincs megelégedve a vármegye „lanyhaságával". — A földesurak vallási buzgalma, a kath. egyházak kimutatása 1754-ben. — A szentesi ref. templomot erőszakkal elveszik, ezek ujat építenek 1747-ben, mely 1760-ban leégett. — Új templom és toronyépítési gondok. — Belső egyházi viszonyok.

Ezen korszak a katholikus egyház uralmának teljes diadalát hozta létre. A többi felekezetek csak *tűrt* vallási testületeknek tekintettek, melyeknek fennállása egyedül a király jóindulatától függött. A katholikus rendek a katholikus papsággal szövetkezve mindent elkövettek a protestansok elnyomására és a gör. keleti hitű szerbek és oláhok megtérítésére.

A régibb országgyűlések mindazon törvényei, melyek a bécsi és linczi békekötések alapján a protestánsoknak szabad vallási gyakorlatot biztositottak, most a gyakorlati életben érvénytelenekké váltak. Az 1715. XXX. t.-cz. még attól is eltiltja a protestánsokat, hogy sérelmeik orvoslásáért, mint felekezet, a királyhoz folyamodhassanak. Csak egyes egyének adhatták be panaszaikat, melyek azonban soha meg nem hallgattattak. A katholikusok sokalták a protestánsoknak eddig engedett csekély szabadságát is; a helytartótanács, mint legfőbb kormányzati közeg, kifogyhatatlan volt az olyan rendeletek kibocsátásában, melyek a protestánsok jogait korlátozni, híveik számát pedig csökkenteni akarták.

Csongrádnak új földesurai és főispánjai egytől-egyig buzgó katholikusok voltak; a vármegye rendei az üdvösségre tartozó kötelesség teljesítését látták abban, ha a helytartótanácsnak ilynemű rendeleteit pontosan végrehajtják. Innét érthető az a

buzgóság, melyet a vallásügyi rendeletek végrehajtásában mindenkor tanusítottak. Természetes, hogy ily körülmények között a r. kath. gyülekezetek hamar felvirágoztak.

Alig alakúlt meg a vármegye első tiszti kara, már is jött az első rendelet, mely 1723-ban arra inti a vármegyét, hogy az 1715-iki országgyűlés által kiküldött vallásügyi bizottság megállapodásáig és az ez ügyben hozandó királyi rendeletig a vallási ügyben minden a régi állapotban maradjon.[1]) Minthogy pedig az illető bizottság semmiben sem tudott megállapodni, tehát megindult a protestánsok elleni rendeletek végtelen sorozata.

Berkes András váczi prépost 1725. decz. 5-én panaszlevelet írt Pásztory Imre alispánhoz, melyben felhívja, hogy a vásárhelyi és szentesi reformatusokat kényszerítse a decretalis kath. ünnepek megtartására. A latin levél végén magyarúl ez áll: „Szent Imre herczeg napján hallom, a szentesiek egész helységestül dolgoztak, és hogy a csongrádi plebánus uram tilalmazta őket, és a szekereiket arrestálni akarta. Csaknem föltámadtak ellene! Kedves Viceispán Uram, kegyelmed méltóztassék inquiráltatni, et comperta rei veritate, exemplariter az ünneptörőket megbüntettetni, hogy ne legyen első a Tek. nemes Csongrád vármegye magistratusa, a ki ellen kényszerítessem panaszt tenni a Felséges Locumtenentiale Consilium parancsolatja szerint.[2])

A helyt. tanács okt. 8-ikán kiadott rendelete megtiltja a protestáns papoknak, hogy híveiket községeik határán kívül másutt meglátogathassák.

1727. decz. 5-én azon parancs érkezett a vármegyéhez, puhatolja ki, hogy az ágostai és helvét hitvallású superintendenseket és seniorokat ki bízta meg hivataluk folytatásával? hány lelkész áll most ezeknek hatósága alatt?

1728. márcz. 17-én már a kath. vallásról kitért „apostaták" névsorát sürgetik; a következő évben ismét megkövetelik, hogy a vásárhelyi és szentesi reformátusok a katholikusok ünnepeit megszenteljék, és e napokon dolgozni ne merészeljenek.

1729-ben az áprilisi gyűlésen kihirdettek egy rendeletet, mely kilencz pontban írja körül a hires Leopold-féle explanatiót a protestáns vallás szabadságának megsemmisítése czéljából.

Az 1729-iki országgyűlésen nem tudván megegyezni a katholikusok és protestánsok, kérelmet intéztek a királyhoz,

[1]) A kir. rendelet a várm. levéltárban.

[2]) Csongrádm. levéltár.

hogy a vallási ügyben ő döntsön. Ezzel a protestánsok tényleg törvényen kivüli állapotra lettek kárhoztatva, sorsuk egyedül a király kegyelmére volt bizva.

Károly király 1731-ben kiadta a nevéről szóló híres Carolina resolutiót, mely által a protestansoknak szabad vallásgyakorlatát csak az articuláris helyekre szorította, — ezeken kivül a protestánsok kénytelenek voltak a kath. plébánosoknak fizetni a dijakat; a földesurak jogait a vallásra is kiterjesztve megerősítette. A prot. lelkészeket a kath. főesperesek felügyelete és vizsgálata alá helyezte; a házassági pöröket a katholikus püspökök hatósága elé utasította. A protestáns vallásra áttért katholikusokra a világi hatóságok tetszésük szerinti büntetést szabhattak. Vegyes házasságokra nézve kimondá, hogy azok csak kath. lelkész előtt köthetők; a kath. ünnepek megtartandók; a kath. esküforma, a szűz Mária és a szentek megemlítésével, a prot. tisztviselőkre is kötelező stb.

Látni való, hogy a régi üldözéseknek és zaklatásoknak tág tere nyilott meg ezen kir. rendelet által, mely a protestánsokra nézve éppen nem mondható kedvezőnek.

És mégis a váczi püspök, Altán gróf, kinek egyházi hatósága alá Csongrádnak legnagyobb része tartozott, protestatiót bocsátott ki, melyben tiltakozik a protestánsoknak engedett „vallásszabadság“ ellen! Ez a vakmerő eljárás nemcsak a protestánsokat, hanem a kir. felséget is sértette; a csongrádi főispán tehát felszólalt ellene s Blatnicza várából irott levelében többek közt ezt írta a vármegye rendeinek:

„Esett értésemre, hogy Cardinalis, váczi püspök Uram ő eminentiája Religió dolgában kiadott ő felsége kegyelmes Resolutiója ellen ezen Nemes vármegyében is valamely illetlen Protestatiót adott volna ki, — ezért kérem a Tek. Nemes Vármegyét, azon Protestatiót tantisper ne is inprotocoláltassa, míg arról való dispositiója Kegyelmes Urunknak ő Felségének más vármegyékre — a hol hasonló Protestatió beadatott — nem érkezik. Mely Protestatiónak mássát magam is el fogom várni a Tek. Nemes vármegyétől; mert olyat értettem, hogy Pest vármegyének az ő Felsége kegyelmes parancsolatjára nézve az ollyan Protestatiót fel kellett Bécsbe küldeni“.[1])

A vármegye rendei azt jelentették szept. 17-iki gyülésükből, hogy a szóban levő protestatió még nem érkezett hozzájok, de ha jön, azonnal felküldik ő felségének.

Ugyanezen gyűlésen a vármegye alispánja, Andrássy Zsig-

mond, jelenté, hogy Máté apostol ünnepén a vásárhelyi és szentesi lakosok dolgozni merészeltek; s midőn ezért a biró elé hivattak, ott „vakmerően“ azt adták elő, hogy ezután is dolgozni fognak, mivel a szomszéd vármegyékben sem tartják meg a kath. ünnepeket.

Althan Mihály Frigyes biboros.

Ily körülmények között a vármegye folyamodást intézett a Helytartótanácshoz, melyben a helyzet feltűntetése mellett azon kérelem és jelentés foglaltatott, hogy a decretális ünnepekre vonatkozó királyi rendelet Csongrád vármegyében is kihirdette-

[1]) Csongrád vm levélt.

tett ugyan; de mindazonáltal Sz. Máté apostol ünnepén sokan dolgoztak, szántottak, vetettek, s midőn ezért az illető birák által kérdőre vonattak, határozottan kijelentették, hogy ezután is fognak dolgozni, mert az ilyen ünnepeknek megtartása ellenkezik vallásos meggyőződésükkel.

Ilyen körülmények között, látván, hogy a szomszéd Bihar, Békés és Csanád vármegyékben az ünnepek megtartása kevésbé szigoruan követeltetik, félő, hogy a vármegye két nagyobb városának népe a szomszéd vármegyékbe fog költözni. Nehogy tehát a kir. rendeleteknek végre nem hajtása a vármegyei tisztviselők hanyagságának tulajdoníttassék, szükségesnek vélték a rendek a helytartótanácshoz a végett folyamodni, hogy a nép ilyetén kifogásainak kikerülése végett az ünnepek szigorú megtartása az említett szomszéd vármegyékben is követeltessék, máskülönben a nép ellentállását a két nevezett városban alig lehet kikerülni. Kérnek tehát szigorú intézkedést. Ez ki is adatott *decz. 19-kén*, mely akként szólt, hogy az ünnepek szigorúan megtartandók.

A következő évi febr. 10-kén új rendelet jött, hogy tekintet nélkül az akatholikusok abbeli fenyegetésére, hogy szétoszlanak, a decretalis esküre vonatkozó rendeletek *szigorúan végrehajtassanak.*[1])

A Szentesen 1732-ben tartott májusi közgyűlésen felolvasták a helytartótanácsnak azon rendeletét, melyben a vármegyei protestánsok arra figyelmeztetnek, hogy ha superintendenst akarnak magoknak választani, erre külön engedélyt kell kérniök! A vármegye azt válaszolta, hogy Csongrád vármegyében nincs superintendens, és hogy az itteni reformátusok a „makói superintendens" (azaz esperes) alá tartoznak.

Egy év múlva egy új rendelet érkezett a decretalis ünnepek megtartása ügyében. Ez nem elégedett meg az eddigi szóbeli parancsesal, hanem kemény büntetést is szab mindazokra, a kik a szóban levő ünnepeket meg nem tartanák; még pedig a nemesekre hat forinttól 25 forintig terjedhető bírságot, a nemtelen népre pedig 12—50 botütést! A vármegye természetesen nagy készséggel megparancsolta a községek előljáróinak, különösen pedig a vásárhelyieknek és a szentesieknek, hogy az illető kath. lelkészek panaszára tartoznak az engedetleneket szigorúan büntetni, a birságot beszedni és a kath. egyházak javára beszolgál-

[1]) Szegedi márcziusi gyűlés jkv.

tatni. Hogy pedig a községi hatóságok kellőleg tájékozva legyenek a megtartandó ünnepekre nézve, külön jegyzékben 46 ilyen ünnepet számláltak elő,[1]) mint olyat, melynek megtartását követelni kéll.

De bármilyen buzgalmat fejtett ki a hatóság a katholicizmus érdekeinek előmozdításában, a helytartótanács ezzel nem volt megelégedve; gyakori panaszt emelt ennek lanyhasága ellen.

Erre nézve nagyon jellemző a helytartótanácsnak az 1733-ik évi rendelete, melyben a felett panaszkodik, hogy a vármegye nem elég buzgalommal jár el az úgynevezett *apostaták*, hithagyók ellen, a kikre pedig szigorú büntetés volt szabva. Kétségtelen, úgymond, hogy a hazában és így Csongrádban is sok apostata van, de mivel ezeknek megbűntetéséről a vármegye eddig jelentést nem tett, abból következik, hogy a hatóság nem

[1]) Ezen ünnepek sorozata a következő volt:

1. Dies Dominici.
2. Circumcisio Domini Nostri JEsu Christi.
3. Epiphania Domini Nostri JEsu Christi.
4. Conversio Sancti Pauli.
5. Purificatio Beatae Mariae Virginis.
6. Sancti Matthiae Apostoli.
7. Sancti Josephi Sponsi Beatae Virginis.
8. Annunciatio Beatea Virginis Mariae.
9. Parasceve.
10. In Paschate tres dies continui.
11. S. Adalberti Episcopi & Martyris.
12. S. Georgii Martyris.
13. Sanctorum Philippi & Jacobi.
14. Inventio Sanctae Crucis.
15. Ascensio Domini.
16. In Pentecoste tres dies continui.
17. Sanctissimi Corporis Christi.
18. Nativitas Sancti Joannis Baptistae.
19. Sancti Ladislai Regis Hungariae.
20. Sanctorum Petri & Pauli Apostolorum.
21. Visitatio Beatae Mariae Virginis.
22. Sanctae Mariae Magdalenae.
23. Sancti Jacobi Apostoli.
24. Transfiguratio Domini.
25. Sancti Laurentii Martyris.
26. Assumptio Beatae Mariae Virginis.
27. Sancti Stephani Regis Hungariae.
28. Sancti Bartholomaei Apostoli.
29. Nativitas Beatae Mariae Virginis.
30. Exaltatio Sanctae Crucis.

teljesíti kötelességét.[1]) Egy másik rendeletben a helytartó tanács azért korholja a vármegyét, hogy a kath. templomok és iskolák emelése, fentartása és javadalmazása tekintetében sem tett még jelentést. A helytartótanács csodálkozik a felett, hogy ily nagyjelentőségű ügyben, „ahol Krisztus drága vérével megváltott lelkek gondozásáról van szó, a hatóságok és földesurak oly lanyhán járnak el, s nem követik ő felségének dicséretes példáját."

Valóban méltatlan vád volt ez éppen a Csongrád vármegyei hatóság és földesuraság ellen, mert itt mindenki látta, hogy ezek igen buzgón teljesítik kötelességeiket.

Gr. Károlyi Sándor az összes birtokain levő községek lelkészeit és tanitóit bőven ellátta anyagi javadalmakkal; a templomok fentartásáról kellőleg gondoskodott, és a kath. vallás terjesztéséről sem feledkezett meg, habár a vásárhelyi reformátusokat és azoknak lelkészeit sem ő, sem örökösei nem gyülölték. [2])

31. Sancti Matthaei Apostoli, S. Evangelistae.
32. Sancti Michaelis Archangeli.
33. Sanctorum Simonis et Judae Apostolorum.
34. Omnium Sanctorum.
35. Sancti Emerici Ducis Ungariae.
36. Sancti Martini Episcopi.
37. Sanctae Elisabeth Viduae.
38. Sanctae Catharinae Virginis et Martyris.
39. Sancti Andreae Apostoli.
40. Conceptio Beatae Mariae Virginis.
41. Sancti Thomae Apostoli.
42. Nativitas Domini Nostri JEsu Christi.
43. Sancti Stephani Protho-Martyris.
44. Sancti Joannis Evangelistae.
45. Sanctorum Inocentium Martyrum.
46. Praeterea una quaeque Parochia suum Patronum, et Dedicationem Ecclesiae celebret.

[1]) Erre vonatkozó eljárásokra például szolgál Szegedi Ferencz (közönségesen Ferencz Deák) szentesi ref. ember esete. Erre Vásárhelyen ráfogták, hogy *apostata*, aki — úgymond — csak a felesége, Pap Eva kedvéért lett reformátussá. „Ezért nemcsak keserves fogságot kellett szenvednie a vásárhelyi tömlöczben -- írja az egykorú lelkész — hanem minden keresett jószágától is megfosztották, amit felette sajnálván, keresztény igaz hititül is elvált, — melyet okozott a nagy, haláltól való félelem, mint gyenge keresztényben . , . végre a vármegyéből is kiüzettetett. Fogadja be isten a maga hajlékába szegényt . . ." 51. l. Hasonló eset történt *Csitri Bunkóval*, Molnár Jánossal és Erdélyi Judittal. l. 477. l.

[2]) Fel van jegyezve róluk, hogy a ref. lelkészekkel mindenkor jó viszonyban voltak. Gr. Károlyi Ferencz tudományos vitákat folytatott a vásárhelyiek hires papjával Szőnyi Benjaminnal és valahányszor Szentesen megjelent, mindig meglátogatta Gaál István ref. lelkészt, sőt nem egyszer asztalához meg is hívta. l. 223.

Hasonló buzgóságot fejtett ki b. Harruckern György és fia Ferencz, kik a szentesi r. kath. egyházat alapították. Gr. Erdődy Györgyről úgy szólnak a fenmaradt emlékeik, hogy ő igazi patronusa volt az uradalmain élő kath. híveknek; tisztjei pedig odáig mentek a buzgalomban, hogy a gyevi reformátusok kénytelenek voltak falujokat elhagyni és vásárhelyi hitsorsosaikhoz menekülni.*)

Mindszent volt ekkor a Csongrád vármegyei kath. egyházak középpontja, mert ott lakott sokáig Némethy György főesperes, akinek gondja kiterjedt az összes Csongrádvármegyei községekre, templomokra, iskolákra, papok és tanítók fizetésére. Felette érdekes azon kimutatás, melyet Némethy főesperes 1754-ben az összes Csongrád vármegyei kath. egyházakról következőleg tett a vármegye számára:

1 *Mindszent.* A templom – melynek új tornya van — igen réginek mondatik, — téglából építve, de javításra szorul — felszerelése gyönge.

E templomnak nincs patronusa.

A templom jövedelme évi . . . 17 frt

A plébános évi jövedelme (beleszámítva a természetbeni czikkek árát is . . 253 frt 39½ den.

Tizenkét év mulva már . . . . . 520 „ 96½ kr. volt.

2. *Vásárhely.* Temploma 1721-ben épült; hogy kit illet a patronátusi jog, ismeretlen. A templom nyers (nem szilárd anyagból eddig fennáll ugyan, de közel lévén az összedüléshez, Károlyi Ferencz gróf új s tágas; toronynyal ellátott s szilárd anyagból készült templomot építtetett, mely eddig még nincs felszerelve.

A templom évi jövedelme . . . . 81 frt

A plébános „ „ . . . . 169 „ 94 den.

Tizenkét év mulva . . . . . 345 „ 5 kr. volt.

3. *Szentes.* A szentesi anyaegyház 1749-ben létesült.

A patronusi jog báró Harruckern Ferenczet illeti.

A teljesen szilárd templomot fenti patronusa építtette s teljesen felszerelte.

A templom évi jövedelme . . . . 8 frt.

---

*) A gyevi reformátusoknak rendes lelkészük és tanítójuk volt; de azokat Bezúr mindszenti uradalmi tiszttartó, „ez a zsarnok, ki nevét és szent vallásunkat legdühösebben üldözte és örökre infámissá tette", a népet házaikból 1751-ben kiverette és a faluból kikergettette. L. Vásárh. egyh. jegyzőkv. I. k. 13. lap. V. ö. Szerelmei S. Szőnyi Benjámin és a vásárhelyiek 26—28. l.

A lelkész évi jövedelme . . . . 244 frt
Tizenkét év mulva . . . . . 568 „ 15 kr.

4. *Csongrád.* Hogy mikor épült s ki a patronus, ismeretlen.

A szilárd anyagból épült templom a lakosság számának nem felel meg, tornya nincs s tűrhetően van felszerelve.

Tőkepénze nincs.

Alapítványokból és földekből évi . 8 frt.

A lelkész jövedelmei:

1. Alapítványokból semmi.
12 kocsi széna, melyet a lakosok tartoznak összegyűjteni — értéke . . . . . 12 frt.
Szántóföldekből semmi.
A községtől kapott fa értéke . . . . . 18 „
1000 kéve nád értéke . . . . . 10 „
2. *Stola jöv.* keresztelésért 1 kenyér, 1 tyúk à 13 d. 7.80 den.
Gyermekágyas asszony fölavatásáért . . 7.80 „
Esketésért à 50 den. . . . . 6.— „
Menyasszony avatásáért semmi.
Öreg és fiatal halottak eltem. évenkint . . 15.— „
Koledából évenkint . . . . . 6.— „ [1])
Minden hívtől 50 den. . . . . 125.— „
Búza fejében . . . . . 125.— „
Őszi búza, zab és árpa értékébe semmit.
16 itcze vaj, à 25 den. . . . . 4.— „
1 mázsa hús . . . . . 3.33 „
20 font faggyú . . . . . 1.33 „
2 mázsa sót . . . . . 5.20 „
2 hízott disznót . . . . . 16.— „
100 fej káposzta . . . . . 1.— „
Tizenhatodból . . . . . 27.— „
Ölésből . . . . . 8.21 „
Ünnepnapi nyelv (hús) ért. . . . . 1.— „
Összesen 399.60 den.

Tizenkét év mulva már . . . . . 998.50 den.

5. *Szegvár.* Keletkezett 1739-ben, patronusi jog ismeretlen.

[1]) *Koleda* alatt a felvidéken most is divó ujév utáni *házszentelést* kell érteni, midőn a pap kántorral és ministráló gyerekekkel énekszóval vonulnak be a kath. házba, a pap szentelt vizzel és tömjénfüsttel beszenteli a házat, rendesen a hálószobát, jó kivánságot mond a házi gazdának, — a kántor pedig a külső ajtó fölé fölirja az uj évszámot. Ezért a pap és kántor pénzajándékot kap. Ez most már az alföldön, legalább Csongrád vármegyében nem szokás.

A templom tulajdonképen csak a szentélyből áll (hol a pap fungál), tehát nincs hajója (a közönségnek való hely), épült az elhunyt Károlyi Sándor költségén; egyházi készlettel kellőkép ellátva — sem tornya, sem hajója, sem kerítése nincs.

A templom évi jöved. . . . . 38 frt
A lelkész évi jöved. . . . . 230 „ 36½ den.
Tizenkét év mulva . . . . . 407 „ és 80 den.

6. *Tápé.* A régi templom 700 év óta áll fenn, tehát 1054-ben kellett épülnie. (?)

A patronusi jognak nincs gazdája.

A templom kőből van építve, a szükséges felszerelés megvan.

A templom jövedelme . . . . . 4 frt
A lelkész jövedelme . . . . . 274 „
Tizenkét év mulva már . . . . . 300 „ 93 den.

7. *Al-Győ.* A nem régen beleépített Algyőnek, melynek lakói katholikusok, nincs rendes lelkésze, hanem csak helyettese (administrator) a szegedi Ferencz-rendi szerzetesekből, lelkészi lak nincs.

A patronusi jog a földesuré.

Temploma igen régi, de a más felekezetüek által történt pusztítás következtében a templomnak sem szentélye, sem sekrestyéje, sem kerítésfala, sem teteje nincs, csak ideiglenes használatra van berendezve a földesúr költségén.

A templom évi jövedelme . . . . 25 frt
A lelkész „ „ . . . . . 96 „ 47 den.
Tizenkét év mulva . . . . . 247 „ 68 den.

A reformátusoknak, amint láttuk, csak Vásárhelyen és Szentesen volt virágzó gyülekezetök. Ezeknek papjai nem dicsekedhettek oly szép jövedelmekkel, mint a katholikusok, mert nem voltak saját vallásukon levő földesuraik.[1]) Templomjaikat sem építhették fel oly jól és díszesen, amint akarták volna; hanem csak úgy, amint a földesúr, a vármegye és a magas kor-

[1]) 1712-ben a szentesi ref. pap fizetése ez volt: 1) pénz 60 frt, 2) búza minden ágytól egy-egy véka, 3) algabona ugyanannyi, 4) két hízott disznó, 5) két kő só, 6) 160 font hús, 7) 30 font faggyú, 8) egyszeri fejés tej, 9) nyolcz itcze vaj, 10) méz ugyanannyi, 11) esketés után 1 frt, 12) halott után szintén, 13) keresztelésért egy kenyér és egy tyúk, 14) tizenkét kaszás, 15) kóró, nád elegendő, fa nyolcz szekérrel, 16) hat akó bor kiárulható, 17) minden hordóból egy-egy itcze bor, 18) őrlés elegendő.

mány *megengedte*. Ezek mindig csak azt tették, a mit az ellenséges indulatu kath. papság javasolt.

Innét magyarázható az a sok zaklatás és üldözés, melynek e két református város lakossága egy egész századon át ki volt téve. A vármegyei gyűlések, a katonai és adózási ügyeken kívül, legtöbbet foglalkoztak azokkal a rendeletekkel, melyek a vásárhelyi és szentesi ref. egyházakra vonatkoztak. Ezeknek sem templomot, sem iskolát, sem haranglábat nem lehetett építeniök felsőbb engedely nélkül. A felső hatóság pedig ellenséges indulatu volt, mely minden apróságra kiterjesztette figyelmét, ha ez által a reformátusoknak kellemetlenséget és költséget is okozhatott. A vármegyei jegyzőkönyvek tele vannak ilyen jelentésekkel és határozatokkal. A tisztviselőknek kiváló gondja volt arra, hogy a plebános urakkal és püspökökkel jó viszonyban álljanak. Ez pedig csak úgy történhetett, ha a más hitüek iránt türelmetlenek és kegyetlenek voltak; ha azokat, akik a fentebb közlött 46 kath. szent ünnep valamelyikén dolgozni merészeltek, megbirságolták és megbotoztatták; és ha a más vallásuakat lépten-nyomon megzaklatták.

Semmi sem jellemzi hívebben ennek a kornak szellemét, mint az az eljárás, melyet a vármegye a reformátusok templomépítése és javítása körül követett. Szentesen például béke volt mindaddig, mig a kath. egyházat Harruckern báró nem szervezte. A csekély számú kath. hívek, mielőtt önálló gyülekezetet alkothattak volna, 1744-ig a csongrádi, azontúl pedig 1750-ig a szegvári kath. parochiához tartoztak. Ezeknek lelkészei látták el őket vallási vigasztalással és egyházi szentségekkel. Természetes, hogy már régebben arra törekedtek, hogy saját papjok és templomjuk legyen, hogy ne kelljen minden alkalommal a szomszédba járni egyházi segélyért. De a templomépítéshez nem volt anyagi erejök, s ezért szemöket a reformátusok templomára vetették, jól tudván, hogy ha a püspök és a földesúr akarja, akkor azt a templomot könnyen elvehetik a reformátusoktól.

Erre jó alkalmúl szolgált az a körülmény, hogy a szentesi reformátusok, a kik 1701-ben kijavított templomjukat mind ez

Gaál István (1760-ban) fizetése: Száz frt készpénz; 200 véka búza és 200 véka árpa; két mázsa hús; két mázsa só; két font bors; egy hízott ártány, négy itcze méz; tizenkét itcze vaj; ugyanannyi font sajt; kilencz akó asztali bor; árulásra 16 akó; hat szekér széna; fa helyett 12 frt; tüzelő és fütő elegendő; papok gyülésére ha megyen, 3 frt; 40 font faggyú; őröltetés, daráltatás elegendő; keresztelésért egy máriás; halotti beszéd 1 frt, bucsúztatóval együtt 2 frt.

ideig háborítlanul használták, most a hívek felszaporodása következtében *kibővíteni* akarták.

Midőn ennek mikénti végrehajtása felett tanácskoztak, egy Perger János nevü kath. ember, kit a városi előljáróság állítólag kath. hitéért üldözött,[1]) Némethy János mindszenti plébánoshoz és főespereshez ment panaszra. Elmondotta neki, hogy az a templom, melyet a reformátusok most kibővíteni akarnak, valaha kath. templom volt; kérte tenne, lépést a megyés püspöknél és a vármegyénél, hogy az a katholikus híveknek visszaadassék.

Ezzel kezdődött a vallási harcz, mely a szentesi reformátusok templomának elvételével kezdődött és azután még sokáig tartott.

Ugyanis a vallási türelmetlenségéről ismeretes váczi püspök, gr. Althan, aki, a mint fennebb láttuk, még a Károly-féle resolutiót is keveselte, a helytartótanácshoz fordult s egy bizottsággal, melybe ő Némethy János mindszenti, Vincze György csongrádi és Almásy András szegvári plébánosokat nevezte ki, megállapíttatta, hogy ezt a templomot nem lehet a reformátusok által kibővíttetni, mert az valaha kath. templom volt. Ezt most vissza kell adni. Természetes, hogy ez ellen a szentesi előljáróság tiltakozott és uj vizsgálatot kért. A vármegye 1745. aug. 23-án Csongrádon tartott gyüléséből kiküldötte Lábody Ádám alispánt, Zaffiry Imre szolgabirót és Huszár József esküdtet, kik a következő napon, vagyis aug. 24-kén Szentesre érkezvén, a ref. templomot megvizsgálták s erről azonnal jelentést tettek. Leírták a templom hoszszát (hét öl) és szélességét ($3^1/_2$ öl), a hozzá épített két kis kiugrást, a chorust; azt találták, hogy legfeljebb 330 ember fér bele. A falakat roskadozó állapotban találták.[2])

---

[1]) A tényállás az volt, hogy ezen korban Csongrádban senkit sem lehetett „kath. hitéért“ üldözni, lévén a kath. egyház *uralkodó* hatalmas egyház, melynek hívei közé számíttattak a szinte korlátlan hatalmu földesurak is. Az eddig ismertetett kormányrendeletek bizonyítják, hogy éppen megfordítva állott a dolog. Annyi igaz volt, hogy mivel a szentesi kath. hivek többnyire *németek* voltak, akik iránt a szentesi ref. nép hagyományos ellenszenvvel viseltetett, ezt az ellenszenvet átvitték mindazokra, akik a kath. papság támogatása mellett a hatalom ostorát naponta éreztették velök. Ilyen volt Perger János és társai, akik a hatalommal szövetkezve, képesek voltak a reformátusok templomát elvétetni.

[2]) L. az eredeti Relatiót a várm. levélt.

A vármegye tudomásul vette a bizottság jelentését, azt azonban még a szegvári plebánossal is közöltetni rendelte, akinek tiltakozásával együtt terjesztette fel a helytartótanácshoz. Ez ismét leír és a váczi püspök véleményét is kikéri. Egyuttal meghagyja a vármegyének, hogy mindezen vélemények mellett jelentést tegyen azon vizsgálat eredményéről is, melyet a szolgabiró tartott a szentesi provizor ellen, ki állítólag vallási gyülöletből elüzte a katholikusokat! Ennek a hosszas eljárásnak az lett az eredménye, hogy a helytartótanács 1746. julius 5-én kelt legfelsőbb kir. parancs alapján elrendelte, hogy a szentesi templom, mely eddig a reformatusok birtokában volt, a r. katholikusoknak adassék. Megengedte, hogy a reformátusoknak új imaház és harangláb építésére hely jelöltessék ki, a földesuraság közbenjöttével. Az imaház fundamentuma, a gyakori árvizekre való tekintettel, lehet ugyan kő, de a föld színe felett legfeljebb két lábnyira emelkedhetik; a többi csak fából vagy vályogból épülhet. Amig ez felépül, addig használhatják a régi templomjukat. Nehogy azonban az imaház felépítését készakarva elodázzák, a befejezésre határidőt jelöljön ki a vármegye. Azután pedig a régi templom, mely kath. jelleget visel, kath. szertartás szerint kiengeszteltessék és a szegvári anyaegyházhoz csatoltassék. Végül a helytartótanács meghagyja a vármegye rendeinek, hogy az egyházmegyei hatósággal egyetértve és a földesúr közreműködésével oda törekedjék, hogy mindaz, a mi az ősi hit gyarapodására szolgál, felhasználtassék. Minthogy pedig a vármegye jelentéséből ő felsége arról győződött meg, hogy Szentesen a katholikusok zaklatásoknak vannak kitéve, utasítja a vármegyét, hogy hatósági tekintélyével hasson oda, miszerint a kath. hívek kellő oltalomban részesüljenek.[1])

A vármegyét és a földesurat nem igen kellett biztatni a kath. érdekek ápolására, mert azt mind a ketten nagy buzgalommal teljesítették. A földesúr utasította Gyulán lakó tiszttartóját, hogy a szentesi kálvinistáknak új imaház számára helyet jelöljön ki; megigérte, hogy a visszaveendő szentesi templomot helyreállítandja, s a leendő plébános fizetéséhez önkényt 60 frttal fog járulni mindaddig, mig a szentesi katholikusok annyira felszaporodnak, hogy egy plébánost képesek lesznek eltartani. Reméli, hogy a katholikus plébános megjelenése után a nem-

[1]) Aláirva Pozsony 1746. jul. 5. Eszterházy József, Fabiankovics György és Domsics Mihály által. Orsz. lev.

katholikusok közül is idővel többen fognak az ősrégi kath. egyház kebelébe lépni.[1])

Amily örömet okozott a csekély számú katholikusok között a kormány fenti rendelkezése, oly lehangoltságot és elkeseredést szült a reformátusok között. Bánatos szívvel hordták ezek össze az új templom építéséhez szükséges anyagot, és rettegve várták azt a napot, a melyen az apáik által épített templomukból ki kellend menniök. Mikor az utolsó isteni tiszteletet tartották benne, Gaal István lelkészük II. Móz. 33—15. versben foglalt ezen alapigék alapján: „Ha a Te orczád nem jön mielőttünk, ne vigy ki minket e helyről," olyan szívreható beszédet mondott, hogy — amint a krónikás mondja — a kőszikla is meglágyult volna tőle.

A szentesi ref. egyház historicusa leírja, hogy a legmelegebb nyári időben a *megholtnak* nevezett templom belső szerelvényeit miként szállították férfiak, nők, gyermekek keserves sírások és jajgatások között Vecsery Mihály udvarára. A jelenet magát a templomelvételt foganatosító mindszenti esperesplebánost is láthatólag mélyen meghatotta.

Mert meg kell jegyeznünk, hogy a kir. rendeletnek az a része, mely szerint az új templom felépítéséig használhatják a régit, nem tartatott meg. *Azonnal* ki kellett költözniök, és másfél évig a Vecsery udvarán felállított sátorban kellett az isteni tiszteletet tartaniok.

Sok fáradság és zaklattatás után[2]) 1747 végéig az új

[1]) B. Harruckern, Bécs, 1746. aug. 13. Az első szentesi r. kath. lelkész, Pruszkay Sámuel, 1750. okt. 28-kán foglalta el hivatalát. Tíz évi működése után Váczra ment kanonoknak; utódja, Bodonyi Sándor csak két évig volt itt plébános. Tápió-Szelére való elköltözése után egy franciscanus barát vette át az egyház igazgatását; de csakhamar Szigethy István nagyváradi plébános foglalta el a parochiát, kinek gondozása mellett a kath. hivek száma — telepedés folytán — annyira növekedett, hogy 1768-ban már segédlelkészre is szükség lett. Pasitzky József volt az első kath. káplán Szentesen. Szigethy idejében, 1774-ben canonica visitatiót tartott gr. Migazzi bibornok váczi püspök, aki a szentesi ref. előljárókat bizonyos deputatumok fizetésére kényszerítette. Ekkor épült a mostani kath. torony, s javíttatott ki a parochia is. Szigethyt 1778-ban követte Bózváry Antal.

[2]) Mikor az egyház azért könyörgött, hogy a templomépitésre kiszabott idő meghosszabbíttassék, a vármegye ezt nem engedte, — mikor az új templom sarkainál azért, hogy a fal a tetőt elbírja, égetett téglát használtak, ezért az egész építést be kellett szüntetni. Uj kérvény ment a vármegyéhez és a királyéhoz. A válasz az volt, hogy az égetett téglából épített templomsarkok lerombolandók. Építés közben a prédikáló széket tartó oszlopot le kellett rontani, egy ajtót berakatni, az ablakokat, mivel széle kőből állott,

templom 20 öl hosszúságban és 10 öl szélességben felépült; de nem sokáig dicsérhették benne az Urat, mert 13 év múlva, 1760-ban, husvét másodnapján, a délutáni istenitisztelet alatt egy Rózsa nevű ember házában tűz támadván, ez nemcsak a ref. templomot, hanem a mellette levő leányiskolát is elhamvasztotta.[1])

Másfél évig ujra templom nélkül maradtak tehát a szentesi református hívek, míg 1761-ben az előbbeninél nagyobb templomot építettek magoknak.[2]) De fájdalom, azt sem birhatták békével; mert az uj szentesi plebánosok főkötelességöknek tartották a reformátusok zaklatását és a kath. egyházba való térítését. Ha valamit keresztül akartak vinni, csak canonica visitatiót kértek és a vármegye kész volt a püspök minden kivánságát teljesíteni.

A városi előljárókat nemcsak arra kényszerítették, hogy a kath. lelkésznek, kántornak és harangozónak fizetéséhez különféle deputátummal járuljanak, hanem arra is, hogy a kath. templom tornya 1768-ban *a város költségén* felemeltessék és

szét kellett szedni, daczára annak, hogy előlegesen a főispán is beleegyezett a kő berakásába. Mikor a templom már elkészült és a használat czéljából átadatott, valaki panaszt emelt, hogy a falakban is van vegyítve *égetett tégla*. A vármegye Szegedről hozatott mesterekkel kath. papok jelenlétében furatta össze-vissza a falakat és az itt-ott talált téglákat kihányatta Vizsgálóbizottságok hosszú jelentéseket tettek ez eljárásról, és a helytartótanács nagy aggodalmak után tudomásúl vette az eljárás szigorát. Maga a főispán, gr. Haller István szűntette be a ref. templom falainak rongálását.

[1]) Kétszáztizenegy leégett ház között volt a reformatusok temploma, tornya és összes iskolái. „Tűz által — úgymond a ref. lelkész — megemésztve lévén mind a templom, mind a torony, melyeket még az imádság sem tarthatott meg az Isten haragjának rettenetes nagy tüze ellen; nem vala sem helyünk az istentiszteletre, sem arra való harangozásra alkalmatosságunk; azért mindjárt mihelyt másnapra megvirradtunk és kiki egymást nem szóval, hanem csak sírással és jajgatással, egymásra borulással köszöntöttük. Lelkipásztorunk legelsőbb is az istentiszteletről gondoskodván, két erős oszlopot leástunk a megégett templom helyére; azon a középső harangnak alkalmatos helyet csináltunk és azzal 3-dik nap harangozván a parochiális udvaron, a hamvak, pernyék és üszkök között összegyűlvén, lelkipásztorunk után siralmas és valóban keserves panaszunkat vittük a mi Istenünk elibe. Ugyanott színeket csináltunk és mind télen, mind nyárban ott dicsértük a mi Istenünket, valamig az isteni tiszteletnek frigyládáját az ujonnan készített templomba vittük.“

[2]) Ennek az építése ismét tömérdek zaklatással, folyamodással, vizsgálattal és felirattal járt. A vármegye természetesen nem javasolta a templomépítés engedélyezését, „mivel ez a róm. kath. egyház érdekeit sérti“ és mivel „a nép ki van merülve.“ Beleszólt a főispán, a püspök és a szom-

órával elláttassék oly időben, amikor a reformátusok tornyát 5 ölnél magasabban építeni és magas tetővel ellátni saját költségükön sem volt szabad.[1])

Hasonló állapotok voltak Vásárhelyen is, ahol mikor az ottani reformátusok 1746-ban imaházukat kibővíteni és iskolájukat felépíteni akarták, a kath. archidiaconus ez ellen tiltakozott. A vármegye ez ügy megvizsgálására kiküldötte a szolgabirót, az esküdtet és a vásárhelyi plebánost. Természetesen ellenezték. 1771-ben ismétlődik az eset; de már ekkor a kiküldött szolgabiró azt jelenti, hogy a helyszinén tartott vizsgálat alkalmával arról győződött meg, miszerint a jelenlegi templom csakugyan nem képes befogadni a híveket.

Ezt az igazságnak megfelelő jelentést azonban csak akkor tette, mikor már a vásárhelyiek előzetesen 1752-ben *önkénytes* ajánlatot tettek arra, hogy a katholikus templomot a *város költségén* fogják felépíteni és a plebánosnak deputátumát kiszolgáltatják.[2]) Megtörtént az is, hogy a vásárhelyiek a róm. kath.

---

szédos plébánosok, míg végre 1761-ben megjött az engedély, mely azonban kimondja, hogy az építés csak a régi alapon és csak deszkaboltozattal, díszítés nélkül történhetik; a templom külsejének pedig nem szabad a kath. templomok külsejéhez *hasonlítania!* A kérvényben levő azon kifejezést, hogy az engedély megtagadása esetén a nép Szentesről máshová költözik, a helyt. t. helyteleníti.

A főispánnnak semmi kifogása nem volt a ref. templom építése ellen, sőt mivel a templomépítés kieszközlése mellett buzgólkodott, az egyház utóbb ajándékkal is kedveskedett neki. „Melyért — úgymond a feljegyzés — az Istennek hálákat, Referendarius Koller őnagyságának két pár szürke csikót, Főispán úr őnagyságának pedig 50 vagy 60 fias juhot adtunk. Ő nagysága ugyan ezt sem akarta, az árát is megfizetni akarta, de fel nem vettük . . . L. Szent. ref. Ecel. Hist. 192. l.

[1]) Szentesi ref. Egyh. Hist. 329. l. A kath. plebánosnak a város 15 öl tüzi fát, vagy e helyett 30 frtot; két hízott sertést, vagy 12 frtot; három mázsa marhahust, vagy 12 frtot, négy mázsa sót, vagy 4 frtot; $^1/_2$ mázsa faggyut, vagy 4 frtot; 300 kéve nádat, vagy 5 frtot; világításra 2 frtot; négy akó bort, vagy 16 frtot volt kénytelen évenkint fizetni. A kántornak 30 frt segély czimén, és tandíj fejében 10 frtot; és egy sessió földet. A harangozónak pedig 12 frtot és fél sessió földet. 1772-ben ismét canonica visitatio volt, mely ezt megerősítette, sőt ujabb teherrel szaporította.

[2]) Ezért gr. Károlyi Ferencz külön oklevélben biztosította a vásárhelyi reformátusoknak vallás-szabadságát . . . „ezen érdemeket azért — úgymond méltó tekintetbe vévén . . . általam tovább is tökéletesen assecuráltatnak, hogy valameddig hazánk iránt levő törvényeihez képest ő felségeik és hazánk különbet országostúl nem végeznek, ezen renden és valláson valókról én is Hódmezővásárhely városbelieknek *megengedem*, hogy a helvét valláson levő predikátoroknak . . . változása után híremmel más jó erkölcsű

klerus, az uj földesur gr. Károlyi Antal kegyének biztosítása czéljából, a csongrádi róm. kath. templom építéséhez 1762-ben száz lovas és ökrös szekérrel segédkeztek, s a templom köveit két mértföldnyi távolságból fuvarozták![1])

Ugyanezen időben merült fel a szentesi ref. torony építésének az ügye is, mely a vármegye rendeinek ujonnan nagy gondot okozott. Éveken át 1771—1774-ig bizottságokat választottak, szakértőket és kath. papokat küldöttek ki a helyszinére; méregették a szélességet és magasságot, valamint a templomtól való távolságot, hogy valamiképpen át ne hágják a helytartótanács abbeli rendeletét, hogy „a torony ne legyen valami díszes és feltünő."[2])

Ilyen eljárás mellett önkényt felmerül a kérdés, hogy mit csinált a vármegye a gör. keletiekkel és a zsidókkal? Mert tud-

---

értelmes predikátorokat bevihessenek, mostaniak és következendők ottan dominális székemen megsententiáztatott rendeken s vallásokon levő raboknak vigasztaltatásokra és halálra való készíttetésekre (megpróbálván először az kath. lelkiatya), amely nap sententiájok kimondatik, hozzájok szabadon bocsájtathatnak, parochiális házaknak, fiu- és leányiskoláknak, eccl. épületeknek igazíttatását, ha szükséges, ujonnan való építtetését sem ellenzem; sőt inkább említett városom lakosait közönségesen bizonyosokká teszem, hogy törvényesen megengedett és engedhető minden szabados religióbeli szokásokban Isten kegyelméből leendő succesossoriumban hagyományom által nemcsak megtartom, hanem minden tehetségemmel meg is oltalmazom. L. Szereml. i. m. 35 - 37. l.

[1]) Vásárh. levélt. egykorú levél.

[2]) . . 1761 die 19. Junii — irja az egykorú ref. lelkész — visitatió dolgában érkezék hozzánk mélt. váczi püspök gr. Eszterházy K. ő excellentiája, ki minekutána a szokás és törvény szerint a Keresztségnek dolgában lelkipásztorunknak megcenseálását elvégezte volna, Templomunk kőfalának megméréséhez fogott, és a midőn annyi szélességűnek, hosszúságúnak és magasságúnak tapasztalta, mint annak előtte volt. . . . azt helyben hagyta. De a midőn a Torony és annak matériája jött kérdésbe, a felől így szólott: Midőn a kir. indultumban igy vagyon, hogy *„Novi oratorii cum campanili structura ex solidis quiidem materialibus admittatur"*, megengedi, hogy a Templomra nézve ez égetett téglát tészen, de a toronyra nézve nem; hanem *kemény és erős tölgyfákat* ért, melyek ellenébe tétetnek a gyengébb és puha keményfáknak. Ezt contra eleget disputálta mind a nemes vármegye, mind mi; de hasztalan volt. Ezeknek a szóknak megmagyaráztatások végett felirt a Consiliumhoz, az honnon is aztán 6-a Septembris égetett téglákkal ugyan, de alacsony. *csak öt német ölnyi és csonka tornyot* engedett. Ennek a parancsolatnak is egyedül is a fenemlített püspök volt a kovácsa, aki ha szinte azt nem cselekedte is, hogy fatornyot épitsünk; megcselekedte azt, hogy igen alacsonyat és csonkát építsünk. L. Szentesi ref. Eccl.Hist. 194 l.

Tiz év mulva 1772-ben ismét sok folyamodásra kaptak engedélyt uj

juk, hogy a protestánsokon kivül[1]) laktak Csongrád vármegyében görög keleti vallásu szerbek és oláhok is, bár csekély számban. Ezek iránt az uralkodó róm. kath. egyház elnézőbb volt, egyrészt azért, mert remélte, hogy könnyen áttérítheti vagy legalább egyesítheti őket; másrészt azért, mert Mária Terézia jó barátságban lévén az orosz czárnővel, ennek kedveért külön engedményeket tett nekik. 1752-ben jogaikat és szabadságaikat megerősítette és elrendelte, hogy érdemök szerint hivatalokra is alkalmaztassanak.

Természetes, hogy a kath. ünnepek megtartását ezektől is éppen úgy megkivánták, mint a protestánsoktól.[2]) A ráczoknak saját egyházi szervezete volt; a század elején püspökjük is Szegeden lakott.[3])

A helytartótanács gyakran tesz kérdéseket a vármegyéhez: hány gör. kel. vallású ember lakik? van-e lelkészük és hol lakik?

Ezen kérdésekre 1765-ben az a válasz ment, hogy a vármegye területén csak egy görög nem egyesült lelkész van, hogy hívei leginkább kereskedők.

1769-ben azt jelentette a vármegye, hogy itt gör. kel. vallású oláh lelkészek nincsenek; ámbár tudjuk, hogy Szentesen

---

torony építésére, mely egyúttal a toronyőrök lakásául is volt szánva. Ennek magassága 12 ölre volt meghatározva. A toronytetőre nézve a helytartótanács ismét kijelentette (1774-ben), hogy az „se formájára, se más módon ne excedáljon“ 241 l.

[1]) Meg kell jegyeznünk, hogy ez időben Csongrád vármegyében az ág. hitvallásu evangelikusok nem birtak külön gyülekezettel. A csekély számu hívek rendesen a ref. testvérfelekezet papjainak szolgálatát vették igénybe és azoknak fizették a stólát. Ezt azonban a váczi püspök nem jó szemmel nézte. Szentesen való visitatiója alkalmával 1761-ben *„megengedte* ugyan a lutheránusoknak, hogy a ref. templomokba járhassanak; de azt *megtiltotta*, hogy a ref. papok nekik más szolgálatot tehessenek; és őket azon karban hagyta, hogy a stólát fizessék a kath. plebánosnak, azután pedig akár keresztelés, akár esketés, akár temetés végett a szomszédságban levő lutheránus Predikátorhoz mehetnek; ha pedig ahoz, vagy az időnek alkalmatlansága miatt, vagy egyéb okból nem mehetnének, *folyamodjanak* a plebánoshoz, de nem a ref. paphoz! „Lelkipásztorunk ellenkezőt *instált* a püspöktől, de minden haszon nélkül. Szóval mindazáltal igy informálta mind a vásárhelyi tiszteletes uraimékat, mind a miénket, hogy ha a lutheránus férfinak felesége reformata lejend, annak leánygyermekét keresztelhetik, eskethetik és ha meghal, eltemethetik, nem fizetvén semmi stólát a plebánusnak; de a plebánus ezt ellenezte; azért félő, hogy talán ezzel is ellenkező dolgot hagyott ott a püspök.“

[2]) L. az 1733. évi megyei gyülés jkvét.

[3]) *Szalay* L. Magyarországi szerb telepek. Pest, 1861. 40 l.

gyakran megjelent egy oláh lelkész, a ki isteni tiszteleteket is tartott. Igaz, hogy a szolgabiró tiltó intézkedése folytán elmaradt; de az aradi püspök 1760-ban panaszt emelt ellene s követelte, hogy a szentesi oláhok vallási gyakorlatában ne háborgattassanak. Egy későbbi rendelet, mikor a görögöknek erőszakos egyesítése végre volt hajtva, azt parancsolja, hogy a görög kath. lelkészek iránt époly tiszteletet kell tanusítani, mint a katholikusok iránt.

1778-ban a szentesi gör. nemegyesültek az iránt folyamodtak a vármegyéhez, engedtessék meg nekik, hogy ünnepnapokon máshonnan jöhessen hozzájok lelkész istentisztelet megtartása végett; és hogy halottaikat régi szokás szerint a templom mögötti kriptába temethessék el.

Egy év mulva 1779-ben már állandó rendes lelkész tartására kérnek engedélyt. Ezt azért tették, mert még 1753-ik évről volt egy rendelet, mely megállapította volt, hogy falvakban és nyilt mezővárosokban, hol *csakis* gör. nemegyesültek laknak, s oly filiálékban, hol legalább 30 család lakik, szabadon építhetnek templomot és alkalmazhatnak papot; de olyan városban, a hol más vallásuaknak már van templomjuk, királyi engedély nélkül sem templomot építeni, sem rendes papot tartani nem szabd.

Ami a zsidókat illeti, azok ezen időben még igen nehezen tudtak megtelepedni, mivel külön türelmi taksát kellett fizetniök és mivel a ker. papok nagy ellenszenvet támasztottak ellenök. 1779-ben az egész országban levő zsidók türelmi taksája, mely eddig 50,000 forintot tett, 89 ezerre emeltetett, a mi azt jelenti, hogy számuk gyarapodott. De a vármegye jelentései szerint Csongrádban állandóan letelepedett zsidók még ekkor sem voltak, annál kevésbé volt itt templomjuk.

Csak 1770-ből van egy adatunk, mely szerint az egész vármegyében csak egyetlen egy zsidó lakott, Vásárhelyen; de erről is azt jelentette a vármegye, hogy az uradalom ki fogja utasítani, mihelyest tett adósságait kiegyenlíti.

Ha az egyházi élet belső fejlődését vizsgáljuk, azt fogjuk látni, hogy az kevésbé a nép lelki világának és erkölcsének ápolására, mint inkább a külső egyházi tekintély megóvására törekvő intézkedésekből állott. Nem azt kérdezték, hogy a lelkész teljesíti-e a valláserkölcsi élet iránti kötelességét, hanem azt, hogy végrehajtotta-e a püspöknek azon rendeleteit, melyek az „eretnekek“ üldözésére vonatkoztak. Szemmel tartja-e az *apos-*

tatákat, ellenőrzi-e a kálvinistákat? nem terjednek-e a lutheránusok, megtartják-e a kath. ünnepeket, megfizetik-e a kath. lelkészeknek tartozó stólát? stb.[1])

Semmi sem okozott a hatóságoknak nagyobb örömöt, mint az, ha egy lelket áttéríthettek a kath. egyház kebelébe. Erre érdekes például szolgál 1758-ban egy *töröknek* a megtérése, akit a hatóság hatlovas hintóban tüntetőleg körülhordozott Csongrád vármegye községeiben, és mutogatta fel a királynő levelét, mely szerint a városok két, a falvak pedig egy-egy aranyat tartoztak adni a megtértnek a keresztanyaságot elvállalt királynő helyett keresztségi jutalom gyanánt![2])

Az egész közigazgatás úgy volt berendezve, hogy az a kath. egyháznak érdekeit szolgálja. A főispántól le az utolsó falusi jegyzőig minden tisztviselőnek érdemül tudták be, ha vallásilag gyanus embert jelentett be. Gyanus volt pedig mind az, aki „közönyt" tanusított a kath. egyház iránt. A vegyes házasságból eredt gyermekek vallási nevelésére nagy gond volt fordítva; ha észre vették, hogy ezek nem a kath. vallásban neveltetnek, akkor a szüléktől erőszakkal elszedték; a szülékre pedig kemény büntetést szabtak a nélkül, hogy ez ellen az illetők védelmet találtak volna. Világi hatóság és papság versenyzett egymással abban, hogy a protestáns gyermekeket áttérítsék az egyedül üdvözítő kath. egyházba.

Az pedig már főben járó bűn volt, ha a kath. szülő ref. iskolába adta gyermekét vagy megengedte, hogy meglátogassa a protestánsok templomát. A vásárhelyi kath. plebánus 1770-ben följelentette, hogy Szabó Ferencz 14 éves fiú, ki a kath. iskolába járván, a bérmálás szentségét is felvette, a ref. imaházba merészel járni! A kath. vallás iránti ezen közönyét a fiu anyjának

---

[1]) Lásd a helytartótanács 1747. évi márczius 7-diki és különösen az 1749. évi április hó 25-kéről szóló rendeletét, mely meghagyja a hatóságnak, hogy ha feljelentés vagy *gyanu* forog fenn arra nézve, hogy valaki a prot. vallásra *átpártolt*, azt azonnal fogassa el és büntesse meg. „A büntetés pedig akként mondassék ki, hogy ha az illetők ezen kir. parancs előtt követték el a hithagyást, ne egy, hanem két évi börtön szabassék rájuk, visszaesés esetében hetenkint kétszer kenyéren és vizen való böjtöléssel súlyosbítva . . . Jövőre, vagyis ezen kir. rendelet utáni hitehagyásba esők, ha börtönöztetésre sem térnének eszökre, nemesek birságra, nem nemesek pedig több évig tartó közmunkára, vagy *számkivetésre* itéltessenek . . . Az igaz hittől eltántorított kiskorúakat pedig hatóságilag el kell fogni s valami alkalmas helyre pl. kolostorba stb. adni, hogy a hit igazságaira oktattassanak stb.

[2]) Szentesi ref. egyh. hist. 175 l.

tulajdonítja, akit kérdőre akar vonatni. Ugyan ez a plebános panaszt emelt Becsei Mihály nevű híve ellen, aki gyermekei számára ref. iskolai tankönyveket vásárolt s ezekből oktattatja őket; végre panaszt emelt a vásárhelyi takácsok, szűcsök, szabók és csizmadiák czéhei ellen azért, mivel nem vesznek részt a kath. egyházi körmenetekben. Valamennyiek ellen kemény büntetést követelt.

Szokatlanul nagy gondja volt a vármegyének arra is, hogy a protestáns főpapok ne látogassák hiveiket és ne ünnepeltessék magokat, mert ez már sértette a kath. egyház uralmát. A tilalom indokául azt hozták fel, hogy ez a szegény népnek pénzébe kerül. A világi hatóság kötelessége — úgymond — az, hogy a nép adózási képességét fentartsa. Ezt az elvet azonban mindig elfeledték, ha kath. esperes vagy püspök ünnepléséről volt a szó. A falvakban és pusztákon szétszórva élt református lakosoktól szintén a kath. plebános szedte a stólát.[1])

A ref. papokat kényszerítették arra, hogy a kath. ünnepeket saját templomjukban hirdessék ki és a népnek jelentsék, hogy a ki a hirdetést figyelembe nem veszi, 25 botot kap. Büntetés terhe alatt volt nekik meghagyva, hogy a kath. ünnepeken éppen úgy tartoznak harangoztatni, mint a katholikusok. Halálra ítélt ref. vallású foglyokat csakis kath. pap részesíthette vallásbeli vigasztalásban.[2]) Még a protestáns házasok ügyébe is be-

[1]) Felette érdekes adatul szolgál erre a váczi püspöknek 1761-ben a teési pusztán lakó kálvinistákhoz irott következő levele :

Isten áldjon meg Tési kálvinista lakosok! Tudtotokra légyen, hogy mivel néktek ezen tési pusztában prédikátorotok, vagyis szabad exercitiumotok nincsen; a felséges királyi rendeléseknek tenora szerint a csongrádi Plebánus uram jurisdictiója alá estek. Azért valamint azt nem tiltom ugyan, hogy említett *Plebánus úrnak előre letévén a stólát*, más helyre, ahol vallástokon levő predikátor lakik, ne járjatok keresztelésekre, esketésekre: *úgy akarom* és főpásztori hatalommal *parancsolom*, keményen, hogy ezután quo ad stolaria a csongrádi Plebánus uramtól függjetek.

E mellett, hallom, hogy az articuláris ünnepnapokat nem tartjátok meg. Innen hasonló hatalmammal ... mind azoknak megtartását mindnyájatoknak *meghagyom és parancsolom*. Különben sem cselekedvén, ha csak nagyobb galibát magatoknak szerezni nem kivántok.

Datum, Csongrád városában die 28 junii 1761.

Gr. *Eszterházy Károly* mp. váczi püspök.

[2]) Mai emberek közül ezt is kevesen értik meg; de a mult században ennek nagy jelentősége volt vallástanítás szempontjából. Az elitélt rabokat a kath. lelkészek azért szerették felkeresni a börtönben, hogy ott a kath. egyház kebelébe téríthessék s mint megtérteket kisérhették ki a

avatkoztak, és követelték, hogy a házassági esketés szövegéből hagyják ki ezt a kitételt: „míg becsületességben és tisztaságban maradnak.“ Hogy in casu necessitatis a bábák is keresztelhessenek, azt a kath. lelkészek a reformátusokkal szemben követelték, hogy ez úton is proselitákat szerezhessenek vallásuknak.[2]) A kath. hívek szaporítása czéljából 1777-ben még azt is elrendelték, hogy a két évet betöltött czigánygyerekek a kath. lakosok között osztassanak el, a kik ezért *a vármegye házi pénztárából* naponként minden gyermekért egy-egy garast kapnak.

Ilyen egyházi élet volt Csongrádban egész a II. József császár által kiadott „türelmi“ rendeletig.

---

vesztőhelyre. „A püspöknek az volt a czélja, hogy a református Prédikátorok sem a városon kivül accedálhassanak a rabhoz, sem a tömlöczben. Ekkor a preses, békési viczispán Hrabovszky László ur, minekutána maga opinióját megmondotta, azt itélvén helyesnek, a minémű vallású a rab, illik, hogy annak az imádkoztató papja is olyan vallású legyen; megparancsolta, hogy a plebánus tentálja meg a rabokat és ha pápistákká nem lésznek, a mi papunk menjen hozzájok. E szerint a plebános sokszor tentálta a szerencsétleneket; de mindazáltal az egyik, a szegény Faragó János, a kinek csak azért vették le a fejét, hogy megőrült korában szidta a pápistákat, nem lett pápistává. Saját papját soha sem eresztették hozzá. L. A szentesi ref. Eccl. Hist. 197—198 l. V. ö. Szeremlei, Szőnyi és a vásárhelyiek 29—34 l., hol *Fosztós István* nevű rab története van elbeszélve, a kit a szegedi barátnak nem sikerült vallásától eltántorítani. Mikor e szerencsétlent a vesztőhelyre vitték, és a barát nem engedte melléje a saját ref. papját, népcsődület támadt és erőszakkal lett megszabadítva tőle.

[2]) E miatt is sok vita és felirás folyt. A váczi püspök követelésével szemben a vásárhelyi és szentesi reformátusok azzal védekeztek, hogy az 1742-ki rendelet nem követeli feltétlenül a bábák általi keresztelést. A vármegye 1761-ben a szentesi gyülésből szintén ily értelemben irt fel. „Azután pedig — ugymond a krónika — csak abban maradt a dolog, úgy mindazonáltal, hogy mint azelőtt, úgy ezután is a bábák nem kereszteltek, annyival is inkább, mert a mi Tiszteletes Predikátorunk a többek között azt mondotta a mi bábáinknak, hogy a mely bába keresztel, az azonnal pápistává lészen és megtagadja a maga vallását és a Szent irást. U. o. 196 lap.

Megjegyzendő, hogy a magyarországi protest. rendek a kath. papságnak ily zaklató eljárása ellen már 1731-ben is tiltakoztak; az egyetemes ref. egyház pedig 1742-ben nyujtott be egy terjedelmes emlékiratot, melyben kimutatja, hogy a bábákat a keresztelés sem a szentírás, sem az egyházi atyák és törvények szerint meg nem illeti. Szeremlei elbeszélései u. m. 104—109. lapokon.

IX.

Iskolai állapotok, — felekezetiség. — A nép elvadulása, — jó tankönyvek hiánya. — A vármegye jelentése a nem katholikus iskolákról; felsőbb iskolák. — Közművelődési állapotok, — könyvek elkobozása. — A külföldi egyetemeken volt ifjak hatósági felügyelet alatt.

Nézzük még röviden az iskoláztatás ügyét is.

Minthogy az iskolákat az egyház veteményes kertjeinek tartották, természetes, hogy azokat kivétel nélkül felekezeti érdekből és felekezeti szellemben fejlesztették.

Mondani sem kell, hogy a közoktatás felsőbb irányításánál is a r. kath. egyház érdekének előmozdítása volt a főczél, melynek megvalósításán úgy az egyházi, mint a világi hatóságoknak törekedniök kellett. Az iskolákat általában úgy tekintették, mint a nyilvános isteni tiszteleteknek kiegészítő részét és eszközét.

Innét van, hogy az 1731-ki kir. rendelet a nem katholikusoknak csak az úgynevezett articuláris helyeken engedte meg az iskolák állítását, és hogy a felsőbb iskolák alapítását is egyenesen a királyi engedélytől teszi függővé. Csongrádban articuláris hely nem létezett; tehát minden iskola a földesuraktól és a kormánytól függött.

A helytartótanácsnak kiváló gondja volt arra, hogy a nép az iskolára való gyüjtések által *ne* terheltessék.

Világos, hogy e rendelet a protenstánsok iskoláinak fejlődése ellen volt irányozva. Ennek a rendeletnek alapján igen gyakran megtörtént, hogy a kir. biztosok lefoglalták az iskolai oktatás czéljaira készült könyveket, és lehetetlenné tették a tanítást.

Pedig a török világ után bekövetkezett időkben nemcsak a vidék, nemcsak a föld vadult el, hanem az emberek erkölcse is.[1])

[1]) A nép erkölcstelensége felett gyakran panaszolkodik az akkori ref. lelkész, aki többek között ezeket irja: „Olyanokat említhetünk, melyeket béhunyt szemekkel jó lelkiismeretű ember el nem nézhetett. Ugyan nem fájhatott-e a tanítóinknak lelke azok miatt, kik vakmerőképpen szokott istente-

A szentesi ref. egyház krónikása ennek okát nem annyira a lelkészek gondatlanságában, nem is a tanítók restségében és tudatlanságában, hanem inkább a szüléknek nyakasságában és vadságában keresi. A nép, úgy mond, elhitette magával, hogy nem a bölcseségnek tanulására születtek, hanem a baromtartásnak, szántásnak, vetésnek mesterségére, — lévén különben ez a tartomány a szomszéd töröknek és rácznak gyakori beütése miatt hol pusztulásban, hol futásban, hol nyomorgatásban. Innét van, hogy az itt szülöttek nem kathedrára, hanem ekeszarvára és lándzsára neveltettek. „Még a mai (1746.) élő emberek között is vagynak, kik híresek a vadkanok ölésének mesterségében. Áldja meg az Isten azokat, a kiknek elméjek e nyavalyát orvosolni megindult."[1])

A tanítók érdeme, hogy a népnek durvasága lassanként megszünt, és hogy az ekeszarv mellett járó földmívelő ember is szívesen adta gyermekét az iskolába.

A tanítók munkáját nehezítette az alkalmas tankönyvek hiánya.

A kath. iskolákban el volt terjedve az ugynevezet „Libellus alphabeticus," mely 1702-ben a következő czim alatt jelent meg: „A magyar szólásnak kezdetéről és módjáról való keresztényi tudomány, mely az kisdedeknek az ő oktatásokra egynehány imádságokkal együtt adatott ki. Igen sokan használták Losonczy H. István „A szent historiának summája és Magyarország kistükre" czimű könyvecskéjét is, mely 1771-ben Pozsonyban jelent meg.

A reformátusoknak volt egy nevezetes jó elemi iskolai könyvecskéjük Szőnyi Nagy Istvántól, mely azonban éppen azért,

lenségökben meg keményedvén, a keresztény kötelességet egészen megvetvén . . . magokat isten házától, szent igéjétől sákramentumoktól teljességgel elfogták, hogy már 4, 5, 6, sőt 18 vagy több esztendők leforgása alatt is soha templomban nem voltak, sok számuak voltak efélék gazdaemberek és gazdaasszonyok . . . Olyan rút és példa kívül való eláradásban voltak itt közöttünk a botránkoztató czégéres paráznák is, hogy azoknak számán a mélt. Uraság törvénytevő székeire gyülekezett uri tisztek is csodálkoztak és biráinkat szemtől-szembe pirongatták és csúfolták, hogy szép neve vagyon — úgymond városunknak, Szentesnek hivatván; de bezzeg sok szentségtelen és szemtelen k . . . k lakják annyira, hogy a mult héten Gyulán celebrált békésvármegyei törvényszéken annyi számú nem volt, mint itt stb. 135. l.

Az uralkodó bünök közt említi a *tudatlanságot,* az *önhittséget,* a *vallástalanságot,* mértékletlenséget, kevélységet, ravaszságot, — e bünöknek tulajdonítja az akkori felfogás szerint, — a természeti csapásokat mind.

[1]) A szentesi ref. eml. Histótája 36. l.

mert korát meghaladó új *hangoztató* módszer szerint készült, kevésbé volt elterjedve. Czime: „Magyar iskola, melynek mesterségével az okos és szerény tanító kiváltképpen az idősbeket irás-olvasásra XII órák alatt megtaníthatja.“ Szerzője világos eszü és nagy buzgalmu tanító volt, a ki akként volt meggyőződve, hogy első sorban a tanítónak kell a tanítás jó módját eltalálnia. Nagy mesterség — úgymond — jól tanítani; könnyebb sokat tanulni, mint jól tanítani. A munkát könnyebbíti, utját rövidíti s elméjét a tanulónak csodálatosképpen segíti a tanító okossága . . .

Fájdalom, kevés ilyen okos és önállóan gondolkozó tanítója volt az országnak. A legnagyobb rész az idegen hatás befolyása alatt állott; s a nemzeti szellem fejlődését lehetetlenné tette.

A helytartótanács tanügyi osztálya az osztrák örökös tartományokban elfogadott Schulordnungot akarta behozni; de az nem sikerült. Mária Terézia kénytelen volt ujra szervezni az, egész iskolaügyet. Ő volt az első fejedelem, aki a közoktatást államügynek jelentette ki, minek természetes következménye az, hogy azt a szerzetesek és papok kezéből ki kellett vennie és az állam felügyelete alá helyeznie. Az ő „Ratio Educationis“-a korszakot alkotó mű volt; de csak a jezsuita rend eltörlése után léphetett életbe. Legfőbb hibája, hogy németesíteni akarta az iskolákat. A vármegyék tapsoltak neki, de a főpapság és a protenstánsok akadályokat gördítettek végrehajtásának utjába. Amazok nem akarták elfogadni a bécsi kathekizmust; emezek a törvényesség szempontját hozták előtérbe. A főpapok nem szerették azt a rendszert, mely az iskolák felállítását az ő kötelességeik közé sorozta.

Csongrádban a kath. iskolák felállításában legtöbb érdeme volt a földesuraknak, kik még a kántorokra is költöttek. A püspökök sokszor panaszkodtak a felett, hogy kevés képzett kántoruk van. Azért a helytartótanács 1773-ban ismételten ajánlja a vármegye figyelmébe azt az intézkedést, hogy a kántortanítók fentartásához részint a földesurak, részint a püspökök is járuljanak. Jelentést kiván arra nézve: mely Csongrád vármegyei községekben hiányzik még kántortanítói állás? és miféle intézkedés történt e tekintetben? Ugy látszik, a vármegye nem mert egyenes választ adni e kérdésekre, mert kitérőleg csak azt válaszolta, hogy az urbariális ügyben eszközölt népszámlálásról szóló kimutatásban a kántortanítók ellátásáról is szó van.

A kath. nép maga nem volt hozzá szokva az ily czélra való

áldozatokhoz. Ellenben a ref. szentesi és vásárhelyi nép nagy áldozatokat hozott gyermekeinek nevelésére. Iskoláik oly kitünőek voltak, hogy a kath. szülők, papjaik tiltakozása daczára gyakran oda adták gyermekeiket. Mert nem ritkán történt, hogy akademiát és külföldi egyetemeket végzett egyének foglalták el a ref. tanítói állomásokat.

A helytartótanács, a kath. papok feladásai következtében, erősen ellenőriztette a kath. szüléket és a prot. tanítókat. 1766-ban jelentést kért a vármegyétől a nem katholikus lakosság iskoláiról; minek következtében a következő jelentés ment fel:

A *vásárhelyi ref. iskola*, amint azt a lakosok őseiktől hallották, mindjárt a ref. vallás behozatalakor keletkezett s a ref. lakosok kir. és országrendeletek alapján templomaik és iskoláik használatában meghagyattak. Az iskolázás csak akkor szenvedett félbeszakítást, midőn körülbelül 1691-ben a törökök által fölizgatott tatárok az osztrák házhoz hű várost romba döntötték s a lakosokat szétszórták. Miután 1699-ben I. Lipót által a közbéke a vidéken helyreállott, az elszéledt lakosok kir. engedélylyel ismét visszavándoroltak s úgy egyházi, mint polgári téren ujból működni és gyarapodni kezdtek, lévén akkor az összes lakosok ref. vallásuak. Az iskolák fentartását, a mennyiben azok a vallás kiegészítő részei, a hívek szoros kötelességüknek ismerték. Az iskolák sem ingó, sem ingatlan vagyonnal, sem egyéb jövedelemmel nem birnak. Az iskolamester, vagyis a magister kap az egyháztól évi 80 frtot, a *praeceptorok* közül, kik négyen vannak — kettő 10—10, kettő 8—8 frtot kap; a harangozó kap 8—8 frtot s úgy ezek, mint amazok a lakosok jószivüségéből kapnak élelmet. Kántort (ludi magister) az egyház a debreczeni „nagyobb“ iskolától kap, kit a debreczeni professorok szótöbbséggel választanak s kit a magister különféle hivat. teendőkre alkalmaz. A magisteren kívül az egyház hol 9, hol tiz ifjut nevel *instruktor* név alatt az iskola falai közt, kik a magister felügyelete alatt élnek, gyermekeket oktatnak, énekelnek, harangoznak, a halottakat kikisérik s a temetésnél közreműködnek. A mi a tanulmányokat illeti, Takács János nevű magister tanítja a symbolikus könyvek alapján a *szentirást*, a *helvét hitvallást*, a *logika* és *rhetorika* elemeit, *földrajzot*, *Cicero leveleit* vagy más szerzőt. A II-dik osztály növendékei is azon tanító vezetése mellett tanulnak *syntakszist*, fordítják *Corn. Nepos*, *Phaedrus meséit* s egyéb latin gyakorlatokkal végeznek. Vasárnapokon, kedden és pénteken d. e. ismétlés és katecheticus oktatás tartatik. A

többi tanítókról csak az áll, hogy azok a nyelvtan elemeire, declinatiora s conjugatióra, párbeszédekre s mondatok szerkesztésére oktattatnak — az osztályok számáról hallgatnak.[1])

A *szentesi* ref. iskola eredetét is magának a ref. hitnek behozatalával egyidejünek mondja az adatokat benyujtó egyházközség. Amint az utódok az iskola fentartásáról gondoskodnak, úgy tartoznak a magister s a melléje rendelt praeceptorok az ifjuságot tudom. ismeretekre s jó erkölcsökre oktatni. Az iskolának semmiféle pénzalapja nincs. A kántornak fizet az egyház évi 80 frtot, 3 praeceptornak pedig egyenkint 10 rhen. frtot, egy harangozónak ugyanannyit önkéntes adományokból vagy más gyüjtésből. Az élelmezést mind a magister, mind a preceptorok a gyermekek szülőitől kapják. [2]) A tanítandó ismereteket az egyházi kanonok irják elő; tanítási módszer ugyanaz, a mi Debreczenben, mert onnan szokta az egyház a gyermekek tanítására szükséges kántorokat (ludi magistros) kapni. Hogy mi a kántor kötelessége, az egyház és a kántor közt kötött s becsatolt szerződés mutatja s a magister vagy praeceptor gyakran két iskolát is köteles vezetni. A tanítási anyag az olvasástól egészen a rhetorika eleméig terjed; a magistert Kúti Ádámnak hivják, a

---

[1]) A vásárhelyi ref. iskolák javítására az illető egyh. előljárók nagy gondot fordítottak.

Elrendelték, hogy a szülők „törvénynyel is, külső, belső előljárók által is szoríttassanak gyermekeik iskolába járatására, a legszegényebbek is legalább addig, mig jó olvasókká lesznek és a hit ágazatait s a könyörgéseket megtanulják. Akik ezt meg nem fogadják a szülők közül, halottjaik oskolai személyek által el ne temettessenek.“ Meghatározták, hogy a tanítók fizetése birói uton is behajtassék, hogy ne maga a tanító, hanem valamelyik köztisztviselő szedje azt be stb. V. ö. Szeremlei 1. m. 121. lap.

[2]) A szegény ref. praeceptoroknak sorsa nem volt irigylésre méltó. Fizetésök csekély, azt is koldulással kellett megszerezniök. Ünnepi cantatio, vagy publicatio, — gyapju-cantatio; búza-cantatio, — bor-cantatio, lucubratio czime alatt szedték be jövedelmöknek főbb részét. A tanításon kivül nekik kellett harangozniok és a templomot kiseperniök egész 1766-ig, amikor ezt a terhet levették rólok, és külön harangozókat kezdtek alkalmazni. A rectorok úgy bántak a szegény praeceptorokkal, mint cselédjeikkel. Ha valamelyik, — úgymond a krónikás — az iskolai törvények ellen hibázott, a Rector — bár szinte bajuszos volt is a praeceptor — lehuzatta, mint az ábéczés gyereket, és jó sort vert rajta, amint ezt emlegetik még most is azok, akik az efféléket iskolás korukban látták vagy hallották.“ L. Szentesi ref. Eccl. Hist. 352. l.

Református praeceptorok.

három praeceptor nem togatus, hanem rövid öltözetet viselnek,[1]) hozzájuk járul egy harangozó vagy egyházfi.[2]) Szentesen már korán voltak leánytanítók, sőt tanítónők is.[3])

A népiskolákon kívül, magasabb tanintézetek a vármegye területén, Szegeden, Vásárhelyen és Szentesen keletkeztek.

Szegeden a XVIII-ik század első éveiben a lakosság lelki ügyeinek gondozása a Szt.-Ferencz-rendű barátokra volt bízva. De ezek nem győzték az iskola ügyét is kellőleg ellátni; azért a város, az esztergomi érsek helyeslésével, 1719-ben meghívta kebelébe a már akkor több városban kitünt kegyes-tanítórendet és az ifjuság tanítását a parochiális teendőkkel együtt erre bízta. A rend kötelezte magát, hogy az ifjuságot a rhetorikáig bezárólag — tehát hat osztályban — oktatni fogja; a város viszont köteles leszen a rend hat tagjának ellátására évenkint 800 frtot fizetni s számukra a parochia mellett lakóházat (residentiát) és iskolát építeni.

---

[1]) E részben érdekes adatokat szolgáltat a szentesi ref. egyház „Historiája," melynek 37-ik lapján ezeket olvassuk: „1747 die 19 martii e ker. Ecclesia Tiszteletes lelki pásztorával együtt . . végezte, hogy oskolájának igazgatására a Ns. Debreczeni Collegium ifjai közül minden két esztendőbeni oly érdemes személyt hivjon ki, aki valamint ott dicséretesen és szerényen munkálkodott a tanulásban, úgy szintén azon módon az iskolában gyakorolván magát, úgy a tanításban, a Szt. Ecclésia által segíttetnék illendőképpen a bővebb tudományoknak kútfejére, Akadémiákra: ezért is a mestereknek fizetése sokkal inkább megbővíttetett, mintsem annak előtte.

Ugyanakkor állították fel, más szomszéd városok példája szerint, a preaceptori hivatalt. Két felserdült ifjat hoztak a kisebb gyermekek oktatására, „hogy praeceptorok lennének, *öreg deáki ruhában* öltöztetnének... és az uj templom felszenteltetésének alkalmatosságával az Ecclesiatul ajándékban készíttetett *hosszú mentékben fel is öltöztettek* die 3 decembris Anni 1747."

[2]) Az egyházfi szintén segédkezett a tanításnál ez időben nemcsak hazánkban, hanem külf. prot. iskoláknál is. Maga a ref. egyház nagy súlyt helyezett arra, hogy a szülék iskolába vigyék gyermekeiket. 1762. márc. 14-én a szószékről lett kihirdetve az a különös fenyegetés, hogy aki gyermekeit nem járatja iskolába, annak semminemű halottja tisztességesen el nem temettetik, sem az olyan gyermeknek az Ur vacsorája ki nem szolgáltatik. L. A szentesi ref. Eccl. Hist. 211. l.

[3]) Ilyen volt Szegedi Ferencz felesége Pap Éva, egy megélemedett prédikátornak a leánya. „Felvállalván a szép hivatalt — mondja a krónikás, azt haláláig oly hiven viselte, hogy munkáját akárki megdicsérhette." Nevezetes, hogy ennek a tanítónőnek halála után özvegy férjét, aki Vásárhelyre költözött, azon ürügy alatt, hogy szülei katholikusok voltak, és ő csak neje kedvéért lett kálvinistává, tömlöczbe vetették és ott tartották, amig csak vissza nem tért a kath. egyház kebelébe.

Az ekként létrejött gymnasium két első osztálya 1721-ben 110 tanulóval, a többieké fokozatosan a következő években nyilt meg. Az új iskola iránti bizalom oly nagy volt, hogy 1727-ben már 300 tanulója, a század közepén pedig már 400 tanulója volt.

A reformátusok vásárhelyi és szentesi gymnásiumai szintén ezen korban keletkeztek, ámbár alapításuk évét meghatározni nem lehet.

Ezen városok, felekezeti viszonyaiknál fogva, egyházi és iskolai tekintetben *Debreczenre* voltak utalva. Onnét kapták a tanárjaikat, papjaikat és tanrendszerüket; s felsőbb iskoláik úgy tekintettek, mint a debreczeni anyaiskolának „*particulái*". A gymnasiumi rangnak megfelelő felsőbb iskoláikat nem egyszerre, hanem az idők viszontagságaihoz képest, lassan és fokozatosan, évtizedeken át építették ki és rendesen csak *nagy oskoláknak* nevezték.

Az ily nagy oskolákban tanított rektorok rendszerint olyan fiatal emberek voltak, akik a theologiai tanfolyamot elvégezvén, egy pár évig tanítói, illetőleg tanári állást vállaltak, hogy az ott szerzett pénzen tudományuk gyarapítása végett a külföldi egyetemekre mehessenek. Ezeknek vezetése alatt tanulta a serdültebb ifjuság a latin nyelvet és a többi középiskolai tantárgyakat.

Vásárhelyen Tatay György rektorsága után Losonczy Dániel következett, 1714—1716-ig, akiről az van feljegyezve, hogy katholizált.[1]) Közvetlen utódja *Mócsai* Pál és *Czeglédi* István hoztak először ez iskolába talárt viselő deákokat, körülbelül akkor, mikor Szegeden a piaristák megtelepedtek. Az első rendszeres isk. törvény azon pontjaiból, melyekben a tantárgyak között logica, rhetorica, oratoria és philosophia mellett a héber és görög nyelvet is tanították, azt kell következtetnünk, hogy theologiát is tanultak, vagy legalább arra is előkészítették a tanulókat.

Az ily tanulók száma csekély volt; 10—15 subscribált évente; később ez a szám is lesülyedt 2-re. Ennek okára némi világosságot vet a gr. Károlyi-család uradalmi tisztjének az a levele, melyet 1757-ben írt urához, Tatay Tankó István professzorról: „Az itt való professzornak feles marhája volt, most is feles vagyon, mivel nem professzoroskodott, hanem majorkodott és kupeczkedett s vagyon is valami 3000 frtja, akit itt keresett.

[1]) Pontificius factus, postquam absolvisset Rectoriam Makó-Vásárhelyiensem. Ex cane vulpes! Futó M. A hód-mező-vásárh. gymn. története. 38. l.

Vegyek-e rajta hűbért a múlt esztendőről, mivel Szt.-György nap után Kenderesre megyen predikátornak!“ Ilyen szellemű tanárok mellett a vásárhelyi iskolának el kellett süllyednie ismét a legalsóbb fokra és a város előljárói és ref. lelkészei elhatározták, hogy ezentúl már nem tartanak állandó professzort; hanem előbbeni szokásukhoz képest, az iskola helyrehozásának reményében valamely érdemes, hasznos (debreczeni) collegiumbeli személyt hoznak magoknak *mesterül*, oly feltétellel, hogy ha magát jól viseli, köztük ne két, hanem három évet töltsön.[1])

Hasonló viszonyok voltak Szentesen is, ahol szintén Debreczenből hozatott *rektorok* tanították a latin nyelvet, a syntaxist és a rhetorikát. Igy például *Polgári* Jánosról fel van jegyezve 1715-ben, hogy voltak tanítványai *poéták* és *syntaxisták*, jelesül Kis Márton, Gelze János stb.

Ugy látszik, a vásárhelyi gymnasium alásülyedése okozta, hogy Szentesen 1747-ben a tanuló ifjuság száma 117-re emelkedett.[2]) Maár János volt akkor a szentesi nagy iskolának rektora.

Az a körülmény, hogy az anyagi szegénységgel küzdő ref. iskolák ilyen virágzásnak indultak, arra ösztönözte a r. kath. papságot és a vármegyét, hogy az ellen törjenek. Mikor Mária Terézia kormánya 1760-ban az országos tanügy rendezésével foglalkozott, a helytartótanácstól érkezett rendelet következtében 1766-ban a vármegye a már fentebb közlött jelentést küldötte fel.[3])

Szentes és Vásárhely előljárói ellen a maguk vallása elleni törekvést látván, mindent elkövettek, hogy az ő gymnasiumaikról rosz felterjesztés ne menjen a kormányhoz. Lelkészeik 1767-ben májusban kérvényt nyújtottak be a vármegyei gyűlésnek, melyben azon az okon, mert a helytartótanács rendelete ugyis csak *nevezetesebb* iskolák állapotáról kér jelentést, — ilyenek pedig a vármegye területén — ugymond — nincsenek — kérik a vármegyét, hogy iskoláikkal kiméletesen bánni szíveskedjék.

A vármegye azonban a kérelemre nem hallgat; csak némi haladékot ad. Ezt a kis időt pedig a két ref. egyház előljárói arra használják fel, hogy Szilágyi Sámuel püspökjüktől utasítást

---

[1]) U. o. 42. l.

[2]) Szentesi ref. egyh. Hist. 38. és 43. l.

[3]) L. e mű 120. lapját.

kértek a további eljárásra nézve. De ez sem használ. A vármegye jelentése felterjesztetett és nemsokára a helytartótanácstól érkezett rendelet alapján a vármegye betiltotta a szentesi és vásárhelyi gymnasiumi tanulóknak olyatén élelmezését, aminő eddig régi kálvinistáknál szokásban volt. Tudniillik, a diákok számára a lakosság házról-házra váltakozva főzetett és az élelmezést ekként ingyen teljesítette. Ez a jövőre nézve betiltatott.

Hiába kisérlették meg a szentesi és vásárhelyi küldöttek a vármegyét felvilágosítani és megnyugtatni: a vármegye urai, főleg a r. kath. lelkészek sürgetésére, a küldöttek minden iparkodását meghiusították és a vármegye latin nyelvű határozatában kimondották, hogy mostantól fogva a deákság az eddigi élelmezést ne kéregesse és ne szorgalmazza, mert büntetést von magára; a főzőkre szintén kimondatott, hogy a vármegye házi pénztára javára fizetendő 12 frt birság terhe mellett főzni ne merészeljenek.

Ez a határozat nagyon megkevesbítette a ref. diákok számát; az egyház előljárói kénytelenek voltak más módon biztosítani a szegény tanulók élelmezését. Tőkegyűjtéshez láttak és mikor a kormány azt kérdezte, vannak-e és minő alapítványi leveleik? — a vásárhelyi ref. egyház önérzetesen azt felelte: „Az iskolát, az előljáróságot, a tanítókat és tanulókat biztosító alapítványi leveleink nem annyira papirra, mint inkább városunk valamennyi, a helv. hitvallást követő lakosainak szivébe és lelkébe voltak és vannak beírva!“

Mintha csak azt mondták volna: alapítványaink olyan helyen vannak, ahonnan semmiféle erőszak el nem veheti tőlünk!

Egyébiránt a helytartótanács — eltekintve az evangelikusok elnyomásától — sokat tett a közművelődés előmozdítása érdekében és gondja volt arra, hogy az ország más vidékén felállított felsőbb iskolákról a vármegye értesítve legyen. Igy például 1764-ben a helytartótanács értesíti a vármegyét, hogy Ő felsége Pozsony vármegye Szencz nevű városában gazdasági iskolát állított fel, melyben húsz ifjú ingyenes oktatásban részesülhet. Ha Csongrádban akad olyan ifjú, aki e pályára szánná magát, az jelentkezzék; a vármegye pedig értesítse a helytartótanácsot arról, vajjon az illető szegény nemes-e vagy kamarai hivatalnok? tud-e németül olvasni, írni és beszélni? milyen vallású? tehetséges-e? stb.

1765-ben Pest-Pilis-Solt vármegye értesíti Csongrád vár-

megyét, hogy Kalocsán az érsek gymnasiumot alapított s azt a kegyesrendű szerzetesekre bízta. 1767-ben a helytartótanács jelenti, hogy Ő felsége 8 magyar ifjú számára, kik a bécsi egyetemen a politikai tudományokat eredményesen hallgatják, egyenként 200 frtnyi ösztöndíjat alapított.

Két év mulva arról értesül a vármegye, hogy a magyar ifjuságnak az államtudományokban való kiképeztetése czéljából a nagyszombati egyetemen külön tanszéket állított fel, melyet Weissengruber Antallal töltött be. Ugyanott szervezte az orvosi, a bölcsészeti és jogi szakokat s a tanítással a Jézustársaság tagjait akarja megbízni. A tanárok számát és fizetését fölemelte; gondoskodott a német és franczia nyelvek, valamint a tánez tanításáról is. A tanulók számára 200 frtos ösztöndíjakat alapított.

Ezenkívül a vármegye figyelmét a Budán 1770-ben felállított s angol apácza-kisasszonyok vezetésére bízott leányiskolára is fordította. Mindezt oly czélból tette a helytartótanács, hogy a szülők kellőleg értesítve legyenek s ezzel a tanuláshoz minél több módot nyújtson.

Bármilyen nagy gondja is volt a kormánynak az iskolák állítására és fejlesztésére, a közművelődés egészben véve igen lassan terjedt. Oka ennek leginkább abban rejlik, hogy a tudományok fejlesztéséhez nem volt meg az okvetlenül megkivántató szabadság. Sem írva, sem élőszóval nem volt megengedve olyan tanokat hirdetni, melyek a r. kath. egyház papságának érdekeivel ellenkeztek. A könyvkereskedőket szigorúan ellenőrizték. Az ugynevezett „veszélyes“ könyveket a vármegyei hatóság útján elkobozták. Igy például 1756-ban lejött egy rendelet, amely szerint a Debreczenben megjelent *Palatina Catechesis*, továbbá a Fundamentom, avagy *Kis Catechesis* és a „*Martyrok koronája*“ czímű könyv azonnal elkobzandó és a talált példányok a helytartótanácshoz felküldendők.[1]) Hasonló sors érte Melach doktor-

[1]) Az akkori ref. Superintendens Vetsei János egy informatiót bocsátott ki e rendeletre nézve a ref. lelkészek számára. De amíg ez megérkezett, addig némely helyen a Catechesiseket elszedték mind a Predikátoroktól, mind a deákos uri és paraszt emberektől . . . Csongrádban nem oly szigorúan, mint a szomszéd Békés vármegyében. Erre vonatkozólag érdekes a szentesi ref. lelkész feljegyzése, mely így szól: „igaz ugyan, hogy ez iránt vett volt parancsolatot szolgabiró Kamocsai Imre uram, hogy itt Szentesen is házanként és oskolánként járván, az említett könyveket szedné el; de mindazáltal azt cselekedni vagy nem ismérte kötelességének, vagy nem akarta, hanem azt cselekedte csak, hogy a templomok előtt publicáltatta, hogy mind a Mar-

nak Melach tudós Barátságával Pai-társi Szóbeszédét, vagy a „Két Catholicus között való üstökvonást.“ Mind a kettőben a kath. vallás sérelmét látták. 1764-ben értesítés jött a vármegyéhez a felől, hogy Ő felsége a Kollár Ádám által írt és Bécsben megjelent könyvet, mely állítólag a kath. vallást mélyen sértette, szintén elkoboztatta. Ugy látszik, Kollár munkáit különös figyelemben részesítette a helytartótanács, mert még egyes állításait is hivatalos intézkedés tárgyaivá tette.

Ugyanis 1751-ben nagy sérelmet láttak abban a mondásában, mely szerint a magyarok uralkodójukat kellő támogatásban nem részesítették! Ezt meg kellett czáfolni és e czélból Csongrád vármegye követei kérték összeiratni azokat az áldozatokat, melyeket vármegyéjök 1751 óta akár pénzben, akár terményekben a haza és király érdekében hozott. És a vármegye tisztviselői azt felelték, hogy ha Kollárnak fenti állítását az egész ország részéről akarják megczáfolni, szívesen közlik a kért adatokat, de csak a főispán beleegyezésével!

Látszik az utóbbi mondásból is, milyen szolgai szellem uralkodott akkor. Nem csoda. Hiszen a szabad gondolkodású emberek külön felügyelet alatt állottak; s a vármegye nem egyszer kapott az 1767-dik évihez hasonló rendeletet, mely azt mondja, hogy oly könyveket, melyek a r. katholikus vallással szemben az úgynevezett *szabadelvűséget* és a felekezeti indifferentismust terjesztik, el kell kobozni és el kell égetni. Az olyan egyéneket pedig, kik a szabad elveket nyiltan hirdetik, szigorúan büntesse és ha van oly tisztviselő, aki ezt a rendeletet nem hajtja végre, avagy ő maga is ily elveket vallana, az hivatalától megfosztandó. A vármegye gondoskodása még arra is kiterjedt, hogy az úgynevezett alchimisták, érczolvasztás vagy egyéb vegyi kisérletek által a népet el ne bolondítsák.

Minthogy pedig az ilyen veszedelmes tudományt és a szabad szellemet leginkább azok terjesztik, akik a külföldön tanúlnak, tehát szigorú felügyelet alatt tartották mindazokat a protestáns fiatal embereket, akik a külföldi egyetemeket látogatták. 1757. elején jött egy rendelet, mely szerint a külföldi

---

tyrok Koronáját, mind a Catechismust vigyék az emberek vagy a város birájának, vagy a szolgabirónak házához; de esze lévén mindennek, egy sem cselekedte. Különben ha szerencsét próbált volna is, épen nem boldogulhatott volna, mert az Informatió jó eleve elérkezett volt hozzánk, kivált az oskolákban ha lettek volna is, előre elrejtettük volna a specifikált esztendőbeli könyveket.“ A szentesi ev. ref. Eccl. Hist. 173. l.

egyetemeket látogató ágostai és helvét hitvallású tanulók ellenőrizendők és ha a részökre engedélyezett időn túl akarnának kint maradni, azért külön folyamodjanak. A visszatértek jelentkezzenek a helytartótanácsnál, hogy mindig lehessen tudni, kik mikor érkeztek vissza és hol tartózkodnak.

A jegyzőkönyvekből látjuk, hogy 1755-ben Oláh András szentesi ref. tanító kért engedélyt és bizonyítványt, hogy a külföldre mehessen. 1764-ben Biró László kiérdemült szentesi kántornak adnak ajánló levelet a svájczi egyetemre. 1773-ban pedig Szőnyi Pál, a híres vásárhelyi ref. papnak a fia folyamodik útlevélért, hogy a bázeli egyetemre kimehessen.

A szegényebb sorsú ifjaknak megtiltották, hogy utiköltséget közadakozásból szerezzenek be. Ilyen értelmű rendeletek 1738. és 1769-ben adattak ki. 1770-ben pedig a vármegye 12 frtnyi birságot szab olyanokra, akik a nem katholikus szegény tanulóknak főtt ételt merészelnek adni s ezzel őket a tanuló-pályán elősegítik.

Ilyen szellem uralma mellett hogyan lehetett volna várni, hogy az értelmi haladás fellendüljön ?

X.

Birtokviszonyok; a leghatalmasabb földes urak; gr. Károlyi Sándor — B. Harruckern György, — gr. Erdődy György — és utódaik; — Szeged város mint nagybirtokos; harcz a kún pusztákért, — községek benépesítése. Urbéri viszonyok rendezése.

Az a birtokos nemesség, melyről a török világ leírásakor megemlékeztünk, eltűnt e vidékről. Azokat a hatalmas földesurakat, akik itt a török világban és az után birtokot szereztek, — minők voltak például a Dócziak, Mágócsiak, Jakabháziak — továbbá a Bercsényi, Bottyán, Deák stb., az új szerzeményi bizottság megfosztotta birtokaiktól; és — amint láttuk — olyanoknak adta el, akik a császári udvarnak tettek szolgálatokat. Igaz, hogy ő felsége 1759-ben gr. Bercsényi Lászlót, II. Rákóczy Ferencz leghűbb fővezérének Bercsényi Miklósnak a fiát, felmentette a felségsértés bűne alól és nemesi jogaiba visszahelyezte, — de birtokait, melyek részint a kir. fiscusra, részint más kegyeltebb családokra szálltak, nem adta vissza.[1]) Tudjuk, hogy gr. Schlick Leopold császári tábornok az egész Vásárhelyt és nagy kiterjedésű pusztáit potom áron szerezte meg.[2])

Ezt a nagy birtokot most *Károlyi Sándor* tábornok vette meg Schlicktől, szintén a király kegyéből, leginkább azon szolgálatokért, melyeket a szathmári békekötésnek létrehozásában tett neki.

Ugyanis Károlyi Sándor sokszor panaszkodott, hogy az udvar nem térítette meg néki a háború folyama alatt szenvedett veszteségeit, se nem jutalmazta meg az ország békéje érdekében tett szolgálatait. A bécsi urak czímerekkel és rendjelekkel akarták Károlyit kielégíteni. De ő azokat ügyesen elhárította magától. Ez bántotta az udvart, mely soha sem szokott hálátlan lenni

[1]) L. e mű első rész 274. l.

[2]) L. 1759-ki várm. jzkvet.

azok iránt, akik neki szolgálatot tettek. Végre is felhivta Károlyit, írja meg, mit óhajtana veszteségeinek fejében?

Ekkor Károlyi nyolcz pontban foglalta össze kívánságait. Ezeknek egyike az: engedtessék meg neki, hogy gr. Schlick tábornoktól a csongrádi és vásárhelyi uradalmat 30 ezer frtért megvásárolhassa. Ez megengedtetvén, gr. Károlyi Sándor Csongrádvármegyének leghatalmasabb birtokos urává lőn, kivált mikor a birtokbavétel ellen felszólalt kisebb birtokosokkal kiegyezett.

Ez a hatalmas birtoktest, jelesül Csongrád, Vásárhely és Szegvár községek és határaik; továbbá Böld, Máma, Ujfalu, Felgyő, Csany, Szent-Király, Gorsa, Batida, Sámson, Tót-Kutas, Fecskés, Szőllős, Pörös-Kutas, Csomorkány, Ujváros, Mágócs, Martély, Rárós, Szent-Erzsébet, Férged, Rét-Kopáncs, Szent-György, Gyója, Szántó és Derékegyháza puszták legnagyobb részt ma is a gr. Károlyi-családéi. Kiterjedése eredetileg 118,000 kat. hold volt, melyhez a mult század végén a nagy Harruckern-vagyonból gr. Károlyi Antal neje 36,000 holdnyi birtoka csatoltatván, az egész birtok 154,000 holdnyi complexummá lett.

A Károlyiak, jelesül Ferencz, Antal és ezeknek utódai, jó gazdák voltak; családi hagyományaik közé tartozott a birtokszerzés.

Második nagybirtokosa Csongrádnak *Harruckern János György*, a török háborúk alatt hadi élelmezési biztos volt, aki lelkiismeretes pontosságával és szigorával az uralkodó-háznak és az országnak több millióra menő hasznot tett. Ezért Károly királytól jutalmul kapta Szentes városát és határát Dónát, Tőke, Hékéd, Bökény, Fábián, Ecser, Veresegyháza, Szt-László és Királyság pusztákkal együtt — és az egész Békés vármegyét!

Ezt az óriási területet akkor 37,000 frtra becsülték; s minthogy a király csak 24,000 frt értékű jutalmat akart adni, a hiányzó 13,000 frtot készpénzben kellett Harruckernek megfizetnie. Hogy a töröktől visszavett ezen földeknek milyen kevés értéke volt, mutatja az, hogy a császári kamara az egész Békés vármegye területét Szentessel és az említett pusztákkal együtt egyértékűnek tartotta a budai hővizi malommal, mely a mostani Lukács-fürdő területén feküdt.[2]) A Harruckern birtok-

[1]) Eble: Gr. Károlyi Ferencz és kora. 145. l.

[2]) Harruckern eredetileg ezt kérte „die in Ofen befindliche warme Wassermühle, nebst dem daran Liegenden Weingärtel . . .“ s e helyett kapta az említett birtokot.

Gróf Károlyi Ferencz.

nak Csongrád vármegyei része házasság útján utóbb szintén a Károlyi-családra szállott.

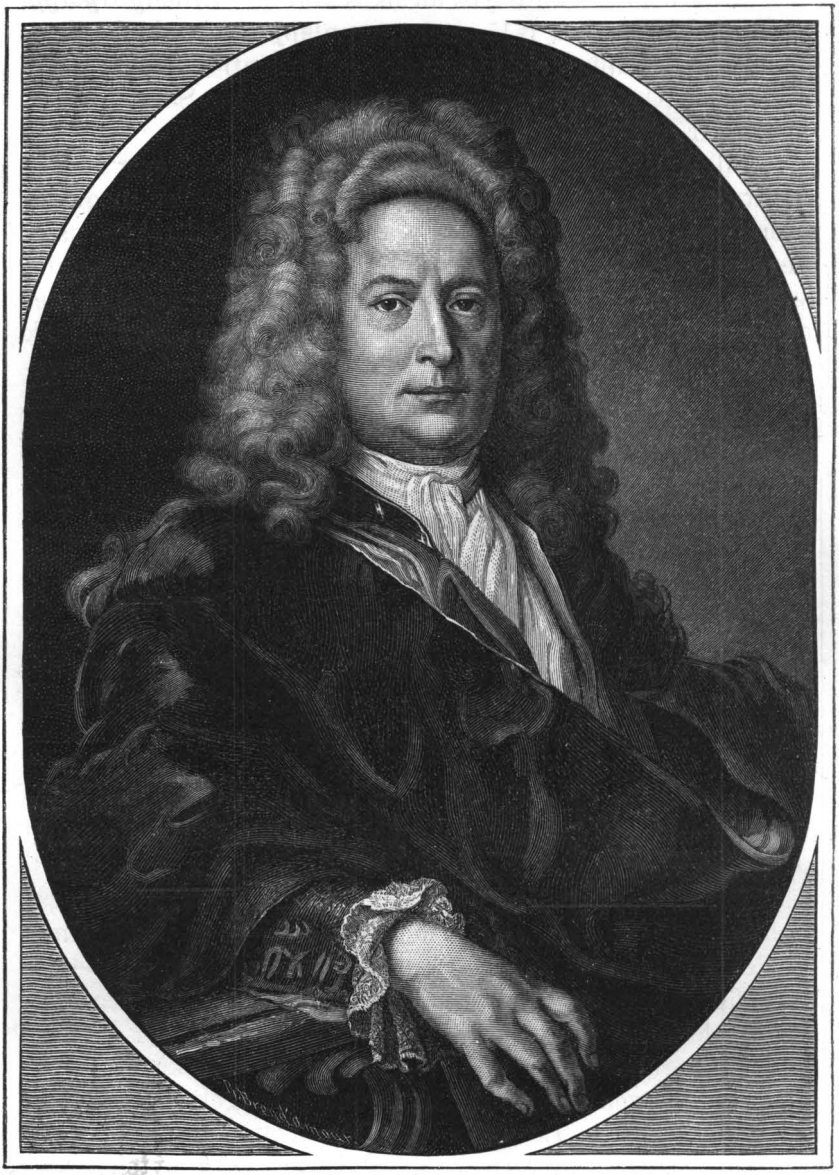
A harmadik tekintélyes birtokos volt gr. *Erdődy György*, kamarai elnök, aki az 1715 : 100. t.-cz. alapján és szolgálatainak elismeréseül kapta az úgynevezett mindszenti uradalmat, t. i. Mindszent, Algyő községével, Dócz, Sövényháza, Sörkéd, Fark, Pusztaszer és Tömörkény pusztáival együtt.

Ennek a birtoknak kiterjedése is mintegy százezer holdra rúgott. Amig a szerző György gróf élt, addig a birtok meglehetősen jó rendben volt; tisztjei a vármegyei gyűléseken nagy szerepet játszottak. De mihelyest annak fia gr. Erdődy Kristóf vette át a birtokot, azonnal kezdődött a baj. Az uj birtokos személyesen alig volt valaha Csongrád vármegyében; birtokainak kezelésével éppen nem törődött; de a jövedelmet mindig kevesselte. Ugy látszik, Kristóf gróf könnyelmű fiatal ember volt, aki adósságokba sülyedt, és aki ennélfogva kénytelen volt birtokait elzálogosítani.

Már 1765-ben átengedte összes birtokait zálogúl gróf Batthyányi Lajos nádornak és utódainak 108,000 rénusi forintért. Ez összegből le kellett vonni azt a 25,856 frtot, melyet Erdődy Pusztaszer és Dócz pusztákért haszonbér czímén Szeged és Kecskemét lakosaitól kapott. A nádor halála után, ennek fia József, a kalocsai érsek, visszaadta Erdődy Kristófnak birtokait, és az illető községek és puszták lakosainak tudtára adták, hogy ezentúl ne az érseket, hanem gr. Erdődyt ismerjék el földesuroknak.

Azonban ez nem volt képes magát fentartani. Egyszerre 220,000 frtot, nehány hónappal utóbb pedig 50,000 frtot vett fel kölcsön gazdag génuai kereskedőktől, mely összeg a mindszenti uradalomra be is kebeleztetett. Dócz nevű pusztáját 1767-ben zálogba adta Szegednek 10,000 frtért. Ezt a pazarlást a figyelmét mindenre kiterjesztő királynő is megsokalta, és közhírré tétette azt a figyelmeztetését, hogy Erdődy grófnak többé senki se adjon kölcsön pénzt.

Ily körülmények között — a genuai kereskedők bérbe adták a mindszenti uradalomhoz tartozó községeket és pusztákat. Egyik bérlő b. Bernyákovics Béla volt, aki alatt Algyő majdnem egészen elnéptelenedett. A vármegye kénytelen volt beleavatkozni a dologba, kijelentvén, hogy az algyői telepítvényesek, ha ki akarnak költözni, tartoznak magok helyett más telepítvényesekről gondoskodni. Különben ott kell maradniok.

Báró Harruckern János György.

A genuai hitelezők csakhamar észrevették, hogy az uradalomban baj van, mert a bérösszeg elmaradt és gr. Erdődy Dóczot a nevezett báró Bernyákovics nevére iratta át. Ez ellen a vármegyéhez fordultak, tiltakozván az ily eljárás ellen. De a gróf folytatta pazarlásait. 1775-ben Lovász István csongrádi alispánnak soknemű szolgálataiért átengedte a Kurczaréten levő és külön elkerített területet örök tulajdonául; jószágfelügyelőjének, Csiba Péternek pedig, szintén szolgálataiért és a tőle kölcsön vett összeg törlesztéséül, odaadta a serkédi pusztát.

Végre is az 1775. évi aug. 28-án létrejött egyezmény értelmében az egész mindszent-algyői uradalom 500,000 frtnyi tartozás fejében a „genuai urak" kezére került. Ez voltaképpen egy közkereseti társaság, illetőleg bankház volt, melynek részvényesei között ott voltak: gr. Brentano, Masello Durazzio, Solignac márki, Pallavicini Károly márki stb. Ezek az urak sokat pereskedtek a bérlőkkel és a szomszéd uradalmakkal, mig végre a franczia háború kitörése után az egész uradalom állami zárlat alá került.[1])

Ismert dolog, hogy Lipót király, aki pénz dolgában mindig meg volt szorúlva, 1705-ben félmillió forintért adta volt el Heves, Külső-Szolnok vármegyéket, valamint a Tisza-Duna között fekvő kiskún és jászkún területeket, Ferencz Lajosnak, a jeruzsálemi rend nagymesterének, a porosz *német lovagrend* igazgatójának. Ezek között olyan puszták is voltak, melyek valaha Csongrád vármegye határához tartoztak, pl. Kömpöcz, Átokháza, Ülés, Zana, Mérges, Dorozsma, Mihálytelke, Fehértó, Tázlár stb.

A kún puszták egy részéhez jogot formált Szeged városa, és mihelyt a Rákóczy-forradalom elmultával békésebb idők következtek, azonnal előállott igényeivel és régi jogainak és birtokainak visszaadását, illetve megerősítését kérte a királytól.

Tiz évi utánjárás után sikerült kivinnie, hogy a város utólagosan és „ujonnan" a szabad kir. városok közé iktattatott. De birtokait csak nehezen kapta vissza, mivel az új szerzeményi bizottságban nagy nehézségek merültek fel. A legnagyobb harczot a szomszédságban levő dorozsmai legelőért kellett folytatnia, melyet Szeged magáénak tartott; de melyért most a német lovagrend provizora Orczy István bért követelt. Ez ugyanis

[1]) V. ö. Reizner I. A mindszent-algyői uradalom történetéből, a Gazdaságtörténelmi Szemlében 1896. és külön lenyomat.

határozottan kijelentette, hogy Dorozsmát nem engedi a szegediek által elfoglaltatni, s a német ordó jogait karhatalommal is kész megvédelmezni. Szeged előljárói végre is bérbe vették a pusztát, s ezzel elismerték, hogy városuknak tulajdonjoga nincs hozzá.

A lakosság azonban ragaszkodott a pusztához és a német lovagrenddel keményen folytatta a harczot. Erőszakos foglalások, jószág-elhajtások napirenden voltak. Végre Orczy, hogy véget vessen a dulakodásnak, arra határozta el magát, hogy a dorozsmai pusztát betelepíti, s a községet egészen Szeged közelébe helyezi, hogy annak lakosai őrizzék és védelmezzék pusztájokat.

Természetes, hogy amint az új község megalakúlt, azonnal kitört a háború közte és Szeged városa között. Mind a két fél védelmezte vélt jogait és kölcsönösen bitorlónak nevezték egymást. Erőszakos kaszálás, széna-elhordás, fegyveres ellenállás, verekedés, kölcsönös boszantás csak nevelték a gyülölet lángját. A lakosok valóságos csatákat vívtak egymás ellen, úgy hogy néha a szegedi várkapitánynak is közbe kellett lépnie.

Mikor a dorozsmaiak határárkot ástak, a szegediek azt behúzták. Egymás ellen feljelentéseket tettek. Vége-hossza nem volt a perpatvarnak, melynek folyama alatt Szilassy Ádám és testvére György Szt-Mihály pusztára és Dorozsmára nézve tulajdoni igényt támasztottak. Ezt a korona ügyészénél be is jelentették. Szeged városa sietett a Szilassy-családdal egyezségre lépni, olyképpen, hogy a Szilassyak a két pusztához való jogaikról Szeged javára lemondtak; sőt azt is megigérték, hogy a várost azok birtoklásában bármely igénylővel szemben megvédelmezik.

Ez a német lovagrend ellen ügyes fogás volt, de azért még sem használt. Országgyűlés elé vitték a dolgot. A város követei, Csőke János és Podhradszky György 1723-ban külön sérelmi föliratot terjesztettek elő az országos rendek elé, melyben Szegednek a török kiűzése utáni szomorú helyzetét, pusztulását, lakosainak szenvedéseit élénk színekkel ecsetelték. Előadták, hogy a kún pusztákat Mátyás király óta a kúnokkal együtt közösen és szabadon használták, mig a német lovagrend meg nem akadályozta őket. Hosszasan bizonyítgatták, hogy Dorozsma és Szt-Mihály soha sem volt a kúnoké; és végül „térdre borulva, könyek hullása mellett, a város összes lakossága nevében sírva könyörögnek, mentse meg az ország e várost, melyet

a király és haza iránti törhetlen hűségében egy város sem mult felül, a német lovagrend zaklatásaitól . . . birtokaik adassanak vissza és biztosítsák a kún pusztákra vonatkozó használati jogaikat . . .“

De a szegedi követek hiába küzdöttek városuk érdekében; a közhangulat ellenök fordúlt. Nemcsak Grassalkovics Antal koronai főügyész, de még Nádasdy püspök is ellenök foglalt állást. Csakis Brogyáni és Jeszenák ügyvédek emeltek szót mellettök; de hiába, mert a rendek Szeged városát a törvény útjára utasították.

Szeged és a német lovagrend között megindult a per, mely azonban 1726-ban egyezséggel fejeztetett be. Dorozsma a német lovagrendé, Szt-Mihály pedig Szeged városáé lett. A város lemondott a távolabbi kún puszták használati jogáról; de örök joggal kapta Felső- és Alsó-Csengele pusztát.

Ugyanezen időtájban szerezte vissza a város Röszkét, elébb gr. Herberstein Ernő szegedi várparancsnoktól, utóbb pedig a bécsi hadi tanácstól. Odatartoztak Bilisics és Kis-Illés puszták is, melyek szintén Szeged tulajdonát képezték.

Kistelek és Tápé iránt nem merültek fel komoly nehézségek. Igaz ugyan, hogy Kistelek pusztát 1723-ban gr. Pálffy Miklós nádor egy Mészáros György nevű embernek adományozta; de Mészáros nem érezvén magát biztosnak ezen uj birtokában, Szegeddel kiegyezett.

Hasonló egyezség útján szerezte vissza Szeged Kereszt, Csorva és Öttömös pusztákat is, melyeket a nádor 1729-ben Andrássy Zsigmond csongrádi alispánnak és nejének Kún Zsuzsannának adományozott volt.

A következő évben (1730) Szegedet nagy öröm érte, mert a király megerősítette az Engi-Homokja, Csikos-Semlyékje, Kántor-Semlyékje, Móra-Halma, Buzgány-Halma és Pap-Halma nevű pusztákhoz való jogát. Egy évvel később ugyanezt tette Kistelek, Röszke, Zákány, Kereszt, Csorva és Öttömös pusztákra nézve, melyekért Szeged fegyverjog czímén 3500 frtot fizetett a kincstárnak, 200 frtot a korona ügyészének.

Minden további bizonytalanságok mellőzése czéljából megvonták a határvonalat Kistelek és Pusztaszer között egész Gellén homokjáig, mely a csengelei, kistelki, puszta-péteri és pusztaszeri határok összeszögellésénél állott.[1])

[1]) *Reizner* I. Régi Szeged II. — 21—79. — 144. l.

A város aztán a közel fekvő pusztáinak egy részét szállásokul osztotta szét a lakosok között, hogy az ekképeni benépesítés által még jobban biztosítsa tulajdonjogát.

Azonban 1731-ben ismét megújult a harcz Szeged és a kún puszták kezelője Orczy István között, aki a szegedieket katonai karhatalommal űzte ki némely pusztáikról. Csongrád vármegye vizsgálatot rendelvén el ez ügyben, tanúkat hallgatott ki arra nézve, hogy a város Szent-Mihálytelkét szabadon, census vagy penzió nélkül, használta-e? — A Matyhidat s környékét a város mily jogczímen és miótá birja? A szegedi polgárok mily módon élték, használták Szt-Mihályt, s más mint szegedi lakos birtokolt-e ott földeket? Szt-Mihálytelkén a város és lakossága megtámadtatott-e katonai karhatalommal s mily sérelmeket szenvedett?

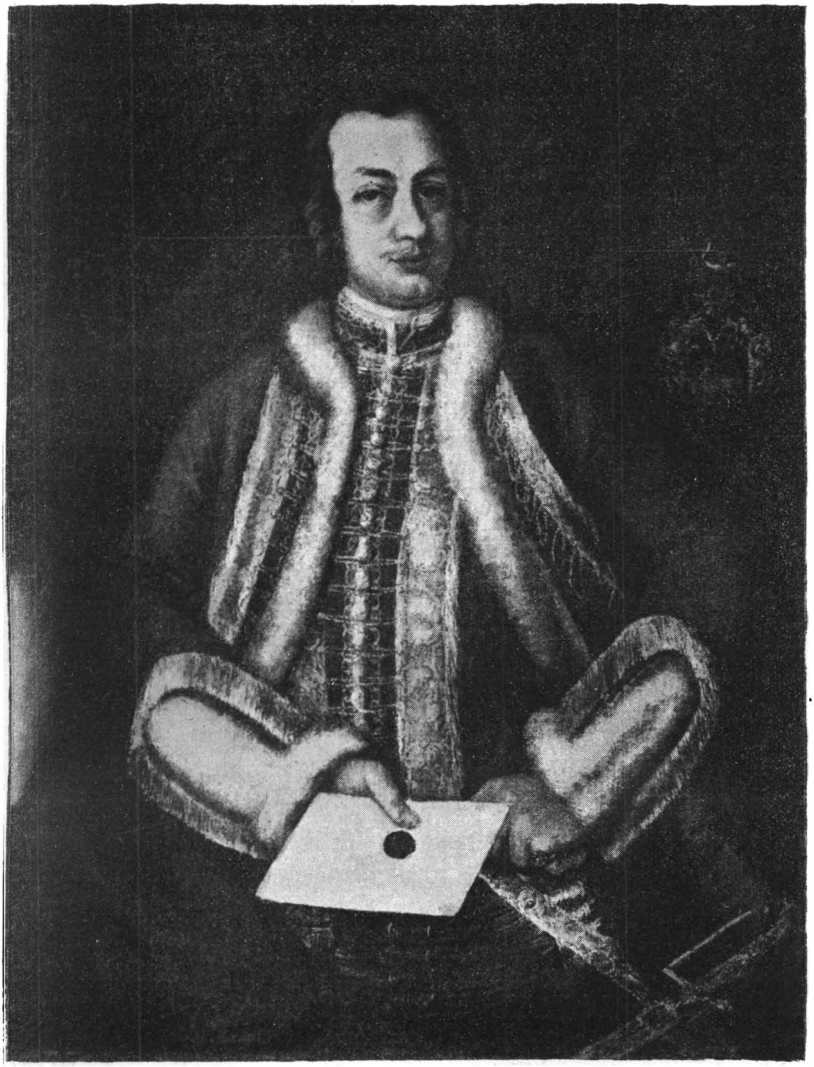
A Csongrád vármegyéhez tartozó Dorozsma az 1718-diki betelepítés előtt Szeged használatában volt-e? békén s haszonbér mellett használta-e azt a város? Majsa, Mérges, Kigyós, Pálos, Csólyos, Kömpöcz, Csengele, Átokháza s Ülés kún pusztáknak a kúnokkal közös használatában volt-e Szeged? Fegyveres erővel történt-e innét a szegediek kiűzése? Mily fenyegető szavakat használt Orczy a szegedi szállásokon, mikor a gazdákat birtok-igazolványi jegyek váltására kényszerítette?

A kihallgatott tanúk többnyire igazolták a város panaszait; de az ügyet közigazgatási úton nem lehetett eligazítani. Ujra per lett belőle, mely egyezséggel végződött. Dorozsma csakugyan elszakadt nemcsak Szeged városától, hanem Csongrád vármegyétől is. Külön kún területté lett. A puszták egy részét is elszakították Szeged határától 1733-ban.

Ezen veszteségek kipótlása czéljából a kamara által eladásra szánt Szt-Péter és Horgos pusztákat kivánta most megszerezni Szeged.

Kárász Miklós, Szeged főjegyzője, a ki szintén a felvidékről, Nyitrából került ide, 1784. évi deczember hóban kiküldetett, hogy Grassalkovics Antalnál, a m. kir. kamara elnökénél tisztelegvén, „szomszédság“ czímén Horgos és Szent-Péter pusztáknak Szeged városa részére történendő adományozása iránt tegye meg a kellő lépéseket. Igaz, hogy a magyar törvény (1715. XVI. 4., 5. §.) értelmében erkölcsi testület nem szerezhetett nemesi birtokot adományúl; de a város mégis bízott jó összeköttetéseiben, áldozatkészségében és Kárász Miklós ügyességében.

Ez utóbbiban nem is csalódott; mert mihelyt Kárász megtudta, hogy a kért pusztákat a városnak adományozni nem lehet,

Kárász Miklós szegedi főjegyző.

azonnal tisztában volt teendőjével. Grassalkovicscsal, aki tudvalevőleg fiatal korában igen szegény volt, összebeszélt s ennek tanácsára a maga számára kérte el a szóban levő két uradalmat

s 15,000 frtnyi inscriptionális összeg lefizetése után tényleg ura lett Horgosnak és Szt.-Péternek.

Szeged város tanácsa és népe nagy meglepetéssel és bosszúsággal vette a hírt, hogy Kárász nem a város, hanem a maga részére szerezte meg a birtokot. Küldöttség ment Grassalkovicshoz, a kamara elnökéhez, hogy az adományt semmisítse meg; de hiába való volt minden fáradozás. Kárász haza sem jött, hanem hol Pesten, hol Pozsonyban, hol Bécsben végezte dolgait és csak levélben igazolta eljárását. Ő, ugymond, a város kárára semmit sem tett; be tudja bizonyítani, hogy igaz úton járt, azért nem fél senkitől. Justus ubique tutus, et recte faciendo neminem timet. Neki felajánlották a birtokot, ő tehát elfogadta; a szerződést megkötötte s azt a királynővel meg is erősítette. Ezt csak azért cselekedte, hogy más „extraneus" idegen ne tehesse, a kivel csak galibája lett volna a városnak. Azonban kész a szegedieknek bérbe adni Horgost, csupán egy szállást akar magának kihasítani. Mintegy vigasztalásul felhozta Debreczen város példáját, mely hasonló okból nem kapta meg Ujvárost, hanem b. Haller Sámuel vette meg szintén 15.000 frton.

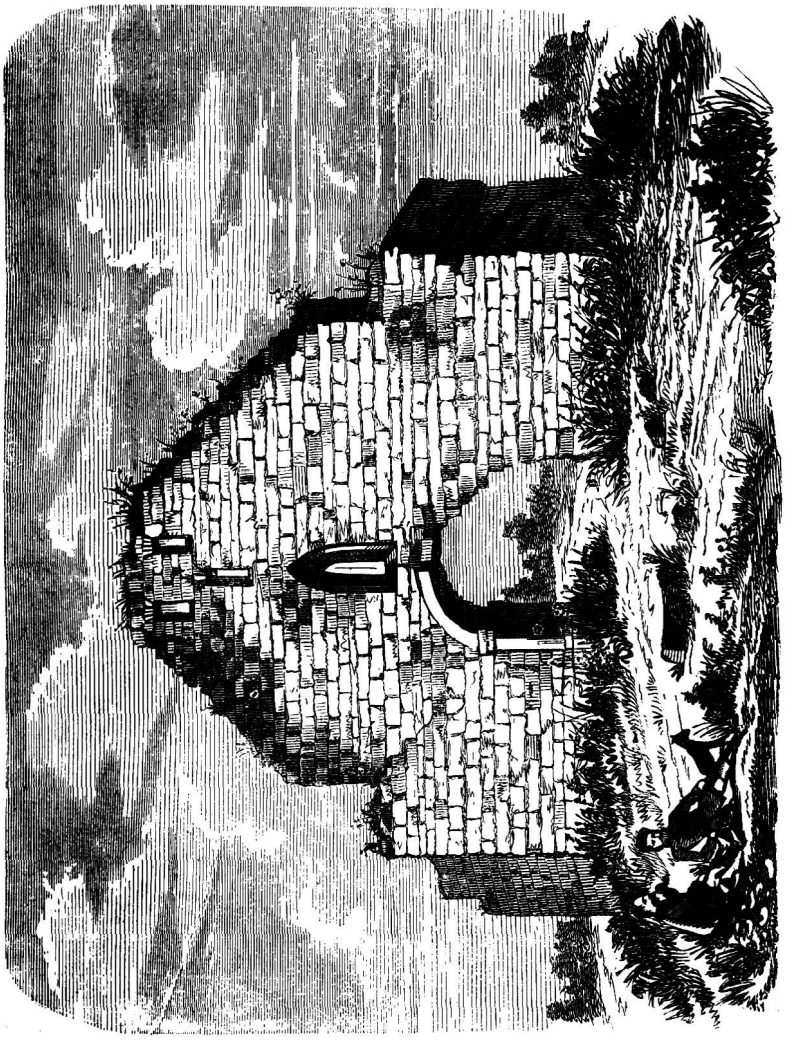
Hasonlót írt a városnak Radovics Gáspár ágens és Grassalkovics Antal is. Ekként Kárász, mint gazdag birtokos 1760-ig megmaradt főjegyzői hivatalában. Ekkor azonban Csongrád vármegye alispánjául választotta meg.

Kárász időközben akként intézkedett, hogy Nógrád vármegyéből hozatott jobbágyokkal községet alapított, mely ma is fennáll.

A kormány általában nagy gondot fordított a Csongrád vármegyei puszták benépesítésére. Érdekében állott ez az országnak, de első sorban a földesuraknak is, mert ez által értékessé tették puszta-birtokaikat. A török által elpusztított s romokban hevert Pusztaszer benépesítésére 1745. táján Mihalovics Tamás keczeli lakos vállalkozott, aki 84 földvári és más községbeli lakos nevében folyamodott a vármegyéhez, járna közben gr. Erdődinél, hogy bizonyos feltételek mellett engedje őket letelepedni Pusztaszeren. „Ez által — ugymond — a föld hajdani virágzó statusára, a Tek. nemes vármegye pedig szándékolt amplicatiójához jutna és az igaz r. kath. hit ezen vármegyének gremiumában is terjedne."

A benépesítés azonban elmaradt; leginkább azért, mivel a mindszent-algyői uradalom, melyhez Pusztaszer is tartozott, a génuai bank kezébe jutott.

Ez időben történt Kis-Telek benépesítése egészen specialis indokból. A szeged-pesti országút a kistelki pusztán menvén keresztül, gyakran megtörtént, hogy itt a postát kirabolták. A kormány úgy segített a bajon, hogy Szeged városára 1774-ben

Pusztaszeri rom.

egyszerűen ráparancsolt, szakítson ki határából 11 ezer hold földet és azt népesítse be. Némi vonakodás után Szeged a vármegye közreműködése mellett Kistelekre 100 családot hozatott a felföldről, leginkább a Mátra vidékéről s azoknak belsőségen kivül elegendő földet bocsátott rendelkezésökre.

A benépesített új községek az első három évben adómentesek voltak, de azontúl nemcsak adóztak, hanem súlyos szolgálmányokkal is terheltettek. Innét van, hogy például a horgosiak 1775-ben már tömegesen szöktek új falujokból és részint a szomszéd Kamarásra, részint Martonosra költöztek át, honnét azonban visszahozattattak. A vármegye mindig kész volt a földesurak érdekeinek előmozdítására és a jobbágyok elnyomására. Innét magyarázható azon gyűlölet, melylyel a nép itt-ott a vármegye és a földesurak ellen viseltetett. Ez utóbbiaknak tisztjei és hajdúi gyakran kegyetlen módon gyakorolták hatalmukat. A parasztság egészen ki volt szolgáltatva önkényüknek, mely ellen még panaszkodni sem lehetett. Minden terhet a jobbágy vállaira raktak; az fizette az összes házi és katonai adókat; az fizette a tizedet és kilenczedet, az csinálta az utat, az adta az előfogatot, az volt kénytelen tartani a katonát és teljesíteni minden képzelhető robotot és közmunkát.

Természetes, hogy ezen súlyos helyzet sok panaszra és bosszúra adott okot, kivált ott, ahol a földesúr minden hatalmát a tisztjeire ruházta. Csongrádban a földesurak elég jó indulattal viseltettek a nép sorsa iránt. Gr. Károlyi Sándor 1722-ben és 1727-ben az egész vásárhelyi uradalmat, mely 18 pusztából állott, bérbe adta Vásárhely városának, oly föltétel mellett, hogy ez mindennemű használat fejében évenkint 2500, majd 3500 frtot tartozott fizetni. Ezen felül sem robottal, sem egyéb szolgálmányokkal nem tartozott. A gróf egyedül a vásári jövedelem szedésének jogát tartotta meg magának. A szerződést csekély eltéréssel gyakran megerősítette azon biztosítással, hogy a vásárhelyieket taksásoknak tekinti s eddigi jogaikban megtartja. Fia, Ferencz, már mellőzte atyjának biztosításait, amiért sok kellemetlensége is volt.

Hasonlóan tűrhető állapotok voltak Csongrádon, Szegváron és Szentesen. Ellenben az úgynevezett mindszent-algyői uradalomban, kivált gr. Erdődy Györgynek halála után nagy zavarok uralkodtak. A nép sohse tudta, hogy kinek engedelmeskedjék: a fölsdesúr, a genuai urak és a bérlők roppant terheket róvtak a vidék lakosságára. Végre is a kormány volt kénytelen beavatkozni.

Mária Terézia 1766-ban kezdte rendezni az úrbéri viszonyokat. Bekérte a vármegyétől azokat az adatokat, melyek az úr és paraszt közötti viszonyt feltüntették. A következő évben kiadta híres parancsát s leküldötte a kellő utasításokat 32 darab

füzetben a végből, hogy minden város és falu kapjon egyet és hogy annak tartalma a köznép tudomására is hozassék. Meghagyta, hogy amely földesúr e rendelet ellenére illetlen és jogtalan munkára szorítaná jobbágyait, az az 1766. évi febr. 20-án kiadott rendelete szerint bűnhődjék.

A nép felvilágosítását czélzó utasítás így hangzik:

Következendő illetlenségek cassáltatnak és közönségessen tilalmaztatnak:

Először: a Penna és Sarló pénznek bészedése eltiltatik, az Jobbágyok pedig az Kilentzedőknek, és Dézmásoknak tartást nem adnak.

Másodszor: Az Földes Uraság ki mustrált marháknak ki vágatására a Jobbágyokat ne kénszeritse, és akár minémű hus sem darabonként, sem font számra a szegénységre ne ontattassék a képen: hogy ennek árát meg adgya, hanem vágattassék ki a hus, és a Jobbágyok által szabadon minden terhek nélkül vétetődgyék.

Harmadszor: A meg romlott bornak vagy égett bornak ki korcsmáltatására, avagy vajnak, sajtnak, és más e féléknek eladására az Jobbágyok semmi móddal ne kénszerittessenek, sem pedig az üres hordókat Roboton kivül vinni, avagy viszsza hordani nem tartoznak, hogy ha pedig az Földes Ur 1550 Esztendőbeli 36-dik Tzikkelynek értelme szerént az korcsmáltatást valamellyik Jobbágyra bizni kívánná, az ollyan Jobbágy addig, a miglen a bort árullya, a szokott kész szolgálattúl szabad légyen s azon föllül, az korcsmálásnak Bére fejében minden akótúl négy pénz az uraság által fizetessék. Mely illyetén korcsmáltatásra rendelt Jobbágy az meg romlott borokról, mivel többnyire vagy ollyanok, vagy az romlásra hajlandók, az ollyas korcsmákra az Uraság Tisztviselői által szokott adatni, felelni és kárt szenvedni nem tartozik.

Negyedszer: Mindennémű állapotoknak Praeemptiója, azaz egyebek előtt való vételeknek elsősége 1723. esztendőbéli 75-dik Tzikkelynek magyarázattya szerént, az Uraságnak maga szükségére fönt marad, ezen elől vétel alkalmatosságával mind azonáltal vidékiek, kik vásárlásnak okáért az Határban jönni akarnának, el ne tiltassanak, sem pediglen a Jobbágyok az eladandó Jószágnak más hova léendő vételétűl ne gátoltassanak, sem pedig akár minémü eladó jószágok azért ne tartoztattassék akár cselekedettel, akár parancsolattal, hanem amint a Paraszt, a vidéki vevővel megalkudik, avagy az Urasággal alkudni akarna,

ha azon alku szerént az Uraság a jószág árát mindjárast le teszi, a képen élhet az említett Praeemptióval, ugy mind az által, hogy az eladandó jószág igaz mértékkel, és Mázsával vétetődjék, s e képen az eladás a Jobbágynak szabad maradgyon, s kész akarattyán kivül a Földes Urának lëendő eladására akarattyok ellen ne erőltettessenek.

Ötödszer: Mindennémű Uraság hajduinak, és vadászinak, szegénységen tett huzási, vonyási tilalmaztatnak.

Hatodszor: Huszon négy pálcza büntetés alatt tiltatik, hogy az Jobbágyok magok között sem pénzt, sem más egyébb terméseket öszve ne szedgyenek, vagy amint szoktak mondani: mindenféle collecta tiltva vagyon.

Hetedszer: A Portiónak Jobbágyok közt léendő ki osztása, és reájok vetése az Uraséggal is közöltessék, minden esztendőben a Falu birája valamiket a helység részére bé vett, és ki fizetett, kiváltképpen az korcsma jövedelméről az Uraságnak (de a Jobbágyoknak minden terhe nélkül) számot adni, ugy nem külömben az adóssakat az adósság ki fizetésére kénszeríteni tartozik. Ha pedig az Földes Uraság most jelentett szám adásnak vételét el múlatná, ezen Uraság fogyatkozását, a Vármegye Magistratusa helyre hozni fogja.

Nyolczadszor: Az el adott, meg cseréltt, vagy Testamentom szerént elhagyattatott Jobbágy jószágának áraból a tized részt a Földes Uraság ki ne vehesse.

Kilentzedszer: Birság pénzt akár minémű ki gondolható szín alatt nem egyébként, hanem csak az Törvény által, világossan ki tett Történetekben, és csak azokon a Jobbágyokon lehessen meg venni, akik az Ur széken Vármegye Bizonysága, úgy mint Szolga Biró, és Eskütt jelenlétében arra törvényesen itéltetni fognak, fönt maradván ezekben is a Vármegye törvény széke eleiben téendő Appellatio.

Tizedszer: A midőn a Jobbágy, vagy az Uraságnak szolgálattyában, vagy maga Gazdaságbéli Dolgainak folytatásában vagy pedig a malomban maga gabonájának őrlésére való nézve menvén az Uraság vámán által megyen, vámmal ne tartozék, úgy

Tizen-egyedszer: Az Jobbágy semmi móddal ne kénszerítessék az Uraság malmára, hanem szabad légyen néki gabonáját más malmokban is őröltetni.

Tizen-kettődszer: Mindenféle kereskedésnek az Uraság

Jószágiban lévő ki árendálása tilalmaztatik, és a Jobbágyoknak szabad kereskedés engedtessék.

Tizen-harmadszor: Az Uraság szőleje kötözésére maguk szalmáját adni, ugy nem külömben az Uraság szőleire, szántó földeire magok trágyáját hordani a Jobbágyok az után ne tartozzanak.

Tizen-negyedszer: Mindenféle száraz és folyó jószágoknak ki mérése Pozsonyi mértékhez szabattassék.

Tizen-ötödször: A Jobbágy ludjainak az Uraság részére való mellesztése tellyességgel tiltva légyen.

A csongrádi nép, az itt közlött pontokban foglalt előnyöknek legnagyobb részét — a földesurak jóvoltából — már tényleg élvezte. Itt tehát csak a kiosztandó föld mennyiségéről és osztályozásáról lehet szó, melyre nézve szükséges összeírások eszközlésére a vármegye az okt. 29-én Vásárhelyen tartott gyülésből egy bizottságot küldött ki, mely egy hó alatt befejezte működését. Ennek alapján a következő határozatot hozták:

Tekintve, hogy a Tisza folyó a vármegyét két részre osztja, a tiszáninneni homokos talaj kevésbé termékeny, mint a tiszántúli fekete talaj; de viszont mivel a tiszáninneni talajnak a kereskedelmi viszonyai kedvezőbbek, mint amannak: tehát a föld hasznosságára nézve nem tesz különbséget. A marha-állományra nézve kimondja, hogy az mindenütt első rendű. Vásárhely, Szentes, Csongrád, Mindszent és Szegvár földje, mind első osztályba sorozandó; míg Tápé és Algyőé a gyakori vízáradások és kiöntések miatt két osztályra osztandó.

Az első osztályú sessióba 28 hold, holdja 1100 □-öllel; a második osztályú sessióba pedig 32 hold, holdja pedig 1200 □-öllel számítandó. Minden sessió szántóföld után 8 hold kaszáló is adassék.

Úgy látszik azonban a helytartótanács nem elégedett meg e határozattal; mert 1771-ben Andrásssy István helyt. tanácsos elnöklete alatt, egy urbariális bizottságot küldött ki a helyszinére, melynek javaslata szerint Csongrád vármegye földjei, minőségük szerint, *három* osztályba soroztattak. Az első osztályba jutott Vásárhely, Szentes és Szegvár; a második osztályba Csongrád és Mindszent; a harmadik osztályba Algyő és Tápé. Ezen osztályozás alapján egy sessiós telepítvény áll egy hold beltelekből, azonkivül az első osztályban 34 hold szántó-

földből; a másodikban 36, a harmadikban 48 hold szántóból, s azon felül minden osztályú sessióhoz 22 hold rét is tartozott.

Ennek alapján megköttettek mindenütt az úrbéri szerződések. A vármegye ugyan megjegyezte, hogy Csongrádban nem lehet oly úrbéri szervezetet behozni, mint más vármegyékben; de azért mégis felterjesztette az egyes községekkel megkötött szerződéseket.

Annak bizonyságául, hogy a szerződésekben előszámlált teher a népre nézve nem elviselhetetlen, és hogy azt a nép minden kényszer nélkül önként elvállalta, mellékelte a csongrádiaknak következő nyilatkozatát:

Alábbirottak, minekutána Koronás Királyné Aszonyunk eö Fölsége kegyelmes parancsolatit urbarium véghet, Méltóssagos Feö Ispány urunk eö Nagysága, és Tekintetes Nemes Vármegye által kezünkhöz vettük vólna, azokat azonnal minden Homagialis devotióval térd,. és feö hajtással acceptáltuk; Mivel azonban az Mghos Uraságunk az Urbarialis punktumokra némely projectumit vagyis N° 5 punctumból álló szabad választást minékünk kegyessen nyújtott azokra edgyes akarattal ekképpen kivántunk feleni, amint következik, Ad 1um et reliqua in concreto:

Ha az nagy Méltóssághú Groff Kegyelmes Urunk ő Excellentiának kegyes akarattya lészen abban, hogy mind kilenczedet az Terenumbul, mint nyolczadat, vagy hetedet az Pusztáktúl, mind pedig urbarialis Robota napokat, vajat, tojást, borjút, és a többit, a mellyek 5 punktumokban convincáltattnak, kész pénzül in concreto föll válthattyuk, ahoz accedálunk, által látván mindazon által az Mlghos Uraságunknak fuvarozásokra némely időkben való szükségit, arra is ajánljuk magunkat, hogy egy-egy egész házhelyes Gazda 12 napot kiván maga ereivel szolgálni, és ugy a proportione az többiek $^1/_2$ helyes gazdák zsellérek hat napokat, a többi napokat pedig hasonló képpen általlyában pénzül föl váltyuk. Azomban:

Ha hogy pedig igy sem teczenék az Nghos Uraságnak in concreto az Robota megváltságának alkuja, in particulariis nap számokat megváltyuk, oly reménséggel lévén, hogy valamint eddig, ugy ez után is kegyelmés urunk szárnyai alatt maradássunk lehet, s nem is aggraváltatunk, mivel mindig elő menetelünket és boldogulásunkat, nem pedig romlásunkat kivánta az Mlsgos Uraság, amint ezeket bőven mind akkoráig tapasztaltuk,

mind ezen leendő alkutt kegyelmes urunk, attyai kegyességire támasztván, szárnyai alatt maradandók kivánunk lenni.

Hogy pedig mind ezek egyenlő akaratunkbúl így vannak ell végezve, usualis pecsétünkkel is meg erősíteni kivántuk. Sig. in oppido Csongrád 2a Xbris 1768. T. H. N. Csongrád Várossa Fő Birája s Tanátsa, és egész kössége."

A földes urak mindig azon voltak, hogy e vidék benépesedjék s a kötött szerződésekkel sem új terheket róni, sem a pusztákat elvenni nem akartak s akkor is kötöttek volna szerződést a néppel, ha Ő felsége rendelete nem jelent volna is meg, sőt az alattvalóknak mindig szabadságukban állt bármikor követelni a törvényes urbariumot. Akár örökös szerződések köttetnének, akár a törvényes urbarium hozatnék be, mindkét esetben megakadályoztatnék a szükségesnek bizonyult népesedés. Mert állandó, örökös szerződések esetén az uradalmak kijelentették, hogy ők az őket megillető jogokról nem mondanak le; a törvényes urbarium behozatala esetén pedig a népesség jelen létszáma nem lenne elegendő a munka végzésére, mert neki magának is sok földjét kell mívelnie. Ellenben ideiglenes szerződések behozatala és a földterületnek sessiókra való redukálása által a teherviselés arányosíttatik s nem fog az az eset előfordulni, hogy a hatalmasabbak több előnyben, a szegények pedig több hátrányban részesüljenek. A megye tehát a főispán közremüködését is kéri arra nézve, hogy az adózó nép érdekében a nép és az uradalmak közt kötött ideiglenes szerződések érvényre jussanak, mert ez által nagyobb előnyben részesül úgy a kincstár, mint az adózó nép, mint bármily urbariom által.

Az egyes uradalmakat képviselő ügyészek beterjesztik ezen uradalmak nyilatkozatait a behozandó urbariumra vonatkozólag, mely irásbeli nyilatkozatok közül, — mivel meglehetősen egyezők — álljon itt a *csongrádi uradalom* nyilatkozata.

Miután Ő Felsége — úgymond — Csongrádmegye benépesítésének megkönnyebbítése végett megengedni méltóztatott, hogy e vidéknek megfelelő urbarium behozatala végett a vármegye javaslatot tegyen s erről a vármegyegyülésen már jelentés is tétetett, a csongrádi uradalom részéről ez ügyben a vármegye egyeteme előtt a következö nyilatkozat tétetik:

1. A földes uraság fentartja magának az összes regále s részben privilegiált javadalmakat. Mindazáltal megengedi, hogy az őt megillető bormérést a városok és birtokosságok Szt. Mihály

naptól Sz. György napig a törvényszabta módozatok mellett továbbra is megtarthassák.

2. A községi területektől teljesen elkülönített s a lakosok által külön szerződés mellett birt pusztákra nézve, mivel azok használata a telepítés idején telepítési járulékot nem képezett, a további intézkedéseket az uradalom maga részére jövőben is fentartja. Mindazáltal az uradalmi alattvalók és telepítvényesek biztosíttatnak, hogy nekik azok kibérlése méltányos haszonbér mellett más idegenek előtt, első sorban biztosíttatik. Nem különben

3. A telepítvényesek szabad akaratára bizatik a kilenczednek, illetve nyolczadnak vagy hetednek természetbeni kiszolgáltatása vagy egyenértékű megváltása.

4. Oly községeknek, melyeknek saját területeiken elegendő nádjuk nincs, az uradalom saját pusztáin akár tüzelésre, akár tetőcsinálásra, akár kerítésnek jelöl ki nádat, még pedig úgy, hogy a sessiós gazda tartozik 100 kéve nádat az uradalmi központba vagy majorba elszállítani. Ugyanaz aránylag értendő a fél vagy nyolczad sessiós gazdára is.

5. A kik házzal birnak, tartoznak az uradalomnak évenkint egy forintot két részletben fizetni, még pedig Szt.-György és Szt.-Mihály napján.

6. A telepítvényesek tetszésére bizatik, vajjon a törvényszabta konyhai szükségleteket természetben akarják-e kiszolgáltatni az általuk birt sessiók arányában.

7. Ámbár egy sessiós gazda a törvény értelmében igavonó marhájával 52 napig tartozik dolgoztatni, azonkivül 4—4 gazda egy hosszú szekér fuvart kiszolgáltatni, házas zsellér pedig 18, házatlan 12 napra kézi munkára köteleztetik, az uradalom a népesedés előmozdítása czéljából e tekintetben sem akarja a népet terhelni, s a nép kérésére ideiglenesen beleegyezett a robot megváltásába, még pedig úgy, hogy ezentul négy éven át:

Csongrád városra vonatkozólag az egy sessiós gazda tartozik robot váltság czimén évenkint 12 frtot s ez arányban a fél, negyed és nyolczad sessiós gazda is fizetni. A zsellérek azonban semmit sem válthatnak meg, hanem a házas zsellérek tartoznak csak 10, a ház nélküliek pedig csak 6 napig kézi napszámot szolgálni.

A mi *Szegvárt* illeti, mivel tapasztalat szerint mindkét félre nézve előnyösebb, hogy a lakosok a robotot részint természetben szolgálják ki, részint pénzben váltják meg, azért

egy-egy sessiós gazda 12 napig igavonóival fog szolgálni, a többi napokért pedig váltság czimén 6 frtot fizet s ennyivel tartoznak arány szerint a fél, negyed és nyolczad sessiós gazdák is. A zsellérek azonban itt sem válthatják meg a robotot, hanem a házas zsellérek 10 napi, a házatlanok pedig 6 napi kézi napszámot tartoznak teljesíteni.

A mi végre a *vásárhelyi* lakosokat illeti, ezek közül is egy-egy sessiós gazda robotváltság czimen évenkint 12 frtot s aránylag a fél, negyed és nyolczadsessiós gazda is tartozik fizetni. A zsellérek nem válthatják meg a robotot, hanem a házas zsellérek csak 10, a házatlanok pedig csak 6 kézi napszámot tartoznak teljesíteni.

Amint azonban ezen egyezségek a királyi szándék előmozdítása czéljából történtek s négy évre terjednek, úgy ez idő elteltével, ha akár az uradalom vagy a lakosság jónak látja az ideiglenes egyezségtől elállni és ujat megállapítani, akár pedig az urbariumi szabályzathoz akar ragaszkodni, a szabad választás meghagyassék s mindennemű uj egyezség a megye előtt s annak jóváhagyásával történjék. Mert ha ez ideiglenes egyezségek — habár azok mindkét félre hasznosak — állandóak tartoznának megmaradni, akkor a csongrádi uradalom azokat semmiseknek nyilvánítja s az urbéri szabályozásra vonatkozólag mindazt maga részéről fenntartja, a mi őt a törvény értelmében megilleti. Egyébként az uradalom lakói mint eddig is, úgy jövőre is szabad költözködési joggal birnak. Szentesen 1768 decz. 5-én Sváb Kristóf, gróf Károlyi Antal jószágigazgatója.

Majdnem teljesen azonos nyilatkozatot adott ki a *Szentes város*, *Mindszent és Algyő* uradalma, továbbá Szeged város mint *Tápé* birtokosa s földesura.

A községek lakóinak szabad költözködési joga továbbra is biztosíttatott és az uradalmak s alattvalóik között egyezség felülvizsgálata a vármegyére bizatott.

Azonban a községek lakói egyes izgatók által kedvezőbb feltételek követelésére birattak; csakhamar jöttek hirek Vásárhelyről, Csongrádról és más községekből, hogy a nép nem hajlandó elfogadni a megállapított urbéri szerződéseket. A vármegye alispánja igyekezett az elégületleneket megnyugtatni; kijelentette, hogy a földosztályozás igazságos, hogy a felmaradt földek szintén ki fognak osztatni, és csak azon esetben maradnak az uradalmak birtokában, ha senki sem akarná elfogadni! De kijelentette azt is, hogy akik az urbéri intézkedéseknek ellen-

szegülnek, azok szigorúan fognak bűnhödni. Minthogy pedig a csongrádi községi bíró, Bálint János nemcsak ellenszegült, hanem másokat is ellenállásra izgatott, az alispán őt azonnal börtönbe vettette. Ez hatott; a csongrádi félrevezetett nép megadta magát és irásilag kijelentette, hogy az urbéri egyezményt készséggel elfogadja, csak még egy évig maradhasson az eddigi állapotban.[1])

Nem ily könnyen ment az egyezség Vásárhelyen, a hol az urbéri szerződés ellen valóságos zendülés támadt. Valami Párizpápai János, aki magát kir. bécsi doktornak adta ki, lázította fel a népet; de ennek elfogatása után egyidőre béke lett. Azonban egyes elégületlen jobbágyok 1773-ban ismét mozogni kezdtek; pénzt gyüjtöttek, hogy azzal Bécsbe mehessenek panaszra az urbéri szerződések ellen. A vármegye azonban a főizgatókat, Dajka Jánost, Lazy Jánost és Oláh Mihályt, kinél titkos összejövetelek is voltak, elfogatta és szintén börtönbe vetette; a helytartó tanácsnak pedig javasolta, hogy a mennyiben az eddigi egyéni szerződés (contractus individualis) mellett a földmíves nép nem panaszkodott, s a felsőbb helyről kivánt állandó szerződés behozatala csak zavart idézne elő, maradjon továbbra is

---

[1]) A kérvény, melyet Csongrád ez ügyben 1772-ben a vármegyéhez intézett, így hangzott:

„Tekintetes N. Vármegye!

Ezen folyó Holnapnak huszonhatodik napján Ttes Ord. Vicze = Ispány Uram Szegedrül hozzánk által rándulván az Urbarialis Földnek, (melly a népnek a Város mellett ki méretett, láttássára) dilucidatiójára, akkoron Bennünket keményen megintett abban, hogy mi ezen Esztendőben tavali mód szerént az Földes Urunktul meghagyattunk eő Excelljától eő Fölsége Kegyelmes Aszonyunk Regulatiója szerént, vagy egyeznünk vagy pedig a szolgálatot kelletett volna tennünk, de mi szüntelen azon instáltuk jó kegyelmes urunkat, eő Excellentiáját, és Ttthes Director Urunkat (mivel mi sem tuttuk magunkat mihez tartani) hogy még ezen folyó esztendőben is (annál inkább is hogy az Urbariomnak Publicatiója előtt annak utána is az Angarialis Praestatiónkat az M. Uraságnak tavalyi mód szerént meg tettük.) Kegyelmes urunk eő Excellja meg hagyni bennünket kegyessen méltóztasson olly formán, hogy mi szolgálatainkat, vagy azoknak adózásait jövő Uj esztendőitül fogvást kezdhessük, mellyben, hogy a Ttthes N. Vármegye is egy-egy akarattal mivel nem csak mi csongrádiak, hanem Vásárhelyiek, Szegváriak a szerént volnának,) bennünket kegyesen meghagyni méltosztasson, mély alazatossággval instáljuk és kegyes Válaszát nagy alázatossággval ohajtván Mindenekben engedelmességünknek ajánlásával élünk, és halunk. Alázatos Szolgái Csongrád Városi Tanács és Szegénység."

a régi állapot. A földes uraság ellen emelt panaszok megvizsgáltattak s ennek alapján 1779-ben azt válaszolta a vármegye, hogy a nemesek, plebánusok és kántortanítók által birt földeken kivül a többi sessiók ki vannak osztva a lakosság között. De a vásárhelyi ember mégis csak azt a boldog állapotot kivánta vissza, melyben Károlyi Sándor idejében volt; mikor szabadon használta az egész határt csekély haszonbér mellett. Az új viszonyokba nem tudott beletörődni; folytatta a küzdelmet egész a század végeig.

X.

Gazdasági állapotok. — A kormány intézkedései a füzfák és más hasznos fák ültetése-, a selyembogár és házi állatok tenyésztése ügyében. — Szántás-vetés: termények; munkás viszonyok. — Ipar és a czéhek; visszaélések és az 1761-ki rendelet. — Kereskedelem a görögök és zsidók kezében. Élelmi czikkek árai. — Pénzértékek és mértékek. — Közlekedési utak; posta és a delizsáncz.

A gazdasági fejlődés leginkább a földmívelés, ipar és kereskedelem formájában tünik fel. A munka és foglalkozás különböző nemei a társadalomnak, a gazdaságnak és az értelmiségnek fokait jelölik meg. Ahol csak halászok és vadászok élnek, ott alig lehet kulturáról beszélni. A műveltségnek első fokát a földmívelés képezi; ezt egészíti ki és tökéletesíti az ipar és a kereskedelem.

Midőn Csongrád vármegyéből elköltözött a török és a rácz, mikor helyreállott a béke és nyugalom, akkor kezdett a nép újra falvakat alapítani és földet mívelni. Benépesültek a végtelen puszták emberrel és hasznos állattal; a gulyák és ménesek, a sertés- és juhnyájak elevenné tették a pusztát; a szántóvetőnek ekéje felforgatta a mívelésre legalkalmasabbnak látszó földeket. Nagy fáradsággal, kezdetleges eszközökkel szép eredményt tudott a gazda felmutatni. A földesúr eleinte megbecsülte jobbágyát, mert az tette értékessé birtokát. A Tisza és mellékfolyóinak kiöntései egész nagy vidékeket tettek hasznavehetlen vadonokká, melyek csak lassan, a lakosság szaporodásával vétettek mívelés alá.

A vármegye földesurai és a helytartótanács a gazdasági ismeretek terjesztése által akartak segíteni a bajon. Egymást érték a rendeletek, melyek a hasznos növények termelését, állatok nemesítését és a gazdasági ipar életbeléptetését ajánlták a gazdáknak.

A gyakori árvizek által kietlenné és haszontalanná vált

földeket *fűzfák* ültetésével kivánta hasznossá tenni. 1755-ben külön rendeletben adta elő a fűzfaültetés előnyeit, melyek abban állanak, hogy a fűzfa a vizes talajban könnyen ver gyökeret, hogy szélességben és magasságban gyorsan nő, hogy minden negyedik és ötödik évben legalyazható, és tüzelésre használható, mi által a bükfa megtakarítható, hogy kész jövedelmet hoz stb. A czél könnyebb elérhetése szempontjából már a következő esztendőben Temesvárról dugványokat ajánl.

De úgy látszik a Csongrád vármegyei lakosság nem lelkesedett nagyon a fűzfaültetés iránt. Mert a vármegye többszöri sürgetés daczára sem tehet jelentést a jó eredményről. Hogy mégis tegyen valamit, 1759-ben elrendelte, hogy minden község minden adókirovás után három darab fűzfát tartozik elültetni, különben 12 frt birság terhe mellett. Aki pedig az elültetett fát kitépi vagy kérgétől megfosztja, arra nézve kimondatik, hogy első ízben 32 botütést kapjon, másodizben többet és még azonfelül minden egyes fa megrontásáért egy frtnyi pénzbirságot fizessen.[1])

Más hasznos fák ültetése is elrendeltetett és a vármegye 1764-ben elhatározta, hogy a temesi bánság kormányzóságától szerzi meg az elültetni való erdei fákat. Az erdők gondozását azonban szintén csak akkor karolta fel erélyesebben, mikor a helytartótanács büntetést szabott azokra, akik a portájukra eső famennyiséget ki nem ültették.

Dicséretére szolgál a felsőbbségnek, hogy a faültetést össze akarta kötni a selyembogár tenyésztésével. Ez által a selyemkészítés mesterségét kivánta megkedveltetni és előmozdítani. 1768-ban a vármegye az eperfatenyésztést ajánlotta oly módon, hogy a földesurak adják a szükséges földet, az eperfacsemetéket pedig közköltségen szerezzék be az egyes községek. Ezen időben ültették ki eperfával az udvarokat és az utczákat, hogy a selyembogár élelme biztosítva legyen. 1770-ben Csongrádon 173 fehér és 12 fekete, Vásárhelyen 84 fehér és 725 fekete, Szentesen 25 fehér és 209 fekete, Mindszenten 29 fehér, Algyőn 12 fehér és 102 fekete, Tápén 6 fehér és 35 fekete eperfát ültettek el.

Ugyanezen évben a vármegye költségén ment nehány fiatal ember Eszékre, hogy a selyembogarakkal való bánásmódot és a selyemgombolyítást elsajátítván, itt sikeresen működhessenek. Ezeknek élelmezésére egyenkint 30 frtot fizetett a vármegye.

---

[1]) Várm. jekv. 1768.

1771-ben az uradalmak epreskertek létesítésére, a községek pedig e kertek gondozására lettek utasítva, miről a szolgabiráknak rendes jelentést kellett tenniök. Ezen időből való a szentesi „epreskert“ megalapítása is. Három év múlva Gálfi Lászlónak, ki a vármegye költségén sajátította el a selyembogár tenyésztését, 100 frt évi fizetést rendelt a helytartótanács.

De bármennyire törekedett is az előljáróság a selyemtermelést előmozdítani, az itt a nép indolentiája miatt nem sikerült. A vármegye sok erőfeszítés után 1779-ben azt jelentette a helytartótanácsnak, hogy az eddigi törekvésnek semmi haszna nincs, tehát legjobb lesz a selyemtenyésztéssel egészen felhagyni.

A csongrádi parasztembert nehezen lehetett ilyen mesterségre szoktatni. Ő megmaradt továbbra is az ő szokott terményeinél, a búza, árpa, kukoricza, zab, rozs és köles termelésénél. Érdekes e tekintetben az a jelentés, melyet a vármegye 1766-ban küldött fel a helytartótanácsnak azon kérdéseire válaszolólag: mennyi és minő gabona termeltetik e vidéken?

Erre a vármegye azt jelenti, hogy tiszta búza nagyon ritka s többnyire aczattal és konkolylyal van vegyítve s olyant a lakosság alig visz eladásra; sőt tehetősebb gazdák is a Maros és Bánát vidékéről szereznek maguknak tiszta búzát vetőmagnak s így piaczra vagy vásárra máshonnan hoznak be tiszta búzát. Azonban árpa, melyet búzával keverve e vidéken kenyérsütésre használnak, nagyobb mennyiségben terem, de mivel zab e vidéken nem igen terem, az árpát felemészti a katonaság s tekintve a folytonos szárazságot, a lakosság minduntalan silány termést vár.[1])

Természetes, hogy olykor-olykor bő termésről is tettek jelentést a főhatóságnak, mely pontosan bekívánta a gazdaságra vonatkozó adatokat. Rendkívüli bő termés volt például 1750-ben. A szentesi ref. lelkész azt írja, hogy „egyszer-egyszer több és jobb dinnye nem volt, mint ebben az esztendőben . . .“ De a szüret is emlékezésre méltó. Hordók nem léte miatt csolnakokba is kénytelenek voltak a szőlős gazdák szűrni a bort. Akóját nemcsak három máriáson lehetett venni, hanem Kecskeméten 8 garason is eleget tölthetett volna, ha kinek hordója lett volna.

---

[1]) Megjegyezzük, hogy az 1747. és 1750-iki nyár oly bő termést hozott, hogy a nyomtatást harmadából és negyedéből végezték. A takarók nem tudtak mit csinálni az Istennek bő áldásával. A tiszta buzának vékáját hat polturáért, az árpáét és kölesét 3 polturáért vesztegették! L. a szentesi ev. ref. Eccl. Hist. 150. és 162. l.

Vásárhelyen feliből is megtöltötték a hordót, mivel a mustnak bősége miatt nem tudták hová tenni. A búza is itt nálunk, t. i. Szentesen, oly bőven termett, hogy a tisztának vékáját tetejivel egy-egy máriáson lehetett venni; sőt a görögök egy-egy petákon is szedték.[1]) Arra nem igen gondoltak, hogy a felesleget szűk esztendőre való számítással félretették volna, mivel csak mély vermekbe szokták vala tenni gabonájokat, ahol többnyire megromlott.

Ha a gazda őszi vetésével bármi oknál fogva hátra maradt, a helytartótanács gondoskodott és rendeletileg utasította a vármegyét, hogy az őszi vetés hiányát tavaszival kell kipótolni. A szolgabiráknak igen nehéz feladatát képezte a munkás néppel való foglalkozás. Mert akkor is voltak munkakerülő socialisták, akik az aratás idején megtagadták a szolgálatot. Csakhogy akkor könnyen bántak el velök. A vármegye meghatározta a részt és a napszámot. Például 1758-ban az aratóknak az őszi és tavaszi búza learatása után a 8-ik részt, egyéb termények után a 7-ik részt állapította meg. A fűkaszálók kaptak naponkint egy máriást; de aztán keményen meg volt parancsolva, hogy a mely gazda ezen megállapodás ellenére cselekszik, büntetésül fizet 6 frtot, a munkás pedig, aki nagyobb részt és napszámot fogad el, 25 botütést kap.

Egy évtizeddel később a vármegye elhatározta, hogy a kaszások napi bére, akár napszámba, akár hét vagy hónap számba fogadtatnak fel, nem lehet nagyobb 17 krnál. Az ellene vétők 25 botütéssel büntettettek.

Megtörtént 1759-ben, hogy a vásárhelyi parasztok az uradalmi földeken sem szántani, sem vetni nem akartak. Ennek okául azt hozták fel, hogy a rájok rótt teher, az úgynevezett robotmunka elviselhetlenné vált. Ez esetben a vármegye nem alkalmazta a fenti büntetéseket, hanem megvizsgáltatta az ügyet és máskép segített a bajon, mert tudta, hogy a királyné a nép oktalan nyomorgatását nem tűri.

A cselédek bére is hivatalosan volt megállapítva, de úgy látszik a kormány ezzel nem volt megelégedve, mert 1775-ben az örökös tartományok rendszabályai szerint kívánta rendeztetni a cselédügyet. Mikor a szegediek kiutasították határukból az oláh munkásokat és ezért panasz ment Bécsbe, a királynő helyben hagyta a szegedi intézkedést és a vármegyei gazdák is érte-

[1]) A helv. h. Eccles. Históriája 162. l.

sítettek, hogy oláhokat szolgálatba ne fogadjanak; a szolgálatban levőket pedig Demeternap után bocsássák el.

Tudnunk kell, hogy az oláhok leginkább csak juhászok és kanászok voltak. A nagy kiterjedésű puszták és a Tisza igen alkalmasok voltak az *állattenyésztésre.*

A haltenyésztés kezdett kimenni a divatból, mert a Tiszának gyakori kiöntései következtében a hal minden külön gondozás nélkül is nagyon elszaporodott. Ellenben a hasznos házi állatok, a juh és sertés, a ló és szarvasmarha, sőt még a méh [1]) tenyésztése is hivatalosan és társadalmilag előmozdíttatott. A községek a takarmány minden nemére nagy gondot fordítottak; mert nemcsak a magok állatjairól kellett gondoskodniok, hanem a katonák lovainak ellátásáról is. Szénát és abrakot gyakran Budára, Váczra és Belgrádra kellett vinniök. Gyakran megtörtént, hogy a nagy szárazság miatt annyi takarmány sem termett, amennyi a lakosság marháinak eltartására lett volna szükséges; úgy hogy telelésre más vidékre kellett a jószágot elhajtani, vagy pediglen potom áron elvesztegetni.

Legbecsesebb jószága volt a csongrádi embernek ekkor is a ló; az a középtermetű kisebb fajta ló, mely kevés gondozás mellett is erős, kitartó munkára alkalmasnak bizonyult. De a kormány katonai czélokból azt óhajtotta, hogy a nép a nagyobb és finomabb fajok tenyésztésével is foglalkozzék. A vármegye a nagyobb fajta mének beszerzésének könnyítése szempontjából elrendelte, hogy a kinek nagyobb fajta lovai lesznek, az tíz évre felmentetik a közmunka alól. Ekkor ajánlotta a helytartótanács a *lóhere* termelését, felsorolván annak sokféle hasznait. Az uradalmakat felhívta, hogy méneseikből a községeknek illendő árért alkalmas méneket adjanak; Pálfi főispán 1776. évi május hóban hét darab mént vásárolt a vármegye községei számára 500 aranyért s azok gondozására egy huszárkapitányt nevezett ki 200 frt évi fizetéssel. Hogy milyen nagy súlyt helyezett a kormány a lótenyésztésre, mutatja a királynénak azon intézkedése, mely szerint azokat, kik a nagyobbfajta lovak tenyésztésében nagyobb tevékenységet fejtettek ki, s kik az 1780-ik évben saját nevelésű s lovasezred számára alkalmas 50 lovat képesek kiállítani, aranyéremmel, sőt a Szt.-István-rend keresztjével is hajlandó volt kitüntetni.

[1]) Mikor 1771-ben Bécsben méhészeti iskolát állítottak, a vármegye felhivatott, küldjön fel ifjakat a méhészet elsajátítására. A méhészeknek még adóelengedést is igértek.

A szarvasmarha-tenyésztésre is gondot fordítottak. Szebb magyar ökröt és czímeresebb teheneket sehol sem lehetett látni mint Csongrád vármegyében, ahol a községek és uradalmak gulyái mértföldekre terjedő mezőn szabadon legelhettek. A bikák beszerzésére épen olyan áldozatokat hoztak, mint a mének beszerzésére és a marhavész ellen erősen védekeztek. A kormánynak az az intézkedése, hogy a tejgazdaság életbeléptettessék, nem vezetett czélra, részint azért, mert a tejterményeinek nem volt rendes piacza, részint pedig azért, mert fedett istállók építése még nem igen volt divatban. A marhát rendesen szabad ég alatt teleltették és nevelték, ami a borjunevelésre nem volt igen alkalmas. A vármegye ezen körülményen kívül még azt is akadálynak jelezte, hogy a szabadon nevelt tehenek igen vadak s nem hagyják magokat megfejni. A tejet rendesen a munkás nép fogyasztotta el. Általában az volt a meggyőződés, hogy a tej értékesítéséből, a borjuk elcsenevészése miatt, nagyobb kár lenne, mint haszon. A szolgabirák kötelessége volt a tehenek és bikák, lovak, sertések és juhok számát nyilvántartani s azokról évente jelentést tenni.

A földmívelés és állattenyésztés előmozdítására czélzott a felsőbb hatóságnak azon felhivása, hogy a külföld mintájára Magyarország Alföldjén is alakíttassanak gazdasági egyesületek. Ő felsége 1767-ben kilátásba helyezte azon kiváló férfiaknak kitüntetését, akik a gazdaság terén akár irodalmilag, akár gyakorlatilag nagyobb tevékenységet fejtettek ki. 1770-ben részletesen 18 szakaszban adja a létrehozandó gazd. egyletek számára szükséges utasításokat. A vármegye tudomásul vette; de a jegyzőkönyvekben nem találjuk nyomát annak, hogy Csongrád vármegye területén ez időben gazd. egyesület jött volna létre.

Az uradalmak igyekeztek haladni a külföld példája után, de a nép kevés hajlamot mutatott arra, hogy öntudatosabb és jövedelmezőbb gazdaságra adja magát. Ha csapások, sáska vagy marhavész érte, közönyösen hajtotta végre a vármegyének azon határozatait, melyek a védekezésre vonatkoztak. Mikor 1748. és 49-ben a sáska irtása [1]) elrendeltetett, a vármegye azt jelentette,

---

[1]) A szentesi egyh. „Historiában" ezeket olvassuk: „A legelső sáskasereg láttatott tőlünk elérkezni die 20 julii délután két órakor. Ismét annál nagyobb sereg die 22. Ismét die 23.; sőt minden nap usque ad diem 28. Melyek mind összeszámláltatván, már XV sereg. Die 25. napbeli fogyatkozás is lévén, a sáskák temérdek seregei délben a városra jövén, a templomunkig ellepte a várost. Az idő is felleges lévén, nem kevéssé lát-

hogy a sáskapetéket a néppel összegyűjtette, elégette, földbe ásatta s lóval eltaposatta; de azért mégis mutatkozik sáska a vetéseken. A községek közül Vásárhely négy mázsa petét, Szentes kettőt, Mindszent, Tápé és Csongrád egy-egy, Szegvár egy fél, Ányás, Csany, Hékéd és Szent-György egyenként egy negyed mázsa petét tartoztak beszolgáltatni. A ragadozó és kártékony madarak: verebek, szarkák, hollók és varjuk irtása a községek kötelességei közé tartozott. Évente bizonyos számú kártékony madarat kellett elpusztítaniok és azoknak fejével beszámolniok.

Marhavész esetén a helytartótanács rendeletei voltak az irányadók, melyek egész részletességgel körülírták a követendő eljárást. Megnevezték a használandó gyógyszereket és sürgették az állatorvosok alkalmazását. 1767-ben értesítették a vármegyét arról, hogy a kik a lógyógyászatot meg akarják tanulni, menjenek Bécsbe, hol Scotti Mingmann és Heller nevű tanárok ilynemű előadásait hallgathatják. Leginkább a kovácsmesterek vállalkoztak erre, mint akik a néppel leginkább érintkeztek és akikre ki volt mondva, hogy ha a lógyógyászatból bizonyítványt tudnak felmutatni, a czéhbeli mesterek közé való felvételnél előnyben részesítendők.

Az eddig elmondottakból világos, hogy a mezőgazdaság és állattenyésztés terén a vármegye és a kormány sok üdvös intézkedést tett. A fejlődés tagadhatatlan. Sokkal kevesebb haladás észlelhető az ipar és kereskedelem terén.

Csongrád vármegye nem tartozott az úgynevezett iparos vármegyék közé, jóllehet a katonai szükségleteknek a házában való gyártását szükségesnek tartotta.[1]) A gyáripar teljes hiányában[2]) csak a legszükségesebb kézmívesek iparkodtak

---

tatott a setétség rendkívül valónak lenni. A nép ezuttal semmit a sáskával nem tehetett; a harangokat félre verte, de az mégis ide a Kurcza partra megszállott. Die 20. Augusti az egész város volt sáskát kergetni. A Nádas halomnál és a pankotai szigeteken csodálkozásra méltó sok ezerekből álló gólyák sokasága által emésztettek a tojó sáskák egynehány hetektől fogva, valamig útjokra nem indultak. L. 152. és 153. lap.

A ref. templomban bőjtöt és penitentiát rendeltek az isten haragjának engesztelésére.

[1]) Lásd követi utasítás 1764—34 [2] pont.

[2]) A helyt. t. 1769-ben felhivta a vármegyét, tegyen jelentést a vármegye területén felállított gyárak építésére és a nyers anyagok feldolgozására nézve s a válasz az volt, hogy Csongrád vármegye területén egyetlen gyár sincs.

Az 1759-iki összeirás némi fogalmat nyujt az állapotokról.

	Gazda	Fiúk és fitestvérök egyénenkint.	Zsellérek	Saját igás ökrök	Idegen ökrök	Eladó ökrök	Tehenek	3 éves borjuk	2 éves borjuk	Igás lovak	Egyéb lovak	3 éves csikók	2 éves csikók	Juhok	Ártányok	Malmok	Szőlőkapások száma szerint	Méhkasok	Borsajtó	Iparág	Kirovás	Fizet adót: egy kirovásra 2 frt 35½ den. számítva		Fizet megyei szükségletekre (domestica)	
																						frt	den	frt	den
Egy kirovást képez:	2	4	4	4	8	6	8	12	16	8	8	12	16	60	30	2 kirovás	30	60	8	4	—	—	—	—	—
Vásárhely	891	199	299	89 2044	2	850	4781	2117	2861	2509	1392	576	987	23416	6424	30	1642½	201	13	67	3514	8275	47	3237	—
Szentes	559	103	199	86 1156	20	649	3051	1184	1295	1296	664	254	466	8257	4060	17	585	182	15	36	1951½	4595	77	1797	—
Csongrád	417	121	157	95 1258	41	205	1965	715	789	637	280	112	150	6830	1803	11	722½	20	9	20	1346	3169	83	1240	—
Mindszent	164	104	61	538	20	225	1122	360	551	291	269	78	139	3781	1427	5	479	117	6	8	727	1712	8	669	—
Szegvár	329 82	18	24	166	—	33	356	116	177	172	77	25	52	1421	485	—	40	1	—	2	241¼	568	14	222	—
Al-Győ	124 59	19	5	182	6	21	195	139	96	5	11	5	9	875	220	1	94½	42	—	1	150	353	25	138	—
Tápé	83 107	44	17	239	25	4	256	181	110	4	7	4	2	140	462	—	142½	20	2	1	211¼	497	36	100	—
Összesen	168 2279	608	762	5583	114	1987	11726	4812	5879	4914	2700	1054	1805	44220	14881	64	3706	583	45	135	8141	19171	90	7403	—
A fentiekhez járulnak még:																									
Csany	9	—	21	14	—	—	54	19	17	29	—	—	5	—	19	—	—	—	—	—	27¼	64	17	25	—
Ányás	4	2	1	8	—	—	23	9	15	13	—	1	2	—	29	—	5	1	—	—	18½ 1/16	43	71	17	—
Heked	8	—	1	4	—	—	45	16	27	17	2	2	4	—	35	—	—	1	—	—	18⅛ 1/60	42	72½	16	—
Szt. György	5	1	5	12	—	—	30	15	14	9	—	—	—	—	6	—	—	—	—	—	14 6/30	33	44	12	—

A megyének (1759-ben) van 33 portája. — Fizet adóba 19171 frt 54 kr. — Megyei szükségletekre 7500 frt — den. — 1 porta fizet 580 frt 90 den. — ½ porta fizet 290 frt 45 den. — ¼ porta fizet 145 frt 22½. — ⅛ porta fizet 72 frt 36¼. — 1/16 porta fizet 36 frt 18⅛ den. — 1/32 porta fizet 18 frt 9 1/16 den. — 1/64 porta fizet 9 frt 4½ 1/32 den.

visszaállítani azt az ipart, mely a török alatt majdnem egészen elpusztult.

A czéheknek legnagyobb része ezen időszakban keletkezett. A szegedi szabók már 1714-ben alkották meg czéhjüket, s 1726-ban ujra átdolgozták szabályaikat. Utánok leghamarább szervezkedtek a mészárosok 1719-ben és 1721-ben; majd a pékek 1731-ben, a kötélverők 1743-ban. A borbélyok és sebészmesterek czéhszabályait 1750-ben erősítette meg a királynő. A lakatosok, sarkantyúkészítők és puskamívesek egy czéhet képeztek 1766-ban. A fazekasok 1770-ben, és a gombkötők 1771-ben készítették el szabályaikat.

A vármegye többi városaiban és községeiben szintén korán állottak czéhekbe az ott letelepedett iparosok. Vásárhelyen a szabók 1732-ben, a csizmadiák 1733-ban, a szűcsök 1768-ban, a takácsok 1773-ban, szabók, szűrszabók és paplanosak 1776-ban, asztalosok, lakatosok, kerékgyártók és kovácsok együtt 1777-ben.

Szentesen a csizmadiák siettek a czéhbe való belépéssel 1743-ban, később megujították szabályzatukat 1778-ban. A takácsok 1767-ben és 1782-ben; szabók és szűcsök 1777-ben kaptak szabadalmat czéhek alakítására.

Csongrádon a csizmadiáknak magyar nyelven irott szabályzata 1776-ban kelt; a szabóké, takácsoké és a szűcsöké szintén ekkor lett felterjesztve megerősítés végett.

A többi községekben voltak ugyan egyes mesteremberek, de kevés számuknál fogva czéhekben nem egyesültek.

A czéhjogokat a király adományozta, és a czéhszabályok királyi minősítés nélkül nem voltak érvényesek. Ezekből a czéhszabályokból látjuk, hogy a czéhek voltaképen az ipar és iparüző mesteremberek védelmére alkotott testületek voltak. Ezek a testületek szabályozták az általok létrehozott művek árait; védelmezték az iparosoknak helyi érdekeit és nagy mértékben befolytak a mesteremberek vallás-erkölcsi, sőt családi ügyeire is

Ha valamely idegen iparos letelepedés czéljából lejött az alföldi városokba, az itteni czéhek addig nem vették fel, mig jó és becsületes magaviseletéről bizonyítványt nem mutatott fel azon várostól, a hol eddig dolgozott. Nőtlen legény nem lehetett a czéh tagja; ez csak a czéh valamely nős és családos tagjánál dolgozhatott, ha t. i. erkölcsileg nem esett kifogás alá.

A szigoru szervezet maga nagy tekintélyt és befolyást szerzett a czéheknek, melyek a rendetlenség, iszákosság és erkölcs-

telenség ellen erős rendszabályokat alkottak. Betegeket ápoltak, kórházakat és iskolákat segélyeztek; isteni tiszteleteken, körmenetekben, temetéseken testületileg vettek részt.

A czéh fejét rendesen *czéhmesternek*, a legények társaságelnökét pedig *atyamesternek* hívták. A czéhmestert szabadon választották, aki azonban állását csak a városi előljárók előtt tett esküje után foglalta el. Legfőbb feladatát képezte a czéhbeli tagok anyagi és szellemi érdekeinek ápolása. Ő volt a czéhládának őre és a czéh szabályainak végrehajtója; ő képviselte a testületeket a hatóságokkal és a vásárló közönséggel szemben. A gyüléseken és lakomákon ő elnökölt; a mesterek műhelyeit, néhány előkelőbb mester társaságában bejárta, megvizsgálta, a rosszul dolgozókat megbüntette. A czéh gyalázatára szolgáló nagyobb vétket bejelentette a városi hatóságnak, s az illetőt a czéhből kizárta.

A czéhmesteren és atyamesteren kivül voltak még más előljárók is, ilyenek: a *bejáró* mester, aki hogy munkát szerezzen a legényeknek, bejárta társainak mühelyeit; a *dékán*, aki az inasok dolgát igazgatta; a *művizsgáló*, aki a vásárra vitt czikkeket birálta meg; a *szolgáló* mester, aki mint a czéh legifjabb tagja, — mig nálánál ifjabb tag nem lett — különféle szolgálatokat tartozott teljesíteni.

Az iparos osztály nevelése, minden szakiskola nélkül, abból állott, hogy a mester egy 10—12 éves fiut tanuló *inasnak* felfogadott, aki, mint ilyen, 4—5 évig tartozott nála dolgozni. Főkellék volt, hogy az illető tisztességes családból származott legyen, hogy engedelmes és szorgalmas legyen; hogy necsak a mesternek, hanem a mesterné asszonynak, sőt a legényeknek is szót fogadjon.

Az inasi évek eltöltése után az illetőt ünnepélyes módon *felszabadították*, és *legénynek* avatták fel. Ettől fogva nem volt szabad többé inasokkal társalognia, hanem a többi legényekkel, két keresztatya társaságában *társpoharat* kellett innia, s az országot, a várost és a czéhet, sokszor külön, még az atyamestert is külön-külön pohár kiürítése mellett felköszöntenie. Mint legény részt vehetett a legények gyüléseiben és jogaiban; már a mesterrel egy asztalnál ehetett; ha jól viselte magát, a család tagjául fogadták s leggyakrabban a mestere leányát vette feleségül, mikor *vándoréveit* kitöltve hazaérkezett, hogy önálló mesterré legyen.

A legénynek mesterré való kiképeztetéséhez feltételül

szabták a vándorlást, mely rendesen három évig tartott. Előnyt adtak annak, aki külföldre is kiment az iparához tartozó ügyességek megszerzése végett. Vándorlás ideje alatt mehetett, ahová tetszett; de egy mesternél legalább két hétig tartozott dolgozni, s magát az ottani legények társaságába beiratni.

Ha vándoréveit kitöltötte s mesterségének minden csinyjátbinját jól megtanulta, akkor kérhette *mesterré való avatását* és czéhbe való felvételét. E czélból mindenekelőtt az illető czéhmesternél kellett jelentkeznie s bizonyítványait, vándorkönyvét előterjesztenie, s az illető községi vagy városi előljáróságtól letelepedési jogot szereznie; végül pedig *remeket* készítenie. A remek munkát két mester birálta meg, akiknek ezért, majd a czéh összes tagjainak mesterebédet kellett adni. Egy év mulva rendesen házasságra kellett lépnie, a mi főbiztosítékát képezte annak, hogy mesterségét becsületesen fogja folytatni.

Minden czéhnek saját zászlója volt, mely alatt a körmenetek és más ünnepélyek alkalmával testületileg vettek részt a czéh-tagok. Felette fontos körülmény, hogy a *czéhbecsület* magasan becsültetett. Ha valamely czéhtag gyilkosságot vagy parázznaságot követett el, azt kimélet nélkül azonnal kizárták a czéhből „mint egy rothadt ágat.“ Az erkölcsi fegyelem még a mesterszékre is kiterjesztetett. Egymásnak sorsa iránt érdeklődtek; társaik temetésén testületileg családostól jelentek meg. Ezen humánus szokás bizonyos családias jelleget adott a czéheknek, melyeknek jó hatását eltagadni nem lehet.

De bármily kitünő szervezete volt is a czéheknek, mégis sok visszaélést követtek el részint az által, hogy a mesterek felvételét megnehezítették, részint az által, hogy árúczikkeik árát magasra csigázták. Az iparosok arra törekedtek, hogy a versenyt kizárják és hogy a nyereség minél kevesebb iparos között oszoljon el.

Az állapotokat elég világosan mutatja az 1761-ben Csongrádban kihirdetett kir. rendelet, mely ekképen szólt:

Értesülvén Ő felsége arról, hogy német ipartársulatok — akár birnak kir. kiváltsággal akár nem — a mesteravatási taksát oly magasra szabják, hogy a leendő mestertől etetésen és itatáson kivül 38 forinttól egészen 96 forintig mesterek közé való fölvétel czimén követelnek, mely visszaélés onnan származik, hogy némely főkép városi hatóságok saját tekintélyöknél fogva czéhszabályzatokat s egyéb czéhbeli kiváltságokat 80, néha 100 frtért is adományoznak, mit sok helyen némely földes urak is

tesznek; továbbá városbeli iparosok máshonnan jövő iparosokat társulatukba fölvesznek s nekik nagy összegért szintén kiváltságokat adnak, ezek folytán Ő Felsége a következő rendeletet bocsátotta ki: A megye területén levő összes czéhek, ha királyi kiváltsággal nem birnak, haladéktalanul beszüntetendők s azoknak bármely czimű szabadalmaik és szabályzataik a helyt. tanácshoz terjesztendők, s a mennyiben egyedül Ő felségének áll jogában az iparosok társulatait országos törvénynyel szabályozni, ezentul sem megyebeli hatóság, annál kevésbbé valamely földes uraság nem alakíthat iparczéhet, sem azt kir. engedély nélkül nem szabályozhatja. Azonban oly idegenből jött mesterek, kik valamely törvényes czéh tagjai, saját személyükre vonatkozólag jogaik élvezetében továbbra is meghagyatnak. Minthogy azonban a törvényes czéhek kebelében is visszaélések tapasztaltatnak, u. m. a tulságos mesteravatási pénz, költséges etetés és itatás, az inaskodás, vándorlás és néha a remekelés költséges elengedése, a társulati szabályok nem ismeréséből eredő kihágások birságolása, keresztelő pénz, látópénz stb., habár ezek elavult kiváltságokon alapszanak, Ő felsége addig is, míg a czéhek a kornak megfelelőleg szabályoztatnak, ideiglenesen a következő intézkedések megtételét rendeli:

Ámbár régi, főkép nemkatholikusok által magánuton szerzett kiváltságos okmányokban az isteni tiszteletről ritkán vagy csak felületesen történik említés, a vallási érzület ápolására az isteni tisztelet látogatása a szokásos birság terhe alatt bármely vallásbeliektől követeltetik.

A mester-fölvételi illeték, ha az bárhol a 30 rhenusi forintot meghaladná, 30 forintra leszállítandó, ha pedig az a kiváltsági okmányban kisebb, akkor úgy marad; mindazáltal egy mester fia, vagy aki mesternek özvegyét vagy leányát nőül veszi, vagy idegenből jött mester kéri a felvételt, az az illeték felét tartozik csak fizetni. A remekmunka, mint a megtanult mesterség bizonyítéka, mindenkitől, akár mester fia, akár mester özvegyét vagy leányát veszi nőül, minden kiváltás kizárásával követeltetik, ugy azonban, hogy az nem annyira költséges, mint inkább hasznos és eladható legyen. A mesterebéd a hely minőségéhez és a mesterek számához viszonyítva 6, 8, legfeljebb tiz forintban állapítható meg, vagy pedig az uj mester ezt az összeget készpénzben a czéhládába fizeti. Egyébként minden más etetés és itatás, valamint az uj mestert költségbe verő bármilyen kiadások megtiltatnak. Az iparosok ügyeibe vágó kihágások

megitélése a társulatoknak megengedtetik ugyan, de a kihágás minőségéhez és nagyságához kiszabandó bírság 1, 2, 3, legfeljebb 4 frtra rughat, más tekintetben a rendes hatóság joga tartatik fenn. Végül a tanonczévek és vándorlási idő leszállítása, valamint a remekmunka elengedése vagy pénzzel való megváltása egyenesen tiltatik s a mesterek számának bárhol való megszorítása s uj mesterek kizárása szintén tilalmaztatik. Minthogy pedig az uj mesterek éppen előzetes költségeik kárpótlásául iparczikkeiket drágára szokták szabni, utasíttatik a megyei hatóság, hogy az iparczikkek értékét a szükséghez képest szabja meg s úgy az árukat, valamint az előforduló kihágásokat a helyt. tanács tudomására hozza.

Még később is kellett a vármegyének intézkednie az iparosok visszaélései ellen. 1766-ban azt határozta, hogy az olyan mesterlegény, ki remekét elkészítette, nem tartozik még egy évig a mesternél szolgálni; hogy a mesteri taksa nem lehet nagyobb 15 frtnál, de kisebb igen; hogy a remek készítésénél szokásos ebédeket és uzsonnákat be kell szüntetni.

A vándorló legényekre elhatároztatott, hogy aki valamely városba érkezvén 3 nap alatt nem áll munkába, az onnét kiutasíttassék.

Az iparosok visszaélései kényszerítették a vármegyét arra, hogy a nagy közönséget védelmezze hatóságilag megállapított árszabások által.

Az 1724-ben] és 1765. augusztus 7-én Csongrádon tartott vármegyei gyüléseken a legnagyobb részletességgel határozták meg az egyes mesterségek készítményeinek árait. Ez utóbbi évben 1. A pékek és sütőmesterek, 2. a mészárosok, 3. a tímárok, 4. a csizmadiák, 5. a német vargák, 6. a telekes bocskorfűzők vagy árulók, 7. a német szijgyártók, 8. a magyar szijgyártók, 9. a nyereggyártók, 10. a szűcsök, 11. a német szabók, 12. a magyar szabók,*) 13. a bognárok vagy kerékgyártók, 14. a kovácsok, 15. a magyar fekete süveggyártók, 16. a lakatosok, 17. a puskaművesek, 18. a sarkantyú- és zablakészítők, 19. a magyar gombkötők, 20. a kötélgyártók, 21. a takácsok, 22. az asztalosok, 23. a bábsütők, 24. az üvegesek, 25. a pintérek, 26. a magyar és horvát vargák, 27. a magyar fazekasok, 28. a szappanosok és gyertyamártók, 29. a molnárok, 30. a szűrszabók,

*) Ez a megkülönböztetés egész a legujabb korig fenmaradt.

31. a késcsinálók, 32. a keztyüsök, 33. a bádogosok és végre, 34. a gombkötők készítményeit limitálták.[1])

Mellőzve az egyes iparczikkek árainak jegyzékét, mely egész füzetet képez, itt csak azt jegyezzük meg, hogy az illető iparosok éppen nem voltak megelégedve és igen gyakran folyamodtak az árak felemeléséért. Sőt némelyek annyira elkeseredtek, hogy dolgozni sem voltak többé hajlandók; mások pedig inkább gazdálkodással kezdtek foglalkozni. De a vármegye szigoruan bánt velök; a dolgozni nem akarók ellen kényszereszközöket használt, és a limitáczió ellen vétőket megbirságolta vagy egyébként is büntette.[2])

A szegedi mészárosok még 1759-ben, tehát az általános limitatió előtt folyamodtak a vármegyéhez, hogy a marhahús ára felemeltessék. Kérelmük teljesíttetett annyiban, hogy a hús ára $^1/_2$ denárral emeltetett, vagyis egy font marhahús $4^1/_2$ demárban állapíttatott meg. Az élelmi czikkekre vonatkozólag később is történtek felszólalások és a vármegye 1769-ben azt határozta, hogy ezeknek árát évnegyedenkint fogja meghatározni.

Hogy a vásárra menők panaszainak elejét vegye, 1766-ban a szomszéd vármegyékkel egyformán határozta el az iparczikkek limitatióját. De azért sok volt a panasz és a szolgabirák gyakran voltak kénytelenek a limitált árak ellen vétő iparosokat megbüntetni.

Az építőmesterek, ácsok és kőmívesek napidiját nyáron 27, télen 24 krban állapították meg; és mikor ez ellen 1766-ban felfolyamodtak, a helytartótanács azt felelte, hogy többet nem lehet adni, és ha ezzel az illetők nincsenek megelégedve, ha mesterek, akkor keményen bűnhödjenek, ha pedig legények, ne adjanak nekik bizonyítványt, mely nélkül másutt munkába nem léphetnek. Ha az sem használna és a legények megtagadnák a munkát, azon esetben a fiatalabbak soroztassanak be katonáknak, az idősebbek pedig vettessenek börtönbe.

Természetes, hogy ily körülmények között az ipari és vállalkozási szellem ki nem fejlődhetett. Mint az önálló gondolkodás és haladás jelét fel kell említenünk azt, hogy Csongrád vármegyében Szilágyi János vásárhelyi lakos egy oly szerkezetű malmot tervezett, mely e téren haladást jelzett. Ennek híre

[1]) Lásd az illető megyei jegyzőkönyvi melléklet a megy. levéltárban.

[2]) Érdekes e tekintetben az orsz. követeknek adott azon utasítás, mely szerint az iparosokat bűntetés terhe mellett tiltották el a gazdálkodástól, mert — úgymond — mihelyest gazdálkodni kezdenek, mesterségüket elhanyagolják. Utas. 38. p.

Bécsbe is elhatott és a királynő 1771-ben leírt a vármegyéhez, hogy az illetőt kész megjutalmazni, ha találmánya czélszerünek fog bebizonyulni. Az eredményről azonban nem maradt fenn jelentés.

A kereskedelem Csongrádban igen kis körre szorult. Magyar ember még ma is kevés fogékonyságot tanusít a kereskedelem iránt, annál kevésbé foglalkozott vele a mult században. Igen természetes tehát, hogy a kereskedelem a németek, ráczok, görögök és zsidók kezében maradt.

A német és rácz kereskedők a XVIII-ik század elején, a görögök és zsidók csak később kezdtek itt szerepelni. Sem a nép, sem a hatóság nem rokonszenvezett velök. A Törökországból ideszakadt *görög* kereskedők kénytelenek voltak esküt tenni arra, hogy véglegesen itt akarnak élni és halni és hogy a magyar királyhoz hívek maradnak.[1]) Azok, akik nem mondtak le végképpen a török alattvalóságról, leginkább apró czikkek elárusításával foglalkoztak. A marha, só, bor, gabona és egyéb jelentékenyebb árúk eladásától 1746-ban és 1751-ben eltiltotta őket

---

[1]) Az esküforma (1746-ban) ez volt:

„Én N. N. esküszöm az Atya, Fiú és Szt.-lélek istenre, boldogságos szűz Máriára és Istennek minden szentjeire, hogy én — jóllehet Törökbirodalom alatt lévő tartományokból ezen nemes vármegye gremiumában szakadtam, és magamat helyeztettem; mindazonáltal igaz keresztény lelkemre, hit szerént tudtára adom és magamat kötelezem, hogy énnekem se adózásom, se hitvestársam, se pediglen valami olyas akármi néven nevezendő jószágom nincsen, amelytűl legkisebb kötelességem fentírt Török birodalomhoz lehetne; azért is ezen nemes Magyarországban és hozzá tartozandó tartományokban élni és halni teljes szándékom és föltett czélom lévén, igérem legelsőben is, mostani Felséges koronás királyomnak és az ő törvényes successorinak, — azután pedig Nemes Magyar hazának minden hívségemet, — ugy, hogy se gondolattal, se cselekedettel, tanácsadással avagy más emberi elmével kigondolható fortélylyal soha, úgy mostani, mint jövendőbeli Felséges Királyomnak és Nemes hazámnak ártani, avagy ottlevő rokonságommal, békességnek és háborúnak idején Felséges királyomnak romlására legkisebb szövetséget kötni (nem fogok) sem hívségnek szine alatt más török jobbágyokat a megtiltott avagy elrendeltetett kereskedésnek okáért magamnál tartani és török jobbágyok jószágával tilalom ellen kereskedni, — pénzt, fegyvert és más törvény szerint tiltott jószágokat az országból kivinni, mesterségesen kiadni épen nem kivánom, hanem inkább az olyanokat, és Nemes hazánk romlására szándékozókat, mihelyest észreveszem, a Tekintetes Nemes vármegyének és arra rendelt érdemes tisztjeinek megjelentetni és beadni tartozom. Egyszóval: mindeneket, amit egy igaz hív hazafiat illethet, elkövetem. Isten engem úgy segéljen.“

a helytartótanács. Csakis törökországi pipákat, dohányt és csecsebecséket árulhattak szabadon és pedig vásárokon csak kicsiben, vásárokon kívül nagyban is. Ellenben azon rácz és görög kereskedőknek, akik a török honpolgárságról lemondván, nejeikkel és gyermekeikkel véglegesen megtelepedtek, egyéb árúczikkekkel való kereskedés is megengedtetett.

Ugy látszik azonban, hogy Csongrád vármegye nem tett különbséget az ideköltözött görögök között, hanem olyanokat is elfogadott, akik nem szüntek meg török alattvalók lenni. Azért 1752-ben oda lett utasítva, hogy az ilyeneket tiltsa el a kereskedéstől. A főispán gr. Haller István 1752. ápr. 10-én kelt levelében azonban azt írta, hogy „az említett görögök kereskedésének eddig szokott folyamatját megengedni és fentebb jelentett parancsolatok mellőzését inkább javallaná.“ Ezt pártolta a vármegye-gyűlésen Szaplonczai Éliás uradalmi inspector is, felhozván azt, hogy a szegény nép a ritkán tartott vásárokon nem képes mindent beszerezni; a görög kereskedők pedig oly czikkeket árulnak, melyek gyakran szükségesek. Ilyenek: pipa, tűzkő, dohány, kasza, kapa, pipere-tárgyak és közönséges házi eszközök. Különben az ő tudomása szerint, más vármegyék sem akadályozták a görögöket czikkeik elárusításában.

Minthogy a helytartótanács ragaszkodott a fentebbi rendeletének végrehajtásához, 1754-ben bekivánta azon görög kereskedőknek és segédeiknek névjegyzékét, akik a török kormány hatósága alá tartoznak. A tett jelentésből kitünik, hogy Szentesen 5, Szegváron 3, Vásárhelyen 8, Mindszenten egy ilyen gör. kereskedő volt. Ezek közül Gyuricza N., Haris János, Hadsi Konstantin és Kállay György szentesi görög kereskedők 1774-ben letették a hűségi esküt.[1]) Utódaik részben még most is ott élnek. Érdekes tudni, hogy a görög kereskedőkre 1764-ben 100 körmöczi aranyból álló taksát szabott a vármegye és az 1764-ki országgyűlésre menő követeinek utasításul adta, hogy „mivel úgy a hazai törvények, mint kir. rendeletek ellenére, görög,

[1]) Ezeknek esküje, eltérőleg az előbbenitől, így hangzott: „Én . . . esküszöm az élő Istenre, atya, fiú, Szt.-lélekre, Boldogságos szűz Máriára és Istennek minden szentyeire, hogy én mostanában a boldogan uralkodó Fölséges császárné és királyné asszonyunknak Mária Teréziának és Eőfelsége Maradékinak igaz hív jobbágya lészek, ellenségeinek pedig ellensége és barátainak barátja maradok. A török hatalomnak teljességgel ellene mondok; egyszóval mindennemű ellenségit tehetségemhez képest irtok s azokkal semmi szövetséget nem tartok. Isten engem úgy segéljen, a Boldogságos szűz, és Istennek minden szentjei.

örmény és rácz kereskedők, mint török alattvalók, a hazai lakosok nagy kárával nemcsak tiltott árúczikkekkel, hanem marhákkal is kereskednek és földeket bérelnek, — az ellen törvényt sürgessenek, nehogy a belföldi lakosok az idegenek csalásai folytán tönkre menjenek.

A zsidóknak 1760-ban engedte meg a vármegye, hogy itt iparral és kereskedelemmel foglalkozhassanak: sőt azt is kimondta, hogy ezektől semmiféle törvénytelen illetéket szedni nem szabad. Ugy látszik, ezek leginkább nyersbőr kereskedéssel foglalkoztak; mert már korábban, 1750-ben a vármegye azt határozta, hogy mivel a zsidók a marhakereskedésnél sok visszaélést követnek el, ezek a vármegye területén a marhabőrök eladásától és vásárlásától eltiltandók. Egy helytartótanácsi leirat pedig arról panaszkodik, hogy az országban sok nyersbőr találtatik, melyet ráczok és zsidók olcsón vásárolva, kivisznek az országból.

Voltak czikkek, melyeket csak külön engedély mellett lehetett elárusítani. Ilyen volt a puskapor. Ennek elárusítása Csongrádon Martony Pálra, Szentesen Hadsi Konstantinra, Vásárhelyen pedig Pámer Pálra volt bízva azon kikötéssel, hogy abból parasztnak és nemnemes embernek 25 bot büntetés és az engedély elvesztése mellett eladni nem szabad.

Némely tárgyakat csak nyilvános vásáron [1]) volt szabad

---

[1]) Mi VI-ik Károly Isten kegyelméből, választott római császár, Németországnak, Spanyolországnak, Magyar, Cseh, Dalmát, Horvát, Szláv országnak Felséges Királya stb. stb. . . . Adjuk tudtára mindeneknek, a kiket illet, hogy Mi tekintetbe véve a Mi hű emberünknek, Nagyságos Harzneky János György királyi udvari Kamarásunknak, élelmezési fő helytartónknak, Csongrádmegyébe helyezett Szentes Város földesurának elibénk terjesztett alázatos folyamodását, melyel nem csak felül nevezett Szentes Városnak, hanem a környékbeli szomszéd helyeknek is kényelmét és hasznát iparkodik előmozdítani, — különös Cs. és Királyi kegyelemből nevezett város lakosainak, birtokosainak javára kegyelmesen határozzuk és megengedjük, hogy tudniilik 3-szori szabad vásárokon, vagyis évenkint 3 szabad orsz. piarczon, és pedig az elsőn Ápr. 24-én, másodikon Julius 22-én, harmadikon végre Szept. 21-én, minden egyéb megjelölt időhatárokat mellőzve azon vásárokhoz megkivántató s elégséges napokon; szarvasmarha Himnemü és egyéb állatok piarczául két napon keresztül azoknak eljövetelét előre meghirdetett határidők kijelölésével, — mindazon szabadalmak, előjogok alatt, melyekkel más szabados vásárok avagy baromfi- s egyéb állatpiaczok ugy szabad királyi, mint más szabadalmakkal biró városok, helyek birnak — az előb nevezett Szentes városában állandóan gyakoroltatni jogosultak legyenek. —

venni és csak bizonyos embereknek. 1742-ben megtiltatott a kereskedőknek, hogy rendes vásáron kívül ökröket vásároljanak és külföldre vigyenek. A mészárosoknak elkobzás terhe mellett volt eltiltva a marhák közvetítése. Később általában tilos volt marhát külföldre eladni, mi ellen Csongrád vármegye 1744-ben felírt a helytartótanácshoz. A szarvasmarhának, a gyakori marhavész és nagy vám miatt rendesen nagy ára volt. 1749-ben Szegeden a tehén 42 frton, Vásárhelyen 45 frton, Szentesen már csak 16 frton és Mindszenten 10 frton kelt el. A két legnagyobb város mészárosai épen a marha drágasága miatt panaszkodott, hogy veszteséggel dolgoznak és kérték a húsvágás díjának felemelését. A helytartótanács pedig látván a nagy különbséget, mely az alföldi és felföldi árak között van, — mindig a hús árának leszállítását követelte.

Általában legnagyobb szerepet játszottak a népéletben az élelmi czikkek árai. Az iránt, hogy a porczellánt és a sárgaréz czikkeket hol és mi áron lehet venni, kevesen érdeklődtek. Sőt a vármegye ez utóbbiakra vonatkozólag azt írta a helytartótanácsnak, hogy ilyenek elárusításával itt senki sem foglalkozik. De azt, hogy mibe kerül a kenyér, a hús, meg a bor, minden embernek kellett tudnia, mert ezek nélkülözhetlen czikkek. Ezért a helyt. tanács is havonkénti kimutatást követelt a vármegyétől, mit ez nem szívesen tett, sőt 1754-ben felírt, engedné meg a helyt. tanács, hogy csak *időszakonkint* küldhesse a kimutatást, mivel — ugymond — a vármegye területén Szegeden kívül

---

Továbbá határozzuk és megengedjük e jelentésök erejével, — távol minden más egyébb vásároknak és évenként tartatni szokott piarczoknak elfogultságától, előítéletétől. Ugyszintén minden egyes kereskedőket, kalmárokat és piarczi árusokat, bárminemű utazókat s ezek szolgáit és megbizottjait és bizonyossá tesszük arra nézve, hogy az előlírott vásárokra és évenkénti piarczokra úgy bármi vásárokra általunk előlírott módon nevezett Szentes városába — vásározni bocsássátok, engedjétek, mindenféle kereskedelmi czikkekkel és javakkal, állatokkal és barmokkal, szabadon biztonsággal, távol minden félelem és veszedelemtől személyek és dolgoknak, és a ti kereskedelmi czikkeiteknek, jőjjetek, siessetek és ajánljátok hozzá s dolgaitok végezve, ismét sajátjaitokhoz, baj nélkül visszatérjetek, a ti személyetek, vagyonaitok sérelme nélkül, védnökségünk és külön biztosításunk alatt maradni. És akarjuk, hogy ezeken a piarczokon és más nyilvános közhelyeken mindenütt nyilvánossá és közhirré tegyétek. Ezt pedig megerősítjük a mi titkos pecsétünkkel, melyel mint Magyarország királya élünk s közhirré tenni akarunk s mint általunk kedvelt és megfontoltat megtartani és megtartatni parancsoljuk.

nincs rendes piacz — s a lakosok, ha valamire szükségük van, egyes házakban szerzik be élelmi szereiket. A tisztviselők közül kevesen laknak a vármegye területén, mert nem kapnak megfelelő lakást. A magán úton megvett élelmi szerek ára tehát meg sem tudható.

Mindazáltal a helytartótanács sürgetésére még ezen évben felment egy hónapos kimutatás, melyből megtudjuk, hogy például egy köböl búzát 2 frton, egy font barna kenyeret $1^1/_2$ kron, egy font fehér kenyeret és marhahúst 2—2 kron, borjuhúst 3 kron, sertéshúst szintén 3 kron, míg a bárányhúsnak fontját $1^1/_2$ kron lehetett kapni. Egy itcze borsó és lencse 2—2 kron, bab 3 kr. Száz fej káposzta 2 frt. A sót itczével mérték 4 krjával, az olvasztott vajat pedig 17 kron. Három krajczárért 12 tojást adtak; egy pint tejért szinte három krt. Boreczetért 14 krt. Egy itcze bor ára 6 kr.; sör 2 kr; törkölypálinka 17 kr.; életpálinka 12 kr. — Ezen kívül jelenti a vármegye, hogy egy öl kemény tüzifáért 3 frt 15 krt, puhafáért 2 frt 15 krt és egy kocsi szénáért 4 frtot lehet kapni.

Hivatalos limitatio szerint egy kakas-pulyka ára 24 kr., nősténypulykáé 18 kr., kövér, hízott lúd 17 kr., sovány lúd 12 kr., egy pár tyúk 9 kr., egy pár csirke 6 kr.; kövér rucza 7 kr., sovány rucza 6 kr.; — tojásból Szt.-György naptól Mindszentnapig három krért *16 drb*. Mindszentnaptól Szt.-Györgyig pedig 10 drb. Tehénvajból egy igazi öreg itcze 17 kr., juhvaj 12 kr.; tejfel itczéje télen 6 kr., nyáron 4 kr.; boreczet 6 kr. Egy szopós borjú 2 frt, bárány 30 kr.; tésztának való szép liszt itczéje 1 kr., jó házi kenyér 6 kr., köleskása itczéje $1^1/_2$ kr., ser akója 1 frt 18 kr., egy itcze pálinka 12 kr., egy jó malacz, nyársra való 17 kr., kisebb 12 kr.

Mintegy tíz évvel később megállapított árak már nagyobbak. Egy kanpulyka 24 kr. helyett 30 kr., nősténypulyka 18 helyett 24 kr.; egy pár tyúk 9 helyett 12 kr.; egy itcze tehénvaj 17 h. 24 kr., juhvaj 12 h. 21 kr. stb. Ujabb czikkek: galambfi egy pár 4 kr., lenolaj itczéje 17 kr., savanyított káposzta itczéje 3 kr., egy font sajt szintén 3 kr.

Egy évtizeddel később, vagyis 1775-ben ismét felemelték némely élelmi czikkek árát. A kanpulykának ára már 40 kr.: a nőstényé 26 kr. Egy pár tyúk 15 kr.; egy pár galamb 6 kr.; egy itcze tehénvaj és juhvaj ára maradt a régi, a boreczet két krral olcsóbb lett.

Szegeden minden drágább volt. Az 1756-ik évi kimutatás

szerint egy font marhahús $4^1/_2$ denár, másutt 2 kron lehetett venni. 1761-ben a marha- és borjuhús fontja Szegeden 1 poltura és egy kr.; bárányhús 2 kr., sertéshús 5 denár. A vármegye más helyein marha- és borjuhús 2 kr., bárányhús 1 poltura, sertéshús 5 denár.

Az érték meghatározásánál ismernünk kell a pénz értékét és a mértékek nagyságát.

A török világban az akcse és piaszter mellett divatban volt a tallér, a rénusi és magyar forint, továbbá a dénár, mely utóbbiból 100 ment egy forintba. Ez a pénz most is megmaradt, de amint a fentiebbekből látjuk, itt szerepel még a krajczár és a poltura. Pénzérték dolgában nagy zavar volt az egész országban, de különösen az alföldi magyarságnál, mely faluhelyen leginkább cserekereskedést folytatott, mivel nem ismerte kellőleg a pénzt és annak valódi értékét. Félreértések kikerülése végett 1746. május 26-án kiadatott egy rendelet, mely Csongrádban jun. 10-én hirdettetett ki. A következő évben jun. 16-ikán a mindszenti gyűlésen új rendelet olvastatott fel, mely a pénz értékét szabályozza.[1]) 1767-ben új 2 és 1 frtosokat verettek, szűz Mária képével és Magyarország czímerével.

Minthogy hazánk kereskedelmi tekintetben Ausztriától függött, a kormány behozta hazánkba az örökös tartományok *váltópénzét* (Scheidemünze = Schidmintz). Ez voltaképen apró rézpénz volt, melyből egész, fél és negyed krajczárok, garasok és dénárok verettek. Ez utóbbiakból 5 darab bírt egy garas értékkel. A köznép idegenkedett az osztrák pénz elfogadásától, amiért a helytartótanács 1762-ben ráparancsolt a vármegyére, hogy a rézpénz mindenütt elfogadandó.[2]) A csongrádi magyar ember háromféle forintot ismert, úgy mint: *kurta* forintot, *vonás* és *magyar* forintot. A helytartótanács 1775-ben a zavarok elkerülése végett ezeket az elnevezéseket betiltotta, egyuttal megállapítván, hogy egy forintban 100 denár, egy garasban pedig 5 denár van. A poltura fél garasnak felelt meg.

---

[1]) E szerint a régi franczia imperiális „Luis blanc“ = két frt, fele 1 frt, $^1/_4$ = 30 kr. Csász. arany = 4 frt és $7^1/_2$ kr. Cs. kir. arany = 4 frt 12 kr. Többire nézve érvényben maradt az 1746. máj. 26-iki rendelet. 1758-ban a morva „Gröschel“ és az erdélyi dénár értékét szabályozták.

[2]) Az 1764-iki országgyűlési követeknek többek között az is utasításul volt adva, kérjék, hogy a rézpénz már nagyobb mennyiségben ne veressék és a két frtos tallérok az 1555. évi VIII. t.-cz. ellenére Törökországba ne szállíttassanak. L. megyei levélt. 24-ik utasítási pont.

A hosszmérték egysége az öl és a rőf; a súlymérték a mázsa és font, az ürmérték is ugyanaz maradt, ami a török világban volt használatban. 1749-ben elrendelte a helytartótanács, hogy csakis a pozsonyi súly- és ürmértéket lehet használni. De minthogy a török kereskedők által látogatott vidéken a török *occát* is használták, Csongrád vármegye kérdést intézett: vajjon megengedhető-e, hogy a vásárokon megjelenő török kereskedők saját árúczikkeiket saját török mértékeikkel árulhassák? A válasz tagadó volt, mivel a sokféle mérték csak zavart és kárt idéz elő a nép között. 1756-ban ismét csak a pozsonyi mértékek használata sürgettetett.

Később 1773-ban már különbséget tesznek a török kereskedők és úgynevezett „kupeczek" között. Amazoknak, — hivatkozással az 1725-ben kiadott rendeletre — megengedték a kereskedést, emezeket pedig a marhakereskedéstől eltiltották. Mert nem kell felednünk, hogy Csongrádnak legfőbb kiviteli czikkét, a szarvasmarhák, lovak, juhok és sertések, ezenkívül a különböző mezei termények képezték.

A marhák kivitele a háborús időben rendesen be volt tiltva; de mikor szabad volt a vásár, akkor egy pár elsőrendű, tíz mázsányi ökörnek 68 tallér, másodrendűnek párja pedig 49 tallér volt az ára.

A helytartótanács 1767-ben megengedte a vármegyének, hogy búzáját és lisztjét Ausztriába és a tengermellékre szabadon eladhatja; és ugyanez évben értesítette arról, hogy a külföldre kivitt gyapjú mázsája után 3 frtnyi vámot, az örökös tartományokba azonban csak 15 kr. fizetendő. 1773-ban a termények szabad kivitelét biztosította a helytartótanács. A búza ára rendesen 2 frt volt köblönkint; árpa és zab köble csak 50 kr. Köles 1 frt; lencse, borsó és lenmag olyan drága volt, mint a búza; kukoricza olyan, mint a köles.

De daczára a szabad-kivitelnek, a kereskedés csak lassan lendült fel, mivel a vármegyének nem voltak jó országutai. A legfőbb közlekedés a Tiszán történt, mely már akkor egész Szolnokig hajózható volt. Az egyesült Kőrös és Maros is nagy szolgálatokat tettek, amíg az ott felállított vízimalmok nem akadályozták a közlekedést. Csongrád vármegye 1755-ben panaszt emelt az ellen, hogy a Tisza, Kőrös és egyéb folyókon a sok malom és gát miatt, főképen csekély vízálláskor a vármegye területére sem tüzi-, sem épületfát szállítani nem lehet; minek következtében a lakosság náddal s különféle hulladékkal

kénytelen tüzelni. Felhozza, hogy mivel a beszállásolt katonaságnak rendes fát kell kiszolgáltatni, fa hiányában még az épületekről is leszedik a használható fát, hogy tüzelhessenek vele Mivel pedig a fa szállítását leginkább a malmokkal biró aradi, békési és bihari nemes emberek akadályozzák, ezek ellen segítséget és támogatást keres a kormánynál. E részben Csongrád jó példával járt elől, mikor 1756-ban a hajók és csolnakok közlekedését gátló csongrádi és mindszenti vízimalmokat eltávolíttatta, az országgyűlésre menő követeit pedig hasonló intézkedés sürgetésére utasította.[1])

A közlekedést nagy mértékben gátolta a Tiszán levő révek vámjának magas tarifája, mely ellen a vármegye gyakran felszólalt, de többnyire eredménytelenül, mert a földesurak parancsoltak benne. Némi fogalmat nyerünk az állapotok kezdetlegességéről, ha olvassuk, hogy rendes postamester ez időben csak Szegeden volt; más községek csak küldönczök, úgynevezett czigánypostával közlekedtek. Az úgynevezett gyors postakocsi (currus diligentiae = delizsáncz), mely egyrészt Pest felé, másrészt a Bánát felé közlekedett, havonkint csak egyszer indult Szegedről. Később 1769-től fogva már havonkint *kétszer* indulhatott. Ez volt az akkori gyorsvonat, melyen azonban napokig, sőt sáros időben hetekig lehetett csak a főhelyekre eljutni.

Mai világban mosolyogva kell szánakoznunk azon állapotok felett, melyek miatt Csongrád vármegye 1764-ben törvényhozási intézkedést kór arra nézve, hogy a felvidéki és alföldi kocsik tengely- és kerékbeli *egyenlőtlensége* szüntettessék be és egységes mérték állapíttassék meg, mert így az utazás sok kellemetlenséggel jár.[2])

Ugyancsak törvényhozási intézkedést kér arra nézve is, hogy a víz lefolyása csatornák és árkok ásása által előmozdíttassék és a kereskedés ezzel is segíttessék.

De hiába; ez irányban csak a következő században tétetnek figyelemre méltó intézkedések.

---

[1]) Lásd az 1764-ki követi utasítás 40. pontját. Megyei levélt.

[2]) V. ö. az 1764-iki követi utasítások. 39. 40. és 41-ik pontjait.

NEGYEDIK IDŐSZAK.

II. József és a franczia háborúk kora.

1780—1825.

I.

II. József intézkedései ellen Csongrád erélyesen küzd. Feliratai a korona elvitele és a német nyelv behozatala ellen. — Csongrád egyesítése Békéssel és Csanáddal. — Pálffy főispán elbocsáttatik. Gr. Teleki Sámuel és gr. Haller József administrátorok. A vármegye felír, kéri az alkotmány visszaállítását, — mely be is következett.

Mária Teréziának fiai és uralkodó utódai csakhamar érezték, hogy önfejükkel gondolkoznak és hogy az ország vármegyéinek sorsával és haladásával komolyan törődnek.

II. Józsefnek radicalis intézkedései eleinte zavarba hozták Csongrád vármegye rendeit. Mikor az erdélyi kanczelláriát egyesítette, a magyar kanczelláriával, először Arad, Szatmár és Bács vármegyék véleményét kérte ki és csak azután tett felterjesztést, melyben kéri Ő felségét, hogy a két kanczellária egyesítését akkorára halasztani sziveskedjék, amikor a két országnak egyesülése fog bekövetkezni.

Azonban erélyesen lépett fel akkor, mikor József a szent koronát Bécsbe vitette, hivatalos nyelvvé a németet tette és mikor Csongrádot a budai kerületből a temesvári ba helyezvén át, más vármegyékkel egyesítette. Ugyanis 1784. évi május hóban úgy a Felséghez, mint a helytartótanácshoz feliratot intézett a vármegye, melyben a korona visszahozatalát kérelmezi. Visszaemlékezik azon időkre, midőn ősei a magyar koronáért sok vért ontottak és törvényekkel biztosították azt, hogy a hazának ezen kincse folytonosan az országban őriztessék. „Lelkük végső levertségével értesültek“ a rendek, hogy az most rendes őrzési helyéről Pozsonyból Bécsbe vitetett.

Hivatkoznak a Pragmatica Sanctióban megállapított örökösödési rendre és az ennek alapját képező feltételekre; hivatkoznak a népjogra, mely szerint a szerződések minden körülmények között megtartandók, és hivatkoznak Józsefnek azon kir. leiratára, melyben trónralépte alkalmával arról biztosítja a nemzetet, hogy jogaiban, szabadságaiban és szabadalmaiban meg fogja tartani.

II. József.

Az a jog — ugymond — melyet az ország karai és rendei a szent koronának az országban leendő megőrzésében magoknak fentartottak, az ország kiváló jogai közé tartozik. Vajjon ez most a pragmatica sanctio és Felséged biztosíttatása ellenére zavartatik vagy megsértetik-e, Felségednek elhatározása alá bocsátjuk.

A pozsonyi vár az 1464. évi 2-ik, 1608. évi 16-ik, 1622. évi 4-ik, 1638. évi 11-ik, 1659. évi 11-ik, 1715. évi 2. és 38-ik t.-cz. szerint nem növendékpapok nevelésére, hanem a szent korona őrzésére rendeltetett. Amint tehát az ország kiváló jogai közé tartozik, hogy az, a mi a király és az ország karai és rendei közt egyhangú megegyezéssel országgyűlésileg határoztatott el, országgyűlésen kívül ne változtattassék meg; úgy azon alattvalói bizodalommal, melyet Felségednek az ország összes jogaira vonatkozólag nyilvánított biztosításába helyezünk, alázatosan kérjük, hogy a várat, mely ezen szent kincs őrzésére van rendelve, addig is, míg a korona őrzési helyéről az országgyűlés másként nem intézkedik, másra felhasználni ne méltóztassék. Végül Felséged trónja elé borulva alázatosan kérjük, hogy az egész világ előtt ismeretes igazságossága, kegyessége, jámborsága és jósága folytán, melylyel másokat felülmulni méltóztatik, minket, kik a szent koronának az országból rendelt elszállíttatása által le vagyunk verve és még további bajoktól is végtelenül félünk, annak előbbi helyére való visszahelyeztetése által megvigasztalni s az így lesújtott s levert kedélyeinket kegyesen felbátorítani méltóztassék.

Egyébként pedig a tek. helyt. tanácsot alázatosan kérjük, hogy kérésünket s indokainkat hathatós támogatásában részesíteni s egyuttal Ő felségénél közbenjárni kegyeskedjék, hogy a Pragmatica sanctio követelményei szerint szerencsés beiktatása és a napról-napra felhalmozódó sérelmek orvoslása végett az országgyűlést kegyesen egybehívni méltóztassék.“ [1])

Hasonló erélyes hangon szólalt fel Csongrád vármegye a német nyelv behozatala ellen is, melyre nézve gr. Pálffy főispán már eleve jelentette a vármegyének, hogy itt „semmi eredményre nem számíthat.“[2]) Az ellenzéki bátrabb szellem fokozatosan növekszik; a vármegyei gyűlések népesebbek és zajosabbak kezdenek lenni.

Érdemesnek tartjuk az e tárgyban tett felterjesztés szövegét egész terjedelmében közölni a mint következik:

Felséges Urunk! Nem találunk szavakat, melyekkel Felségednek az eddigi hivatalos latin nyelv helyébe rendelt német nyelv behozatala miatti fájdalmunkat kifejezhetnők. Nem találunk szavakat különösen a feletti fájdalmunknak, hogy Felséged e rendeletben előre kijelenteni méltóztatott, hogy az ellen netán

[1]) L. várm. jkv.

[2]) L. a főispán levelét a jkv. mellett.

intézendő felterjesztések által sem lesz hajlandó elhatározását megváltoztatni.

Felséged dicső uralkodásának kezdetétől fogva nem egy, hanem több tanúbizonyságot méltóztatott tenni arról, hogy a Felséged kormányzására bízott népeket erénynyel és saját példaadásával óhajtja kormányozni; mivel pedig sem erény igazságosság nélkül, sem igazságosság erény nélkül nem létezhet, abban bizunk, hogy Felséged elhatározásával szemben hazánk törvényeiből s a népjogból indokainkat felhozzuk, bocsánatot reméllünk azon szólási szabadságért, melyet Felséged a helyt. tanács útján kibocsátott, 1784. é. mart. 18-án 5541. sz. a. kelt rendelet alapján minden oly egyeseknek megengedni méltóztatott, akik az állam javát keresik.

A szent írás arról tanúskodik, hogy a babyloni nyelvzavar előtt csak egy nyelv létezett; ugyanazon szentírás szerint a teremtő a babyloni nyelvzavar után minden egyes nemzetnek külön nyelvet adott; miből következik, hogy a magyar nemzet is nyelvét isteni rendelet folytán kapta.

Igaz ugyan, hogy a magyar nemzet nyelvét hivatalos ügyeiben nem mindig használta, de azt sem lehet tagadni, hogy e nyelv hivatalos minőségben is érvényben volt s mai napig is használtatik. A kik országos összejöveteleknél jelen voltak (generales Regni concursus), tapasztalhatták, hogy a magyar nemzet nyelvéhez annyira ragaszkodott, hogy azokat, kik latin nyelven szóltak, hallani sem akarta; azonkívül tanúskodik erről az országos karok és rendek közt fenforgó levelezés, mely nemcsak a nemzeti nyelv használatát, hanem annak napról-napra való emelkedését is mutatja. Sőt ha visszamegyünk a régibb időkre, látni fogjuk, hogy a karok és rendek az 1569. é. 33. t.-cz. értelmében a dicső emlékű Miksa császár és királyhoz folyamodtak, hogy a Spanyolországban időző fiainak egyikét Magyarországba hívni méltóztassék a magyar nyelv megtanulása végett s Ő felsége megajánlotta, hogy a legelső időben erre gondja lesz. Ebből is látszik, hogy a magyar nemzet nem hagyott fel nyelvének gondozásával, sőt azt hivatalos ténykedéseiben is tényleg használja, következőleg nem olyan szegény, hogy ne lenne képes vele gondolatait írásban kifejezni.

Azonban valóban nem az összes ténykedéseknél s nem mindenütt használtatott a nemzeti nyelv, hanem a latin nyelv, melyet holt nyelvnek neveznek. De van-e valamely míveltebb nép Európában, a mely abban az időben, mikor a magyar nem-

zet a kereszténységet elfogadván, kormányát rendezni, törvényeket alkotni s azokat írásba foglalni kezdte, saját nemzeti nyelvét összes ténykedéseiben alkalmazta volna? Tekintsünk vissza azon idők állami okirataira, tárgyalásokra, békekötésekre s fontosabb ügyekre, melyek királyok, fejedelmek s más népek közt folyamatban voltak, s látni fogjuk, hogy azok mind latin nyelven voltak megírva, ugy, hogy alig szorul bizonyításra, hogy a latin nyelv Európa összes rendezettebb népeinél előbb volt használatban, sőt általánosan használtattatott.

Ennélfogva magyar őseink ugyanazon akkor virágzó nyelvet felkarolván, hogy annál alkalmasabbak legyenek hivatal viselésére, minden erejökből igyekeztek azt úgy elsajátítani, mintha azzal születtek volna. Azonkívül még más ok is szükségessé tette e nemzetnek a latin nyelv felkarolását és megtanulását. Ugyanis a nép pogányból kereszténynyé levén és minden tudományban szűkölködvén, latin írók művein kívül nem talált másokat, amelyekből akár a vallás tanait tanulhatta, akár a különféle tudományok és művészetek ismereteit meríthette volna. Miután ez a nyelv e nemzetnél így meghonosodott, a szokás azt hozta magával, hogy a közügyek nagyobbrészt latin nyelven tárgyaltattak, a törvények e nyelven szerkesztettek, az összes adományozások és egyéb szabadalmak e nyelven adattak ki, sőt orsz. törvényekkel is, nevezetesen az 1608. évi 9-ik és 1647. é. 122-ik t.-cz. állapíttatott meg, hogy fentiek s kir. levelek a régi idők óta megtartott szokás és szabály szerint a m. kir. udvari kanczellária által e nyelven bocsáttassanak ki. Ebből, világos, hogy a latin nyelv ez országban kezdettől fogva törvényben és szokásban mintegy gyökerezik. A mellett szól a pragmatica sanctio és Felséged részéről az ország karainak és rendeinek az országlás megkezdésekor tett azon biztosítása, hogy az ország összes jogait és régi szabadságait meg fogja hagyni.

Az ország régi szokásainak megtartása volt egyik föltétele annak, hogy a pragmatica sanctio létrejött s Felséged háza által elfogadtatott, melynek alapján azután a trónöröklési rend is megállapíttatott. Ha ez a pragm. sanctio áll, s hozzá járúl Felségednek azon biztosítása, hogy az ország törvényei, szabadságai és szokásai megőrzendők s a latin nyelv az ország közügyeinek elintézésénél e szerint használtatott: hogy mikép lehessen az ország régi szokásainak egy részét megszüntetni s a latin nyelv helyébe a német nyelvet behozni, azt Felségednek bölcs itélete alá bocsátjuk.

Az a hűség, melyet a Felséges uralkodó háznak igértünk s melyet sértetlenül akarunk megőrizni; az a szeretet és hűség, melylyel hazánk iránt vagyunk lekötelezve, megköveteli tőlünk, hogy minden úton és módon oda törekedjünk, hogy a pragm. sanctio, melyen Felséged uralkodó házának öröklési rendje ez országban alapszik, és mely hazánk szabadságának egyedüli támasza, semmiféle sebet ne kapjon. Habár ugyanis a fentemlített pragm. sanctio értelmében Felségednek trónöröklését hódolatteljesen elismerjük, mégis Felséged jóságába és igazságosságába erős bizalmat helyezünk arra nézve, hogy e trónöröklésből semmiféle más jogot nem fog következtetni, mint a mely a közbizalom útján létrejött egyezségeken alapszik.

Ugyanis Grotius tanusága szerint az öröklés nem ad czímet arra, hogy az uralkodás új formája jelöltessék meg, hanem hogy a régi uralkodás folytattassék. Mert a megválasztott családnak adott jog az öröklés által folytattatik; a mennyi jog a megválasztáskor adatott, annyi jog jár örökléskor is.

A magyar nemzet Felséged uralkodó házának soha sem adott jogot törvényeink, jogaink, szabadságaink és szokásaink megváltoztatására, sőt ezen ország trónöröklését azon határozott föltételhez kötötte, hogy az ország lakosainak jogait, törvényeit, szabadságait és szokásait mind az uralkodó megtartsa, mind másokkal megtartassa. Ép úgy tartozik az ország kiváltságai közé, hogy az ország karai és rendei csakis a koronázott király hatalmának vannak alávetve, akár a trónöröklés a Felséges uralkodóház fitagjára száll, vagy nőtagjára terjesztetik ki. Azonkívül kir. oklevelek, melyek az alkotmányba vannak iktatva, nevezetesen az 1715. é. 2-ik, az 1723. évi 1. és 2-ik és az 1741. évi 2-ik t.-cz. azon egyezséget tartalmazzák, hogy valahányszor királyi koronázás rendeztetik, mindannyiszor az ujonnan koronázandó királyok tartoznak az alkotmány elfogadását előre biztosítani s arra az esküt letenni.

Miután tehát az ezen törvényekkel körülírt trónöröklési rend a Felséges uralkodó házra szállott s általa elfogadtatott; miután ezen egyezség közbizalomban gyökerezik s a népjogra támaszkodik, azon biztos reményt tápláljuk, hogy Felséged a vele született igazságosságával és kegyességével nem fogja megengedni, hogy e korban, midőn mindenki minden erővel oda törekszik, hogy a szabadság az emberi nemnek visszaállíttassék, ez egyezmények ellenére ősi jogainkban, törvényeinkben, szabadságainkban és szokásainkban háborgattassunk. Az emberi

nem ugyanis megkívánja, hogy az adott szó megtartassék; mert ha ez megszünik, oda vész Isten legnemesebb teremtménye, az ember. Azért nemzeti jog szerint sem áll senkinek jogában oly egyezmények ellen cselekedni, melyek közbizalmon alapszanak. Nemzetek legyőzőinek szabad ugyan hadi jog szerint a legyőzöttekkel szemben sokat cselekedni, azonban a győzőknek sem szabad a népek összes jogait megsérteni.

Mi nem vagyunk fegyverrel legyőzött nép, hanem olyan nép, mely nem kényszerűségből, hanem önként és jóakaratból fogadta el urává Felséged dicső uralkodói házát; s jogait, törvényeit, szabadságait és szokásait e ház hűségére, pártfogására és oltalmazására bízta; nem azért, hogy azok elveszszenek, hanem hogy bármely ellenséges támadások ellen annál biztosabban megtartassanak és megoltalmaztassanak. Mi az a nép vagyunk, a mely törvényes ura iránti hűségét sértetlenül tartotta meg, tartja meg s meg akarja tartani; melynek nincs egyéb nagyobb óhajtása, mint megragadni az alkalmat, a mikor fejedelme iránti hűségét, ha a szükség úgy kivánná, életének és vagyonának feláldozásával is bebizonyíthassa.

Mi, legkegyelmesebb urunk, semmit sem vétettünk, hogy vérünkkel és vitézségünkkel szerzett, ugyanazon vérrel megőrzött s felséges uralkodók okiratai, kiváltságai és biztosítékai által megerősített szabadságot, szerzett jogokat, alkotott törvényeket s évszázadok által állandósított szokásokat elveszítsünk. Ha tehát semmit sem vétettünk, Felséged igazságossága és kegyessége alig fogja megengedni, hogy attól, a mi jogosan a mienk, jogtalanúl fosztassunk meg. Mert a mit az ember joggal bír, azt csakis jogtalanság által veszítheti el.

Az osztrák monarchia állapotviszonyai nem kívánják, hogy egyezményeinkkel ellentétes bánásmódban részesüljünk, hogy szokásaink, melyek közé a latin nyelv használatát is számítjuk, megváltoztattassanak; ugyanis Magyarország állapotviszonyai nagyban különböznek a monarchiának alávetett egyéb provinciák állapotától. Azért az 1715. évi 3-ik és 1741. évi 8-ik t.-cz. által is biztosítva vagyunk, hogy más provinciák módjára nem szabad minket kormányozni, mely tény következtében a felséges osztrák uralkodó ház szíves lesz beismerni, hogy Magyarországnak saját törvényei és intézményei szerint kell élni és egyébként sincs a monarchiához csatolva.

Egyébként legyen szabad elhallgatnunk, hogy Felségednek rendelete azokat, kik a felséges uralkodó házért és a hazáért

érdemeket szereztek maguknak, egyedül a német nyelvben való járatlanságukért a közhivatalokból ki fogja zárni. Elhallgatjuk, hogy az összes adománylevelek, kiváltságok, jogok átruházásáról szóló tanúságtételek, cserék és egyéb okmányok és a mi fő, a hazai törvények teszik szükségessé, hogy a latin nyelv használata, melynek ismerete nélkül amazok meg sem érthetők, fentartassék. Elhallgatjuk, hogy a latin nyelv használatának eltörlésével út nyittatik arra, hogy az ország határozott intézkedései, nevezetesen Albert 5. t.-cz., Ulászló 1. t.-cz., az 1741. évi 8. t.-cz. ellenére csakis a magyarokat illető hivatalokra idegenek alkalmaztassanak. Ha mindezeket elhallgatjuk is, mindazonáltal a ki Magyarországot ismeri, tudni fogja, hogy Magyarországon német nyelven nagyon keveset beszélnek és e megye területén, mely körülbelől 40,000 lelket számlál, csakis 63 német van s ezek közül is csak 7-en, kik magyar nyelven nem beszélnek, a többiek — a kereskedéssel foglalkozó kevés görög kivételével — mind magyarok. Hogy milyen lesz e lakosok közt a német nyelv használata, miképen fogják Felségednek az 1608. é. 9-ik és 1647. é. 122. t.-cz. ellenére német nyelven kiadott rendeleteit megérteni és elintézni, azt Felséged bölcs itéletére bizzuk.

Az ország törvényei sehol sem mondják, hogy megyei hivatalokra német nyelvhez értő egyének alkalmaztassanak, hanem, hogy a haza fiai és birtokos nemesei alkalmazandók. Hogy mily alapon, mily igazság szerint, mily törvény alapján lehet a német nyelvet nem ismerő nemességet a megyei hivatalra való jelöléstől távol tartani, azt ismét Felséged méltányos és kegyes elhatározása alá bocsátjuk. Nekünk, kik Felséged igazságszeretetében és kegyességében bízunk, azon biztos reményünk van, hogy Felséged azon királyokhoz legméltóbb elv alapján, melyet nyiltan méltóztatott hirdetni, mondván, hogy az isteni gondviseléstől Felségedre bízott sok millió ember nem Felséged kedveért, hanem Felséged azok kedveért született, kegyesen fogja figyelembe venni a magyar nemzet millióinak érdekét.

Felséged lábaihoz borulva, boldogult királyaink hamvaira, elődeink vérére, sebeire és sebhelyeire, melyeket Felségednek még bölcsőben siránkozó személyének megmentéséért s oltalmazásáért kaptunk és szenvedtünk, kérjük Felségedet, méltóztassék a végsőig sújtott e nemzetet, mely semmiféle bűn által nem érdemelte meg, hogy azt a szabadságot, melynél becsesebb semmije sincs, azokat a törvényeket és szokásokat, melyek elválaszthatatlan kapcsolatban az állam belső szervezetét képe-

zik, elveszítse, a latin nyelvnek évszázadokon át tartott használatában a pragmatica sanctio követelménye szerint továbbra is meghagyni, vagy ha Felségednek szivén fekszik, e nemzetnek saját nyelvét felvirágoztatni és így e nemzet dicsőségét és tiszteletét előmozdítani, annak megváltoztatására és helyette a nemzeti nyelvnek behozatalára nézve pedig, melyet — mint hisszük — a latin nyelv kizárása nélkül mindenki teljes készséggel fog elfogadni, a legközelebb tartandó országgyűlésen, mint törvényeink és szokásaink megváltoztatására egyedül szolgáló illetékes helyen és időben tárgyalásokat megindítani méltóztassék. Vegye Felséged figyelmébe és szívére e nép sóhajait, tekintsen e nemzet törvényeire, mely nemzet egykor a nagy és legkegyelmesebb uralkodónő, a boldogult Mária Terézia királynő szemeiből Felséged gyöngéd testére hulló könnyeket saját vérével törölte le, mely nemzet a felséges uralkodó-háznak végpusztulásnak indult monarchiáját vitézségével a biztonság kikötőjébe helyezte. Méltóztassék Felséged e nemzeten, melynek szabadsága, jogai, törvényei és szokásai új meg új veszedelmeknek vannak kitéve, igazságszereteténél és kegyességénél fogva könyörülni s meg nem engedni, hogy a neki drága hazájának vesztét azon fejedelem uralkodása alatt lássa, a ki alatt legnagyobb érdemei folytán hazájának új gyarapodását, szabadságának, törvényeinek és szokásainak fentartását és megőrzését kellene remélni. Ez esetben Felséged nevét az egész utókor hálás és kegyes emlékben fogja tisztelni s az egész földkerekség nyiltan dicsőíteni, hogy Felséged erényesen és példásan uralkodott."

Bármily szívreható hazafias okokkal kívánta Csongrád vármegye rábírni Ő felségét a német nyelvre vonatkozó rendelet visszavonására, az, előre feltett szándékához képest nem tágított. A vármegye azon korbeli jegyzőkönyvei érdekesen tanusítják, hogyan törték a vármegye tisztviselői kényszerűségből a német nyelvet! Hogy nem sokáig törték, bizonyítja az, hogy már az 1787. évi okt. 22-én Szegváron tartott vármegyei közgyűlés jegyzőkönyve magyarúl van írva.

II. József azt hitte, hogy erélyes rendeletekkel országgyűlés mellőzésével hamarább fogja Magyarországot felvirágoztatni. Ehez képest a közigazgatást államosította; az országot tíz kerületre osztotta s minden kerület részére egy-egy kir. biztost rendelt.[1]) Csongrád vármegyét a nagyváradi kerületbe osztotta és a

[1]) L. a Helyt. T. 1785. ápr. 2. 9488. sz. rendeletét.

szomszéd Békés és Csanád vármegyékkel egyesítette, Szegvárt tévén mindháromnak közös székhelyévé. Az ekként egyesített három vármegye élére *gr. Teleki Sámuelt* állította mint főispáni administrátort és helyettes kerületi biztost, gr. Pálffy Lipót főispánt pedig állásától felmentette. Az alispánok választását egyszerűen beszüntette, stb.

Gróf Teleky Sámuel arczképe.

Ez az új rendszer azonban sehogy sem tetszett Csongrád vármegye alkotmányos érzelmű rendeinek. Ezek ugyanis, bármily tisztelettel viseltettek a kinevezett administrátor személye iránt, felírást intéztek Ő felségéhez, melyben az új kormányzati rendszer ellen foglaltak állást. Felírtak a vármegyének más vármegyékkel való egyesítése ellen; felírtak a főispáni hely-

tartóság ellen. Hivatkoztak Szt.-István királynak azon rendelkezésére, mely szerint az országot vármegyékre osztotta fel s azok élére főispánokat rendelt, kiknek hatáskörét törvényekkel szabályozta. Az ilyen főispánokat az 1536: 36. t.-cz. szerint hivatásuk teljesítésétől elmozdítani nem lehet. Hivatkoztak továbbá arra is, hogy a magyar nemzet a törvények alkotását soha sem bízta csupán a királyokra, hanem abban maga is részt vett. Már pedig Ő felsége trónra léptekor megigérte, hogy az ország jogait és törvényeit tiszteletben fogja tartani. Kérik tehát Ő felségét, hogy azt a hatáskört, mely az ország törvényei szerint a főispánokra ruháztatott, s mely csakis azok elmozdításával szünhet meg, visszaállítani sziveskedjék.[1]) A levélben búcsúzó főispánhoz intézett válaszban szintén fájdalmukat fejezték ki a változás miatt. Gr. Teleki hiába akarta a rendeket lebeszélni a fentebbi felirat elküldésétől; ezek állhatatosan megmaradtak szándékuk mellett és kijelentették, hogy ha jövőre is azt tapasztalandják, hogy az ország jogai, törvényei és szabadságai sérelmet szenvednek, mindenkor panaszszal fognak járulni Ő felsége elé.

Hasonlóképen jártak el később is, mikor gr. Teleki helyére gr. Hallerkői Haller József neveztetett ki az egyesült vármegyék főispáni helytartójává. 1787-ben már ennek elnöklete alatt tartották meg Szegváron a közös közgyűlést; és ámbár nehezükre esett a délfelől mutatkozó török háború esetére egymásután kétszer kért ujonczoknak kiállítása (egyszer 280, másszor 336 ember) és a gabonának készpénzért való átengedése, mégis be akarták bizonyítani, hogy érzékkel birnak a haza védelmének nagy érdekei iránt. De midőn az áldozatot „jobbágyi hűségöknek és hazafi szeretetüknek jeléül“ meghozzák, nem mulasztják el kijelenteni azt, hogy „az ilyetén közjóra czélzó dolgok egyedül az ország gyűlésére tartoznának.“

Ezen alkalomból egy felterjesztésben foglalták össze megorvoslandó sérelmeiket; azon reménységben lévén, hogy Ő felsége azokat kegyesen tekintetbe venni méltóztatik. Előre bocsátották azt, hogy a szükséges ujonczokat megajánlották; a terményeknek folyó ár melletti kiszolgáltatását megszavazták, kérik: 1) a nádori méltóságnak betöltését, 2) az új bíráskodás megszüntetését, 3) a szerzetes-rendek visszaállítását, 4) a német nyelvnek kiküszöbölését, 5) a tisztviselőknek szabad választását, 6) a vármegyei gyűléseknek visszaállítását és végül 7) a mennyiben az alattvalók óhajtásaikat gyűléseken szokták előterjeszteni,

[1]) Várm. jkv. Ápr. 1785.

újra kérik Ő felségét, hogy a vármegyei közgyűlések tartását megengedni és az országgyűlést összehívni méltóztassék.[1])

II. Józsefnek csak egy rendelete volt, mely ellen Csongrádvármegye nem protestált, t. i. a vallási türelemre vonatkozó

Haller József gróf.

parancs. A többi ellen határozottan felszólaltak a rendek, sőt 1789-ben a hadi czélokra kért segélyt is határozottan megtagadták, — hivatkozván László király V-ik decretumának 1. art.;

[1]) L. a szegvári gyűl. 1788. jul. 17-ki jkvét.

VI-ik decr. 8-ik articulusára, mely „kemény és gyalázatos“ büntetés alatt tiltja, hogy a státusok az egész országot illető dolgokban országgyűlésen kívül végezhessenek.

Meg levén tehát — ugymond — a statusoknak kezek világos és kemény törvények által kötve, ha mindjárt igyekeznének is Flsges Urunknak ebbéli kegyelmes szándékát teljesíteni, ha mindjárt magok is által látnák, hogy az hadi seregnek tartására azon élet és azon tyrók (ujonczok) száma, mellyet ő Fsge tőllök kivánni méltóztatik, el mulhatatlanul szükséges; kéntelenítetnek még is a magok Ő Felségéhez bé nyujtandó alázatos repraesentatiojokban minden jobbágyi hűsséggel és tisztelettel, de egyszersmind azzal a bátorsággal, mellyet ügyöknek igazságos volta öntött szivekben, Ő Fsgének alázatossan declarálni, hogy kegyelmes szándékának sem egyik, sem másik részét hogy telljesítsék, hatalmokban nintsen. Egyszersmind pedig Eő Fsége előtt ezen alkalmatossággal is ujjólag térdet s fejet hajtó tisztelettel alázatossan esedezni, hogy a mint a már előbbi alkalmatosságokban Ő Fsge eleibe terjesztett panaszszainkat, és nyomorgattatásinkat, mind pedig sérelmünket is, hogy az sónak ára az országnak híre s akarattya nélkül az világos törvények ellen föl emeltetett, és az által mind az adó, s fizető nép, melly már sullyos terhe alatt tsaknem végső inségre jutott, ujjabb terhe alá, mind pedig maga a nemesség is mint egy adózás alá vétetik, már valahára kegyelmessen tekéntetbe vévén ezen Országnak hív státussait, és rendeit közönséges Ország Gyűlésébe öszve gyűjteni, őket meg halgatnyi, s minden sérelmeket, és panaszokat Ő általa fel vétetetni, s el intéztetnyi méltóztasson.

Egyszersmind végeztetett, hogy ezen Ő Felsége eleibe terjesztendő repraesentatio a Fsgs K. H. Tanátsnak is párban meg küldettessék, s azon Fsgs Dicasterium kéretessék, hogy a maga törvényes kötelességéről meg emlékezvén, maga részéről is Ő Fsge előtt Ország Gyűléseknek hová hamarébb leendő tartása eránt esedezzen.

Melly a fellyebb írtt mód szerént el végeztetvén, s végben menvén a generális gyűlésnek vége lött, s a Nemesi Rend el oszlott.[1])

Érdekes, hogy a kir. leirat *német* nyelven, a vármegyei felirat *latin* nyelven van írva. A vármegyei határozatról Szeged városát *németül*, a földesurakat *magyarúl* értesítették.

[1]) Vmgyei jkv.

Ennek a felírásnak volt annyi haszna, hogy József és a helytartótanács *magyar nyelven* válaszoltak. Ő felsége „kedvetlen érzékenységgel“ értette meg Csongrád vármegye rendeinek határozatát, mely szerint a hadsereg részére szükséges gabonát és katonát megtagadja, nem tekintve azt, hogy ez a katona saját hazájokat, vagyonukat, feleségeiket és gyermekeiket volna hivatva megvédelmezni az ellenségtől. Tudtára adja tehát a vármegyének, hogy a mit a statusoktól önkényt várt; azt hathatósabb eszközökkel fogja megszerezni.

Az országgyűlés összehivására vonatkozólag kijelenti, hogy eddig is csak a mostoha körülmények akadályozták meg abban, hogy az országgyűlést összehívhatta volna és hogy magát megkoronáztassa. Igéri, hogy mihelyt a béke helyre áll, azonnal összehívja a rendeket.

Csongrád vármegye rendei azonban annyira elvesztették bizodalmukat, hogy többé semmiféle ígéretnek nem hittek. Ezt egy újabb feliratban meg is indokolták és újra követelték az országgyűlés összehivását. Irtak gr. Zichy Károly országbirónak; gr. Pálffy volt főispánuknak és Skerlecz Ferencznek, hogy feliratukat pártolják és a kormány figyelmébe ajánlják. A felirat, melyet Domokos Lőrincz főjegyző szerkesztett, oly alapos érveket hoz fel, hogy azokat érdemesnek tartjuk bővebb kivonatban közölni.

Kénytelenek vagyunk — ugymond — továbbra is declarálni, *hogy mi Ő Felségének az Élet és katonák eránt kinyilatkoztatott kegyelmes kivánságát ezen az uton és módon valamint eddig, ugy ezután sem telyesíthetyük,* és ha némelyek a gyűlés végezése ellen, a Királyi Comissarius ur s az Ő Felsége által rendelt vármegyebéli Magistratus által egyenkint vetettetvén életök, engedtek is, azt nem azért cselekedték, hogy a Törvény mellől el állani s az ellen tselekedni akartak volna, hanem tsupán azért, hogy a katonai executiót, mellyel fenyegettettek, magukról el hárítsák, s hogy az erőnek s hatalomnak engedni kénteleníttettek.

A mi Ő Felségének azon kegyességét illeti, hogy mihelyest a hadakozás el múlik, és a békesség Birodalmaiban újra helyre áll, azonnal Ország Gyűlésének tartását királyi szavának erejével igéri, azon örömünk is, a mely az által gerjesztethetne bennünk, szomorúságra s fájdalomra változik, ha az el mult időkre vissza tekintvén meg gondolyuk: hogy Felséges Urunk mindjárt uralkodásának kezdetiben az ország rendjeit egy tulajdon

keze írásával meg erősíttetett Parantsolatyában hasonló királyi szavával bizonyosá tett légyen: *hogy őket Törvényeikben s Jussaikban, szabadságaikban s szokásaikban továbbra is meg fogja tartani;* ha meg gondoljuk, hogy a korona el vitele alkalmatosságával Igéretet tett légyen az Országnak, hogy azt azonnal, mihelyest annak tartására alkalmatos Hely rendeltetik, az Országba visza fogja hozni; ha meg gondoljuk, hogy a midőn a katonai conscriptiot parancsolta, bennünket bizonyossá tett légyen, hogy ennek semmi egyéb czélja vagy következése lenni nem fogna, hanem csak egyedül arra fogna szolgálni, hogy Országában a népnek számát megtudhassa; s ha meg gondoljuk, hogy mégis mind ezen igértetek és bizonyossá tételek ellen is, a korona még most is számkivetésben vagyon, a conscriptio által egyenessen abban estünk, a mitül féltünk és a mit Ő Felségének akkor is bé jelentettünk, hogy tudni illik már most a szerént repartiáltatik az országra a katonaság; s ha meg gondolyuk, hogy Ő Felségének azon szent szavának meg erősíttetett igérete ellen is, hogy az Ország Rendjeit minden Törvényeikben, szabadságaikban, jussaikban s szokásaikban meg fogja tartani, még is a földmérés parantsoltatott, az vármegyék gyülései megtiltattak, a törvényes Fő Ispányok hivatalok folytatásátul eltiltattak, s helyekben királyi Comissáriusok rendeltettek, a német nyelv a közönséges dolgoknak folytatásában nyelvünknek s Nemzetünknek meg vettetésével bé hozattatott, és ez által számtalan érdemes hazánkfiai hivataloktól, sőt sokan élelmektűl is meg fosztattak, hogy az Ország nagy érdemű Bárói hivatalyokból rész szerént le tétettek, rész szerént pedig törvényes Hivatalok el törültetett, hogy a papi rend, mely Országunknak Fő rendje s melynek még az Ország Gyűlésében helye, s szava vagyon, minden Dicasteriumokbúl ki rekesztetett, s jószágaitol meg fosztattatott, hogy az uj Tanításnak módjával az Ifjuságot csak ugy akarják nevelni, hogy egy keveset németül, de egyebet semmit se tudjon, hogy igy mindenféle veszedelmes principiumokban neveltetvén jövendőben, azon jármot, mely már előre készíttetett, anyival könyebben lehessen nyakába vetni, egy szóval: mivel efféléket elől számlálni hoszas volna, ha meg gondolyuk, hogy minden Törvényeink, s Szabadságaink fel forgattattak és azok helyében tetszés szerént való rendelések hozattattak bé, ha ezeket valójában meg gondolyuk, s Felséges Urunk elejben terjesztjük, lehetetlen el hitetni magunkal, hogy rosz néven vegye, *ha mi e mostani kegyelmes igé-*

retén meg nem nyugosztathatyuk magunkat, s ezen alkalmatossággal is kénteleníttetünk Ő Felségének esedezni, hogy ezen veszedelmes környül állásokat, melyekben az Országnak minden Karban és Rendben helyheztetett Rendjei tetettek, a miatt, hogy Hazánk világos Törvényei ellen, már 25 Esztendők olta Ország Gyülése nem tartatott, az alatt panaszok panaszokkal, sérelmek sérelmekkel tetéztettek, kegyelmessen tekintetben vévén már hozzánk hajlani kezdő királyi szivét hajtsa tovább is annyira hozzánk, hogy a hadakozásnak megszünésétül s a békességnek helyre állításátúl az Ország Gyűlését fel nem függesztvén, azt minden idő halasztás nélkül hirdetni kegyelmessen méltóztasson a következendő okokra nézve:

1-o. Már 25 esztendeje, hogy Ország Gyűlése halasztatik, holott a Törvény világossan parantsolja, hogy az minden 3 esztendőkben, sőt ha a környül állások kivánják, gyakrabban is tartassék.

2-o. Ezen egész idő alatt legkivált pedig Ő Felségének uralkodása olta, minden féle ujjítások, és változások mia Törvényeink telyességgel le tapodtattak, elanyira, hogy azok helyett a közönséges dolgok folyamatyában tetszés szerént való rendeléseket, törvényeinket pedig s szabadságainkat tsupán tsak a nyomtatott Törvény Könyvekben szemlélhetyük.

3-o. Ő Felsége a maga meg koronáztatását egyedül itten vitetheti végben, mely pedig ha egyéb okok nem volnának is, egyedül tsak azért is el mulhatatlanul szükséges, hogy mi Nemzetünk főbb szabadsága szerént tsak egyedül a mi törvényessen koronáztatott királyainkhoz tartozunk hűséggel lenni. De azomban

4-o. A sok szabad akarat szerént bé hozott ujitások mia oly nagy zűrzavarba hozatott az ország; és a Statusok, nem lehet tagadni, anyira el vesztették Ő Felségéhez való bizodalmokat, hogy ezt is amazt is másképpen hanem ha Törvényes Ország Gyűlésén helyre hozni éppen lehetetlenség, sőt nem ok nélkül lehet tartani, hogy ezen zűr-zavar s bizodalomnak nem léte nőttön növén, váratlan, s véletlen következéseket ne okozzon.

Hogy az Ország Gyűlése tartását az hadi környül állások, nem tsak nem akadályozzák, sőt inkább javallják, arra nézve hivatkoznak Mária Terézia példájára, akit az országgyűlésre össze hivott rendek szabadítottak meg ellenségeitől . . .“

Azt lehet mondani, hogy a Csongrád vármegye által felhozott okok igazságát az egész ország érezte; maga a jólelkű feje-

delem se zárkózhatott el azoknak hatásától. Végre is 1790. évi jan. 28-kán kelt nevezetes leiratában kijelentette, hogy a türelmi parancs kivételével, minden más rendeleteit visszavonja, a koronát visszaszállítja és 1791-ben, mihelyt egészsége megengedi, összehívja az országgyűlést.

A vármegye még erre is erős megjegyzéseket tett egy újabb feliratában; de egészben örömmel vette, hogy a közös főispáni helytartó elbocsátásával a vármegye visszanyeri régi önállóságát. A május elsejére kitűzött vármegyei közgyűlést külön currens által hirdettette ki Domokos Lőrincz főjegyző nemcsak a rendeknek, hanem a *köznépnek* is, amelynek a közügyekre semmi befolyása nem volt. Külön köszönő levél ment Kaunicz miniszterhez, hogy az alkotmány visszaállítását előmozdította.

Külön kérőlevél ment a herczegprímáshoz, melyben arra kérik, hasson oda, hogy a kir. Tábla tagjaiúl *nemesi* vérből származott tősgyökeres s egyedűl a törvény mértékét megütő férfiak tétessenek. Külön körlevelet bocsátottak Bihar, Szatmár, Zemplén, Nógrád, Hont, Heves és Vas vármegyékhez, melyben ezeket határozataik közlésére és a törvényes állapot visszaszerzése czéljából közös működésre hívják fel.

Szóval, Csongrád vármegye ekkor nagy tevékenységet és buzgalmat fejtett ki a politikai élet megváltoztatása érdekében. Végtelen öröme volt, mikor a helytartótanácstól arról értesült, hogy a korona Ő felsége parancsából f. évi febr. 18-án Budára fog szállíttatni, hogy a német nyelv hivatalos használata megszünik s a latin nyelv visszaállíttatik stb. Ugy tekintette ezt, mint az ő küzdelmeinek sikerét, melyből az egész országra csak áldás háramolhatik.

II.

Az alkotmány visszaállítása, az első rendes megyei közgyülés Szegeden 1790. április 20-án. A főispán beszéde, — tisztujítás, — országgyülési követek és az azoknak adott utasítás.

József császár, bekövetkezett halála miatt, nem lehetett tanúja azon nagy örömnek, melyben az ország és a vármegyék utolsó rendelete következtében úsztak. Öcscsének II. Lipótnak jutott az a szerencse, hogy az ország alkotmányát visszaállította és a Csongrád vármegye által oly hévvel kért országgyűlést összehivhatta.

A három egyesült vármegye külön vált egymástól. Mindenik visszakapta saját főispánját és önálló gyüléseit. Gr. Haller József, mint a három vármegye közös főispáni helytartója elbúcsúzik e vármegyétől és visszajön Csongrádnak tíz éven át volt főispánja gr. Pálffy Lipót.

Az első gyűlést nem Szegvárra, ahol az élelmi szerek hiánya miatt a tartózkodás igen nehéz, hanem Szegedre hívta össze 1790. évi április 20-kára. Megjelentek mind a három vármegyének volt tisztviselői és a vármegye összes nemesei és megjelent maga a főispán is, aki azelőtt csak levelek által kormányozta vármegyéjét. Az egész város ünnepélyes díszt öltött magára, és a lakosok öröme határtalan volt.

A Bécsből érkezett főispán fogadására a vármegye és Szeged városa részéről két külön banderium ment ki. Kókay főszolgabiró Kecskemétig, Kárász István alispán Miller Sebestyén szegedi polgármesterrel együtt Kistelekig mentek a főispán elébe; a többi nemesség pedig lóháton a kettős határnál zász-

lók alatt várt reá.[1]) A vármegye nevében Marton Dávid lóhátról, kivont karddal üdvözölte a főispánt, tolmácsolván a vármegyének visszajövetele fölötti örömét; a város nevében Kernyi Sándor tanácsos mondott ékes magyar üdvözlő beszédet, mely után szép rendben indultak a város felé.

Egyszerre a város tornya körül gomolygó füst és tűzláng emelkedik fel, melynek láttára a díszmenet vágtatva sietett az örömből egyszerre szomorúságba esett város falai közé. A nép, mely ünnepi díszben vonult ki, a vészharang rémes hangjai mellett könnyes szemekkel fogadta főispánját.

A közgyűlést az egyesített vármegyék alispánja Angyal József nyitotta meg; ő üdvözölte a nagyszámban egybegyűlt rendeket és vendégeket, ő indítványozta, hogy a főispán meghivására egy küldöttség menesztessék. A főispán a küldöttséggel megjelenvén, harsány éljenzéssel fogadtatott; de mielőtt az elnöki széket elfoglalta volna, az egész gyűlés tagjaival előbb a templomba vonúlt Veni sanctéra. A templomból a közgyűlés termébe térvén vissza, latin nyelven beszédet intézett a közgyüléshez, melynek tartalma ez volt:

Valóban boldog az, ki hivatalos állásában politikai magatartását kipróbált erkölcsi elvekhez alkalmazza; ki az állam törvényes czélját szem előtt tartván, minden jogtalanságot kerül, távol áll a ravaszságtól; barátai iránt méltányos, a szabadságért lelkesedik, a nép atyja s az erény tisztelője. Ezen ritka adományokról a nem régen elhunyt fejedelmünk tett tanubizonyságot, a ki mielőtt a földi élettől megvált volna, hogy a magyar nemzet iránti bizodalmának tanujelét adja, nemcsak hogy királyi szavával igérte meg az országgyűlésnek az 1791-ik évben leendő összehivatását, hanem elrendelte azt is, hogy országunknak mind

[1]) „A városi lovasságnak egyik felét formáló felsővárosaik mindnyájan világoskék, vörös rókás mentében; az alsóvárosiak pedig sötétkék, hasonló vörös rókás mentében és csákós süvegben jelentek meg. Igazgató kapitányuk Miller Rókus több tiszttársaival egyetemben, többnyire mind zöld mentében, vörös nadrágban, nyestes kalpagban voltak felöltözve. A városi lovasságnak száma mintegy 100-ra terjedett, kik lassú lépésekkel, hárman-hárman követték útjokat a városon keresztül. Ezt nem igen messziről követte a nemes vármegyének lovas serege, melynek, egyik része 12 sötét öltözetű, fekete süvegü — a másik része világoskék, egyenlő aranyos öltözetben, magas kócsag tollas és vitézkötéses kalpagban díszeskedő vörös sujtásos — lovasokból állott: amaz ugyanis albiró Belitzai Pál úr kormányzása, ez pedig s. n. Martony Dávid úr kapitánysága alatt. „L. Hadi és más nevezetes történetek“ illető számát.

közigazgatása, mind igazságszolgáltatása abba az állapotba helyeztessék vissza, a melyben Felséges anyjának elhunytakor, az 1780-ik évben volt.

Hogy ennek folytán a haza minden szabad polgára menynyire meg van hatva annak örömétől, hogy a hazai törvényeknek megfelelő megyei közgyülésre lett meghíva, azt érezni igen, de szavakkal kifejezni nem lehet. Én azonban nem titkolhatom örömömet a fölött, hogy annyi év mulva, miután előbb e vármegye főispáni tisztétől fölmentettem, ma ismét azon szerencsében részesülök, hogy újból kedvezőbb viszonyok között e vármegye élére állíttattam, még pedig oly fejedelemtől, a kitől adott igérete szerint minden jót várhatunk.

Hogy ezen rám igen megtisztelő méltóságot ezen vármegye javára kellőképen tölthessem be, elhatároztam a vármegye egyetemét a legőszintébben fölkérni, hogy engem becses bizalmával megtisztelni s kormányzásomban minden fentartás nélkül megbizni sziveskedjék; mely bizalmat én magam részéről összes itt megjelent rendektől az által vélek megérdemeltnek, hogy az előbbeni törvénytelen kormányforma idején én semmiféle hivatalt nem viseltem, sem el nem fogadtam, mi a haza iránti hűségemről eléggé tanuskodik.

Hogy a haza iránti hűségemet jövőre is képes leszek megőrizni, arról a f. é. január 28-án kelt kir. rendeletnek következő szavai biztosítanak: „*Egyúttal pedig azon megmásíthatatlan s örök időkre szóló biztosítást kapjátok, hogy mi a törvényhozás hatalmát, mely az ország alkotmánya szerint a fejedelem és az ország rendjei közt egyenlően van megosztva, sértetlenül fogjuk föntartani s a mint azt boldogult elődeinktől vettük át, úgy fogjuk azt utódainknak is sértetlenül átadni.*“ Kijelentem, hogy e szavakat mélyen a szivembe és emlékezetembe véstem s azokat utolsó lehelletemig fogom megőrizni; ezeket nemcsak mint e vármegye főispánja, hanem mint ez ország nemesembere is mindig szemem előtt fogom tartani, s ami erőmtől telik, soha sem fogom megengedni, hogy bármi, akár a nemesség kiváltságai, akár a hazai törvények ellen történjék; sőt arra az esetre, ha ilyen merénylet bárhonnan intéztetnék, nyiltan és ünnepélyesen fogadom, hogy inkább ezerszer teszem vissza a fejedelem kezeibe a rám ruházott méltóságokat, — és mint magánpolgár hazámnak mindig hű fia akarok maradni.

Ennek előrebocsátása után szükségesnek látom a Nemes Vmegyét arra figyelmeztetni, hogy a mostani viszonyokhoz ké-

pest Békés és Csanád vármegyék Csongrád vármegyétől a kir. leirat értelmében elválasztatnak s e vármegye régi állapotába visszahelyeztetvén, a fennálló törvény értelmében a maga tisztviselőit megválasztja; de arra is kell figyelmeztetnem a rendeket, hogy a megyék különválasztására vonatkozólag kiadott felsőbb rendeletek pontosan végrehajtassanak, nehogy mind a háromnak kormányzásában zavarok támadjanak. Midőn

II. Lipót.

e tekintetben szigorúan a törvényességhez ragaszkodom, e szándékom kivitelében a rendek támogatását kérem. Hátra van még a rendeket annak pontos betartására figyelmeztetnem, hogy mindazt, a mit az elhunyt II. József Ő Felsége az ország törvényei, alkotmánya és szokásai ellenére az országgyűlés beleegyezése nélkül rendelt el, érvénytelennek s örökre megszüntnek kell nyilvánítani s e kijelentést utódainknak irányadóul s

biztosítékul a jegyzőkönyvbe kell iktatnunk. Minthogy pedig Szeged szab. kir. város is előbbi jogai és kiváltságainak birtokába visszahelyeztetett, szükségesnek tartom, hogy Szeged város is e kijelentést örök emlékezet okáért jkvébe iktassa s arra is kérem, hogy a város polgárai e vármegyével barátságos viszonyban legyenek s a hazai jogok s törvények védelmezésében vele közösen járjanak el.

Ezen igen szép latinsággal mondott beszéd után a vármegyei karok és rendek nevében Domokos Lőrincz jegyző szintén latin nyelven üdvözölte a főispánt, kiemelvén a főispán és elődeinek a haza körül szerzett érdemeit s biztosítván őt a rendek támogatásáról s az ujonnan választandó tisztviselők odaadó készségéről. Azután Angyal József maga és tisztviselőtársai nevében eddig viselt hivatalukról lemondván, átadja a vármegye nagy és kis pecsétnyomóját.

Olvastatott ezután II. Lipót királynak f. é. márczius 14-én kelt leirata, melyben értesíti a megyét, hogy testvérbátyjának II. József római császárnak elhunyta folytán az 1723-ik évben megállapított trónöröklési rend szerint Magyarország s hozzátartozó részeinek kormányzását átvette s biztosítja az országot, hogy annak összes jogait, kiváltságait és szabadságait sértetlenül akarja fentartani. Hogy e tekintetben uralkodói kötelességének eleget tegyen, tudatja nemsokára bekövetkezendő megkoronáztatását és eskütételét s e czélból az országgyűlésnek junius hóra leendő egybehívását, a mikor a nádori méltóság is be fog töltetni.

Olvastatott továbbá II. Lipót királynak f. é. márczius 23-án kelt leirata, mely szerint minden előforduló ügy a vármegye rendes és rendkivüli közgyűlésein az előbbi mód szerint tárgyaltassék; de a legközelebb egybehivandó országgyülésig a vármegyék országos ügyekben teendő felterjesztésektől tartózkodjanak. Mindkét rendeletre vonatkozólag a főispán a rendeket arra kéri, hogy e kritikus viszonyok közt a haza és fejedelem érdekeit bölcs mérséklettel, mindazáltal férfias határozottsággal szolgálják.

Ezek után következett a tisztujítás [1]) és a megválasztottaknak eskütétele.

---

[1]) Az alispáni állásra jelöltettek:

Kárász István, Kókai Mihály, Balogh Ferencz és Márton Dávid; megválasztatott egyhangulag *Kárász István*, aki — úgymond egy tudósító —

Az uj tisztviselők eskütétele után a közgyűlés folytatása következő napra, április 21-ére halasztatott el. Legfontosabb tárgy volt itt II. Lipótnak f. é. márczius 29-én kelt azon kir. leirata, melyben a nádorválasztásra, saját megkoronáztatása, eskütétele és az országos ügyek tárgyalására f. é. junius 6-ára az országgyűlést összehivta Budára s felhivja a vármegyét, hogy ez időre és helyre két követet küldjön.

E leirat folytán a vármegye részéről országgyűlési követekül *Kárász István* alispán és *Marton Dávid* táblabiró küldettek ki s a mostani és előbbi tisztviselőkből, — mely utóbbiak még május 1-ig hivataloskodni tartoznak — álló bizottság választatott meg a megye részéről való gravamenek összeállítására. Már előre kimondatott, hogy a követek a nekik adandó utasítást szó szerint kötelesek betartani.

A bizottság csakhamar elkészült az utasításokkal, melyeknek pontjai a következők voltak:

1. Mivel köztudomás szerint sokan, főkép kir. biztosok az ország jogainak csonkítására nemcsak az elhunyt II. József császárnak, hanem a boldog emlékü Mária-Terézia királynőnek is rosszakaratu tanácsokat osztogattak, mielőtt az országgyülés tárgyalásait megkezdené, szükséges, hogy a hazának e korcs polgárai (degeneres cives), azok közt Lovász Zsigmond is, a ki

---

országunk törvényei bontakozásának alkalmatosságával viceispáni hivatalárol önként lemondván, stoicus vérrel nézte, mint kapkodtak mások a tisztségek után.

Rendes jegyzővé *Bellositz József*, aljegyzővé *Marsovszky József* neveztettek ki szokás szerint a főispán által.

Pénztárnoki állásra jelöltettek: Kókay Mihály és Bogyó István, megválasztatott *Kókay Mihály*.

Számvevői állásra jelöltettek: Bogyó István és Barcza Antal; megválasztatott *Bogyó István*.

Szolgabirói állásra a tiszántuli jár. jelöltettek: Balogh Ferencz és Mihálffy Péter; megválasztatott *Balogh Ferencz*.

A tiszáninneni szolgab. állásra jelöltettek: Kárász Imre és Beliczay Pál; megválasztatott: *Kárász Imre*.

A tiszántuli alszolgab. állásra jelöltettek: Beliczay Pál és Barcza Antal; megválasztatott: *Beliczay Pál*.

A tiszáninneni alszolgab. állásra jelöltettek: Patkó András, Barcza Antal, Matejcska János; megválasztatott: *Barcza Antal*.

Rendes ügyészszé: *Adamovits Mátyás*, alügyészszé: *Szluha Ádám* neveztettek ki a főispán által.

Fizetéses ülnököknek (táblabiráknak) megválasztattak: *Marton Dávid* és *Mihálffy Péter*.

országos biztos (Regnicolaris Commissiarius) név alatt az ország szabadságait és törvényeit mellőzvén, nemcsak az adózó népet véginségre juttatta, hanem a földes urakat s némely nemeseket kifosztatott, megbotoztatott, tetteikért felelősségre vonassanak s az országgyülés szine elé idéztessenek; addig pedig, mig tetteiket nem igazolják, szavazat s ülésjoggal ne birjanak. Az esetben, ha vétkeseknek találtatnak, Ulászló 6-ik dekretumának 8-ik szakasza értelmében megbüntetendők, a kir. kuriai biró pedig kérdőre vonandó, miért nem hivta meg az ország karait és rendeit a koronázás előtt országgyülésre az 1608. é. 3-ik t.-cz. követelményei szerint.

2, Hogy II. József római császár összes ténykedései, amennyiben az országos törvényekkel ellentétben állanak, megsemmisíttessenek, az általa adományozott kiváltságok érvénytelenek nyilváníttassanak s az általa okozott sérelmek haladéktalanul orvosoltassanak.

3. Ámbár az 1723. évi törvény 1. és 2-ik szakasza értelmében a trónöröklési jog a Felséges uralkodó ház női ágára is terjesztetett ki, mivel azonban ez bizonyos föltételekhez van kötve s ezek sem a boldog emlékü Mária-Terézia királynő, sem II. József császár által nem tartattak be, az ors. követek tar-

---

Tiszteletbeli táblabiróknak kineveztettek a főispán által:
gróf *Pálffy Ferencz* helyt. tanácsi titkár,
Temesváry Ferencz.
Torma Ferencz,
Bogyó István,
Dobossy Gergely.

Alárendelt kerületi biztossá kineveztetett: *Horváth József*.

Fizetéses esküdteknek megválasztattak:
Patkó András,
Matejcska János,
Adamovits György,
Marsovszky Ferencz.

Tiszteletbeli esküdteknek kineveztettek:
Török József,
Bene Ferencz,
Kováts Márton,
Botka Ferencz.

Ellenőrző biztossá választatott *Morvay Ignácz* azon kötelezettséggel, hogy kétes állapotát (dubium statum) igazolja.

Mérnöknek maradt: *Vertits József*.

Megyei orvossá megválasztatott: *Schraut Ferencz* Szeged városi tiszti orvos.

toznak kijelenteni, hogy e vármegye karai és rendjei nem idegenkednek ugyan attól, hogy a trónöröklés jövőre is az osztrák házat illesse, azonban úgy, hogy új egyezség köttessék és ebbe a következő föltételek vétessenek föl s tartassanak be:

a) hogy az elsőszülöttséghez kötött trónöröklés az összes kir. főherczegekre terjesztessék ki s az ország karainak és rendjeinek szabadságában álljon azok közül azt választani, a kit az ország javára legalkalmasabbnak vélnek; mert az ország saját kárán azt a tapasztalatot szerezte, hogy éppen azok az uralkodók nyomták el leginkább a nemzetet, a kik az elsőszülöttségi jogon trónhoz jutottak. E választás csakis az uralkodó elhunyta után következnek be.

b) Ulászló 1518. évi 4-ik decretumának 10. szakasza értelmében ugy jelen, mint jövő időre országos tanács választassék az ország karai és rendei által, mely tanácsnak kötelessége volna a kir. rendeleteket megvitatni, a törvényeknek megfelelően végrehajtani, ellenkező esetben félretenni s az így visszautasított rendeleteket sem kihirdetni, sem azok elfogadására az ország lakosait kötelezni nem szabad. Hogy hány tagból álljon e tanács és mily hatásköre legyen, azt a legközelebbi országgyülés tartozik megállapítani. Ennek következtében a nem régen behozott helyt. tanácsi méltóság megszünnék.

c) A törvényhozási hatalom úgy politikai, biráskodási és egyházi, mint katonai és kamarai ügyekre az országgyűlésben egybegyült karokat és rendeket illeti meg s ha Ő Felsége valamely törvényeket alkotni vagy megszüntetni óhajtana, előterjesztést tehet ez ügyben. Amit azonban a karok és rendek valamely törvény megtartására vagy beszüntetésére nézve határoznak, azt Ő Felsége elfogadni és betartani köteles.

d) A hadüzenet és békekötés az 1608. t.-cz. 2 ik, 1613. t-cz. 5. stb. értelmében együttesen a király karok és rendek által, vagy halasztást nem tűrő esetekben az orsz. tanács által gyakoroltassék és az ország tudta és beleegyezése nélkül háború se ne indíttassék, se ne fejeztessék be.

e) Az ország lakosai közti valláskülönbségből kifolyólag eredni szokott egyenetlenségek eltávolítása végett a bécsi és linczi békekötések úgy Ő Felsége, mint az ország lakosai által minden pontjában betartandók.

f) A róm. kath. egyház ügyei ne a király, hanem az érsekek, püspökök és synodus által tárgyaltassanak.

g) Hogy Ő Felsége bárki kárára ne gyakoroljon, se mások által ne gyakorolhasson kereskedést vagy monopoliumot az ország termékeivel s távolítson el mindent, ami a szabad kereskedésnek útjában állna.

h) A só ára és a harminczadvám ugy mostanra, min t jövőre nézve az országgyűlés által állapíttassék meg s azt Ő Felsége semmiféle ürügy alatt ne változtathassa meg,

i) Ő Felsége a magyar pénzt az 1550. évi 48. t.-czikkek megfelelő súlyban veresse, a II. József császár által veretett pénzt pedig vizsgáltassa meg és ha hiányosnak találtatnék, azt váltassa be. Egyébként az arany és ezüst-pénz értékét a törvények értelmében az ország bárói és nemeseinek tanácsa nélkül ne lehessen megváltoztatni. A rézpénz használata szüntettessék be s ennek helyébe az 1741. é. 32. t.-cz. értelmében kisebbszerű ezüstpénz, u. m. poltura, krajczár és denár veressék.

k) A II. József császár által magasabb méltóságokra kinevezett egyének az általuk viselt hivatalaiktól mozdíttassanak el s az egyes hivatalok betöltésére a karok és rendek 4 egyént tartoznak kijelölni, kik közül Ő Felsége egyet nevezhet ki. Ezen eljárás ugy most, mint jövőben az ország nádorára, bárói ra és főispánjaira vonatkozólag is lesz követendő.

l) Az összes hivatalokra, úgy egyháziakra, mint politikai és kamarai állásokra csak született magyarok a nemesi rendből, vagy ez országban lakó birtokos indigenák alkalmazandók.

m) A nemes armalisták épp úgy legyenek mentek minden taksától, mint a birtokos nemesek.

n) Ő Felsége a haza körül érdemeket szerzett polgároknak a kir. koronára szállt javakat a karok és rendek előterjesztése alapján nem pénzért, hanem ingyen tartozik adni.

o) Hogy Magyarország és a hozzá csatolt részek törvényeit, jogait, szabadságait és szokásait nemcsak Ő Felsége megtartani, hanem mások által és megtartatni tartozik.

p) Ő Felsége tartozik az ország koronáját a hazai törvények értelmében az e czélra kiválasztott világi egyének által az országban őriztetni és azt az országból semmi ürügy alatt nem szabad kivinni.

q) Az eddig visszaszerzett s még azután visszaszerzendő részei az országnak vagy alkotó részeinek a koronázási eskünek megfelelőleg most és utána bekebelezett részeknek nyilvánittassanak.

r) Az adakozás és segélyadás ügye vagy az adózó népet illető bármely ügy határozottan az országos karok és rendek hatáskörébe tartozzék, az Ulászló 5-ik dekr. 1. szakasza értelmében országgyülésen kivül az abban megállapított büntetés terhe mellett nem tárgyalható.

s) Erdély, Galiczia és Lodoméria, melyek egykor ez országhoz tartoztak, valamint Kővárral és Krasznával egyesített Közép-Szolnokmegye ez országba bekebelezetteknek nyilváníttassanak s ez ország törvényei szerint kormányoztassanak.

t) Ámbár a karokés rendek semminek sem örülnének jobban, mint ha Ő Kir. Felségét a császári méltósággal felruházva tisztelhetnék, minthogy azonban éppen e császári méltóság akadályozza őket abban, hogy ez országban állandóan tartózkodjanak és a Felséges osztrák ház uralkodása alatt az ország nagy kárára tömérdek pénz vándorolt ki e miatt az országból, az ország polgárai pedig tömérdek költséggel járulhatnak csak Ő Felsége trónjához, sőt e nagy költség miatt sokan nem is közeledhetnek Ő Felségéhez, a császárválasztó fejedelmek be fogják látni, hogy az ország karai és rendei Ő Felségének az országon kivüli tartózkodását nem tűrhetik. Ennélfogva Ő Felsége a választó fejedelmek által netalán neki felajánlott császári méltóságot oly feltétel alatt fogadja el, hogy ez országban állandó székhelye lehessen. Ellenkező esetben a karok és rendek fognak majd utakról és módokról gondoskodni, hogy a király és országnak eddig kivitt tömérdek pénzösszegek jövőre ki ne vitessenek az országból.

u) Hogy a kir. főherczegek a trónöröklés szempontjából az ország kormányzási módját megtanulhassák, azonkivül e nemzet természetét, erkölcseit és szokásait megismerhessék s olyanokká legyenek, hogy ne saját érdekökről, hanem az ország javáról gondoskodjanak, azokat Ő Felsége ez országban neveltesse s magyar nyelvre taníttassa.

v) A rendes lovas és gyalogos magyar katonaság, mely mindig az országban tartandó s az ország beleegyezése nélkül az országból nem vezethető ki, évenkint a hadi szemle alkalmával esküt tegyen, hogy az ország jogait és intézményeit védeni fogja, továbbá se külföldiek, se birtoktalan, se az országban nem lakó indigenák ne alkalmaztassanak katonatiszteknek az 1522. é. 4. t.-cz. értelmében; a jelen török háboru végeztével a nem magyar katonák az 1608. é. 2-ik t.-cz. értelmében még a koronázás előtt távozzanak az országból és az 1655. évi 19-ik és 1659.

évi t.-cz. értelmében a karok és rendek beleegyezése nélkül ne jöhessenek be az országba, a magyar katonaság pedig ne a bécsi, hanem a magyar haditanácstól függjön és a katona zsoldját ne Ő Felségétől, hanem az országtól kapja.

x) Azon erődítmények, melyek II. József császár törvénytelen uralkodása alatt más czélra használtattak föl, régi állapotukba helyeztessenek vissza, s javíttassanak ki, az azok élére állítandó parancsnokok pedig magyarok legyenek.

y) Az országgyűlés határideje minden országgyűlésen előre állapíttassék meg, úgy hogy a nemzet képviselői minden előleges összehivás nélkül megyénként Ulászló 6-ik dekr. 8-ik szakaszában kitett büntetés terhe alatt tartoznak összejönni.

z) Törvényszékek vagy dikasteriumok felállítása, megszüntetése, elválasztása vagy egyesítése, továbbá politikai, gazdasági, biráskodási, katonai, egyházi, szerzetes rendi, vagy tudományi ügyek szabályozása határozottan az országgyűlésen egybegyült karok és rendek határozatától függjön.

aa) A szabad kir. és bányavárosok jogai, szabadságai és kiváltságai fentartandók.

bb) A felségsértés és hűtlenség eseteit nem a király, hanem az országgyűlésben egybegyült karok és rendek, vagy azok által választott bírák tartoznak megvizsgálni, addig is azzal vádolt polgárok elitéltetésök előtt sem személyökben, sem vagyonukban nem zavarhatók. Ha azonban azoknak elszökésétől lehetne félni, az olyanok az országgyűlés tartama alatt őrizet alá tehetők.

cc) Az ország sarkalatos törvényei és kiváltságai az 1741. é. 8. t.-cz. értelmében az országgyűlésen soha kérdés tárgyát ne képezzék és ez ország soha se kormányoztassék az osztrák ház bármely provinciájának mintájára.

dd) Oly föld, melyet a paraszt elhagy, a földesur rendelkezésére bocsáttassék.

ee) Az ország panaszait és kivánságait tartozik Ő Felsége a karok és rendek előterjesztésére kielégíteni.

ff) Az ujonnan választandó és megkoronáztatandó király, valamint Ő Felsége tartozik a jelen föltételeket előre elfogadni s azok megtartására esküt letenni.

gg) Ha az osztrákház fiága kihalna s nem volna kit választani, az 1723. évi 1. és 2-ik t.-cz. értelmében, a karok és rendek királyválasztási és koronázási joga előbbi állapotba helyeztetnék vissza és azt Magyarország és alkotó részei sértetlenül gyakorolják.

hh) Ő Felsége halála esetén a karok és rendek az ország tanácsa által királyválasztó gyűlésre azonnal egybehivandók s az országos tanács intézkedik, hogy a királyválasztás megejtéseig az ország kormányzásában semmiféle zavar ne legyen.

ii) Hogy pedig az előrebocsátott feltételek ugy Ő Felségétől, mint utódaitól szentül és sértetlenül tartassanak be, a császárt választó fejedelmektől s mindazoktól, ki a bécsi és linczi békekötést aláirásaikkal megerősítették, kezességet kell kérni s mindazok az ünnepélyes beiktatásra és koronázásra a végből hivandók meg, hogy a fentemlített föltételeket ők is aláirásaikkal erősítsék meg és azoknak az osztrák uralkodó ház által leendő megtartásaért a kezességeket magukra vállalják.

kk) Hogy ha azon föltételeket Ő Felsége vagy bármely utóda nem tartaná meg, a karok és rendek szabadságában álljon a kezességet vállaló választófejedelmekkel mindazt, a mi az ország fentartására és javára hasznosnak látszik, bűntetés vagy felelősség nélkül cselekedni és intézkedni.

Ezen föltételek előterjesztésére és a kezességet vállaló fejedelmek általi aláírásra és kiadása után, mielőtt a követek a király megkoronázásához fognának, fölhivják a K. és Rendeket nádor választás czéljából 4 egyént kijelölni, s miután ezek közül Ő Felsége egyet nádorrá választott s a föltételeket tartalmazó okmányt elfogadta, következik a koronázás.

A nádorra nézve.

1. A nádornak a törvényekben szétszórtan körülirt hatásköre egybefoglalva külön törvényczikkben állapíttassék meg.

2. A nádornak ugyan Magyarországon a főparancsnoki tisztet is kellene viselni; ha tehát olyan egyén választatnék meg nádornak, a ki nem katonáskodott, akkor a katonai teendők teljesítésére valamely alkalmas gyalog- vagy lovassági tábornok, esetleg nem magyarországi származású és (ha arra alkalmas ember e hazában nem találtatnék) a karok és rendek által úgy mostanra, mint jövőre választassék. Az olyan »*Nádori katonai helytartó*« (*Palatinalis Officii Militaris Locumtenens*) czime alatt csakis a katonai ügyeket intézi el s a magyar haditanács elnöke, s tartozik esküt tenni arra, hogy az ország jogait törvényeit és szabadságait mind ő maga megtartatja s megvédi, mind a rábizandó katonasággal megtartja s megvédeti, s az esetben, ha az ütközetben meghalna, szabad legyen a nádornak

a legközelebbi országgyűlésig más hasonló kvalificatióval biró egyént ideiglenesen helyettesnek kinevezni.

3. A nádor részére új esküminta szerkesztendő, a mennyiben a Corpus Jurisban lévő régi eskü által a nádor nem annyira az ország, mint inkább a király iránt van lekötelezve, holott mindkettőre egyenlő tekintettel kell lenni.

4. Amennyiben a nádor a felállítandó országos tanács elnöke tartozik lenni, ha elhalna, a nádor egész hatásköre a tanácsot illeti meg s azt addig gyakorolja, mig Ő Felsége a legközelebbi országgyűlésen a karok és rendek jelöltjei közül új nádort nevez ki.

5. Az esztergomi érsek és az ország primásának, valamint a többi bároknak a törvényekben szétszórtan található hatásköre egy külön alkotandó t czikkben állapítassék meg. Ezek az e czélra szerkesztendő eskü alatt köteleztessenek kötelességeiket a legpontosabban teljesíteni. Ha ezek közül valamelyik idő folytán meghalna, Ő Felsége helyét ideiglenesen a legközelebbi országgyűlésig más által tölti be.

6. A megyei főispánok azon megyék által, a melyeknek élére állítandók, Ulászló 3-ik dekr. 57. szakasza, az 1554. évi 19-ik és 1723. évi 56-ik t.-cz. értelmében jelöltessenek és e jelöltek közül neveztessenek ki Ő Felsége által. Ezeknek, valamint az alispánoknak a törvényekben szétszórtan található hatásköre külön törvényczikkben állapíttassék meg. A főispán elhunyta esetén annak hatáskörét az alispán tölti be az új főispán kinevezéséig. Azonkivül óvakodni kell, ne hogy egy egyénre több hivatal bizassék.

A papságra és szerzetes rendekre nézve.

7. A II. József császár által Ulászló 7-ik dekr. 24. szakasza ellenére kinevezett nem nemes származású püspökök hivataluktól és javadalmaik élvezetétől mozdittassanak el s jövőre az 1741. évi 16. t.-cz. értelmében is nem nemes vagy külföldi egyének ne neveztessenek ki püspököknek, prépostoknak és apátoknak. Ha pedig olyanok, (mint legutóbb történt) neveztetnek ki, azok a káptalanoktól a karok és rendek által kiszabandó büntetés terhe alatt ne fogadtassanak el.

8. Se püspökök, se prépostok, se apátok, se mágnások, se egyéb nemesek ne tartózkodjanak az országon kivül (kivéve ha hivatalos elfoglaltságuk kötelezi őket), se jövedelmeiket ne költ-

sék ott. A kik ezt be nem tartják; el kell határozni, hogy az olyanok birtokai azon megye által, melyben azok vannak, lefoglaltatnak és országos czélokra fordíttatnak, mig hazájukba vissza nem térnek.

9. A boldog emlékü Mária Terézia királynő által más egyházmegyékből javadalmazott püspökségek szüntessenek be és e javak adassanak vissza azon püspökségeknek, a melyektől elszakíttattak. A törvénytelenül kinevezett püspökök a czimzetes püspökök osztályába soroztassanak.

10. A prelátus-apátok s azon szerzetes rendek, melyek javadalommal és az országgyűlésen szavazati s ülésjoggal birnak, előbbi állapotukba helyeztessenek vissza és a tőlük elvett javadalmak és pénzek adassanak nekik vissza.

11. A káptalanok és konventek előbbi állapotukba helyeztessenek vissza, levéltáraikat jó állapotban tartsák s az ország ellen elkövetett hűtlenség büntetésének terhe mellett ne engedjék meg, hogy okmányaik onnan elvitessenek (amint ez az utóbbi időkben történt.)

12. A II. József által létesített központi papnöveldék szüntettessenek be s a papnövendékek nevelése a püspökökre, valamint az ág. és helv. hitvalláshoz tartozó s idővel lelkészeknek alkalmazandó tógátusok neveltetése a superintendensekre és kuratorokra bizassék.

13. A mi az eltörölt apáczák, kolostorok és nem javadalmazott szerzetes rendeket illeti, azoknak javaira, tőkepénzeire és alapítványaira nézve előterjesztést kell tenni a karok és rendek elé, vajjon azok visszaállíttassanak és javaik visszaadassanak-e, avagy czélszerűbb volna-e azok javait s pénzeit inkább más hasznosabb czélokra fordítani.

14. A mi a kanonoki állások betöltését illeti, az illető káptalanok tartoznak érdemeket szerzett megyebeli, magyar születésű és nemes származásu plebánosok közül 4-et a püspök elé terjeszteni s az ezek közül tartozik egyet kinevezni. De ha mégis egy nem nemes származásu, de érdemeket szerzett férfit kellene kanonokká kinevezni, annak az ő személyére vonatkozólag Ő Felsége nemességet adjon s őt armális okmánynyal díjtalanul tüntesse ki.

15. Püspök elhalálozása esetében a káptalan a maga kebeléből 4 érdemes férfit terjeszt föl Ő Felségéhez és Ő Felsége csakis ezek közül nevezhet ki valakit püspöknek.

16. A püspökök tartozzanak Szt. László rendelete és az 1550. évi 13. t.-cz. értelmében az elhagyatott egyházakat helyreállítani s úgy ezeket, mint a prépostságokat és konventeket Mátyás király 6-ik dekr. 12. szak. értelmében meglátogatni; továbbá a növendékpapok neveléséről és kiképzéséről gondoskodni s oly papokat, kik kötelességeiket nem teljesítik, hivataluktól megfosztani.

17. A püspökségek, prépostságok és apátságok javadalmait üresedéskor ne Ő Felsége vegye föl, hanem az orsz. tanács őrizetére bizassanak és a megüresedett hely betöltéséig vagy az elhagyatott templomok helyreállítására, vagy árva-, menedék- és kórházak létesítésére vagy egyéb humánus czélokra fordíttassanak.

A hadseregre vonatkozólag.

18. Az esetben, ha a nádor nem katonaviselt ember, nádorrá katonai helytartó neveztessék ki, a ki egyuttal a magyar haditanács elnöke; e haditanács pedig álljon a horvát bánból és az esetben, ha Erdély bekebeleztetik, az oda állítandó vojvodából, mi Galicziára és Lodomériára is vonatkozik; ezek és az ország négy kerületében felállítandó parancsnokság képviselői képezik a haditanácsot; a titkároknak és a hadi tanácshoz szükségelt egyéb tisztviselőknek kinevezése a haditanács jogához tartozzék.

19. A magyar hadsereget illetőleg a brigád-parancsnokok megfelelő száma állapíttassék meg s ezek tényleges szolgálatban lévő született magyarok közül a magyar haditanács előterjesztésére Ő Felsége által neveztessenek ki.

20. A mennyiben az egész magyar hadsereget az országban kell elhelyezni, meg kell állapítani, mely megyében milyen ezred legyen állandóan elhelyezve; a katonatiszteket egészen a kapitányságig a megye nevezi ki a területén elhelyezett katonaságból, a törzskari tiszteket pedig ő Felsége nevezi ki a megye által kinevezett tisztek közül, ugy azonban, hogy valamely ezredbeli törzskari tisztet csakis ugyanazon ezredbeli alsóbb tisztek közül lehet kinevezni s így nem szabad egyik ezredből a másik ezredbe tiszteket kinevezni.

21. A katonatisztek nemesi származásúak legyenek, azon megyének rendes közgyüléseit — a hol el vannak helyezve, látogatni és netaláni sérelmeiket előterjeszteni tartoznak, melyeket a megye orvoslás végett felsőbb helyre tartozik felterjeszteni.

22. A magyar hadsereg kellő számu ágyukkal legyen ellátva, melyek egy része a megyékben elhelyezett ezredek közt legyen kiosztva, a többi a Budán létesítendő fegyvertárban és erődítvényekben őriztessék, azonkivül az országban fegyvergyárak építendők.

23. A magyar haditanács tartozik gondoskodni, hogy a magyar hadsereg tüzér- és szekerésztisztekkel, valamint a hadi építészethez értő mérnökökkel legyen ellátva.

24. Ha valamely nem nemes származásu katonát, szerzett érdemeinél fogva, főtisztnek kellene kinevezni, az már ez által is nemesnek tekintessék s részére az armális levél Ő Felsége által díjtalanul adattassék ki.

25. Katonatisztek vagy közkatonák, ha háborúban vitézségüknek kiváló tanujelét adták, ne kapjanak rendjeleket vagy érmeket, hanem ha nemesek, birtokjogot; ha nem nemesek, nemességet és telket.

26. A határvidéki katonaság, a mely az egész ország érdekében a határon tartózkodván, folytonos kellemetlenségeknek van kitéve, adómentes legyen s birtokait teher nélkül élvezze.

27. A hadibiztosok született magyarok közül a haditanács által nevezessenek ki, a magyar kamarának legyenek alávetve s tartozzanak felelősséggel.

28. Az összes, mind magyar, mind határvidéki hadseregek köteleztessenek az ország javára hűségi esküt tenni.

A nemességre nézve.

29. A megyei rendes közgyűlések évnegyedenkint tartassanak s azokban a rendkivüli közgyűlések elintézett tárgyai valamint Ő Felségének fontosabb intézkedései közhirré tétessenek, egyuttal vizsgáltassanak meg, vajjon megfelelnek-e a fennálló törvényeknek. Ha ezeknek kevésbé felelnek meg, félretétessenek. A közgyülési határozatok mindenki által betartandók.

30. A földes urak és egyéb nemesek közül senkit sem lehet kötelezni akár pénzbeli, akár terménybeli támogatás nyujtására sem kölcsönkép, sem díjtalanul akár béke, akár háboru idején, sőt ha valaki ezek nyujtására szoríttatnék (mint legutóbb történt) s őket valaki holmijoktól erőszakosan akarná megfosztani, szabadságukban álljon ellenszegülni és sajátjukat büntetés vagy megrovás nélkül védelmezni. Az esetben pedig, ha valaki

olyan erőszakoskodást akár katonai, akár polgári minőségben, akár felebbvalóinak, akár a dikasteriumok rendeletéből elkövetni merészelne, e ténye által hűtlenségi kihágást követ el és Ulászló 6-ik dekr. 8-ik szakaszában kitett büntetéssel sujtandó.

31. A bányavárosokban bányászati iskolák létesítendők, hogy a bányászati tudományokat elsajátító magyar nemes ifjuság bányászati hivatalra is alkalmazható legyen, azalatt pedig a bányahivatalokban alkalmazott külföldi gyakornokok elbocsátandók, s helyökbe magyar nemes ifjak és királyi városok polgárai lépjenek.

32. A postamesterek, kik manapság jobb állomásokon majdnem mind külföldiek, magyar nemesek vagy kiérdemült magyar tisztviselők legyenek s e czél elérésére a postaügyek főintézője (supremus rei postariae Praefectus) Magyarország és hozzá tartozó részei, valamint Erdély számára született magyarok közül neveztessék ki s ő Felsége fölkérendő, hogy ugy ez, mint utódai az ország bárói közé soroltassék.

33. Hogy a magyar nemesség és a szab. kir. városok polgársága fegyverviselésre alkalmatosabbá tétessék, évenkint május hónapban 2 vagy 3 éven át a rendes katonasághoz hasonlóan katonai gyakorlatokban gyakoroltassék.

34. A magyar nemes ifjuság nevelése s általában az iskolai nevelési rendszer a karok és rendek belátásától függjön s a tanrendszer még a jelen országgyűlés alatt dolgoztassék ki; azonban Ő Felségének felsőbb felügyeleti joga jövőre is épségben marad az iránt, hogy az iskolában minden tudomány a kidolgozandó rendszer szerint taníttassék, s a hatóságok tartoznak felügyelni, hogy a szülők állapotuk és tehetségük szerint gyermekeiket neveltessék, s ha ezt elhanyagolnák, előbb figyelmeztessenek, ha azt nem vennék figyelembe, az atyai jövedelemnek a fiunak nevelésére elegendő része lefoglaltassék s az ifju nevelésére fordíttassék.

35. A tanulmányi alap a karok és rendek intézkedéseitől tétessék függővé.

36. A nemes ifjak nevelésére létesített s az elhunyt császár által beszüntetett konviktusok alapítványaikkal együtt előbbi állapotukba helyeztessenek vissza és az alapítók szándéka szerint kezeltessenek; azokba csakis szükölködő nemesek fiai, a kik számára az alapitványok tétettek, vétessenek föl.

37. Bármely követségekre ne csak külföldiek, hanem magyar nemesek is alkalmaztassanak. A törökhöz azonban

senki más, csakis a karok és rendek által kinevezendő magyar ember küldessék.

38. Minthogy egy szabad államra semmi sem lehet károsabb és a szabad polgárok közti egységet és egyetértést semmi sem akadályozza jobban, mint a bizalmatlanság és a polgárok egyenlőtlen állapota, mely őket egymástól elválasztja, jövőre ez országban senki se használhassa a herczegi, grófi vagy bárói czímet, hanem a mágnások sorába tartozzanak a praelatusok, bárók és főispánok, a többi bármi néven nevezettek, kivéve a gróf Pálffy-családot, mely az 1599. évi 48. t.-cz. értelmében e méltóságra emeltetett, az ország többi nemeseivel egyenlőkké tétessenek, és senki ez országban bűntetés terhe mellett ne használja a fenti czímeket, kivéve a külföldön élő főurakat.

39. A nemes ember az általa kereskedés czéljából be vagy kivitt czikkek után Ulászló 3-ik dekr. 35. szak. értelmében se harminczadot, se vámot ne fizessen.

40. Ez országban ne legyen helye semmiféle megkülömböztetésnek kitüntetés vagy czím alapján, hanem kiki elégedjék meg azzal a jelleggel és czímmel, mely őt hivatala után megilleti.

41. Az örökös főispánság, mely Ulászló 5-ik dekr. 3. szakaszával ellenkezik, beszüntetendő s jövőre örökös főispánok ne neveztessenek ki.

42. Akár donatarius, akár armalista nemesek tartoznak Zsigmond 5-ik dekr. 7. szak. értelmében büntetés terhe mellett a rendes megyei közgyűléseken megjelenni.

43. A testőrség száma nagyobbítandó s ugy osztandó föl, hogy fele Budán a korona őrzésére, fele Ő Felségének szolgálatára alkalmaztassék. E tisztségre csakis olyanak fogadtassanak el, kik a megyék által kétségtelen nemeseknek ismertetnek el s ajánltatnak. Meg kell állapítani, hogy minden egyes megyéből hányat lehet alkalmazni, s ha valamely testőr elhal, vagy más alkalmazást nyer, az a megye tartozik helyette valakit ajánlani, a mely megyéhez az előbbi tartozott. A megye által alkalmatosnak ismert és ajánlott egyént nem szabad visszautasítani.

44. Az összes dikasteriumoknál a hazai nyelv azonnal behozandó, a mennyiben azok helyébe, kik e nyelvet nem tudják, módjában áll az országnak magyar embereket alkalmazni. A birói hivatalok ideiglenes kivételével, más nyelv sem a politikai, sem a kamarai, sőt a katonai szolgálatnál se alkalmaztassék, miért is a rendes magyar hadsereg, valamint a határőrvidéki is, hazai nyelven végezzen gyakorlatokat s e czélból ott magyar

nemzeti iskolák létesítendők s a határőrvidéki katonák kötelezendők, hogy gyermekeiket olyan iskolákba küldjék.

45. Bármely tisztviselő, ha a karok és rendek jónak látják, tetteiért felelősségre vonható s ha valakire rábizonyul, hogy a haza, annak törvényei s a közszabadság ellen vétett, nemcsak hivatalából elmozdítandó, hanem a vétek nagyságához képest halálbüntetéssel és összes javainak elvesztésével büntethető.

46. Bármilyen állásu ember, a ki ez országban állandóan lakik vagy földbirtokkal bír, akár férfi, akár nő, csakis hazai magyar viseletben járhat; ha pedig valaki ez ellen vétene, ha praelatus, báró vagy főispán, 400 frtnyi, ha köznemes 100 frtnyi pénzbirsággal sujtandó, ha polgár vagy paraszt, börtönnel vagy a szükséghez képest testileg is büntettessék annyiszor, a hányszor ez ellen vétene. Egyébként a ruházatban mindenféle fényüzés betiltandó s mindenféle állásu ember részére bizonyos szabály állapítandó meg; sőt hirtelen felkelés esetére az egész nemzet részére egyenlő viselet állapítandó meg úgy, hogy az egyes kerületek bizonyos szinü ruhát viseljenek s a kereskedők csakis oly szövetet vagy posztót árulhassanak, amilyen abban a kerületben elő van írva, más szinü szövet árulása elkobzás terhe mellett tilos.

47. Semmiféle dikasterium ne függjön Bécstől, hanem saját jog- és hatáskörrel birjon.

48. Az összes dikasteriumokban az ügyek szavazattöbbséggel intéztessenek el, ne pedig, amint legutóbb gyakorlatba jött, az elnök vagy előadó szavazata legyen döntő.

49. Ezentúl semmiféle pátensek ne birjanak érvénynyel az országban s az eddig kibocsátottak semmiseknek nyilvánittassanak.

50. Az u. n. kir. elhalasztó meghagyások (mandata regia moratoria), melyek a törvényes birák iléletének végrehajtását gátolják, használaton kivül tétessenek s azokat a birák hivatalvesztés terhe alatt el ne fogadhassák, sőt egyéb kir. meghagyásokat is a birák törvényes indokok alapján félre tehessenek.

51. A törvények által előirt jogrend megtartandó és azon országgyűlésen kivül változtatni nem lehet. Amennyiben pedig valamit akár a polgári, akár a bűnfenyítő törvényeken kellene változtatni, az az országgyűlés folyama alatt kirendelendő bizottság által lesz reformálandó.

52. A hétszemélyes tábla által hozott itéletek szentek és sérthetetlenek legyenek s azok ellen Ő Felsége sem tehet

semmit, kivéve ami kegyelem utján állapítható meg. Az esetben pedig, ha e tábla törvényes elnöke bármely okból távol lenne, az elnökséget addig csakis az ország bárója foglalhatja el.

53. A kir. biztosok alkalmazása beszüntetendő, de ha valakinek panaszát Ő Felsége meg akarja vizsgáltatni, azt az illetékes joghatóság által eszközöltesse, és senkit sem szabad akár hivatalában, akár javaiban rendkivüli módon háborgatni.

54. Itélőmestereknek (protho-notarii) csak is érdemeket szerzett igazi nemes emberek szemeltessenek ki, s hogy a lakosoknak irántuk való bizalmatlansága megszűnjék, czélszerű volna, ha az ország karai és rendei e hivatalra alkalmas egyéneket jelöljenek ki, kik közül a nádor, a kuriai biró és Ő Felségét képviselő személynök szabadon választhatnak s üresedés esetén az országgyűlésig helyettest nevezhetnek.

55. Ha fontos és az országot közelebb érdeklő ügyek merülnének fel, melyekben azonnal kell intézkedni, akkor ő Felsége az országos tanácshoz és az ország báróihoz forduljon, kiknek tanácsadása szerint kell az ügyben eljárni, úgy azonban, hogy a mielőbb egybehivandó országgyűlésen ez ügyről jelentés tétessék, melynek alapján az ország karai és rendei az ügyet megvizsgálják s a tett intézkedést vagy helybenhagyják, vagy módosítják, vagy ha a közjó ugy kivánja, el is vethetik.

56. A földes uraságokhoz tartozó allodialis földek bérlői, mint a földes urak képviselői, a bérelt földek után semmiféle adót ne fizessenek, de ha az illetők nem nemesek, személyök és saját birtokuk után fizessenek csak adót.

57. Az uradalmaknak adott regale-jogok maradjanak sértetlenül és azoknak szabad gyakorlatában egy földes úr se gátoltassék.

58. Amennyiben termények ezen években a földes uraktól és nemesektől piaczi áron ugyan és készpénzfizetés mellett szolgáltattak ki előbb a hadsereg részére, de később kényszer utján és limitált áron vétettek el tőlük, továbbá készpénz költségek erőszakoskodással vettettek ki rájuk birtokaik terjedelme szerint, a termények ára az illetőknek azonnal s nem limitált, hanem akkori piaczi árak szerint, készpénzkiadásaik pedig teljes mértékben térittessenek meg.

59. Az adópénztár soha se egyesíttessék a domestikával, hanem minden megyének jogában álljon domestikáját a körülményekhez képest nagyobbítani vagy kisebbíteni, azonban a

felsőbb királyi felügyeleti jog fentartásával, nehogy az adófizetők jogtalan és szükségtelen terhekkel zaklattassanak.

60. Olyanok, kik viselkedésök folytán hivatalaiktól megfosztattak, se ezen országban, se ő Felsége egyéb országaiban ne kapjanak hivatalt.

61. Az uradalmi hatalom törvényes állapotába helyeztessék vissza s országgyűlésen kivül se ne módosíttassék, se ne háborgattassék.

62. A kir. városok száma ne szaporíttassék, azok pedig, melyek legutóbb azok sorába vétettek föl, mint Szabadka és Pécs, az 1687. é. 17. t.-cz. értelmében olyanoknak ne tekintessenek s a nekik adott javadalmak más érdemesebb városoknak adassanak.

63. Az ujabban behozott bankjegyek (Bancales Schedae) bármely kamarai, megyei, városi s egyéb közpénztáraknál váltassanak be s fogadtassanak el. Azonban Ő Felsége gondoskodni fog, hogy azok száma ne szaporodjék el túlságosan s 2 millió értéket ne haladjon tul. Áttól lehet ugyanis tartani, hogy ezen arany- és ezüstbányákkal bőven ellátott ország arany- és ezüstpénz helyett csak bankjegyekkel fog rendelkezni.

64. A megyei alispánok saját megyéjökben lakjanak ugyan, de ne kényszeríttessenek ott lakni, a hol a megyeház van, vagy a hol közgyűléseket szoktak tartani.

65. A száraz- és folyadék-mértékek az egész országban egyenlők legyenek és a pozsonyi mérő mindenütt hozassék be.

66. A József császár rendszere szerinti összes pörök a kir. kurián, akár ott indíttattak, akár felebbezés utján kerültek oda, ujból átvizsgálandók.

67. Két vármegye közt fenforgó határsértési pört egy oly más szomszéd vármegye alispánja vizsgálja meg s intézkedjék benne, a ki a sérelmet szenvedett megye által arra szólíttatik föl.

Az adózókra nézve.

68. A sószállítóknak szállítási díja emeltessék, mert az eddig megállapított szállítási díj mellett az adózónak lehetetlen magát fentartania.

69. Az adózóknak vármegyékként kimutatandó deperditái azonnal téríttessenek meg, vagy az adózók javára irassanak; a mit annál jogosabban lehet követelni, mivel ez ország szegény adófizetői a deperdíták megváltása czímén József császárnak

évenkint 500.000 frtot tartoztak fizetni s annak daczára a deperditákat régi szokás szerint tartoztak viselni.

70. Ugyanaz az adózó nép tartozzék egyedül a törvényszerü országos biztosság utalványozására fuvart és előfogatot kiállítani, és senki által sem szabad a népet fuvarozással zaklatni.

71. Töltés emelésére és egyéb katonai munkára csak is végszükség esetén s azon földes urak beleegyezésével szorítható a nép, a mely földes urak alattvalóit e munka különben is terhelné.

72. Az adózó nép által katonai szükségletekre kiszolgáltatott termények ára, mely mostanáig sincs egészen kifizetve, mielőbb készpénzben fizettessék meg.

73. A rendes katonaság összevonása (összpontosítása), mely az illetőkre fölötte terhes, szüntettessék be s a katonaság régi szokás szerint a megyékben helyeztessék el.

74. Az adófizetők, mivel a mostani török háború idején teljesített rendkivül fuvarozás miatt jószágaikban sok kárt szenvedtek s ugy ezek, mint magok eltartására sokat költekeztek, méltányos módon kárpótoltassanak.

75. A legujabban behozott katona-összeírás jövőre megszünjék s a helyett az ujonczfogadás a szokott módon eszközöltessék; a kik pedig nem akarnak állandóan katonáskodni, arra ne kényszerítessenek.

76. Azok a katonák, kik az utóbbi években a megyék beleegyezése nélkül törvénytelen hatóságok által kényszer utján vétettek föl katonáknak, a háboru végeztével, ha nem akarnak tovább katonáskodni, elbocsátandók.

77. Az urbérügy az ország karai és rendei által vizsgáltassék át és a mennyiben a szegény adózókon a földes urak tetemes sérelme nélkül segíteni lehet, legyen segítve, hogy az illetők ebből is tudhassák, hogy boldogságuk a földes urak és az egész ország boldogságától függ.

78. A magyar adózók nem csekély kárára az utóbbi években az országba telepített idegenek hazájukba utasíttassanak, az azoktól birtokolt földek pedig magyar parasztoknak adassanak.

79. Az adózók gyermekei járhassanak szabadon iskolába s ha az adózók vagy gyermekeik körül valaki hasznos szolgálatokat tesz a hazának vagy a tudományokban nagyobb haladást tanusít, azt Ő Felsége a megye ajánlatára nemességgel tüntesse ki, hogy e hazának bármely állapotu polgára lássa, hogy senki elől nincs elzárva az ut kitüntetésre.

80. A földmérés által az adózóknak okozott költségek térittessenek meg.

81. Mivel az ország e részében a tolvajok, csavargók és rablók annyira garázdálkodnak, hogy senki élete és vagyona nincs biztosítva, Ő Felsége felkérendő, hogy az olyanok életét ne kimélje s mentse föl a megyét az olyanok érdekében való közbenjárástól, azonkivül ne akadályozza a körülményekhez képest alkalmazandó tortura gyakorlását.

82. Az adózók elnyomatásának eleje vétessék s ha valamely földes ur őket törvénytelenül zaklatná, a felmerült panasz folytán a vizsgálat a megyei hatóságra bizassék s ha a panasz igaznak bizonyul, a panaszos elégtételt nyerjen, a földes ur pedig, a törvénytelen végrehajtás értékének kétszeresét fizesse.

83. Gondoskodjék Ő Felsége, hogy az a kár, melyet Hobermayer győri marhakereskedő s Östreicher zsidó szállító e megye földes urainak és adózóinak okozott, az illetőknek megtéríttessék, amennyiben az első a bécsi császári udvar és Bécs város számára e vidéken ökröket, a másik a kir. magtárakba terményeket vásárolt Podental tanácsossal e czélra kötött szerződés alapján.

84. Csanád és Csongrád vármegye mindkettőnek csekély kiterjedése miatt egyesíttessenek, egyuttal tárgyalást kell indítani a Heves megye által e megyétől elszakított nehány birtokra nézve, nemkülönben e megye által Bács megye ellen megindított és már feledésbe ment határkérdés eldöntése intéztessék el.

85. Az iparczikkek és bármely élelmi szerek limitálása, a törvények követelményei szerint, a megyék által eszközöltessék, melyet a kir. városok is tartoznak betartani.

86. A kir. városok előtt indított nemesi pörök esetén helye legyen az ellenszegülésnek. [1])

A bizottság által ekként kidolgozott előterjesztést a közgyűlés azzal hagyta jóvá, hogy

a) a vármegye követei tartoznak megérkezésükkor Batthyány József herczegprimást fölkeresni s neki megbizó s ajánló leveleiket bemutatni s ugy őt, mint az országgyűlésen megjelenő bárókát fölkérni, hogy az országot általánosan, s különösen érdeklő ügyeket a vármegye fölterjesztése szerint pártolják;

b) a vármegyei követek az 1729-ik évi országgyűlés első ülésében történt megállapodás szerint Biharmegye után foglalják el helyeiket.

---

[1]) L. Opus Deputationis fine elaborandae pro Ablegatis ad affuturam Regni Diaetam in diem 6. Junii Anni 1790 praefixam exmittentis Instructionis ordinatae. Várm. levéltár.

III.

Csongrád politikai ébredése. — A franczia háború kitörése. — Pálffy főispán törekvései, — a vármegye készségét a király elismeri. — A franczia forradalom hatása, — nemesi általános felkelés, ujonczozás. Kerületi parancsnokok, tisztek. Országgyűlés, uj felkelések. Csongrád áldozatkészsége, pénz-zavarok.

A fentebb közlött követi utasítások híven tükrözik vissza Csongrád vármegye karainak és rendeinek politikai gondolkodásmódját.

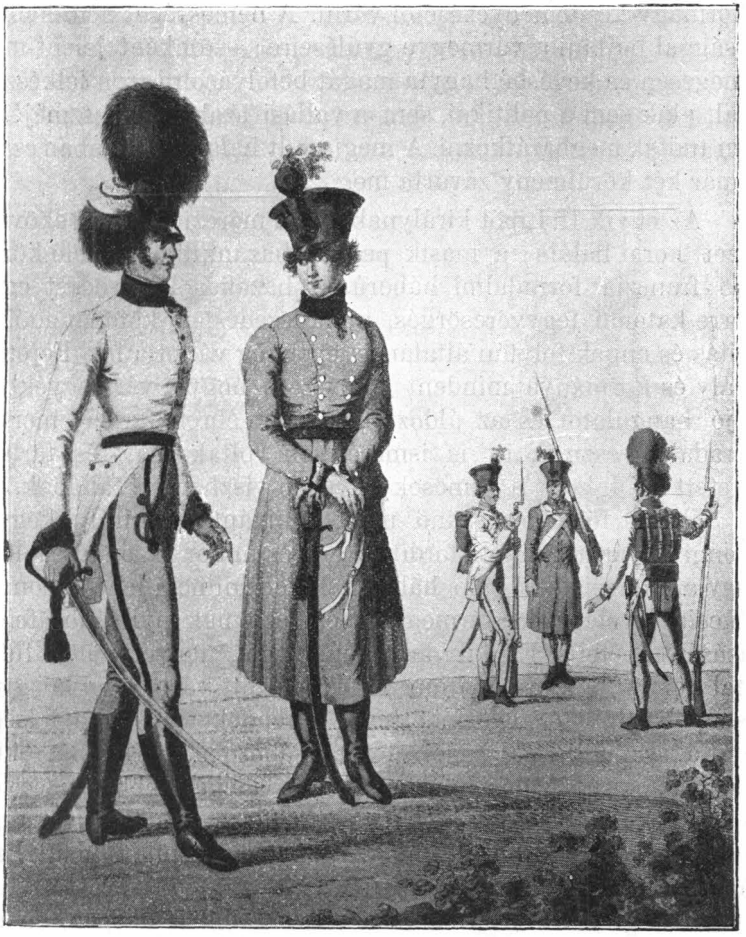
Nem lehet tagadni, hogy azokban hazafias érzelem és függetlenségi törekvés nyilatkozik. A II. József által behozott kormányzati rendszer elleni gyülölet tör ki különösen azokban a pontokban, melyekben az önkényes és törvényellenes rendeleteket megsemmisíteni, és azon tisztviselőket, kik a törvénytelen rendeletek végrehajtásához segédkezet nyujtottak, felelősségre vonni kivánták.[1])

Hivatalokra csak magyar nemeseket kivántak alkalmaztatni, és még a kir. főherczegektől is megkövetelték, hogy tanulják meg a nemzet nyelvét, melyet az összes hivataloknál, még a katonaságnál is, hivatalos nyelvvé kivánták tenni. Lelkesedésük és hazafias önérzetük egész odáig emelkedett, hogy még a pragmatica sanctiónak és a német császár választásának is uj feltételeket akartak szabni.

Mintha a franczia forradalom egyes ujításainak hangját hallanók, úgy tünik fel a követi utasításnak 38. és 39-dik pontja,

[1]) Erre nézve érdekes gr. Pálffy főispánnak egyik levele, melyben erre vonatkozólag többek között azt mondja, hogy a volt királyi biztosokat s mindazokat, kik a hazai alkotmány ellen vétettek, hivataluktól megfosztani és keményen bűntetni kell. Ha ezt az országgyűlésen senki sem indítványozná, Csongrád vármegye követei tegyék meg. „Itt az ideje — úgymond — hogy példa adassék mindenki részére, miképpen kell közhivatalt viselni, és hogy nem szabad a haza ellen bűntetlenül véteni.“ Vm. levéltár.

melyben a rendek a herczegi, grófi és bárói czímek eltörlését, és legalább *a nemesek közötti egyenlőséget* követelik. S nem érdektelen jelenség az, mikor a rang és czím eltörlésének követelése után odateszik, hogy e tekintetben az ő főispánjuk családja ki-

Magyar katonák a franczia háboru korában.

vételt képezzen, mint amely az 1599. évi 48. t.-cz. által emeltetett e méltóságra!

Az országos rendek ezt ugyan nem határozták el; de nem szenved kétséget, hogy az 1790/1-diki országgyűlés olyan nevezetes törvényeket hozott, s a kiküldött bizottságok olyan mun-

kálatokat készítettek az alkotmány, a vallás, a hazai nyelv, a közigazgatás érdekében, melyek úgy a vármegyék, mint az ország életében kiváló haladást jeleznek.

Csongrád vármegye ekkor kezdett szabadelvű irányban haladni; ekkor ébredt annak tudatára, hogy nem kell mindent a kormány kezdeményezésétől várni. A nemességet nem kellett bírsággal hajtani a vármegye gyűléseire; — önként jelent meg tömegesen és kevésbé hagyta magát befolyásolni azon lelkészek által, akik sem a politikai, sem a vallási szabadság eszméjével nem tudtak megbarátkozni. A megindult haladást azonban csakhamar két körülmény zavarta meg.

Az egyik II. Lipót királynak 1792. márczius 2-án bekövetkezett korai halála; a másik pedig a hazánk határai felé közeledő franczia forradalmi háború. A hazafias lelkesedést egyszerre katonai fegyvercsörgés, ujonczszedés, uj katonai adóbehajtás és ennek folytán általános levertség váltotta fel. Ferencz király és kormánya mindent elkövetett, hogy a vármegyékben a jó hangulatot és az áldozatkészséget ébren tartsa; mert a forradalmi eszmék itt is ismeretesek voltak már, és tartani lehetett attól, hogy a nemesek szivében viszhangra találnak.

Pálffy főispán feltünő módon kivánta a király kegyét Csongrád vármegye felé fordítani; — és mikor bizonyossá lett, hogy a francziákkal való háborút kikerülni nem lehet, azonnal lelkesítő leveleket írt vármegyéjébe, s azoknak nyilvános felolvasását követelte. Első ily tartalmú levelét, melyet külön futár által küldött, a Szegeden jun. 14-kén tartott vármegyei közgyűlésen olvasták fel. Ebben értesíti a rendeket, hogy ő felsége saját akarata ellenére sodortatott a háborúba, kéri tehát őket, utasítsák országgyűlési követeiket, hogy a legerősebb vármegyék és a főrendek példáját követve, az ő felsége által kivánandó segély megadására szavazzanak. Buzdításul leküldte nekik Pest vármegyének lelkes nyilatkozatát.

Csongrád vármegye rendei teljesítették a főispán kivánságát, aki ezért azonnal elismerését és hálaját fejezte ki irántok. Megírta nekik, hogy úgy a követeknek adott utasítást, mint a hozzája intézett levelet bemutatta ő felségének, hogy lássa, mennyire igyekszik Csongrád vármegye az uralkodó-ház dicsőségét és a haza biztonságát előmozdítani. A király valóban kegyesen fogadta a vármegye készségét és külön legfelsőbb elismerő levéllel fejezte ki megelégedését és köszönetét. Csak az volt a baj, hogy ez a kir. levél német nyelven volt írva, ennél

fogva elébb le kellett fordítani latinra és magyarra, hogy mindenki megérthesse, és hogy rossz vért ne okozzon azokban, akiket lelkesíteni akart. Junius 21-kén olvasták fel a vármegye közgyűlésén, azután pedig másolatban megküldötték elébb Pest és Pozsony vármegyéknek, azután pedig a többi vármegyéknek is, „hogy lássák és tudják mindenütt, miként a követek loyalitását ő felsége maguknak a vármegyéknek tulajdonítja.“ [1])

A vármegye nem is mulasztotta el az oly örvendetes legfelsőbb kéziratért hódoló és köszönő feliratot intézni ő felségéhez. Loyalitása példás volt. A koronázási ajándékon kívül, mely

I. Ferencz koronázásának emlékére vert érem.

[1]) A kir. kézirat akkori magyar fordításban így hangzik:

„Kedves Gróf Pálffy!

Erős feltételül tartván Királyi Páltzánk alatt egyesülve Lévő Nemzeteknek, és Országoknak javára fáradhatatlanul vigyázni, mivel azok Szerentséjekk, és Boldogságokk kivánása mintegy Indulatoságunká vált, mindent érzékenységgel fogadunk fel, valami azon, Minékünk oly kedves, minden Országlónak oly szent végnek elérésire tsak távulról is szolgálhat. Annál bővebb Gyönyörűséggel illetnie kölletett alattavalóit szerető Szivünket reátok bizott Csongrád Vármegye Nemes tselekedete modja, midőn Ti azonnal jobbágyi Tisztelettel telyes hazafiui Gondolatit Szemeink eleibe tennétek. Általatok a Vármegyétűl 16-ban nyert választ, és Követyeinek adott útasítást nagy tetszéssel olvastuk és abbol értettük, hogy nem egyébb, hanem minden dolognak tsak Valóságos kitétele kivántatik, hogy ezen igen általlátó Nemzett Méltóságához képpest Mindent tselekedjen. Mondjátok meg tehát a Vármegyének, és minden Tagjainak, hogy valameddig ezen Gondolatyaikban megmaradandnak, különös Kegyelemmel maradni fogunk hozzájok hajlandók és hogy kiváltképpen való Gyönyörűségünk fog lenni, azon községekhez különös hajlandóságot mutatni, melyek egyéb Polgár Társaikat hazai Szeretetbe, vagy ami mindegy, Királyok Szeretetébe jó Példával megelőzni igyekezni fognak. Budánn Juniusnak 17-kén 1792-ik Ferentz mp.“

650 frtra rugott,[1]) a kellő ujonczokat is előteremtette; s általában meg volt hatva azon kegyesség által, melyet felülről tapasztalt. Gr. Pálffy főispán ügyesen tudta előkészíteni a kedélyeket. Nemcsak szóval, hanem adományok kieszközlésével is hatott híveire. Biztosította a rendeket Ő felségének jóakaratáról és alkotmányos érzületéről. Megirta nekik, hogy a király a világért sem terhelné népét katonai szolgálmányok követelésével, ha a minden vallást és alkotmányt felforgató, a nemesi jogokat és tulajdont nemtisztelő, békét és nyugalmat erőszakosan felbontó franczia nemzet által okozott veszély erre nem kényszerítené. Teljesen indokoltnak találja tehát, ha Csongrád vármegye ezúttal erélyesebben fogja támogatni ő felségét; mert nemcsak az állam, hanem a törvényhatóság érdekében áll, hogy a vármegye földesurai, nemesei, városai és falvai a sorozásnál tanusítandó hatósági intézkedésen kívül önként személyenkint is áldozzanak. Ujonczokra nagy szükség van, mert részint az ellenség fegyvere, részint a betegség nagyon meggyérítette a katonaság sorait.

Csongrád meg is tette kötelességét. A lovasság részére hatvan darab lovat vásárolt 4320 frton. A legénység előállításáról pedig akként gondoskodott, hogy a reá eső 31 ujonczjutalékot a községek között arányosan felosztotta; azonkívül kiváló buzgalma jeléül a fegyverfogásra alkalmas engedetlen cselédeket, verekedő, káromkodó és csavargó embereket összeszedette és a Szegeden működő sorozó bizottság elé állította. Akkoriban általánosan a katonai hatóságot tekintették a legfőbb fegyelmező hatalomnak, mely egyedül volt képes a rendetlen életü emberekből hasznos polgárokat teremteni.

---

[1]) A koronázási és segélydíj kirovásánál mindenkit nyilatkózatra hívtak fel arra nézve, hogy mennyit szándékozik készpénzben azonnal, mennyit kötelezvényben, terményekben vagy lovakban adni. L. Aug. 21-ki megyei közgy. jkvét. Ennek folytán pl. gr. Keglevics Ádám, Fábian-Sebestyén ura, kijelentette, hogy a koronázási tiszteletdíj czímén reá rótt összeget a szentesiek fogják megfizetni; a hadisegélyt pedig részint 400 frt értékű kincstári kötvénynyel, részint készpénzben fogja befizetni. Gr. Károlyi József arról értesítette a vármegyét, hogy a hadisegélyt nem lovakban, hanem készpénzben fogja megadni. Hasonlóképen nyilatkozott B. Brentano-Cimarolli Ferencz is, a mindszenti uradalom birtokosa is.

A váczi káptalan 164 frtot és 76 dénárt fizetett hadisegélyre.

A kirovás elég gyors volt; de a befizetés éveken át huzódott. Nagy kérdést csináltak abból is, hogy a Szegeden lakó hivatalnokok, só- és vámtisztek, lelkészek és hasonló állásu más nemesek hová fizessék be a reájuk rótt járulékokat? Szeged városánál? vagy e vármegyénél?

A hadi segélyt az összes földesurakra, nemesekre és tisztviselőkre kivetette és rövid idő alatt be is hajtotta. Ezért a királytól ismételten elismerést nyert. Hogy pedig a nép is tudomást nyerjen a háborús állapotokról, minden győzelem hírére mozsárdurrogatás mellett hála isteni tiszteleteket tartottak minden egyes községben.

A Párisban és vidékén kitört anarchia, a jakobinusok harczai, kegyetlenkedései megdöbbentették egész Európát. A francziákat azonban az európai coalitio sem birta megtörni. Ferencz király rémülettel hallotta azokat a borzasztó mészárlásokat, melyeket a forradalom vezetői elkövettek; egész lényében megrendült, mikor hírét vette, hogy az ő nagynénjét, a franczia királynét is kivégezték! és hogy az előkelő franczia családok is a trónt és vallást felforgató forradalmárok áldozataivá lettek. Kezdett bizalmatlan lenni minden szabadgondolkodású ember iránt. Aggódva nézte a vármegyékben fejlődő szellemet. A szabadság és egyenlőség eszméitől, mint amelyek a franczia mészárlásokra emlékeztették, rettegett, — és ezentúl fogva legfőbb kormányzási elvül a szabadság elnyomását és a rend szigorú fentartását tekintette.

Ennek a kormánypolitikának hatását érezték a vármegyék is. A kényuralom és a reactio jelei kezdtek mutatkozni; de ezek nem fojthatták el a felébredt haladási szellemet, sőt ellenkezőleg bizonyos jótékony ellenhatást hoztak létre. A nemzeti függetlenség iránti élénk érzelem arra sarkalta Csongrád vármegye rendeit is, hogy az alkotmányos életet a kényuralom ellen megvédjék. A fiatalabb nemzedék országszerte rokonszenvezett a franczia forradalmi eszmékkel; de a vármegye élén álló férfiak méltányolták a kormány aggodalmait és mindenben Pálffy főispán tanácsát követték. Hatással lehetett erre a főispánnak azon igérete is, mely szerint mindazon tisztviselőknek, kik a királynak adandó segély ügyében fáradoztak, királyi adományt fog kieszközölni.[1])

Pálffy főispán lemondása után is jó hangulat volt a vármegyében; ámbár a nép az inséges évek következtében nagyon kimerült. Az 1796. évi nov. 6-kára összehívott pozsonyi országgyűlésre kiküldött követek utasításában[2]) többek között az is

[1]) L. az 1792. nov. gyűl. jegykv. mellett főispáni levelet.

[2]) Dobossy Gergely táblabiró és Babarczy Imre aljegyző voltak a követek; mindenik részére napjára 6 frt 40 krt, Nagy Ferencz irnokjuk részére pedig egy frtot szavaztak meg.

volt, hogy ha az országgyűlés a folyamatban levő franczia háború miatt pénzsegélyt szavazna meg, a követek mindent kövessenek el, hogy Csongrád vármegye ne terheltessék oly nagyon, mint a mult országgyűlésen. Elismerik a rendek, hogy a trón megerősítéséről és a haza alkotmányának megvédéséről gondoskodni kell; de tiltakoznak az ellen, hogy akár pénzsegély, akár felajánlás, akár insurrectio rendeltethessék országgyűlésen kívül. Ha az országgyűlés insurrectiót rendel, akkor ahoz csak az 1741. évi 63. t.-czikkben foglalt feltételek mellett járulhatnak.

Napoleonnak olaszországi sikerei arra kényszerítették az országot, hogy még nagyobb anyagi áldozatot hozzon, mint eddig. A rendek elrendelték az *általános felkelést*, és a pénz- és terménybeli segélyt. Csongrád vármegye köteles volt 400 ujonczot kiállítani teljes fegyverzettel és felszereléssel; azonkívül 18.000 pozsonyi mérő kétszeres búzát, amit e vidéken nem is ismertek; 20.000 p. m. zabot természetben; végre tetszésére volt hagyva, hogy 816 p. m. kétszeres búzát és 9478 $^{16}/_{40}$ p. m. zabot, 150 drb ökröt és 78 lovat akár természetben, akár készpénzben szolgáltasson ki. Ezt egy külön bizottság osztotta fel aránylag a községek között. Egyes birtokosokra eső járulékok — beleszámítva a termények, lovak és ökrök értekét is — így voltak kiróva:

A csongrádi uradalomra	17481	frt	— denár.
A szentesi „	5598	„	— „
A mindszenti „	4666	„	— „
Gr. Keglevichre	1171	„	— „
A kincstárra a böldi rév után . .	1165	„	— „
„ „ Ányás után . . .	378	„	80 „
Tanulmányi alap után	46	„	60 „
B. Brentanóra Dócz után . . .	456	„	15 „
B. Bernyakovicsra	346	„	88 „
Herczegprimási tized után . . .	192	„	40 „
Szeged városára	1171	„	— „
Horgosi uradalomra	1310	„	80 „
Kecskemét városára Pusztaszer ut.	1747	„	50 „
Váczi püspökségre	507	„	88 „
„ káptalanra	252	„	98 „
Martony Lászlóra	124	„	60 „
Özv. Martony Károlynéra . . .	84	„	5 „
Marton Dávidra	66	„	35 „
Bogyó Istvánra	57	„	32 „

Balogh Lászlóra	63	frt	78 denár.
Tomcsányi Györgyre	32	„	33 „
Szelevényre együttesen	6	„	52 „
Csupor Lászlóra	24	„	64 „
Lovász Andrásra	12	„	99 „

Magyar insurgensek.

Csongrádi plebánosra	239	frt	— denár.
Vásárhelyi „	192	„	40 „
Szegvári „	120	„	17 „
Mindszenti „	131	„	82 „
Szentesi „	122	„	50 „

Szegedi plebánosra	122 frt	50 denár.
Ferenczrendiek, mint plebán. .	73 „	– „
Minoriták, mint plebán. . . .	93 „	7 „
Horgosi plebános	99 „	20 „
Gyevi „	99 „	20 „
Tápéi „	110 „	85 „
Kisteleki „	99 „	20 „
Kis András vásárh. ref. papra .	87 „	55 „

Megadóztatták a vármegyei tisztviselőket, sőt még a szegedi cs. kir. dohány-igazgatóságot is. Ez utóbbi fel is jajdúlt a reá rótt 1500 frtnyi felkelési összeg miatt, mely után azon az alapon, hogy nem magánüzlet czéljából kezeli a dohányt, megtagadta az összeg befizetését. A vármegye végrehajtást rendelt; mert szerinte akár külföldi kereskedő foglalkozik a dohánykezeléssel, akár a hazai regalebérlő, az mindegy. A törvényhatóság kivetheti reá a taksát. Hiába jött felülről intés és figyelmeztetés. A vármegye nem tágított; sőt komoly hangon figyelmeztette a kormányt, hogy a szóban levő összeg megtagadása esetén a csekély számú nemesség nem képes a felkelés költségeit fedezni. Végre is a kormány kénytelen volt engedni, nehogy a már tényleg felkelt nemesség elkedvetlenedve induljon a csatába.

Minden vármegyének csak a maga területén volt szabad ujonczokat elfognia és besoroznia. A törzstiszteket a király nevezte ki, mig az alsóbb rangú tisztekről a vármegyéknek kellett gondoskodniok. Csongrád a Tiszántúli kerületbe volt osztva, melynek vezérlő tábornokául Splényi Gábor volt kinevezve. A vármegyei felkelő hadsereg vezetésére és begyakorlására megválasztották: századosnak Bőjtös Imre szentesi postamestert, aki valaha katonatiszt volt; főhadnagyúl Kamocsay Sándor megyei csendbiztost, — alhadnagyúl Miller Istvánt, — zászlótartónak Török József tiszt. esküdtet,— őrmesternek Jerney József szegedi kiadót,— tizedeseknek Kászonyi Istvánt, Mihálfi Ferenczet, Szegő Istvánt, Sáray Benjámint és Krecsmáry Józsefet. Ezeknek a vármegye rendes fizetést rendelt; de azonkívül egyesek is adakoztak a főbb tisztek jutalmazásához. Igy például a csongrádi uradalom 200 frttal, a szentesi uradalom 100 frttal, Kanyó András kath. főespres 10 frttal. A főispán, ámbár rendes kötelezettségét birtokai után más vármegyében róvta le, itt is egy teljesen felszerelt lovast állított ki. Érdekes, hogy a vármegye gr. Károlyi Józsefhez azon kérelemmel for-

dult, engedné meg, hogy a Csongrád vármegyei felkelő csapat az ő vezérlete alatt levő Szatmár vármegyei sereghez csatlakozhas-

Gr. Károlyi József.

sék. Ez azonban részint a távolság, részint más okok miatt nem történhetvén meg, Csongrád Aradhoz csatlakozott.

A kormány mindenképen emelni óhajtotta a hadseregbe lépéshez a jó kedvet. Vármegyeszerte kihirdette, hogy a vitézül

harczolandó felkelők ép oly kitüntetésben fognak részesülni, mint a rendes hadsereg. Ha az illető nemes, a Mária Terézia rendjelt fogja kapni; ha pedig nemnemes, emlékéremmel fog jutalmaztatni. A ruházatra is nagy gond volt fordítva, hogy a Mária Terézia korabeli felzúdulás ne ismételtessék. Hogy pediglen a Csongrád vármegyei felkelők bármily eshetőségre felismerhetők legyenek, elhatározta a közgyűlés, hogy a vármegye három folyóját feltüntető külön bélyeg készíttessék s ezzel a felkelők összes lovai megbélyegeztessenek.[1])

A lovak, a nyergek és a díszruha csakhamar rendben voltak; de hiányzott a fegyver. Hiába kerestek puskát és kardot a budai fegyvertárban; hiába keresték össze az illető iparosokat, akik ilyen fegyverek készítésével foglalkoztak; hiába fordultak Ő felségéhez azon kérelemmel, hogy 82 kardot és ugyanannyi pár pisztolyt bocsásson a vármegye rendelkezésére. Kénytelenek voltak külföldre és Bécsbe írni fegyver után, mig végre nagynehezen kaptak valami Wertheimer Dávid nevezetü bécsi kereskedőtől.

A legközelebbi vármegyei gyűlésre a megyebeli felkelő nemesség már lóra ülvén, katonailag teljesen felszerelve jelent meg, és átvevén a vármegye régi zászlóját, letette a következő nemesi esküt:

„Én N. N. esküszöm az élő Istenre, hogy fel vett katonáskodásomban minden erőim s tehetségem szerént magamat vitézül viselem, Pajtás társamat, akár ki légyen az semmi nemű veszedelemben el-nem hagyom, viaskodok az Hazámért mind magam, mind másokkal egyetemben vitézül; haza áruló nem lészek, sem zenebonát nem indítok, Felséges koronás királyunkhoz örökké hív leszek, Hazám törvényeinek s bévett szokásinak engedelmes lészek; mindennémü az Király s Haza rendjei által hozandó törvényeket fogom védelmezni mind magam, mind másokkal egyetemben. Isten engem ugy segéllyen.“ [2])

Az ekként felesketett csongrádi felkelő nemesség B. Splényi Gábor kerületi tábornok rendelkezéséhez képest Arad és Krassó vármegyék nemességével egyesült és Edelspacher Zsigmond aradi alispán mint ezredes vezérlete alá helyeztetett.

---

[1]) Várm. jkv. 1797. máj. gyűl. jkv.

[2]) Formula Juramenti per Insurgentem Cohortem deponendi. Megyei jkv.

Megállapíttatott a fegyelem fentartására [1]) és a betegek gyógyítására szükséges szabályzat. Meghatározták a közlegények napi díját kilencz krban, amit sokan keveseltek is.[2]) Általában Csongrád vármegye a felesleges költségeket perhorrescálta; ezért a három vármegye számára tervezett törzskar megalakítását következetesen ellenezte. Mikor a fentnevezett ezredes felhívta, hogy a főstrázsamesterré (őrnagygyá) kinevezett Bőjtös Imre kapitány helyének betöltéséről gondoskodjék, erre egyszerűen azt felelte, hogy Bőjtösnek főstrázsamesterré való előléptetését nem fogadja el, mert — ugymond — egy három vármegyéből összeállított csekély számú hadseregnek sem alezredesre, sem főstrázsamesterre szüksége nincs [3]) Mikor pedig Arad vármegye és utóbb a kerületi parancsnok arra hívta fel, hogy az Aradra hadi szemlére berendelt felkelői után a költségeket és terménybeli deperditákat Arad vármegyének térítse meg, ezt egyenesen megtagadta. Indokúl felhozta, hogy Arad vármegye önként vállalkozott az odarendelt felkelők lovainak ellátására, továbbá, hogy a vármegye felkelési pénztára, mely minden törvényes kötelezettség nélkül, csupán Ő felsége iránti hűségből a földesurak önkénytes ajánlataiból keletkezett, nemcsak a deperditák fedezésére, de még a hadsereg legszükségesebb kellékeire sem elegendő. De különben is a vármegye felkelő serege csakis szemletartás végett ment Aradra, és ott nem a vármegye, hanem az ezredes ur akaratából tartatik vissza; holott itthon Csongrád vármegye területén minden teher és deperditák nélkül lett volna eltartható. Ezért a felesleges kiadások fizetését már csak azért sem vállalhatja el, mivel hitelesen értesült arról, hogy a kiszolgáltatott széna-adagok sem a szabályszerű súlylyal, sem pedig kellő minőséggel nem birtak. Végül kéri az ezredest, bocsássa

[1]) Minthogy a felkelő hadsereg fegyelmezésére nézve országszerte nagyon eltérő nézetek nyilvánultak, végre is Ő felsége adott ki egy szabályzatot. Csongrád vármegye erre nézve kijelentette, hogy ámbár ezen rendelkezés ellen alkotmányos szempontból lehetne észrevételt tennie; de Ő felsége iránti hódoló tiszteletből nem teszi. Csakis azon reményben fogadja el tehát a szabályzatot, hogy azt Ő felsége véglegesen csak akkor fogja megerősíteni, ha az országgyűlés is elfogadja. L. az 1797. évi várm. szept. jkv.

[2]) Várm. jul. jkv. Érdekes, hogy a napidíj csekélysége miatt lázító Sáray Benjámint a vármegye megdorgáltatta, napidíját pedig 6 krra leszállította; és a vármegyét fösvénysége miatt gyalázó Szecskó Pált a táborba való indulásig bilincsbe verette és napidíját szintén 6 krra szállította le. Néhány hónap mulva elengedte a büntetést.

[3]) U. o.

haza felkelő seregét, ne okozzon felesleges költségeket és ne akarjon Csongrád vármegye pénztárával rendelkezni.

Végre a kerületi hadparancsnok rendelete folytán a Csongrád vármegyei felkelő csapat visszaérkezett Aradról, és további intézkedésig Mindszenten helyeztetett el. Októberben 35 felkelő katona Szentesre, s ugyanannyi Vásárhelyre küldetett át. Majd megjött a hír, hogy a nádor nov. 24-kén személyesen akar szemlét tartani a felkelő hadsereg felett; tehát a csongrádi csapatnak is Ó-Aradra kellett bevonúlnia. Azonban a vármegye meghagyta Bőjtös kapitánynak, hogy a szemle után rögtön hozza haza csapatát, nehogy felesleges költséget okozzon.

A nádor meg volt elégedve a sereg katonai magatartásával és a szomszédos vármegyék és Csongrád felkelő seregének brigadérosává Lovász Zsigmond békési főispánt nevezte ki. Egyuttal elrendelte:

1. Hogy az egyes vármegyék fölkelő csapatai saját vármegyéikbe visszatérjenek s ideiglenesen ott állomásozzanak.

2. Hogy nov. 15-étől fogva az összes fölkelő csapatokat az illetékes vármegyék tartoznak élelmezni.

3. Hogy az ellátás megkönnyítése végett több fölkelő — de nem mind — otthonukba visszamehetnek, de kapott parancsra azonnal csapataikhoz tartoznak visszatérni.

4. Hogy azon csapatok, melyek már saját megyéikben állomásoznak, f. é. nov. 15-étől kezdve a többi csapatokkal egyenlő eljárásnak vannak alávetve.

Azonban az így összeállított és előkészített seregre ezuttal szükség nem volt; mert ő felsége okt. 17-kén Campoformióban békét kötött a francziákkal. A sereg tehát feloszlott, és a nagy költséggel beszerzett lovak és egyéb katonai felszerelések a kincstárnak eladattak.

A béke azonban egy év mulva felbomlott és az insurgensekre ismét szüksége lett az országnak. Csongrád vármegye rendei ujra a földbirtokosokhoz és a községekhez fordult, melyek egymással versenyezve siettek a haza oltárára szánt adományaikkal. Vásárhely az első hírre önként és ingyen 10 lovat ajánlott fel; egyes lakosai pedig ezüstöt és aranyat vittek a szolgabiróhoz azon kijelentéssel, hogy azt Ő felségének hadi czélokra ajándékozzák.

Rendes felkelés 1800 őszén rendeltetett el. Ujra kellett lóról, fegyverről és ruházatról gondoskodni. A vármegye tisztviselői hazafias lelkesedéssel teljesítették kötelességeiket; össze-

irták a nemeseket, kivetették és behajtották a felkeléshez szükséges összegeket. Ujra szervezték a felkelők pénztárát. A lovas felkelők tisztjeivé lettek: főhadnagy Kamocsay András, — alhadnagy Kászonyi István, — zászlótartó Kolpács Pál, — őrmester Sanú János, — káplárok: Bellák János, Kolumbán Sándor és Halász Zsigmond. A gyalogos felkelők első kapitánya lett Ternyey József, — másodkapitány Vályi András, — főhadnagyok: Kiss László, Török József és Müller Ferencz, — alhadnagyok: Kolb József, Rózsa Ferencz és Laitner Ignácz, — zászlótartó Makra István, — vezető Rácz Antal. — A két őrmester és hét káplár kinevezését az első kapitányra bizták.

Már a tisztek számából is látható, hogy ezúttal nagyobb arányú felkelésről volt szó. Az összes fegyverfogható nemeseken kívül és a Szeged városa által kiállított 20 lovas és 80 gyalogosan kívül [1]) 240 gyalog katonát és 60 lovast állított össze a vármegye teljesen felszerelve. De amidőn ezt készségesen tette, egyúttal tudtára adta Ő felségének, hogy a hazai törvények szerint a felkelő hadsereg csakis a haza védelmére a haza határain belül alkalmazható, és a felkelés megszüntével haza bocsátandó. Ha pedig jövőre ily felkelésnek szüksége merülne fel, kéri Ő felségét, hogy azt előzetesen az országgyűlésnek bejelenteni kegyeskedjék. Ugyanezt írta meg a vármegye a nádornak is azon reményének kifejezésével, hogy a törzskarhoz tartozó lovas és gyalogos tisztekről Ő felsége fog gondoskodni.

Minthogy pedig a kerületi főparancsnoktól azt hallották a rendek, hogy a felkelő sereget német vezénylettel kell gyakorolni, nehogy ezen rendelkezés által a kedélyek felizgattassanak és tömeges szökések idéztessenek elő, felkérték a nádort, engedné meg, hogy Csongrád vármegyének csupa magyarokból álló hadseregét magyar vezénylettel gyakorolhassák.

Alig készült el a hadsereg, mikor a kerületi parancsnoktól felhivás érkezett, hogy azonnal induljon Aradra a zarándmegyei oláh zavargás megfékezésére. Azonban a nehézkes vármegye nem nagyon sietett a parancs végrehajtásával; hanem azt felelte, hogy mivel e tekintetben Arad vármegyétől nem érkezett semmiféle felhivás, tehát a veszély nem lehet oly égető, hogy ily költséges mozgósítást kellene indítani. Majd tudomást

[1]) Érdekes, hogy a szegedi felkelők, mivel felszereléskor csizma helyett bakkancsot kaptak, mind elszöktek, sőt a megyebelieket is szökésre ösztönözték. De csakhamar összefogdosták és visszahozták őket.

szerez magának az állapotokról saját küldöttje által, és ha csakugyan baj van az oláhokkal, a sereget azonnal megindítja. De csakugyan nem kellett megindítani, mert a kiküldött Kövesdy Ferencz deczemberben jelentette, hogy az oláh mozgalom teljesen megszünt.

Ugy látszik, hogy b. Splényi mindig rosszul volt értesülve az állapotokról. Az is feltünt, hogy minden gyakorlati érzék nélkül felesleges idő- és pénzfecsérlő rendeleteket bocsátott ki, melyek ellen a vármegye minduntalan kénytelen volt felszóllalni és a tábornok urat balfogásaira figyelmeztetni. Az utitervre és a sereg összpontosítására vonatkozó levelezés szomorúan illustrálja ez állapotokat. A tábornok vagy olyat sürgetett, ami már megtörtént, vagy olyat, a mi felesleges. Innét volt, hogy a vármegye sokszor megütközött rendelkezései felett, és inkább hallgatott gr. Gyulai Albert tábornok szavára, aki aztán a lemondott Splényi helyére jött.

Még el se indult a készen álló hadsereg, mikor 1801. április hóban jött egy rendelet, mely szerint a béke ismét helyre állt. A felkelők tehát visszatérhettek családi tűzhelyeikre; sőt csakhamar 300 pattantyús katonát szállásoltak el a vármegyében, melynek élelmezése ismét sok gondot okozott. Ő felsége megelégedését fejezte ki a vármegye részéről tanusított áldozatkészség iránt, — és egy év mulva összehívta az országgyűlést hogy a nemzet anyagi helyzetén segítsen.

A hosszu háboruk alatt nagy bajt okozott a papirpénznek elszaporodása, mely miatt Csongrád vármegye is panaszkodott és kérte a kormányt, hogy a rossz bankó helyett ezüst- és aranypénzt veressen. „Évek folynak — úgymond — mióta az érczpénz kivitetvén, a bankjegyeknek már nemcsak nehéz, de egyáltalában lehetlenné vált felváltása miatt mind a termesztmények s gyártmányok eladásában, mind az élet szükségei beszerzésében rövidséget szenvedő országlakosok panaszai hangzanak. Látjuk, miként tehetősebb polgártársaink, midőn maguknak a szükségleteket beszerzik, pénzök tetemes részét elveszteni kénytelenek. Tapasztaljuk, hogy a kalmárok és iparosok már kialkudott áruikat sem adhatják el, mivel a bankjegyekből visszajáró összeget meg nem adhatják. Látjuk, mikép a szegény nép, bár munkája bérét megkapta, mégis gyakran éhséggel kénytelen küzködni, mivel papirpénzét senki beváltani nem akarja . . .“ [1])

[1]) Lásd az érdekes feliratot, mely 1800. évi szept. 18-kán kelt, a helyt. t. levéltárá.

Minthogy a kormány is csak érczpénzben fogadta el az adót, elképzelhető, hogy érczpénz hiányában a papirpénz felváltásánál, részint a nép tudatlansága, részint szorultsága miatt, minő zsarolások folytak. Igaz, hogy ezt a kormány tiltotta; de erre Csongrád vármegye azt felelte, hogy „késő orvosság.“ Oly nyomorult állapotba jutánk, írja többek közt egy felterjesztésében, „hogy nem lévén mivel zsarolni, már a zsarolásnak sincs többé helye.“

Ily helyzetben a kormány a nyerészkedés erkölcsrontó fegyveréhez nyúlt; tiz millió ezüst- és arany-forintnak megszerezhetése czéljából 1802. elején *rendeleti* úton országszerte szerencsejátékot — lottót — hirdetett!

Ez nagy megütközést okozott a vármegyében és a rendek a legelső gyűlésen fel is szólaltak ellene. Kijelentették, hogy e pátenslevél ellenkezik az ország törvényeivel és pedig nemcsak azért, mivel a pátensek törvényesen ki nem bocsáthatók, hanem azért is, mivel ezt a cseh kanczellária bocsátotta ki. E játék által a koronás két forintosnak értéke esökken. És ami leginkább nyugtalanító, a pátensből nem tünik ki, hogy e játék hypothekájául nem a magyarországi bányák szolgálnak-e? Már pedig a magyar bányákat külföldi emberek biztosítékul nem használhatják. Mind ezeknél fogva kérik Ő felségét, hogy a koronás két forintosokat előbbeni értékökben meghagyni és az országot arra nézve, hogy a pátensben említett biztosíték alatt nem magyar bányák értendők, megnyugtatni kegyeskedjék.[1])

Ezen felterjesztésre válasz nem érkezvén, természetes, hogy a nemesség komolyan kezdett aggódni a felett, vajjon Bécsben a nemzet vérével és vagyonával nem űznek-e lelkiismeretlen játékot? Érdemes volt-e a szabadságért és a democratiáért harczoló francziák ellen az absolutismus ilyen tényeiért oly óriási áldozatokat hozni?

Természetes, hogy mikor az ujonnan összehívott országgyűlésre menendő követek számára az utasításokat készítették, ezek a kérdések concrét alakban is kifejezést nyertek. Kijelentették, hogy a követek — Kókay Mihály és Babarczy Imre — semmiféle oly ügy tárgyalásába ne bocsátkozzanak, mely közvetve vagy közvetlenül az ország alaptörvényeivel, jelesül pedig az 1741 : 8 t.-czikkel ellenkezik. A magyar gyalogezredek kiegészítése czéljából ujonczozás ellen ne tegyenek kifogást; de arra

[1]) Megyei levéltár.

ügyeljenek, hogy Magyarország ne az örökös tartományok módjára, hanem saját törvényei szerint alkotmányosan kormányoztassék. Egyházi, politikai és kamarai hivatalokra csak magyarok és nemesek alkalmaztassanak. Az armálisták ép ugy mentessenek fel minden taksától, mint a birtokos nemesek. A fiscusra szállt javakból a haza körül érdemeket szerzett polgárok adományoztassanak. A háborúban kitünt katonatisztek és közkatonák, — ha nemesek — birtokjogot; ha nemnemesek, nemességet és nemesi kuriát kapjanak. Minden nemes ember, Ulászló III-ik decr. 34. §-a értelmében, a vám és illeték fizetésétől felmentessék. Pátensek kibocsátása ellen törekedjenek. Ha az országos bizottság előterjesztést tenne Csanád, Csongrád és Békés vármegyék egyesítése iránt, azt nem kell ellenezni; de ha csak Csongrád és Csanád egyesítése javasoltatnék, azt minden áron meg kell akadályozni. Vármegyei hivatalokra első sorban birtokos nemesek alkalmaztassanak, de az armálistákat sem kell kizárni. Nemes ifjak nevelésére gond fordítandó. Minthogy az országban még igen sok humanistikus intézetre van szükség, kéressék fel Ő felsége, hogy az üresedésben levő püspökségek és prépostságok jövedelmei ezeknek létesítésére fordíttassanak; a nagyobb jövedelmű püspökök felhívandók, hogy jövedelmeik fölöslegéből ezen intézeteknek is juttassanak valamit.

Az ipar és kereskedelem előmozdítása tekintetéből nem kell engedni, hogy annak gyakorlása csak nehány kiváltságos embernek joga legyen. A só árát, az adót és a harminczadot csakis országgyűlésen lehessen megállapítani. Minthogy a bankjegyek annyira elszaporodtak, hogy ezen arany- és ezüstbányákkal bővelkedő országban arany- és ezüstpénzt már látni sem lehet, felkérendő Ő felsége, hogy az 1550 : 48. t.-cz. értelmében régi feliratokkal ellátandó magyar pénz verettessék; Budán pedig pénzverő intézet állíttassék fel. Kivánják, hogy a dohánykereskedők épugy tartozzanak a haza védelméhez áldozatokkal járulni, mint más polgárok.[1])

A királyi propositiók pontjaira vonatkozólag, jelesül arra, hogy a katonaság fentartására szolgáló összeg két millióval emeltessék, a vármegye úgy vélekedett:

1. Hogy habár a katonaságra fordítandó költségek szükségességét belátja s azok folytonos emelkedésének szükségét

[1]) Lásd a 26. pontból álló követi utasításokat. Jgyky. mellékl.

beismeri, mégis a 2 millió frtot ugy kell előteremteni, hogy az adózó nép terhe ez által ne nagyobbodjék, mert már az eddigi adót is csak nagy nehezen lehet behajtani; azért e 2,000.000 frtot egyszerüen a só árából kellene kifizetni.

2. Nehogy a só árának emelése által az adózó nép annak beszerzésében gátoltassék, a követek hassanak oda, hogy a sóhivatalokban ne csak mázsa számra, hanem font számra minden árkülönbség nélkül árultassék, hogy a nép ne legyen kénytelen a sóval nyerészkedő s a sót drágábban áruló kereskedésbe menni. Igy lehetségessé válik, hogy a nép a só árának fölemelése esetén is annyi pénzért kaphasson sót, amennyit eddig kénytelen egyes kereskedésben érte fizetni.

3. Ha már a két millió kiadása által a só ára emeltetik, a követek kérjenek Ő Felségétől biztosítékot arra nézve, hogy bármilyen viszonyok közt sem Ő Felsége, sem utódai (?) nem fogják a só árát följebb emelni az országgyűlés beleegyezése nélkül.

4. A mi Ő Felsége előterjesztésének második pontját — a hadsereg szaporítását — illeti, az ország mindig a legnagyobb készséget tanusította a katonaság kiállításában s jövőre is az ujonczok eddigi felfogadása maradjon meg — s háború esetén is a törvényhatóságok — mint eddig — jövőre is megteszik kötelességöket.

5. Mivel a katonaságtól történt gyakori szökést az okozta, hogy a katonaságból csak azok bocsáttattak el, a kik vagy elöregedtek vagy elbetegesedtek, a katonai szolgálatot ugy kell szervezni, hogy a kapituláczió bizonyos évszámhoz legyen kötve, melyen túl senki sem tartható vissza. Ez által a kiszolgált katona még ép erővel térhet vissza a polgári életbe s nem esik hozzátartozóinak terhére, tehát szivesen várja be szolgálata végét.

6. Oda törekedjenek a követek, nehogy a katonaság eddigi felfogadása helyett azok összeirása hozassék be, melyet nemcsak a nép nem szenvedhet, hanem az 1741. évi 8. t.-cz. sem enged meg.

7. Mivel ekkoráig a főbb katonatisztek nagyobbrészt olyanok voltak, a kik a nép nyelvét nem ismervén, sem parancsaikat nem értethetik meg a közkatonákkal, sem azokat vitézségre nem képesek buzdítani, ezért arra kérendő fel Ő Felsége, hogy a törzskari alsóbb tisztségek legalább született magyarokkal töltessenek be.

8. A magyar nemes ifjuság magasabb foku katonai kiképeztetése czéljából szükséges volna az országban magyar katonai akadémiát felállítani. Mielőtt azonban erre nézve a megye a követeknek utasítást adna, előbb a többi törvényhatóságok véleményét fogja kikérni.

9. Hogy az ország, mely annyit áldoz az ország védelmére s az uralkodó-ház biztosítására, az ipar és kereskedelem terén is nagyobb hasznot élvezhessen, Ő Felsége fölkérendő, hogy a szabad kereskedelem utjában álló minden akadály eltávolíttassék s a belföldi termékek kivitele minden vám és harminczad beszüntetésével engedtessék meg.[1])

Az országgyűlés a haza oltárára kivánt áldozatot megajánlotta; de mivel az anyagi téren, az ipar és kereskedelem előmozdítására vonatkozó reményei nem teljesültek: az elégületlenség folyton növekedett. Pedig a kormánynak nagy szüksége volt a magyarok jókedvére, mert a franczia háború ismét kitört, sőt most a francziák egész Bécsig hatoltak, és az 1805-ki országgyűlés kénytelen volt uj népfelkelést elrendelni. Csongrád vármegye rövid idő alatt 96 lovas és 288 gyalog katonát állított ki. Mindenütt nagy sürgés-forgás volt tapasztalható. Az ujonnan kinevezett tisztek összeszedték csapataikat, s már készen állottak az indulásra, mikor fegyverszünet állott be. Ismétlődött a már kétszer előfordult szétoszlás. A templomokban hálaadó isteni tiszteleteket tartottak a béke helyreállításáért. Majd, mikor 1807-ben ismét országgyűlésre hivattak a rendek, a csongrádi követek odautasíttattak, hogy örömüket fejezzék ki a háború veszélyének elhárítása és a béke helyreállítása felett. Természetes, hogy a háború esetére ismét felajánlották a szükséges segítséget. A pénz rosszasága miatti panaszok ugyan ismét megujultak, de egészben véve csak a régi kivánságaikat ujították fel. A felkelést hazafias kötelességnek jelentették ki; mert — úgymond „felejthetetlen őseink vérrel és nem bérrel szerezték ezen országot; azokat kövessük oltalmazásában és a világ előtt érdemes maradékjainak mutassuk magunkat."

Az alkalom, melyen Csongrád vármegye ezen harczias érzelmeit megvalósíthatta, csakhamar megérkezett. A francziák 1809-ben Ausztriába törtek; Bécset elfoglalták és már Magyarország határait is átlépték. Ez iszonyatos riadalmat idézett elő országszerte. A vármegyék nemessége ismét felkelésre szólítta-

[1]) U. o.

tott. Csongrád vármegye 285 embert állít ki; megválasztja tisztjeit,[1]) előszedeti a fegyvereket és a szomszéd Békés és Bihar vármegyék seregével egyesülten nagy lelkesedéssel várja az indulásra szólító parancsot. Kerületi főparancsnok ez időszerint Csekonics József tábornok volt; ezredese B. Wenckheim József. Ezeknek erősen a szivére köti a vármegye, hogy a vezérlésükre bízott felkelő nemesség vezetésében, vezényletében, fenyítésében, szóval vele való bánásmódjában a hazai törvények, jelesül az utolsó 1808-iki országgyűlésen hozott 2 : 16 : 17 és 20 czikkei szerint járjanak el „hogy így azon czélnak, közvárakozásnak és bizodalomnak, mellyel kiindúlnak, meg is feleljenek és vitézi érdemkoszorúval szerencsésen visszaérkezvén, mint felséges koronás királyunk szentséges személyének érdemes védelmezői, kedves hazánknak vitéz oltalmazói, ősi alkotmányunknak és szabadságunknak feledhetlen fentartói e vármegyének Karai és Rendei által is szeretettel, barátsággal és hálaadó szívvel fogadódhassanak, és ezen érdemeket késő maradékaikra szakadhatatlanúl megállapíthassák. Meghagyattatván egyszersmind őnékiek . . . hogy mind önnön maguknak, mind a vezérlésük alá bizattatott seregnek állapotja felől ezen vármegyének Karait és Rendeit időről-időre tudósítani el ne mulasszák . . .“ [2])

Némi biztatásul szolgált az elérendő harczi jó eredményhez az, hogy a helytartótanácstól éppen ez időben érkezett egy utasítás „a Pozsonyból Szegedre útnak indított franczia és bajor foglyok tartása ügyében.“ Jó hatást idézett elő az ujonnan elrendelt „Verbung“-nál is. A földesurak, nemesek és más tekintélyes egyének, sőt parasztok is erejökhöz képest ajándékoztak lovat, felszerelést, készpénzt, hogy hazájuk védelmét biztosítsák. Szolgabirák és lelkészek bátorították és lelkesítették a népet a hadseregbe való önkéntes állásra. Ennek lehet köszönni, hogy az eddig kiállított katonaságon kívül Vásárhely 114, Szentes 68, Csongrád 44, Mindszent 24, Szegvár 14, Horgos 12, Kistelek 14, Algyő 6, Tápé 8, a Tiszáninneni kertészek 24, a Tiszántúliak 8 katonát állítottak ki; vagyis összesen 336 embert! Ezeknek felszerelése igen sokba került, mert egy közönséges lónak ára

---

[1]) Első kapitány Andrássy István, második Müller István; első főhadnagy Kovács Márton, második Müller Mihály; alhadnagyok: Bogyó József és Halász János. Egy másik csapathoz: első kapitány Kamocsay Sándor, főhadnagy Lukács Antal, alhadnagy Faragó János és Gerencsér György. Az altiszteket a felkelési bizottság nevezte ki.

[2]) Várm. jkv.

300 frtra rúgott! Csak foglalóul 10.080 frtot osztottak el a vállalkozó legények között. A lovas sereg felállítására pedig 100.000 frtot vett kölcsön a vármegye, amivel Ő Felségének elismerését vívta ki magának.

Sajnos, hogy az ennyi áldozottal és hazafias buzgalommal összeszedett hadsereg csata nélkül oszlott szét. Ugyanis a Dunántúl Győr alatt összpontosított felkelő nemesség a hadvezérlet ügyetlensége miatt jun. 14-kén visszanyomatott, — s

Alvinczy báró tábornok.

egy csapat Buda felé vonúlt, mikor a tiszai seregek megérkeztek. Ezek látván a rendetlen futást, és hallván a rémhíreket, szintén visszafordultak. Ezt Alvinczy gyáva futásnak jelezte, a miért aztán rossz hírbe keverte az egész felkelést. November elején a béke megköttetvén, ismét hiába való volt minden költekezés. A király most is megköszönte a vármegyének áldozatkészségét, s egyuttal felhívta, hogy a felkelők részére összeszedett lovakat engedje át a rendes katonaság használatára. A vármegye azonban ez utóbbi kívánságnak csak részben felelhetett meg.

Az a sok katonásdi játék, melyet rövid idő alatt háromszor kellett végig játszani, temérdek pénzébe került a vármegyének. Nem csoda, hogy sokan már itt is arról kezdtek gondolkozni,

Bécs városi bankjegy 1800-ból.

nem jobb volna-e, ha a franczia megszabadítanák Magyarországot az osztrák kormánytól, mely rosz politikájával úgy is tönkre juttatja a nemzetet!

A papirpénz elszaporodása, a pénzérték devalvatiója és az

a mód, amelylyel azt a kormány végrehajtotta, elkeseríté a rendeket. Csongrád vármegye eddig is férfiasan feltárta a papirpénz elszaporodásából eredett veszélyt; de hiába kért alkotmányos uton orvoslást. A kormány az ellenkező utat választotta. Rendeletileg mondotta ki, hogy a forgalomban levő papirpénz névleges értékét egy ötödére szállítja le. E szerint a mi eddig száz frtot ért, az ezentúl csak húszat fog érni! A rézpénznél 30 krajczárosból lett hat; tizenötösből három kr.; ellenben a hat, fél és negyed krajczárosokat a forgalomból kiveszi. A rézpénzre kötött szerződéseket egyszerüen megsemmisíti, — ellenben az államadósság tőkéjét teljes épségében hagyja meg.

Váltó-czédula 1811-ből.

Ez a rendelet természetesen Csongrád vármegyében is a fájdalom és ingerültség szavát idézte fel. Sérelmesnek és törvénytelennek találta s éppen azért tudomásul véve, nem is hirdette ki oly szigorúan, amint azt a kormány kivánta. Nem is maradt el a legfelsőbb megrovás azért, „hogy a Karok és Rendek megbocsáthatatlan módon jobbágyi kötelességükről, alázatosságukról és engedemességükről megfeledkezvén, a f. évi február 20-án kegyelmesen megállapított financialis rendszer tekintetében kibocsátott kegyelmes és atyai királyi parancsolatját tudomásul vévén, annak a meghagyott mód szerint való kihirdetését és foganatba vételét .... elmulasztani merészkedtek ....“

A rendek azonban ismét fájdalmukat fejezték ki a felett, hogy egyedül nemzeti jogaiknak és törvényes szabadságaiknak fentartását czélzó feliratuk vakmerőségnek nyilváníttatik; és hogy midőn eddig rendkivüli körülmények között tanusított áldozatkészségük többször királyi elismerésben részesült, most a király visszatetszésével kell találkozniok. Fájlalják ezt annyival is inkább, mert ők a sérelmes rendeletet kihirdették és megnyugodtak Ő Felségének azon nyilatkozatában, hogy az ország rendeivel ez ügyben tanácskozni kiván.

Igaz, hogy az országgyűlés 1811. aug. 25-re Pozsonyba összehivatott, hova Csongrád vármegyéből követekül Babarczy Imre alispánt és Kárász Miklós táblabirót küldték ki; igaz, hogy a rendek a febr. 20-ki rendeletet felfüggeszteni, és a papirpénz további kibocsátását megtiltatni akarták; de a kormány nem engedett. Hiába emlegették, hogy Magyarországot pátensekkel kormányozni nem lehet, hogy a nép az adó felemelését nem birja meg és hogy a só árának folytonos emelése méltó keserűséget okoz. Hosszú heves viták után az országgyűlés eredménytelenül szétoszlattatik és az ellenzékeskedés miatt felboszantott király, aki pedig még egyszer belebonyolódott a franczia háboruba, s igy ismételve háromszor is rászorult a nemzet segélyére, [1]) tizennégy évig nem hivta össze az ország rendeit.

Nem csoda, hogy ezen idő alatt az önkény uralma sok jogos feliratra adott okot. A sérelmek napról-napra szaporodtak. Ezeknek orvoslása czéljából a vármegyék, s köztük Csongrád vármegye is az országgyűlés összehivását kérték. Mindhiába. A franczia háborúk befejezése után a szabadság elnyomása képezte a kormánynak egyedüli czélját.

---

[1]) Csongrád ismét 114 katonát állított ki; de egyúttal protestált a törvénytelen kirovás ellen.

IV.

Vármegyei élet, — határkérdések, összeírások, czigányok rendszabályozása. — Főispán nevezi ki a tisztviselőket. Pálffy főispán erélyessége, — a vármegyei tisztviselőkkel való meghasonlása. — Bellosics jegyző szerepe. — A viszály megvizsgálására kir. biztos jelenik meg. — Pálffy lemond a főispánságról 1795. Utódai gr. Brunswick József 1808-ig és herczeg Grassalkovics Antal 1825-ig.

A vármegyei közigazgatás nagy változáson ment keresztül e korszakban. II. József az ujítások embere volt, aki tudni akarta, mi és hogyan történik az országban és mi megy végbe az egyes vármegyék területén.

Mindenek előtt számba akarta venni a lakosság számát és foglalkozását; tudni kivánta, minő anyagi és szellemi erő áll rendelkezésére; mennyi adót bir el a nép, amelynek érdekében tervelte nagyjelentőségü reformjait.

Csongrád, mint az ország más vármegyéi, amint láttuk, eleinte nagy idegenkedéssel fogadta az uj rendeleteket; de csakhamar beletörődött az uj viszonyokba. A koronának Bécsbe vitele és a német nyelvnek hivatalos nyelvvé való tétele nagy felháborodást idézett elő itt is; hazafias és erélyes feliratok mentek fel, melyek a törvény tiszteletét követelték; de egyébként a vármegyei közélet csendes volt.

Az adók beszedése alkalmával merültek fel némi határkérdések Békés és Csongrád között, 1782-ben Szentes panaszt emelt az iránt, hogy Donát, Fábián és Veresegyháza puszták illetéktelenül Békés vármegyének fizetik az adót. Levéltári kutatásokból kellett megállapítani, hogy az 1723-dik évi országos összeirás szerint ezek a puszták Csongrádhoz tartoznak. Szabadka és Horgos között is ujra kellett megállapítani a határt; és nem kevés fáradságba került a kivándorolt horgosiaknak Bács vármegyéből való visszatérítése. Fábián pusztát Szentes a magáénak tartotta mindaddig, mig a Keglevich grófok ki nem

pörölték belőle. Kistelek adózás tekintetében a vármegye hatósága alá helyeztetett; a határát ujra felmérték és véglegesen megállapították. Szóval: a kormány ugy a községek, mint a hatóságok illetékességét rendezte. Még a kóborló czigányok sem kerülték el figyelmét, 1782-ben a vármegye, felsőbb rendelet folytán, bizottságot küldött ki a végett, tegyen javaslatot a czigányok életmódjának szabályozására; de bármily szigorú intézkedéseket tettek is a vándorélet megszüntetésére, még sem lehetett őket megrendszabályozni. [1])

Pedig a hivatalnokok megtették kötelességüket. Tetszett nekik az a pezsgő élet, melyet József rendeletei előidéztek, habár a rendeletek törvényellenes voltát kifogásolták. A vármegyei gyűlések élénkek és népesek kezdtek lenni. Volt tárgy elég, amely felett vitázni és szónokolni lehetett. E mellett teljesen feledni látszottak a restauratió hiányát és a főispánnak kisebb-nagyobb önkénykedéseit. Egészben véve beismerték, hogy szükség van erélyes kézre, mely vezesse őket. Pálffy főispán jól ismerte a csongrádi nemességet, mely mindig kész volt az alkotmányosságot védeni; hosszu feliratokat szerkeszteni; de azontúl szépen végrehajtotta a törvénytelen rendeleteket is. Azért néha olyanokat is merészelt elrendelni, amelyek törvényes hatáskörén kívül estek.

Az 1781. évi febr. 20-kán tartott vármegyei gyűlésen egyszerűen levélben tudatta a vármegyével, hogy az elhalt Lovász István alispán helyébe Kárász István megyei jegyzőt alispánná; Veres András eddigi helyettes alispánt — szolgabirói állásának megtartása mellett — az alispán akadályoztatása eseteire továbbra is helyettes alispánná, Szlávy Pált főjegyzővé, Kárász Imrét aljegyzővé, Sztermenszky Gáspárt pedig esküdtté és irnokká *nevezte* ki. A vármegye pedig ezt a kinevezést köszö-

[1]) Bács vármegye 59 pontból álló szabályrendeletet készített, melyet a helytartótanács Csongráddal is közölt. Ennek alapján Csongrád arra kéri a kormányt, hogy más országokból ne ereszszen be Magyarországba czigányokat. Továbbá elhatározta, hogy a vármegye területén levő czigányok vezeték- és keresztnevei feljegyeztessenek, a községbeli r. kath. s egyéb vallású papokkal közöltessenek a végből, hogy ezek minden ünnep és vasárnapon az isteni tisztelet előtt papjaiknál megjelenvén, keresztény oktatásban részesüljenek; a meg nem jelenők pedig 12 botütéssel sujtassanak. Már korábban is intézkedett a vármegye az ellen, hogy a czigányok lovat ne tarthassanak, lókereskedést ne fotytathassanak; a czigánygyermekek külön összeirassanak s a 4 éven túliak a lakosok között szétosztassanak stb.

nettel tudomásul vette. Ugyancsak a főispán elrendelte, hogy a vármegyei tisztviselők részére rendes lakások szereztessenek, ahol hivatalos teendőiket akadálytalanúl folytathassák, — és ha valamely uradalom iránt kötelezettségben állanának, attól okvetlenül szabaduljanak, mert a tisztviselőnek egyedül a vármegyétől szabad függnie. Az alispánnak kötelességévé tette, hogy e részben ellenőrizze őket; és ha legkisebb érdekközösséget fog tapasztalni, erről tartozik neki hivatalos jelentést tenni. Végül pedig elrendelte azt is, hogy a tisztviselők minden gyűlésen részt vegyenek; elmaradhatásra az alispántól engedélyt kérjenek, a távollét okát pedig jegyzőkönyvbe foglalják.

Ez ellen a vármegyének semmi kifogása nem volt; de az ellen, hogy minden hónapban rendes közgyűlés, s azonfelül a szükséghez képest rendkivüli gyűlések is tartassanak, költségkimélés szempontjából felszólalt. Eddig — úgymond — az előfogatok évenként 700 frtnál is többe kerültek; de ha a rendes gyűlések havonként fognak megtartatni, akkor 2000 frtra is fel fog rúgni a költség. A tisztviselőkre nézve is terhesnek találták a rendek ezt az intézkedést, mivel csekély fizetésüknek tetemes részét utazásra kellene elkölteniök. Nagy alázatosan kijelentették, hogy a főispán beleegyezése esetén ez ügyben felírnak a kormányhoz. Ezt a főispán nem ellenezte. De 1783-ban szükségesnek találta figyelmeztetni a tisztviselőket, hogy a felsőbb rendeleteket pontosan végrehajtsák; s amennyiben az alispántól arról értesült, hogy némely tisztviselők hivatalos teendőik elintézésénél saját kényelmüket tartják szem előtt, figyelmezteti mindnyájokat, hogy kötelességeiket — saját kényelmük félretételével — a legpontosabban teljesítsék; — mert különben kénytelen lesz teljes szigort alkalmazni. A pontos tisztviselőket előmenetellel fogja jutalmazni.

Látni való, hogy a főispán a távolból is korlátlan hatalommal rendelkezik a vármegyei tisztviselők felett. Mikor az alispán az országos összeirás alkalmával azt a kérdést intézi hozzá, hogy a felsőbb rendeleteket a közgyűlésen való kihirdetése nélkül is végrehajtsa-e, erre nézve igenlő választ kap. Amennyiben pedig az összeirás ellen felszóllalások történnének, a nép felvilágosítandó, hogy Ő felsége az ország jogait és szabadságait sérteni nem akarja. Erre aztán a vármegye a szükséges hivatalos közreműködést felajánlotta. Csak azt az egyet kötötte ki, hogy az összeíró küldöttség a *nemességet* vizsgálat tárgyává ne tegye. Mert a korszellemhez képest a csongrádi nemesség is

eltűrt mindent, csak azt nem, hogy a nemesség kiváltságai csorbát szenvedjenek!

József császár azonban kevés érzékkel birt a kiváltságok iránt. A vármegyéktől mindenek felett jó közigazgatást kivánt. Ehez képest azt rendelte el, hogy az alispán a vármegyeházán lakjék, s a többi tisztviselők is járásaikban tartózkodjanak. Ezt a vármegye is helyesnek találta, de az alispánt illetőleg még is felírt a helytartótanácshoz, hogy amennyiben Szegvár, mint a vármegye székhelye, nagyon egyszerü falu, melynek piacza sincs, álljon el azon kivánságától, hogy az alispán állandóan ott lakjék. A szolgabirák és esküdtek székhelyeit megállapítván, kimondotta, hogy a tiszántúli járás egyik szolgabirája Vásárhelyen, esküdtje Mindszenten; másik szolgabirája Szentesen, esküdtje Szegváron; — a tiszáninneni járás egyik szolgabirája Csongrádon, esküdtje Kisteleken; a másik szolgabiró pedig esküdtjével együtt akár Horgoson, akár Tápén és Algyőn tartozzék lakni.

Az alispánok választását beszűntette; és mivel az egyesített három vármegye élére kinevezett alispán, Kárász István lemondott, helyébe Angyal Józsefet, Békés vármegye alispánját nevezte ki. A közgyűlések csak ritkán, és csak külön engedély mellett voltak tarthatók; s mindent a felsőbb rendeletek szerint kellett elintézni.

Az alkotmány visszaállításával a vármegyék is visszanyerték régi törvényhatósági jogaikat. Csongrád ismét külön vált a vele egyesített szomszédaitól, s diadallal hozta vissza régi főispánját, gr. Pálffy Lipótot, a ki az 1790. ápr. 23-án Szegeden tartott első alkotmányos közgyűlést — mint fentebb láttuk — figyelemre méltó beszéddel nyitotta meg. A régi rendeleteket hatályon kivül helyezték és uj szabályokat alkottak.

Fájdalom, az ujonnan megválasztott alkotmányos tisztviselők és a főispán közötti jó viszony nem tartott soká. Az alispán, Kárász István, aki a József-féle uj kormányzási rendszer előtt is a vármegye élén állott, ügyes, tapintatos és önérzetes ember volt; de mint az akkori földesurak rendesen, kevésbé törődött a hivatalos ügyekkel. Minthogy a főispán többnyire Bécsben és Pozsonyban tartózkodott, a kissé zajos vármegye kormányzását majdnem egészen ő vezette.

Gr. Pálffy szeretett volna a király előtt ragyogni vármegyéjének föltétlen loyalitásával; ehez képest szokása szerint a követi utasítások készítésénél oly befolyást igényelt magának,

amely meg nem illette. Igen rosz néven vette például azt, hogy Csongrád vármegye követei a nádori székre nem a királyi

Kárász István alispán.

család valamely tagját kivánták emelni; holott ő ezzel is erősíteni akarta a király és a nemzet közötti jó viszonyt. A dolgok

rendje — irja egyik szemrehányó levelében a vármegyének — azt hozza magával, hogy aki nem akar urának tetszeni, az semmi jogot nem tarthat annak kegyességére. Minthogy a vármegye javaslatomat, mellyel a királynak kedvezhetett volna, nem fogadta el, én is kénytelen vagyok félretenni azt, amit különben a vármegye egyes tagjainak javára és előnyére szivesen tettem volna .... mert nem szeretném Ő felségétől azt a hozzám intézendő kérdést hallani, hogy a kormányzásomra bizott vármegye miért nem gondolkodott okosabban. És bizonyára el fog érkezni az idő, amikor uraságtok erre a tényre époly keserűen, mint későn fognak visszaemlékezni .... [1])

A főispán úgy volt értesülve, hogy az ő loyalis terveinek keresztülvitelét leginkább az alispán hiusította meg; tehát neheztelése is leginkább ez ellen irányult. De azért a többi nem éppen pontos tisztviselőkkel is éreztette haragját. Ugyanis, mikor ezek a februári közgyűlésből azért folyamodtak Ő felségéhez, hogy nekik a király és haza szolgálatában szerzett érdemeik jutalmául a kincstári földekből bizonyos mennyiségű holdat ajándékozni kegyeskedjék,[2]) a főispán nem pártolta őket. Kérelmükre adott válaszában ismét kitör belőle a fájdalom a felett,

---

[1]) A főisp. levele.

[1]) Ezen felette érdekes kérvényben a tisztviselők felhozzák, hogy a hivatalra képes Csongrád vármegyei nemesség mind máshonnan került ide. Csakis a *Kárász* és *Marton* családok tekinthetők tősgyökeres birtokosoknak Csongrád vármegyében, kik közül Kárász István ez idő szerint e vármegye alispánja. Felemlítik a kérvényben, hogy a vármegyének 1723-ik évi visszaállítása után a megyei közigazgatás teljesítésére szükséges tisztviselőket az 1723. évi 56. t.-cz. ellenére más megyékből kellett beszerezni. Minthogy a tisztviselők fizetése nagyon csekély, *kénytelenek a tisztviselők a megyebeli uradalmak támogatását igénybe* venni, s ennek, valamint az ez által keletkezett érdekközösség megszűntetése végett más utjuk nincs, mint Ő Felségéhez az iránt folyamodni, hogy a Csanád vármegyében is létező kincstári földbirtokokból nekik valamit juttatni sziveskedjék, annyival is inkább, mert tapasztalás szerint érdemeket szerzett katonatisztek és kincstári hivatalnokok gyakran részesülnek ilyen jótéteményben, mig Csongrád vármegyében még egyetlen megyei tisztviselő sem részesült ilyen kegyben. Hozzájárul még a megyei tisztviselői állás bizonytalansága, mert ha tisztujítás alkalmával egy volt tisztviselő hivatal nélkül marad, majdnem kénytelen koldulás utján életét tovább fentartani. Ha tehat Ő Felsége a megyei tisztviselők kérelmét teljesíti, nemcsak azok, hanem utódaik örök háláját és hűségét biztosítja magának.

E kérvény támogatására a vármegye fölkérte a főispánt, a nádort és az udv. kanczellárt; ez utóbbihoz intézett levelében felsorolja állításának

hogy nem elég engedelmesek. Nem tagadja ugyan, hogy az érdemeket szerzett tisztviselők megérdemlik a birtokadományozást is; ő azonban kénytelen kijelenteni, hogy annak, aki érdemekkel óhajt dicsekedni, nemcsak az ország, hanem a király személye iránt is kell érdemeket szereznie. Mert az alkotmány mind az ország, mind a király jogait sértetlenül kívánja fentartani. Nem elég fanatikus hévvel csak az ország jogait emlegetni, és e mellett a király alkotmányos jogait csorbítani, amint azt Csongrád vármegye követei a legutóbbi országgyűlés folyama alatt tényleg cselekedték. A főispán tehát nyiltan kijelenté, hogy meggyőződése ellen cselekednék, ha a szóban levő kérvényt támogatná. Hogy ha azonban Ő felségét a kérelem teljesítésére hajlandónak találandja, nem fog ellene törekedni; de mégis kifogást tesz azon nehány tisztviselőnek jutalmazása ellen, kiktől természetüknél fogva *javulást* nem remélhet.

Ez a levél is mutatja, hogy a főispán és a vármegye tisztviselői között feszült viszony fejlődik, mely fokozatosan hónapról-hónapra kellemetlenebbé válik. A vármegyei rendek ellenzéki szelleme sehogy sem tetszett a főispánnak, aki azt szerette

---

igazolására a vármegyei tisztviselők névsorát, azok származási helyét, s szolgálati éveinek számát és fizetését, amint következik.

		szolgál:				
1.	*Kárász István*, alispán,	Csongrád megyéből	18	év	óta,	600 frt
2.	*Bellosics József*, jegyző,	Pozsony „	10	„	„	450 „
3.	*Marsovszky József*, aljegyző,	Csanád „	8	„	„	250 „
4.	*Kókay Mihály*, pénztárnok,	Pest „	23	„	„	450 „
5.	*Bogyó István*, számvevő,	Nyitra „	17	„	„	200 „
6.	*Botka Ferencz*, alpénzt.,	Csongrád „	½	„	„	300 „
7.	*Balogh Ferencz*, szolgabiró,	Nyitra „	26	„	„	300 „
8.	*Kárász Imre*, „	„ „	17	„	„	300 „
9.	*Marton Dávid*, táblabiró,	Vas „	22	„	„	200 „
10.	*Mihálffy Péter*, „	Nyitra „	22	„	„	200 „
11.	*Adamovics Mátyás*, ügyész „	„	10	„	„	300 „
12.	*Szluha Ádám*, alügyész,	Csongrád „	1	„	„	150 „
13.	*Beliczag Pál*, alszolgabiró,	Békés „	13	„	„	150 „
14.	*Barcza Antal*, „	Csongrád „	17	„	„	150 „
15.	*Patkó András*, esküdt,	Nógrád „	10	„	„	100 „
16.	*Adamovics György*, esküdt,	Nyitra „	6	„	„	100 „
17.	*Marsovszky Fer.*, „	Csanád „	5	„	„	100 „
18.	*Bene Ferencz*, „	Vas „	1	„	„	100 „
19.	*Horváth József*, főbiztos,	Békés „	1	„	„	200 „
20.	*Morvay Ignácz*, biztos,	Pozsony „	14	„	„	120 „
21.	*Szécsény József*, írnok,	Bars „	1	„	„	100 „

volna, hogy vármegyéje mindenben híven teljesítse a király akaratát.

Mikor 1791. május havában a király komolyan megintette a vármegyéket, hogy tárgyalásaikat a törvényszabta korlátok között végezzék, Pálffy főispán jónak látta Csongrád vármegyét, a tisztviselőket, különösen az alispánt a legszigorubb felelősség terhe alatt figyelmeztetni, hogy a kir. leirathoz a legszigorúbban alkalmazkodjanak, nehogy azon kényszerhelyzetbe jusson, hogy az engedetlenek ellen személyesen legyen kénytelen eljárni! A jegyzőknek külön meghagyta, hogy úgy a rendes, mint a rendkivüli gyűlésekről szóló jegyzőkönyveket pontosabban szerkészszék, rendesen aláírják, s betekintés czéljából a gyűlés befejezésétől számított 8 nap alatt neki felterjeszszék.

A vármegye arra azt válaszolta, hogy Ő felsége iránt, mint eddig, ezután is kifogástalan hűséget fog tanusítani, s a törvényes rendeletek végrehajtásáról gondoskodni. Csak arra kéri a főispánt, hogy a levelében használt kemény kifejezéseket azon időre tartsa fenn, amikor a tisztviselőket akár a király iránti hűségben, akár kötelességeik teljesítésében hanyagoknak fogja tapasztalni; addig is változtassa meg a tisztikarról táplált balvéleményét. De a főispán máskép fogta fel a helyzetet. A dolgok rendje és természete szerint — ugymond — a kormányzó dolga a kifejezéseket mérlegelni, s így nem illik, hogy azokat a kormányzottak birálgassák. Elvárja tehát, hogy jövőre az ő szavainak birálgatásába ne bocsátkozzanak azok, akik csak szavakat hallottak, de azoknak szellemét kevésbé fogták fel! Ő a használt kifejezésekért még a kir. trón előtt is elvállalja a felelősséget. Egyébiránt tudatja a rendekkel, hogy Ő felsége előtt a vármegye jóhírnevét fel fogja tartani, ha magokat erre érdemesekké teendik.

Amennyiben pedig a felterjesztett jegyzőkönyvekből arról győződött meg, hogy a vármegye nevében szerkesztett levelek előlegesen nem olvastatnak fel, s így helybenhagyás nélkül expediáltatnak az alispán által: figyelmezteti az egész tisztikart, melynek kötelessége a törvényes rend fölött őrködnie, hogy ez után se rendes, se rendkivüli közgyűlés addig el ne oszoljék, mig az ott elrendelt levelek szövege a közgyűlés előtt fel nem olvastatott és helyben nem hagyatott. Mert az ily levelek csakis a közgyűlés, — nem pedig az alispán — helybenhagyása után lesznek hitelesek. A kir. rendeleteket s általában a közügyeket kellő mérséklettel és elfogulatlansággal tárgyalják; a más vár-

megyékkel eddig folytatott *haszontalan* levelezéssel hagyjanak fel; mert jogorvoslattal mindig bizalommal fordulhatnak akármely felsőbb hatósághoz. Minthogy pedig rendes, pontos és megbízható közigazgatást, a törvények és rendeletek végrehajtását alig lehet várni ott, ahol egyes tisztviselők egy kis földbérlet vagy más kedvezés által a földesurak iránt le vannak kötelezve, tehát ujolag figyelmezteti a tisztviselőket, igyekezzenek a földesurakkal szemben fennálló bármely kötelezettségüktől minél elébb fölszabadulni, mert ő az ellenkezően cselekvőket hivataluktól felfüggeszteni, esetleg elmozdítani fogja!

Természetes, hogy az ilyen tartalmú levelek nagy visszatetszést szültek a vármegyei tisztviselők sorában; a vármegye kész volt mellettük azonnal felszólalni és hivatkozván arra, hogy a tisztviselők csekély fizetésükből nem képesek megélni, fölkérte a főispánt, hogy a bérletektől ne tiltsa el őket.[1]) Ami pedig a más vármegyékkel folytatott „haszontalan" levelezést illeti, arra nézve azt válaszolja a vármegye, hogy mikor az országgyűlés annyi éven át szünetelt, lehetetlen volt hallgatnia; de a jövőre nézve is kijelenti, hogy nem hajlandó némák módjára szó nélkül nézni az országos állapotok fejlődését. De azt megigéri, hogy ily esetben előre fogja kikérni a főispán véleményét.[1])

A tisztviselők megunták a főispán leveleire adandó válaszok irását; fájdalommal tapasztalták, hogy egyesek ellen kiméletlen megrovásokat használ, és az alispánt folytonos utasításokkal zaklatja. Alig volt egy levél, a melyben az alispánt és a szolgabirákat „velükszületett kényelmökért, hanyagságukért és

[1]) A vármegyék levelezése, mely szokás 1790-ben vette kezdetét, kiterjeszkedett minden országos ügyekre; még olyanokra is, melyek egyedül az országgyűlés és király hatáskörébe tartoztak. Ezt Pálffy törvénytelen és haszontalan eljárásnak jelentette ki és óvta Csongrádot, hogy e téren kövesse Hont és Trencsén vármegyét. „Midőn a vármegyék egymással országos ügyekről leveleznek — írja 1791. nov. 30-ki levelében — az országgyűlés jogait sértik, ami tilos és büntetendő . . . Ez indoknál fogva — reméli — a vármegye be fogja látni, hogy ilyen levelezésektől tartózkodnia kell. Trencsén vármegye levelére nem kell válaszolnia, mert olyasmit tartalmaz, ami a törvény elveivel ellenkezik. Olyan például az, hogy az országos bizottságok munkálataikat előbb a vármegyékkel közöljék, ezek véleményét kikérjék s ezekkel együtt terjeszthessék fel csak az országgyűléshez. Az orsz. bizottságok az országgyűlés által választatván, jelentéseiket csakis ennek tartoznak beadni, — hacsak azt nem akarjuk állítani, hogy a vármegyei közgyűlések nagyobb hatáskörrel birnak, mint az országgyűlés. L. gr. Pálffy levelét a várm. lvltárb.

gondatlanságokért" meg nem rövta volna. Balogh Ferencz járási szolgabirót — magán úton vett informatiók alapján — hanyagság czímén alispáni helyettesi állásától elmozdította. Ezért a vármegye Baloghnak pártját fogva, arra kérte a főispánt, hogy inkább adjon hitelt a vármegye hiteles jelentéseinek, mint egyesek rágalmazó hazugságainak. De a főispán oly rosz véleményben volt némely tisztviselőkről, hogy minden panaszt, mely azok ellen irányult, szivesen fogadott, és minden védelmet gyanúsnak tekintett. S ez volt a baj, mert máskülönben helyes nézetei voltak a közigazgatás feladatairól.

Az alispán iránti ellenszenve odáig ragadta, hogy annak mellőzésével egyes tisztviselőkkel külön tétetett magának jelentéseket. Különösen bizott Marton Dávidban, akit Balogh Ferencz helyébe helyettes alispánná tett; továbbá Bellosics József főjegyzőben, akit tiszteletbeli táblabirónak nevezett ki. Ennek helyére uj restauratióig főjegyzőül Beniczky Miklóst, egy pozsonymegyei fiatal embert, a lemondott Marsovszky József helyébe pedig Szabó József baranyai nemest hozta ide, láthatólag azért, hogy az alispánnak kellemetlenséget okozzon. Más bizalmas embereit is minden adott alkalommal kitüntette, sőt némelyeknek, mint például Török János kiérdemült táblabirónak és Morvay Ignácz biztosnak armálist eszközölt ki Ő felségénél.

Igy fejlődött ki aztán a tisztikarban is bizonyos versengés és bizalmatlanság a főispán és alispán emberei között. Az ellenségeskedés tüzét buzgóan táplálták azok az uradalmi ügyészek, akiket a főispán zsarolásaik és lelkiismeretlen eljárásaik miatt megbélyegzett. A közgyűléseken napi renden volt a pártoskodás. A főispán leveleit az alispán hetekig hevertette a postán, csakhogy ne kelljen felolvastatni, — amiért ez természetesen felszólalt és főuri fölénnyel követelte rendeleteinek pontos végrehajtását. Hovatovább érdesebb és szigorúbb lett. Kiméletlen szavakkal rövta meg a lusta és hanyag tisztviselőket. Parancsolt, követelt, korholt, jutalmazott és büntetett. A jutalmazott és korholt tisztviselők között valóságos gyülölet fejlődött ki, és nem egyszer oly jelenetek fordultak elő, melyek becsületbeli kérdéseket vontak magok után.

Az ellenségeskedésnek főszítója Bellosics főjegyző és későbbi táblabiró volt, aki a főispán haragját magánlevelek utján növelte. Végre a vármegye is belátta, hogy ez a viszály veszedelembe dönti a vármegyét. Jónak látta a főispánt felvilá-

gosítani, hogy Bellosics nem érdemes bizalmára, hogy a jegyzőkönyvek szerkesztésében, mint főjegyző, lelkiismeretlen; másképen is hanyag és feljebbvalóit rágalmazó tisztviselő volt mindig, amiért Szeged városa kénytelen volt ottani jegyzői hivatalától megfosztani. Másfelől védelmébe vette az alispánt, aki lelkiismeretes munkájával az egész vármegye tiszteletét kiérdemelte, kérve a főispánt, hogy Bellosicsot, ki botrányokat idéz elő a közgyűléseken, a táblabirósától foszsza meg.

A főispán megjegyezte, hogy az alispán Bellosicsnak most felhordott hibáiról három éven át soha egy szót sem hozott fel, holott az kötelessége lett volna; csak is most írta meg nem régen, hogy hanyag, hogy a jegyzőkönyveket rendetlenül viszi. De ha most már közbotrány lett a dologból, meg kell vizsgálni a dolgot; és minthogy a fennálló törvények szerint, nemes embert meghallgatás nélkül háborgatni nem szabad: meghagyja a vármegyének, hogy a Bellosics ellen felhozott hibákat irásba foglalja s azt neki szintén irásbeli nyilatkozatra kiadja, azután pedig a főispánhoz terjeszsze fel.

Mindez megtörtént. Időközben az alispán is irásban mutatta ki, hogy ő annak idején a főispánt úgy magán, mint hivatalos úton értesítette Bellosics hanyagságáról; hogy ennél fogva a főispáni szemrehányás vele szemben nem igazságos. Sőt éppen az birta Bellosicsot a hamis informatiók irására, hogy ez által megnyervén a főispán pártfogását, ezzel hibáinak elnézését biztosítsa magának.

Sok hercze-hurcza után az iratok a főispán utján Ő felségéhez terjesztettek fel azon kérelemmel, hogy az ügynek megvizsgálására királyi biztost kiküldeni kegyeskedjék. Ez is megtörtént.

Szentiványi Ferencz sárosmegyei főispán, mint kir. biztos 1794. év elején érkezett Csongrád vármegyébe, hogy az itt dúló egyenetlenségnek okait felderítse és a békét helyreállítsa. A vármegye egy viharos gyűlésen, melynek tárgya a lejebb következő vizsgálatból fog kitűnni, határozottan az alispán mellett foglalt állást, tizenegy pontban mutatván ki, hogy az ellene emelt vádak alaptalanok; ellenben Bellosicsról elitélőleg szólt. A kir. biztos a következő kérdéseket tette fel:

1. Vajon s mennyiben sértegette az alispán s ennek atyja Kárász Miklós nyilvános üléseken vagy más alkalommal a főispánt?

2. Vajon az alispán javaslatára s rendelkezésére zárattak-e

ki a közgyűlésből Marton Dávid, Bellosics József díjazott táblabirák, Beniczky Miklós főjegyző és Szekeres Mihály tbeli táblabiró?

3. Vajon az alispán önhatalmúlag tette-e elnökké Vida Imrét?

4. Vajon a megyebeli, főkép Vásárhelyen és Szentesen lakó nemesség az alispán és párthívei által, vagy kik által hivatott meg s készíttetett elő a legközelebb elmult közgyűlésre?

E kérdésekre az azon a közgyűlésen jelen voltak a következőkép válaszoltak:

1. Sem az alispán, sem atyja Kárász Miklós akár közgyűlésen, akár más időben a főispánról sértőleg nem nyilatkozott, sőt a községi birák és jegyzők, kik a közgyűléseken megjelenni szoktak, nagyon csodálkoztak, hogy az alispán a főispán leveleiben előfordult sértő kifejezésekkel szemben oly türelmet tanusított, hogy a főispán iránti tiszteletről soha sem feledkezett meg s egyetlen egy sértő szót sem ejtett ki.

2. Amennyiben az alispán mint érdekelt fél, atyja Kárász Miklós kir. tanácsos és unokatestvére Kárász Imre szolgabiró rokonságuknál fogva saját akaratukból távol akartak lenni az alispán indítványának s Bellosics József kérvényének tárgyalásától s az alispán ugyanazon érdekeltségnél fogva joggal kivánta, hogy Bellosics József táblabiró, ki őt följelentette, továbbá Marton Dávid és Szekeres Mihály táblabirák, kik leveleikkel a főispánt az alispán ellen ingerelték, végül Beniczky Miklós főjegyző, mint a főispán megbizottja, szintén távol maradjanak ez ügy tárgyalásától, a közgyűlés az alispán kivánságát egészen igazságosnak s törvényesnek találta s az illetőket távozásra szólította fel.

3. Egyhangulag kijelentették a jelenvoltak, hogy a menynyiben a kir. biztos az érte ment küldöttség felszólítására nem jelent meg, — azt hozván fel okul, hogy megbizatása nem terjed ki a közgyűléseken való elnökölésre — a jelenvoltak az alispánnak, atyjának és unokatestvérének távollétében, tehát tudta és befolyása nélkül előbb Balogh Ferenczet, mint legidősebb szolgabirót akarták elnöknek megválasztani; azonban mivel ő Bellosics József kizárását ellenezte, Vida Imrét választották meg elnöknek, mig az alispánnak Bellosicsra vonatkozólag beadott indítványa letárgyaltatik, mibe az első sorban érdekelt Bellosics is határozott szavakkal beleegyezett.

4. A vásárhelyi nemesek kijelentették, hogy ők szokott

módon — ugy, mint máskor — hivatalosan értesíttettek a közgyűlés idejéről, azt pedig valótlannak nyilvánítják, hogy ők előre kitaníttattak volna, hogy mikép viselkedjenek s szavazzanak a közgyűlésen. Ép ugy nyilatkoztak a szentesi nemesemberek.

Ennek végeztével a kir. biztos felszólította a jelenlevőket, hogy ha valakinek ellenvéleménye volna, az szólaljon fel. Ekkor Morvay Ignácz biztos benyujtotta Kovács Ferencz nemesember irásbeli nyilatkozatát, melyben az illető kijelenti, hogy ő nem tudván deákul, nem tudta akkor, mit tárgyalnak s az alispántól a második napon folytatandó közgyűlésre visszatartatott. Akkor Kovács Ferenczet, ki nem tud irni, megkérdezték, ki irta azt a nyilatkozatot? Az illető kijelentette, hogy Morvay Ignácz biztos őt két ember által magához hivatta s a már kész nyilatkozatot keresztvonással jegyeztette alá, de az a nyilatkozat többet foglal magában, mint a mennyit ő mondott; mert ő csak azt mondta, hogy midőn a közgyűlés első napján az alispánnal a folyosón találkozott, ez igy szólt hozzá: „Holnap is még tartatik gyűlés; ha lehet, el ne menjenek, hanem itt maradjanak Kegyelmetek;“ ennél többet sem ő hozzá, sem a vele együtt volt Szilágyi Mihályhoz nem szólt az alispán; miért is az irásban foglalt egyéb dolgokat Morvay biztos az ő tudta nélkül irta bele, mely irás előtte fel sem lett olvasva. Azután megkérdeztetvén Morvay biztos, ki irta a nyilatkozatot? azt mondta, hogy otthon levő fia az ő diktálása folytán irta s hogy mindazt Kovács Ferencz mondta volt, de utóbbi ezt tagadta s késznek nyilatkozott megesküdni, hogy ő csak azt mondta, a mit az alispántól hallott. Azután sorban olvastattak föl az ugyanazon közgyűlésen hozott 14-ik és 28-ik számu határozatai s azok alapján Bellosics részére kiadatni rendelt bizonyítvány, mely határozatokat és bizonyítványt a kir. biztos kellő megértés czéljából magyar nyelven ismertette. Mindezekre a jelenvoltak egyhangulag nyilvánították, hogy mindaz az igazságnak teljesen megfelel s akkor sem mondhatnának egyebet, ha esküre szoríttatnának; azonkivül Adamovics Pál, ki 24 év óta, és Kaszap Péter, ki 32 év óta a közgyűléseket látogatja, kijelentették, hogy a ***közgyűlésen előfordult veszekedések csak azóta vannak, mióta Bellosics József megyei jegyző lett***, mely nyilatkozathoz az összes tisztviselők és nemesek is csatlakoztak. Minthogy pedig Bellosics ügye a kir. biztos által megejtendő vizsgálat tárgyát képezi, a közgyűlés a kir. biztos indítványára addig is, mig a vizsgálat befejeztetik s

Ő Felsége ez ügyben dönt, a Bellosics ellen indítandó pörtől elállott.

A megyebeli táblabirák, tisztviselők, nemesek és plebánosok irásbeli kérvényére, valamint hogy a béke, nyugalom és rend e megyében helyre álljon, a kir. biztos a ráruhozott hatalomnál fogva Bellosics József táblabirót, kit a közgyűlés összeférhetetlennek nyilvánított, fizetésétől, szavazatától és *ülésjogától felfüggeszti* egészen Ő Felsége által bekövetkező jóváhagyásig. Amennyiben pedig a vármegye Bellosics felfüggesztésétől a béke helyreállítását reméli, a közgyűlés a kir. biztosnak köszönetet szavaz, Ő Felségét pedig legmélyebb hódolatáról biztosítja s szintén köszönetét fejezi ki, hogy Szent-Iványi Ferenczet mint kir. biztost küldte Csongrád vármegyébe. Végül Marton Dávid táblabiró látván, hogy a vármegye az ő ténykedése iránt nem viseltetik bizalommal, a helyettes alispánságról önként lemond, helyébe a közgyűlés Balogh Ferenczet választja meg, részint mivel a szolgabirák közt legidősebb, részint mivel már az előtt is mint helyettes alispán közmegelégedésre töltötte be e hivatalt.

Felmerült indítvány folytán elhatároztatott, hogy *ezentul a rendk. közgyűlések ne csak Szegváron és Szegeden*, amint azt gr. Pálffy főispán rendelte volt, *hanem a körülményekhez képest a megye más községében is tarthatók legyenek.*

A kir. biztos a jó rend helyreállítása és az ügykezelés helyesbítése czéljából a következő előterjesztéseket teszi, s azok betartására a tisztviselőket figyelmezteti:

1. Mivel e vármegyében a többi megyékben divó szokás ellenére az 1792. és 1793-ik években összesen 82 közgyűlés tartatott s ennek folytán a tisztviselők, főkép a szolgabirák folytonos mozgásban voltak s azért a rájuk bizott teendők elintézésében akadályozva voltak, másrészről az adózó nép a folytonos fuvarozás által nagyon meg volt terhelve; mindennek pedig az volt az oka, hogy a jegyzői kar és az alispán iránti bizalom hiánya folytán minden felterjesztést és kiadványozást előbb a közgyűlésen kellett felolvasni és helyben hagyni, s ennek előkészítése miatt némely közgyűlés 2 hétig is tartott: mind ezen visszás állapotoknak megszüntetése végett a közgyűlés elhatározza, hogy a közgyűlési jkönyvek elkészítésével amugy is eléggé megterhelt jegyzői hivatal a rendes közgyűléseken csak is a fontosabb előterjesztéseket mutassa be s csak oly hiv. levelek és jelentések olvastassanak fel, amelyek felolvasását a *közgyűlés óhajtja*. Egyéb kiadványok a jegyzői hivatal által

jóváhagyás végett az alispánhoz terjesztessenek be s azok helyességéért mind a jegyzői kar, mind az alispán felelősséggel tartoznak.

2. Rendkivüli közgyűlések csak is nagy szükség esetén tartassanak s az ott hozott határozatokról a rendes közgyűlésnek jelentés tétessék.

3. Oly ügyek, melyek közös tanácskozást nem kivánnak, mint gonosztevők vagy katonaszökevények köröztetése stb., mihelyt a helyt. tanácstól érkeznek, az alispán által köröztetés végett a szolgabiráknak adassanak át.

4. Amennyiben az utolsó 3 évről szóló jkönyvek arról tanuskodnak, hogy alig mult el egy-egy közgyűlés botrányos jelenetek, *veszekedés és dehones*tálás nélkül, a kir. biztos azon reményének ad kifejezést, hogy az egyenetlenség okozójának eltávolítása folytán a tisztviselők közt szükséges egyetértés és egymásnak kölcsönös megbecsülése helyre fog ismét állni.

5. Minthogy a tisztviselők működése részint a közgyűlések határozatai, részint törvényes intézkedés által van megállapítva, óvakodni kell, hogy a mi a vármegyei közgyűlés hatáskörébe tartozik, azt annak tudta és határozta nélkül a tisztviselők ne hajtsák végre.

6. A vármegyei levéltárban levő okmányok csak is a vármegyei tábla (törvényszék) tudtával adhatók ki magánszemélyek kérésére, az okmányok tartalomjegyzékét azonban bárki megtekintheti.

7. Nagy csorba ejtetett az alispán hatáskörén, hogy a foglyok és a fogházőr fölötti felügyelet az alispántól elvonatott és az aljegyzőre ruháztatott; minek folytán a fogházőr és a foglyok őrzésére rendelt hajduk az alispán rendelkezéseinek féltek engedelmeskedni, ha akartak volna is. Ennélfogva a kir. biztos ugy intézkedett, hogy az illetők ezentúl nem az aljegyző, hanem az alispán felügyelete alatt állnak.

8. Addig is, mig a vizsgálati ügy befejeztetik, a jegyzőkönyvek a helyt. tanácshoz leendő felterjesztése előtt a kir. biztoshoz terjesztendők.

9. Minthogy az uri széknek Bellosics József által vezetett jkönyvei tele vannak vakarásokkal és javításokkal, sőt némelyek a vádlottaknak kihirdetett itéletet sem foglalják magukban, azok mielőbb kiegészítendők s tisztán leirandók lesznek.

Látni való, hogy a kir. biztos komolyan fogta fel hivatását. A rend és béke csakhamar helyre állott. Gr. Pálffy főispán pedig

a vizsgálat eredményéből meggyőződött arról, hogy a bűnösnek talált[1]) Bellosics és társai által félrevezettetvén, nagy hibát követett el, 1795-ben főispáni állásáról önként lemondott.

Szentiványi kir. biztos, mint Csongrád vármegyének két éven át helyettes főispánja, átalakította jóformán az egész tisztikart; rendet hozott be a közigazgatásba és biztosította hosszú időre a békét. Ezért a vármegye úgy neki, mint az őt kiküldő Felségnek hálás köszönetét fejezte ki.

Az 1795-ki deczember hó elsején tartott közgyűlésen már Ő Felségének azon legfelsőbb elhatározását olvasták fel, mely szerint gr. Pálffy helyére gr. Brunszvik József belső t. tanácsos, a hétszemélyes tábla birája és Pest-Pilis és Solt vármegye főispáni helytartója neveztetett ki Csongrád főispánjává. Nem szükség mondanunk, hogy a rendek a kinevezést örömmel és hálával vették tudomásul és megtették a szükséges intézkedéseket az uj főispánnak ünnepélyes beiktatására. A beiktatás 1796. április 20-án gr. Károlyi József kir. biztos és számos vidéki előkelőségek jelenlétében[2]) ment végbe. A helyreállított vármegyei béke ideje alatt az uj főispán leginkább a felkelő hadsereg ellátására vonatkozó teendők körül fejtett ki nagy buzgalmat. Ezért Ő Felsége 1802-ben a megürült kir. főtárnokmesteri méltóságra emelte; s ennek következtében elrendelte, hogy a kir. helytartótanácshoz helyeztessék át, de azért főispáni székét is megtartotta.

A vármegye az ekként kitüntetett főispánját levélben üdvözölte.

Kárász István 1804-ben végleg lemondván az alispáni állásról, a főispán Kókay Mihály pénztárnokkal helyettesítette;

---

[1]) Az itélet egész terjedelmében a várm. jkövében.

[2]) Gr. Károlyi József Szathmár vármegye főispánja, mint a beiktatáshoz kiküldött kir. biztos, Nyitraszerdahelyi Zerdahelyi Gábor püspök, gróf hallerkeői Haller Antal, gróf de Athems, gróf Brunswik Ferencz, báró Vétsei József, báró várhelyi Seeberg Fülöp, tótprónai báró Prónay Sándor udv. tanácsos, Vieland mezőhegyesi őrparancsnok, Szily József kir. tanácsos és pestmegyei alispán, horgosi Kárász Miklós kir. tanácsos, feldeáki Návay Mihály kir. tanácsos és csanádmegyei alispán, pécs-ujfalusi Pétsi Imre biharm. alispán, horgosi Kárász István csongrádm. alispán, Csupor László békésmegy. alispán, Burián Sám. kir. tan., az összes Károlyi uradalmak kormányzója, Benedek Ágost váczegyházm. kanonok, Korom Mihály szathmári főesperes, Kanyó András csongrádi főesperes, Komáromy Melkior, Jászság és mindkét Kunság alkapitánya, ezeken kivül 138 részint megyei tisztviselők és nemesek, azonkivül még a községi birák és jegyzők.

de mivel ez még ezen év folyamán meghalt, Kárász Imre szolgabiró lett a helyettes. Egy évvel utóbb már Berzeviczy Pált nevezte ki a főispán. Ez a sok változás és ideiglenes kinevezés arra birta a vármegyét, hogy mivel már 15 év óta nem volt

Gr. Brunswick József főispán.

rendes restauratió, s ennek következtében a tisztviselőknek legnagyobb része kinevezés utján nyerte el hivatalát — kérje a főispánt, miszerint a törvényes választás tiszteletben tartása szempontjából tisztujító gyűlést tartani sziveskedjék. De a főispán, talán a még folyton tartó háború miatt, még nem látta szükségesnek a tisztujító gyűlés megtartását, és az országos követté

lett Berzeviczy Pál helyett alispánul ismét Kárász Imre szolgabirót nevezte ki.

A következő 1806-dik évi május 22-kén tartott vármegyei gyűlésen végre megtartották a tisztviselők választását, mely alkalommal *Berzeviczy Pál* alispánnak egyhangulag lett megválasztva. A főjegyzői állást — mivel Beniczky Miklós főjegyző ellen vizsgálat volt elrendelve — betöltetlenül hagyták. A többi állások is többnyire az eddig működött férfiakkal töltettek be. [1])

Korompai gr. Brunswick József kis termetű, sovány, szőke, szelid, alázatos modorú, különben tudománykedvelő férfiú volt. Főispánsága áldásos volt Csongrád vármegyében, s azért őszinte fájdalommal vették a rendek tudomásul, hogy őt 1808-ban Ő Felsége Nógrád vármegye főispánjául nevezte ki.

Utódjában, herczeg Grassalkovics Antalban, oly nagy úr lett a vármegye élére állítva, akivel a tisztviselők és a rendek személyesen vajmi keveset érintkeztek. Mindazáltal sok jóakaratot tapasztaltak részéről a háboruk okozta bajok enyhítésére. A szentesi ref. lelkész Kiss Bálint azt irta róla, hogy „sem a tudományokon, sem az ország dolgain nem sokat törte az eszét. Bécsben és leginkább Olaszországban töltötte és mulatta el idejét.“

---

[1]) Aljegyző lett *Kárász* Miklós, levéltárnok *Koleda* András, főpénztárnok *Botka* Ferencz, számvevő *Bene* Ferencz; a Tiszáninneni járásban főszolgabiró *Kárász* Imre, alszolgabiró *Babarczy* Antal, esküdtek *Adamovics* György és *Kászonyi* Károly; a Tiszántúli járásban főszolgabiró *Beliczay* Pál, alszolgabiró *Horváth* József, esküdtek *Patkó* András és *Kókay* Ferencz; főügyész *Adamovics* Mátyás, alügyész *Bene* Antal; főbiztos *Litassy* Bertalan, raktári biztos *Morvai* Ignácz, mezei biztosok *Kamocsai* Sándor és *Krecsmáry* József, — mérnök *Vertics* József, selyemtenyésztési felügyelő *Tápé* Ferencz, főorvos *Székán* Károly, sebész *Verner* Antal, *Bogyó* István és *Babarczy* Imre táblabirói hivatalukban meghagyattak.

V.

Adózási viszonyok; a nép nyomora. — Közbiztonsági szomorú állapotok — hatósági intézkedések. — A vármegye küzd a kormány humanus rendeletei ellen. — A nép romlottsága és az ellene való védekezés. — A kormány kénytelen a halálbüntetést — sőt a statáriumot is elrendelni. — Egészségügy; — orvosok — gyógyszertárak.

A gyakran megujuló franczia háborúnak, sok egyéb hátrányok mellett, különösen két rosz következménye volt, t. i. hogy nagy terheket rakott a nép vállaira és hogy sok dologtalan csavargó embert teremtett.

Az ujonczozás, az úgynevezett Verbung, a hadi segély és az úgynevezett nemesi felkelés óriási összegeket emésztett fel. Az országos és házi adó emelése mellett megdrágult az élet: a só és hús árát felemelték.

II. József korában az adó, még pedig úgy az országos hadi, mint a vármegyei házi adó összesen 38,000, 40,000, 42,000 frt közt váltakozott. Ez az összeg akkor, mikor Csongrád a két szomszéd vármegyével egyesítve volt, leszállt 29,475 frtra. Ezen csekély összegnél vette észre a vármegye, hogy eddig 14 portával többet fizetett, mint kellett volna. A következő tíz év alatt sem emelkedett lényegesen az évi pénzbeli adó összege; de súlyossá tette a terménybeli adó emelkedése. A jelen század első évében is csak 40,107 frtra rúgott az összes községek adója; de már 1803-ban 66,434 frt és 25 krra emelkedett, mely összeg öt éven át alig szenvedett némi csekély változást. 1810-ben 74,289 frt 21 kr; — a következő évben 86,000 frt, mely összegnek nagyságát csak akkor lehet helyesen megitélni, ha meggondoljuk, hogy a pénzérték egy ötödre lett leszállítva, tehát a nép egyszerre ötszörös adóval lett sujtva. Ez az összeg csak 1815-ben szállt le 32,415 frtra; de már az 1816-ban bekövetkezett nagy fergeteg és vizáradások korában egyszerre 91,930 frtra, 1818-ban pedig 103,299 frtra emelkedett! Ez volt a legmagasabb összeg, melyet e kor-

szakban Csongrád vármegye községei fizettek; 1819-ben 100,133 frt; 1820-ban 85,721 frt; 1821-ben már csak 74,226, s igy fokozatosan mindig kevesebbet, 1824-ben csak 54,997 frtot! Valóban csekély összeg, ha meggondoljuk, hogy a vármegye összes közigazgatási költségei 20—25 ezer frtra rúgtak.[1])

Természetes, hogy a nemes ember adót nem fizetett; és mikor József császár 1786-ban a nemeseket is hozzá akarta szoktatni a közteher viseléséhez, általános volt a felháborodás Csongrád vármegyében is. Hiába akarta a vármegyei administrátor felvilágosítani arra nézve, hogy ez az országra nézve hasznos intézkedés lesz; hallani sem akart róla. Mikor pedig 1823-ban Ferencz király hasonló intézkedést hozott be az urbariális telkekkel biró vármegyebeli nemesekre nézve: a vármegye ezt a nevezetes végzést hozta:

„Minek utána honnyi alkotmányunk szerént a nemesi sarkalatos szabadságok közé azon egyik jelessen is tartozna, hogy a kétségen kívül való nemesek, akármely néven nevezendő vagyonuktól semmi állandó adózást vagy szolgálatot fizetni és tenni nem köteleztethetnek, és ezen szabadságnak emberi emlékezeten túl való gyakorlásában háborítlanul a megyebeli nemesség mind ekkoráig volt, — azért a megye Karai és Rendei az érdeklett tavali felirásoktól el nem állhatván, a hazai törvények pajzsa alatt továbbá is az urbariális telkel biró nemeseket min-

---

[1]) Álljon itt például az 1803—4. év költségvetése:

Tisztviselők fizetésére ment	5932	frt	33 kr.
Kezelő- és szolgaszemélyzetre . . .	4319	„	22 „
Napidijakra	500	„	— „
Irodai szükségletekre	1000	„	— „
Rabok eltartására	800	„	— „
Megyei épületek javítására	2000	„	— „
Utak és hidak jókarban tartására . .	500	„	— „
Ménes kiadásai	450	„	— „
Katonai lakbérek stb.	2000	„	— „
Elemi csapások kártalanítására . .	500	„	— „
Behajthatlan adó leirása	1200	„	— „
Előre nem látható kiadásokra . . .	2000	„	— „
Összesen:	21,501	frt	55 kr.

A tisztviselők fizetését 1801-ben emelték és pedig az alispánét 600 frtról 700-ra; a jegyzőét 450-ről 500-ra, az aljegyzőnek 250 frtos fizetését nem emelték, „mivel Békés vármegye aljegyzője sem kap többet.“ De már a főpénztárnoknak 450 frtos fizetését 500 frtra emelték, mig az alpénztárnoké maradt továbbra is 250 frt. A számvevőnek 200 frtos fizetése 250-re, a főszolgabiráké 300-ról 400-ra, az alszolgabiráké 150-ről 200-ra; az ügyészé

den adózás és szolgálat terhétől fölmentetteknek lenni tartjuk mindaddig, mig e részben az országgyűlésen ellenkező törvény hozattasson . . .“

A „nemadózunk“ elvéhez Csongrád vármegye nemessége 1844-ig ragaszkodott s ezért nem is haladhatott úgy, ahogy lehetett volna, ha kissé szabadelvüebben gondolkozik.

Innét következett az a hihetetlennek látszó történelmi tény, hogy a tejjel-mézzel folyó alföldi Kánaán népe, melynek ruházatban és háztartásban kifejtett luxusa ellen hatóságilag kellett fellépni,[1]) sokszor éhinséggel küzdött és a vármegyének kenyérről kellett gondoskodnia 1782-ben, 1784-ben, 1790-ben, 1813-ban, 1816-ban stb., mivel sem takarék-magtárai, sem egyéb oly közintézkedései nem voltak, melyek a köznyomort elháríthatták volna.[2])

Részint ez a gyakori inség, részint a franczia háborúk okozták, hogy a köznép a lopás és rablás bűnébe sülyedt. A szökött katonák mindig kész védelemre találtak a köznépnél, mely állandó ellenszenvet tanusított az ujonczozás iránt és mely kész volt öncsonkítást is elkövetni, csakhogy a besorozás veszedelmétől megmenekülhessen. Felette érdekes a helytartótanácsnak azon rendelete, melyben 1780-ban azt parancsolja, hogy azok, akik a katonáskodás kikerülése czéljából testüket megcsonkítják, tíz évi börtönre itéltessenek, s országos vásárok alkalmával nyakukra kötött táblácskával — melyen a büntetés oka jelzendő — közszemlére állítassanak ki.

300-ról 350-re, az alügyészé 150-ről 200-ra, — a főbiztosé 200-ról 250-re, — az esküdteké 107-ről 132-re, a központi biztosé 120-ról 130-ra, az irnokoké 100-ról 110-re emeltetett. A fizetéses táblabirák (ketten) továbbra is 200—200 frtot kaptak; a levéltárnok fizetése is a régi maradt, t. i. 250 frt. A mérnök 147 frtja kiegészíttetett 200 frtra; az orvosnak maradt a régi 300 frtja, a három sebésznek fejenként 174 frtja; a várnagynak 120 frtja, — a két szülésznőnek fejenként 100 frtja. Már a selyemtenyésztési felügyelőnek 100 frtját felemelték husz frttal; a hat kézbesítőnek fejenkénti 30 frtját 40 frtra; a tizenegy hajdúnak egyenkénti 80 frtját 100 frtra. A hat lovas katona fizetése maradt fejenként 140 frt.

[1]) 1793-ban a kormány felhivta Csongrád vármegyét, hogy az adózó népet a *ruházatban, lakodalmakban és temetéseknél* kifejteni szokott fényüzéstől visszatartani igyekezzék.

[2]) A helyt. tanács 1804-ben felhivta a vármegyét, sürgesse községeinél a *községi magtárak* létesítését, melyekbe a kedvezőbb termés *fölöslege* elhelyezhető és inség idején a készlet felhasználható legyen.

De még ez a szégyenletes eljárás sem használt; sőt a katonaságtól megszökött „szegény legények“ tolvajsága és rabló életmódja bizonyos népszerűségnek is örvendett a tanyai és pusztai pásztornép között. Ez végtelenül sok gondot okozott a hatóságnak; mert II. József kormánya még a tolvajlásért elfogott és elitélt foglyokkal szemben is humánus elbánást kivánt a vármegyétől. Sőt 1785-ben a vármegyebeli börtönben levő rabok részére naponkénti főtt ételt és tisztességes ruházatot rendelt a házi pénztár részére.

A vármegye ez ellen felterjesztést intézett, melyben kijelenti, hogy az ilyen humánus intézkedés amig egyrészről nagy és felesleges terhet ró a házi pénztárra, addig másrészt a műveletlen népnek csak ösztönül fog szolgálni a bűntények elkövetésére; mert bebizonyult, hogy a szegény ember, főkép téli időben, csak azért lop, hogy a börtönbe kerülvén, jobb ellátásban részesülhessen.

Csongrád vármegye urai erősen meg voltak arról győződve, hogy a napról-napra szaporodó marhalopásokat csak a tortura és halálbüntetés visszaállítása által lehet megakadályozni. Ez értelemben fel is írtak 1785-ben. A kormány azonban egy év mulva uj biráskodási rendszert hozott be, mely az uradalmak pallosjogát beszünteti és az uriszék foglyait a vármegye börtönébe helyeztetni rendeli; a kegyelemért való folyamodás jogát pedig a nemnemesekre is kiterjeszti. A vármegye ezt is ellenzi; mert a nemeseket a nemnemeseknek adott legkisebb kedvezés is bántotta és mert félt, hogy ezzel a gonosztevők száma napról-napra szaporodni fog. Különben is, nézete szerint, a biráskodási rend megváltoztatása az országgyűlés hatásköréhez tartoznék.

A közbiztonsági állapotoknak fokozatos romlása, a gonosztevőknek szaporodása, ehez képest a rablók elleni védekezés nehézségei arra buzdították a vármegyét, hogy ismételve nagyobb szigort sürgessen a kormánytól; különösen kérte, hogy a halálbüntetések Ő felségének való előleges bejelentés nélkül is végrehajthatók legyenek. A gonosztevők — úgymond egy 1790-iki felirat — már annyira vetemednek, hogy fényes nappal hajtják el a gazdák marháját s betörvén a tanyákba, onnét az élelmi szereket elrabolják. Csongrád és a szomszédos vármegyék egyetértőleg gondoskodnak a gonosztevők megfékezésének módjairól; közös tanácskozásokra küldötteket menesztenek és — ami jellemző — a kormányt kérik, hogy a különben súlyos ter-

het képező katonaságot a vármegyéből ki ne vigye, mert csak az képes némileg féken tartani a vakmerő zsiványokat.

Csongrád vármegyének egyik követe, Marton Dávid még 1791-ben felterjesztést tett a kir. személynöknél az iránt, hogy az alföldön általában, de különösen Csongrád vármegyében garázdálkodó tolvajok megfékezése és a közbiztonság helyreállítása czéljából vagy a régi tortúra visszaállítása, vagy a bűnügyi vizsgálat szigorítása törvényileg állapíttassék meg. Pest vármegye 1792-ben értekezletre hívta fel Csongrád vármegyét és a vele szomszédos vármegyéket. Bars vármegye pedig egy kész javaslatot küldött át arra nézve, miként lehetne az elszaporodott gonosztevőket kiirtani. Végre is a helytartótanács adott ki egy rendeletet, melynek szigorú végrehajtására Csongrád utasította szolgabiráit. Erre annál nagyobb szükség volt, mert Csongrád vármegye területén az 1791-ben eltolvajlott marhák értéke 20,720 frtra rúgott; és ez összeg évről évre nagyobbodott.[1])

A kérdés égetővé vált és a főbb emberek komoly tanulmány tárgyává tették. A szentesi ref. lelkész 1746-ban a nép romlottságának okát „az egész községnek *eleinktől* vett s bennök meggyökerezett természeti vastag erkölcstelen erkölcseikben, engedetlen rendetlenségekben és ezaránt senkitől nemfüggésekben" keresi. A tanyai és pusztai élet szabadsága; az egyházi és világi hatóság morális fékező hatalmának majdnem teljes hiánya sok tekintetben előmozdította azt a gondolkodásmódot, mely a köznépet tolvajságra és rablásra késztette.

Marton Dávid országgyűlési követ 1790-ben irt egy művet „A tiszavidéki nép természetéről és jelleméről", melyben a roszra való hajlandóságát szintén fölemlíti. Ezt a művet a vármegye egy külön küldöttsége és a szomszéd vármegyék is megbirálták, s a jellemzést találónak és igazságosnak találták. Krassó vármegye véleménye szerint szerzőnek azon állítása, mely szerint e kerületben a jóravaló emberek száma sokkal nagyobb, mint a gonosztevőké, nem sértheti a tiszántúli lakosság érzületét. A tolvajok ellen ajánlott tortúráról azt mondja, hogy az, két eset kivételével, t. i. mikor a tolvaj az ellopott tárgyak hollétét és czinkostársait nem akarja megmondani — nem alkalmas eszköz az igazság kiderítésére; — és végre, hogy a halálbüntetés mindaddig, míg a nép jobban nem művelődik s erkölcsi öntudata kellő fokra nem emelkedik, a személy- és vagyonbiztonság érdekében alkalmazandó.

[1]) 1804 és 1805-ben 62,029 frt 30 kr volt a lakosok kára.

Mikor a vármegye meggyőződött arról, hogy közbiztonsági közegei, daczára annak, hogy számukat két mezei biztossal és 8 katonával szaporította, nem képesek az óhajtott czél elérését biztosítani: elhatározta, hogy a mezei biztosok és csendőrök helyett *községi lakosokra* fogja bízni a közbiztonság fentartását. Ehhez képest 1798-ban kimondotta,

1. hogy ezentúl feddhetlen életű községi lakosok fogják „*hadnagy*“ czímmel évi 30 frt bérrel a közbiztonsági teendőket végezni a jár. szolgabírák és esküdtek felügyelete alatt s az elfogott gonosztevőket ezeknek fogják kiszolgáltatni. 2. Mivel e hadnagyok csak azon községekben alkalmazandók, melyeknek földesurai pallos-joggal nem birnak, ennélfogva a szolgabírák a következő községek számára fogadnak föl hadnagyokat: Mindszentre 2, Algyő, Tápé, Horgos és Kistelek számára 1—1 hadnagyot, kiknek lovai számára átvonulás közben a községek szabályszerü árért takarmányt kötelesek adni, sőt szükség esetén gonosztevők üldözésében őket támogatni is kötelesek. 3. A hadnagyok nem lesznek fegyverrel közköltségen ellátva, a mennyiben mindenikök ugynevezett csákánynyal szokott ellátva lenni; az eddigi csendbiztosok és csendőrök pedig tartoznak fegyvereiket f. é. aug. 1-jéig a megyénél átadni, a mikor alkalmaztatásuk megszűnik. 4. A hadnagyok nemcsak részükre kijelölt községekben, hanem a szomszéd pusztákon is tartoznak a közbiztonságra felügyelni s a gonosztevőket üldözni. 5. Jelentéseiket tartoznak jár. szolgabiráiknak tenni, kik azokat a megyével közlik, a megye pedig azok alapján tesz jelentést a helyt. tanácsnak. 6. A hányszor egy hirhedt tolvajt vagy más gonosztevőt elfognak, mindannyiszor jutalmul az elfogottnak birtokából 10 frtot kapnak. Ennek életbeléptetésével a járási szolgabírák bizatnak meg.

De mindez keveset használt; a gonosztevők száma csak szaporodott.

Ennek oka abban is keresendő, hogy a kormány körében még mindig összezavarták a gonoszok és szegények sorsát egymással, mivel egyes uradalmak tisztjei és ügyészei gyakran kegyetlenül bántak jobbágyaikkal. A kormány tulajdonképpen a *szegény* népen akart segíteni, mikor a földesúri börtönök visszaélései ellen küzdött; de ezen intézkedéseit a vármegye félre értette. Mutatja ezt azon különbség, mely Csongrád vármegye és ezenkori főispánjának fölfogása között mutatkozik. Gr. Pálffy főispán határozottan a pallosjoggal biró uradalmak visszaélései ellen küzd, midőn megbotránkozását fejezi ki afelett, „hogy a

csongrádi uradalomnál a vizsgálatokat mindig ütlegek kiséretében végzik.“ Minthogy — úgymond — az ütlegelés nem egyéb, mint a pallosjoggal való visszaélés, az illető uradalom megintendő, hogy ezentúl ilyen törvénytelenségektől tartózkodjék, s ügyészét ez irányban utasítsa; mert ellenkező esetben vagy a vármegye, vagy ő mint főispán az 1723. é. 56. t.-cz. értelmében kénytelen lesz a királyt fölkérni, hogy a kir. ügyészt a törvényes eljárásra utasítsa. Hivatkozván az urbéri szabályzatra és azon törvényes intézkedésekre, melyek az uradalmakat jobbágyaik elnyomásától eltiltják, utasítja a vármegyét, hogy Torma Ferencz uradalmi ügyészt a legszigorúbb felelősség terhe mellett fékezze meg, azonkívül az uradalmat utasítják, hogy az úri részen teljesített vizsgálatokról jegyzőkönyvet vezessen, még pedig úgy, hogy minden megállapított büntetés és annak végrehajtása jegyzőkönyvbe vétessék, hogy a vizsgálatra kiküldött megyei tisztviselő láthassa, vajjon betartatott-e a törvény. Azután figyelmezteti az összes vármegyei tisztviselőket, hogy az 1547. é. 30. t.-cz. értelmében az uradalmak ellen tartandó vizsgálatokat minden részrehajlás és személyválogatás nélkül alaposan, a törvény szellemében végezzék s óvakodjanak attól, hogy a panaszostól fölhívott tanukat akár fenyegetéssel, akár hízelgéssel, akár bármely furfanggal az uradalom érdekében hangolják, hogy a tanuk inkább az uradalom mellett, — mint a hogy az igazság megkívánja — tanuskodjanak. — Azután utasítja a főispán a vármegyét, hogy a rendes közgyűlés végeztével a fizetéses táblabírák közül Marton Dávid és a vármegyei ügyész azonnal induljanak s vizsgálják meg tüzetesen: 1. Vajjon Fejes Antal fia még börtönben van-e s milyen itélet hozatott felette? 2. Vajjon oly börtönben van-e, mely a bünténynek megfelel; ha nem, akkor azonnal követeljék az uradalomtól, hogy az illető jelenlétökben neki megfelelő börtönbe helyeztessék. 3. Vizsgálják meg az uradalom összes börtönhelyiségeit, hogy milyen állapotban vannak; vajjon az egyes helyiségek megfelelnek-e az elitéltek bünténynek, megfelelnek-e az egészség és törvény követelte kellékeknek. Nevezett kiküldöttek szerzett tapasztalatairól szóló jelentéseiket ***magán uton az én kezeimhez terjesszék föl, anélkül, hogy bármelyikük arról bárki másnak tartoznának jelentést tenni***, előbbire pedig a legszigorúbban kötelèztetnek.

A főispánnak ezen és hasonló más eljárása csak azt jelenti, hogy ő a törvénytelen zaklatásoknak elejét akarja venni; de a

vármegyében sokan úgy magyarázták, hogy a gonosztevőknek pártját fogja, ami kétségen kívül távol állott szándékától.

Az is ellensúlyozta a vármegye szigorának hatását, hogy a király megkoronáztatásának emlékére, sok gonosztevő kegyelmet kapván, a börtönből kiszabadult. De mivel a közbiztonság veszélye nőttön nőtt, Ferencz király 1794-ben elrendelte, hogy a súlyosabb vétket elkövető bűnösök halállal bűnhödjenek. Minden tolvaj, rabló és csavargó elfogatásaért 50 frtnyi, megöléséért pedig 25 frtnyi díjat igért. A helyzet még tovább is rosszabbodván, elrendelte, hogy oly esetekben, midőn a rablás, fosztogatás és gyilkosság sűrűn mutatkozik, a nádor vagy ennek távollétében a helytartótanács elnöke a vármegyének a *statárium* gyakorlását is engedélyezheti!

Erre vonatkozólag érdekes a torturát és halálbűntetést folyvást követelő vármegyének azon határozata, hogy mivel a statárium behozatalával *a nemesi jogok sérelmet szenvedhetnek*, kéressék meg Ő Felsége, hogy ez ügy elébb az országgyűlésen tárgyaltassék; addig pedig a rendes halálos ítéletek csak a királyi jóváhagyás után hajtassanak végre!

Tehát a törvénykezés terén is csak addig akart a vármegye korlátot szabni a rablók garázdaságának, amig a nemesi jogokat nem érinti. A nemesi kiváltság Csongrádban, úgy mint másutt is, minden üdvös intézkedésnek útját állotta.

De a kormány felvilágosította a tévelygő rendeket arról, hogy itt a gonosztevők garázdálkodása által előidézett kényszerhelyzetről lévén szó, a nemesi kiváltság figyelembe nem jöhet. Ennél fogva a statárium életbe léptethető országgyűlés határozata nélkül is. És valóban a szigorú eljárásra annál égetőbb szükség volt, mert már a nép maga is botránkozott a zsiványok sokasága felett.

Számuk annyira felszaporodott, hogy 1810-ben a vármegyének uj börtönök építéséről kellett gondoskodnia, mert a régi börtönhelyiségek szűk volta miatt még a rabok kápolnájából is tömlöczöt kellett csinálni.[1]) Végre is a halálbűntetéstől való félelem volt az egyedüli eszköze a bűntények korlátozásának. A torturát csak ritkán és csak titokban merték gyakorolni, mert a kormány még mindig szigorúan tiltotta; sőt a testi büntetés alkalmazását is lehetőleg korlátozta.

Általában a kormány intézkedései voltak irányadók a népélet minden bajában és veszedelmében.

[1]) Lásd az 1811-ki jkvet.

Ahol az emberi élet oly értéktelen, mint aminő volt akkor Csongrádban, ott az *egészség kérdése* egészen közönyössé válik. E részben itt csak annyi történt, amennyit a kormány megparancsolt. Önlelke sugallatából sem a vármegye, sem az egyes község nem tett jóformán semmit.

A kormány is első sorban csak a katonák egészségével törődött, és csak másod sorban következett a nép. Katonai orvosok és kórházak mindenütt voltak, ahol a katonaság állandó elhelyezést nyert; de a kisebb falvakban sem kórház, sem orvos, sem gyógyszertár nem állott a nép rendelkezésére.

II. József korában a vármegyének csak egy orvosa és két sebésze volt; csak 1796-ban szerveztek egy harmadik sebészi állást. Azonkívül a nagyobb községek is tartottak sebészeket, jelesül Vásárhely kettőt, Szentes szintén kettőt, és egy borbélyt, Csongrád és Mindszent egy-egy sebészt; a többi községekben sem sebész, sem borbély nem lakott.[1])

A szülésznők sok esetben pótolták az orvosokat, sőt a szükségbeli kereszteléseknél a papokat is. Ezek két osztályba soroztattak; az elsőbe tartoztak azok, akik magasabb képzettséget szerezve egyetemi tanárok előtt vizsgáztak; a másodikba pedig azok, akik erre nem lévén képesek, csak a megyei orvos ajánlatára kaptak engedélyt a szülésznői teendők gyakorlására. A nép szaporodásának előmozdítása szempontjából a kormány 1785-ben meghagyta az orvosoknak, hogy a betegekre kellő gondot fordítsanak; azokat pedig, akik ételben és italban mértékletlenek, jelentsék fel a hatóságnak bűntetés czéljából. A képesítési vizsgálatot minden orvostól, sebésztől és borbélytól megkövetelte azon kijelentéssel, hogy akik ezt nem tennék, azok a gyakorlattól eltiltandók. Csongrádban azonban a sebészek vonakodtak a vizsga letevésétől, s így egynehányat el is kellett tiltani a gyógyítástól. Igy például 1790-ben a főispán a Vásárhelyen elhalt Grüneisen Jeremiás sebész helyét Nesztner Fülöppel töltötte be; — de mivel ez a képesítő vizsgát nem tette le, helyébe Wurm Ferencz sebészt nevezte ki, kötelességévé tétetvén, hogy a belgyógyászatból és a szülészetből vizsgát tegyen az egyetemen.

Hogy milyen nehéz volt jóravaló orvost kapni, bizonyítja azon körülmény is, hogy 1792-ben Csongrád és Csanád vármegyék együttesen egy közös főorvost kaptak Szekér Károly

[1]) Lásd az 1786-ik évi jelentést a vármegye egészségügyéről.

János személyében, aki hosszas tárgyalás után végre Vásárhelyen kapott állandó lakást.

A nép leginkább kuruzslókhoz fordult, ha betegségbe esett. Ennek megakadályozása czéljából a kormány 1793-ban erélyesen lépett fel a kuruzslók ellen; mihez képest a vármegye elrendelte, hogy az ilyenek elfogassanak és megbűntettessenek. A nem nemessel könnyen elbántak; de a vármegye erélye azonnal megszűnt, ha a kuruzsló véletlenül nemes ember volt. Ilyen eset fordult elő 1795-ben. Ugyanis Szekér vármegyei főorvos jelentette, hogy bizonyos Pernicz nevű nemes ember állítólag olyan orvosságot ismer, melylyel a veszettség biztosan gyógyítható; de az illető az orvosság alkatrészeit csak 12 aranyért volt hajlandó felfedezni. A vármegye azonnal jelentést tett a helytartó tanácshoz, — ez bővebb felvilágosítást kér, majd feltételesen megigéri a 12 aranyat, ha t. i. a felfedezendő titokról az egyetemi orvosok kedvezőleg fognak nyilatkozni. Végre is kisült, hogy Pernicz közönséges kuruzsló, aki a nemesi czím védelme alatt szabadon gyakorolta jövedelmező mesterségét. Megjegyzendő, hogy az állategészségügy még gyengébb lábon állott; és mivel állatorvosok még ekkor nem léteztek, a kormány utasította Csongrád vármegyét (1792), hogy a sebészek — ha a baromorvosláshoz is értenek, e mesterségre a gazdaembereket is oktassák. Később 1799-ben és 1802-ben a kovács-mestereket akarta az állatgyógyászatra taníttatni külön vármegyei költségen; de nem akadt vállalkozó.

Ekkor karolták fel Csongrádban a himlőoltást is; különösen 1806-ban, mikor Vásárhelyen sok gyermek pusztult el himlőbetegségben. A vármegye az orvos jelentése alapján elrendelte, hogy a lelkészek a szószékről figyelmeztessék a szüléket a himlőoltás hasznos voltára.[1]) A következő években már rendes jelentések mentek fel a kormányhoz a beoltott gyermekek számáról és a buzgóbb orvosok jutalmazásáról.

Sok bajt okozott a kórházak és gyógyszertárak hiánya. A vármegye még 1792-ben is azt jelenti, hogy területén sem kórház, sem menedékház nincs, s hogy ennél fogva a szegény betegek csak rokonaik és barátaik által ápoltatnak. Ragályos betegség esetén egész családok pusztulnak el védtelenül és tanácstalanúl. Csak 1809-ben fordult a hatóság figyelme a Kis-

[1]) Az orvos 1811-ben jelenté, hogy a horgosi plebános megtagadta a himlőoltás ajánlását.

telken pusztító ragályos betegség felé, melyről a vármegyei főorvos azt jelentette, hogy a lakosokkal egy szobában lakó katonáktól származott. Hiába írt fel a hatóság, hogy a nyomorúlt község kiméltessék meg a beteg katonák átvonulásától; a katonai hatóság még a szegedi piaristák collegiumát is megrakta beteg sebesült katonákkal, mivel a kórházba nem fértek; sőt a Károlyi-családnak derékegyházi kastélya is kórházzá lett átalakítva!

A gyógyulás nehezen ment, mivel a vármegye területén, Szeged kivételével, még 1786-ban sem volt egyetlen gyógyszertár sem! Vásárhelyen csak 1806-ban jelentkezett először egy Simonides András nevű gyógyszerész. A vármegye fel is karolta ügyét; de mivel ez később provizorával folytonos czivódásban élt, 1821-ben felhívta, hogy vagy más alkalmas provizorról gondoskodjék, vagy adja el a patikáját. Minthogy pedig kisült, hogy a gyógyszerész „eszelős," a gyógyszertárát hatóságilag bezárták 1823-ban.

Cholera és más hasonló pusztító betegség ezen időszakban nem látogatta meg a vármegye lakosságát, — talán azért, mert a nép és hatóság gondosan őrizkedett tőle. De az úgynevezett scorbut, a nép hiányos táplálkozása következtében, 1820-ban járványszerűleg lépett fel. A vármegye utasította szolgabiráit, hívják fel az uradalmakat, hogy az e betegségben szenvedő jobbágyaikat orvosság beszerzésében segélyezzék; az orvosoknak pedig meghagyta, hogy szegény sorsú betegek részére a szolgabirák elismervénye mellett ingyen orvosságot rendeljenek a vármegye házi pénztára terhére. Igy aztán sikerült a betegség tovaterjedésének gátat vetni.

Mint az egészségügygyel szoros összefüggésben álló kulturtörténeti adatot, megemlítjük a helyt. tanácsnak 1784-ik évi azon rendeletét, mely szerint nőknek a *fűző használata* csakis orvosi bizonyítvány alapján engedtetett meg.

VI.

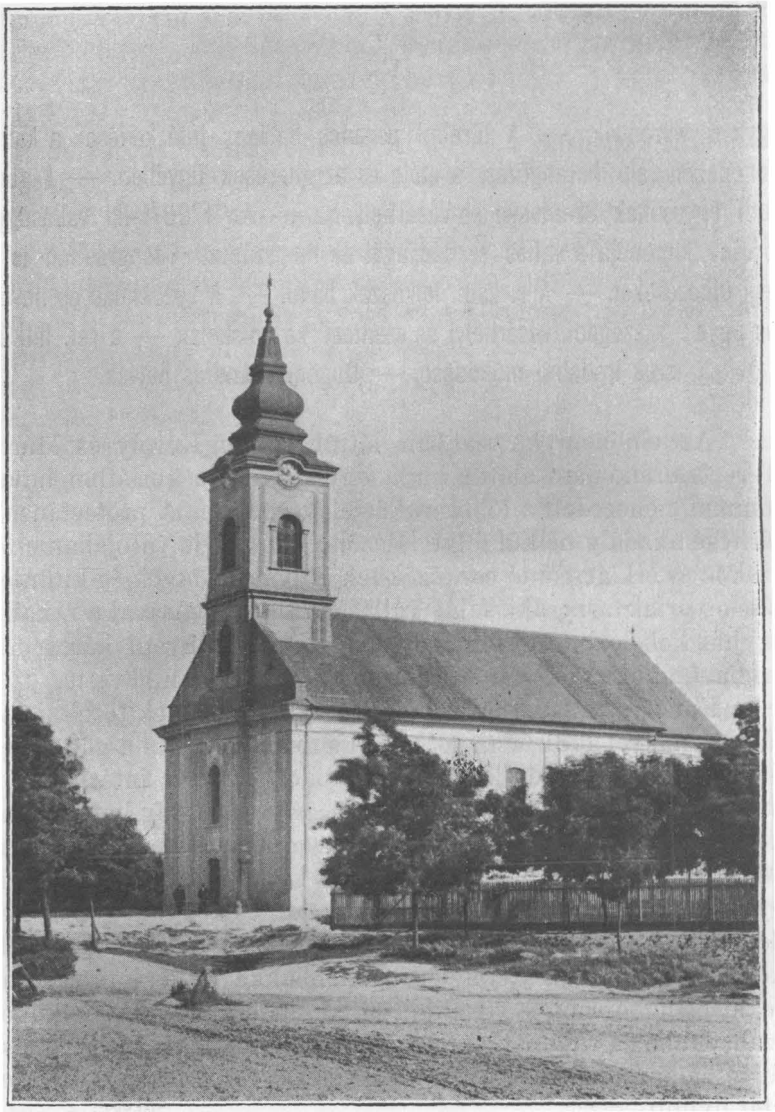
Egyházi viszonyok. — A türelmi parancs hatása; intézkedések a kath. ünnepeken való harangozás, a stóla és az áttérések ügyében. — A gör. nem egyesültek Szentesen és Vásárhelyen. — Az 1790/1-iki vallásügyi törvény kimondja a vallás szabadságát és megszünteti Csongrádban is a régi üldözéseket. — A r. kath. lelkészek bajai. — A közoktatás és nevelés ügye; a szegedi, vásárhelyi és szentesi középiskolák — a ref. lelkészek irodalmi működése. — Dugonics András hatása.

Az előbbeni korszakban láttuk, hogy Károly és Mária Terézia uralkodása alatt a kath. egyház szinte korlátlan hatalommal nehezedett a többi vallásfelekezetekre. A protestánsok térítése akadály nélkül folyt látszólag szelid, de valójában erőszakos és erkölcsrontó eszközökkel. Anyagi előnyök és kitüntetések vártak arra, aki saját vallásának elhagyásával a r. kath. egyház kebelébe tért; ellenben megalázás és anyagi károsodás érte azt, aki az uralkodó egyház szertartásait nem követte.

Ennek az állapotnak véget vetett II. Józsefnek türelmi parancsa, melyet 1781-ben adott ki. A protestánsok és a görög keletiek hálásan fogadták a felvilágosodott császár intézkedését, mely a katholicismus tiltakozása daczára, jótékony hatást gyakorolt országszerte. A szentesi ref. krónikás erre nézve azt írja, „hogy a decretum Tolerantiale által a katholikusok a vallásbéli gyülölségből származott sok igazságtalan és kegyetlen cselekedetüknek tovább való folytatását megakadályozta; a mindenek könyörülő atyjának szeretetére méltóbbakká tette; a protestánsokat pedig a sokféle vexáltatások alól felszabadította, lelküket szabadabbá és vidámabbá tette, egyszersmind ezen két egymással ellenkező felekezetnek megbékéllésére a kölcsönös szeretet utat nyitott.“

Csongrád vármegye földesurai és nemesei, amint láttuk, vallás tekintetében éppen nem voltak szabadelvüek; sőt rosz néven vették a protestánsoknak adott engedményeket.

Midőn a főispán leküldte nekik a rendeletet, azt alattvalói kötelességgel tudomásul vették ugyan, de megjegyezték, hogy ez a rendelet oly hangon van írva, mintha törvény volna ; már

Horgosi r. kath. templom.

pedig a hazai törvények országgyűlésen szoktak hozatni. Ezuttal tehát elfogadják ugyan, de nem mint törvényt, hanem csak mint

kir. elhatározást. A főispán azonban utasítja őket, hogy a türelmi parancsra vonatkozólag a következő értelemben tegyenek felterjesztést: „A vármegye Ő felségének a keresztény türelem érdekében kibocsátott kegyes rendeletét, amennyiben az az 1681. évi t.-cz. és az 1687 : 21. t.-cz. alapján áll, *mint törvényt*; egyébként pedig mint a vallásügyben kibocsátott kegyes rendeletet pontosan és szigoruan fogja megtartani és megtartatni."

A türelmi rendelet után sok más rendelet következett, mely a vallási viszonyokat rendezi. Ilyen volt az, mely azt kivánja, hogy az ágostai és helv. hitvallású protestánsok lelkészi hivatalra csakis benszülötteket alkalmazzanak; hogy a vallásuk miatt kiüldözött prot. lakosok szabadon visszatérhetnek hazájokba.

A r. katholikusokra vonatkozólag elrendeltetett, hogy a vármegye területén levő remeték remeteruhájokat 4 hét alatt levessék, a részükre fennálló alapítványok és házak más hasznosabb czélra fordíttassanak; a szerzetesek pedig lelkészi teendők végzésére alkalmaztassanak. Egyuttal jelentést kért a kormány arról is, mely községek azok, melyekben a lélekszám tekintetében lelkészre vagy segédlelkészre volna szükség? Mert az volt a király czélja, hogy a beszüntetendő szerzetesek vagyonából uj lelkészi állomásokat szervez.

Erre a vármegye azt válaszolja, hogy Vásárhelyen a meglevő lelkészen kívül még egy, Csongrádon még három, Szentesen két, Mindszenten két, Győn egy, Horgoson egy és Kistelken szintén egy káplán kellene. Jelenti továbbá, hogy a csongrádi két templom egyike majdnem romokban hever. Horgoson pedig nagy szükség lenne szintén egy templomra, mire nézve a helyt. t. támogatását kéri.

Nem sokára nagy örömmel vette a vármegye, hogy a Kárász-család és horgosi nép templomot épít; hasonlóképpen örömmel vette a váczi püspöknek azon elhatározását, hogy Pusztaszeren uj templomot akar épiteni. Ez ügyben bizottságot is küldött ki, de a mely nem sokra mehetett, mivel Kecskemét városa, mint Pusztaszer egyik ura, a költségekhez járulni nem akart.

A szentesi akkori plébános, Lázár János, sokat küzdött a városi előljárókkal, akik sem neki, sem kántorának, sem harangozójának nem akarták fizetni a váczi püspök által megrendelt deputatumokat. Ezért 1784-ben Zerdahelyi Gábor püspöki helynök, Benedek Ágost kanonok és Kajtár Péter püspöki titkár Szentesre érkezvén, a földesúr megbizottjával, Vida Imrével,

valamint a vármegye kiküldötteivel, Kárász Imrével és Beliczay Pállal ujra megállapították az illető deputátumokat.[1]) Minthogy pedig a Szentesre települt *német* katholikusok részére külön *német* káplánt is kellett tartani, képzelhető, hogy minő szemmel nézte ezt a ref. vallásu lakosság.[2])

II. József korában vallásüldözési kérdés nem igen merült fel Csongrád vármegye területén; de a régi szükkeblűség még sokáig harczolt a vallásszabadsággal. Igy például évekig tartó vita folyt a felett, hogy a vásárhelyi és szentesi reformátusok kath. ünnepeken tartoznak-e harangozni vagy nem? A helytartótanács régi szokás szerint követelte; az illető felekezet következetesen megtagadta, amig gr. Teleki Sámuel administrátor véget nem vetett a vitának azzal, hogy a reformátusokat felmentette a harangoztatástól. Ugyanekkor engedték meg azon prot. híveknek, kiknek csak magán vallásgyakorlatuk volt, hogy halottaikat énekszóval temethessék el. Nagy kérdés volt az is, hogy a nemkatholikusoknak oly helyen, ahol nincs rendes lelkészük, szabad-e istenitiszteletet tartaniok, szabad-e protestáns szertartás szerint temetkezniök? keresztelkedniök? és ha igen, kié legyen a stóla? Még mindig az volt a nézet, hogy ez a kath. vallás sérelmét képezi; ennél fogva a helyt. tanács úgy rendelkezett, hogy ahol legalább 100 nemkatholikus lakik, ott ugyan megengedtetik a szabad temetkezés és keresztelés, de a stólát a kath. lelkésznek kell megfizetni. A ref. iparosok szintén tartoznak a misepénzt beszolgáltatni. Természetes, hogy az ellen a protestáns hívek mindaddig tiltakoztak, mig e részben is győzött az igazság és méltányosság, mely azt követeli, hogy minden hivő a saját lelkészét fizesse. A kath. lelkészeknek nagy

---

[1]) Kimondatott, hogy a város, a ref. idősb lelkésznek fizetni szokott deputatumhoz hasonlóan, tartozik a kath. lelkésznek évenként 2 mázsa marhahúst, 50 font faggyút, 6 öl fát, 6 szekér szénát és 40 frtot fizetni. A kántor és harangozó deputatuma az 1761-ki megállapítás szerint maradjon érvényben. Végre a város arra is kötelezetett, hogy a természetben és pénzben fizetendő párbér beszedésére külön fizetett egyént tartson. De ezt még 1791-ben is megtagadta a város.

[2]) Érdekes tudni, hogy a német ajkú katholikusok 1787-ben kaptak külön német káplánt; de mihelyest József császár halála után magyar világ következett be, azonnal beszüntették a német isteni tisztelet tartását. — 1792-ben uj plébános jött Szentesre N.-Kőrösről, Sáfrány Mihály, akit 1818-ban követett Flakovics János 1828-ig. Mind a kettő vallását szerető, de a más hitűek iránt is jóakaratú lelkész volt, kikről a szentesi akkori ref. lelkészek sok jót mondanak. L. a ref. Eccl. Ton. 576. l.

kifogásuk volt az ellen is, hogy nagy ünnepek alkalmával ref. tógátus diákok, mint *legátusok* predikáltak a prot. templomokban. Ki is eszközöltek a kormánytól egy rendeletet, mely a legátusokat eltiltotta a predikálástól és önkénytes adományok gyüjtésétől; mert ha — úgymond — a rendes lelkészeknek sem szabad a hozzájok nem tartozó községekben hivatalos functiókat végezniök, hogyan lehetne megengedni azt, hogy tapasztalatlan és tanulatlan ifjak a templomokban predikáljanak és imádkozzanak?

Az áttérést még mindig kétféle igazság szerint mérték; a kath. vallásra való áttérés szabad és dicséretes dolog, — de arról való kitérés még mindig tilalmaztatott; sőt 1784-ben még oly értelmű rendeletet hirdetett ki a vármegye, mely szerint mindaz, aki valakit a kath. vallás elhagyására és más vallásratérésre, avagy nemkath. isteni tisztelet látogatására késztetne; ha az illető csábító nemesember, pénzbírsággal, ha pedig nemnemes, börtönnel sujtassék. Akik pedig önkényt akarnának a kath. egyház kebeléből kilépni, azokat az illető püspök által kijelölendő helyen hat heti oktatásban kell részesíteni, hogy tudatlanság miatt át ne térjenek. A szolgabirák minden egyes esetet tartoztak a vármegyének bejelenteni. Ezzel szemben fölötte érdekes azon rendelet, mely szerint a nemkatholikus és zsidó szülők gyermekei „ha bizonyos belső sugallattól" indíttatva a kath. vallásra akarnak térni, ebben nem akadályozandók, s ebbeli nyilatkozatuk korukra való tekintet nélkül, elfogadandó.

Nagy szerencse volt, hogy ebben az időben ugy Vásárhelyen, mint Szentesen nagy műveltségű, sokat látott és sokat tanúlt kitünő ref. lelkészek voltak, akik nehéz helyzetükben a vallásukhoz való szeretetet és a világi felsőbbség iránti engedelmességet igen szépen tudták összeegyeztetni.[1]) Katholikus földes uraik is meg voltak velök elégedve, s nem egyszer látogatásaikkal is megtisztelték őket. Mert ezek általában külföldi egyetemeket látogatott, sok nyelvet értő és beszélő férfiak voltak. Külső megjelenésük, hosszu fekete kabátjuk, fehér nyak-

[1]) Szentesen ekkor 1777—1798-ig Sebők Sámuel és mellette 1776—1787-ig Szőnyi Pál, mint második lelkész. Utódja lett Szalay Pál, egy nagyműveltségű és tekintélyű és jókedélyű férfiú, aki 1802-ig szolgált. Sebők halála után tiszttársa lett Kiss Bálint 1798—1845-ig. Szentes leghíresebb papja, aki legtöbb emléket hagyott maga irt műveiben és feljegyzéseiben. Szalay utódja Gyarmathy Ferencz 1803-tól 1812-ig; ezt követte Dobosy Mihály.

kendőjük és három szegletes kalapjuk sajátságos benyomást tett; de a nép előtt nagy tiszteletet ébresztett.[1])

Nevezetes az az ellenszenv, melyet a vármegye az úgynevezett görög nemegyesültek ellen tanusított. Mikor a türelmi parancs folytán a vásárhelyi gör. nem egyesültek 1783-ban magoknak templomot akartak építeni, ezt a vármegye azon határozattal utasította vissza, hogy ez ügyben az 1779-ik évi kir. rendelethez ragaszkodik. Ebben pedig az volt, hogy mig felsőbb helyről más intézkedés nem történik, a görög pópáknak Szentesre és Vásárhelyre való jövetele meg nem türetik; és ha mégis odajönnének, minden lelkészi functiótól eltiltandók és a városból kiutasítandók. Ami pedig a görög csecsemők megkeresztelését illeti, a szülők arra kötelezendők, hogy gyermekeiket a kath. lelkész által kereszteltessék meg.

Természetes, hogy ebben az illetők meg nem nyugodhattak. Panaszt emeltek aradi püspökjüknél, Kuczovics Pachomiusnál, a ki ez ellen felszólalván, hívei számára teljes vallásszabadgyakorlatot kér. A vármegye ebben saját tekintélyének sérelmét látván, az ügyet felterjeszti. Hosszas vizsgálat és a gör. nemegyesült lakosok összeirása következett, mig végre Ő felsége elrendelte, hogy a szentesi és vásárhelyi gör. nem egyesülteknek a türelmi parancs alapján megengedendő, hogy magoknak imaházat építsenek és lelkészt tarthassanak. A vármegye ezt úgy értette, hogy *együtt* építhetnek, s ezért azt kérdezte tőlök: Vásárhelyen, vagy Szentesen akarnak-e imaházat építeni? De a szentesiek nem akartak közös imaházat a vásárhelyiekkel; hanem önmagoknak külön imaházat kértek. Ez ismét hosszas tárgyalást idézett elő, mig nagy nehezen mind a két helyen megengedték az imaház építését és rendes lelkész tartását.[2])

---

[1]) Az öltözet megváltoztatásáról Kiss Bálint ezeket írja: Öltözetem olyan volt, mint collegámé; csakhogy az én köpönyegem setét kék volt (amazé olajszinű). Bundám prémje farkasbőrből volt. Templomba, halottas házba *három szegletes* kalapban jártunk 1812-ig; ekkor követvén esperes Kis András és notárius Juhász István példáját, az egész Tractusbeli papok kerek, magas tetejű selyem kalapban kezdettünk járni; ez a szokás most is. A csizmánkat most hegyesre, majd csonkára szabták a módizó czizmadiák. Nyáron viseltem gombos hosszu magyar dolmánt, tafota övvel; — képemet ebben festette le a fiam. Sz. Hist. 332. l.

[2]) A szentesi nem egyesült görögök papjáról, Pópa Györgyről feljegyezte a szentesi ref. lelkész, hogy az mind a régibb, mind az ujabb görög nyelvben járatos, tanúlt, jó fajta ember volt, akit azonban az általa megintett hívek hivatalából elmozdítottak. Egy ideig Tokajban lakott, de

Az itt felhozott esetek is mutatják, hogy a vallásszabadság József alatt még nem juthatott egészen érvényre. Ezt csak az 1790/1-ki országgyűlés valósította meg.

Bihar vármegye 1790. őszén átírt Csongrád vármegyéhez, utasítaná az országgyűlésre küldendő követeit, hogy a vallás szabadságát minden felekezet részére követeljék, hogy az embereket ne vallásuk szerint itéljék meg, hanem azon érdemek szerint, melyeket a haza körül szereztek. Csongrád helyeselte a szomszéd vármegye nézetét és követeit csakugyan oda utasította, hogy a protestánsoknak a bécsi és linczi békekötésekben biztosított jogain csorbát ejteni ne engedjenek. Az országgyűlés e tekintetben a kor szinvonalára emelkedve hozta meg a király kivánságára a vallásügyi XXVI. és XXVII-dik törvényczikket, mely a nem egyesült görögöknek és a két evang. felekezetnek mindenütt teljes vallásszabadságot biztosít; minélfogva templomokat, iskolákat és paplakokat minden megszorítás nélkül bárhol szabadon épithetnek, — ezeknek elvétele szigoruan tiltatik. Ezentúl nem volt szabad a protestánsokat hitökkel ellenkező szertartásokra, esküre, egyházi körmenetekre stb. kényszeríteni. Minden egyházi dolgaikban ezentúl csakis saját egyházi előljáróiktól fognak függni; egyházi ügyeik rendezése czéljából gyűléseket és országos zsinatokat tarthatnak. A kath. lelkészeknek s más egyházi szolgáknak ezentúl semmiféle díjakat nem kötelesek fizetni. Egyházi, vallási és nevelési alapítványaikat saját egyéneik által kezelhetik, s azoktól semmi ürügy alatt meg nem fosztathatnak. Házassági ügyeiket saját egyházi székeik tárgyalják. Az áttérés minden bevett vallásra szabad és bűntetlen; nehogy azonban ez tudatlanságból történjék: a kath. hitről áttérni szándékozók hat heti oktatás alá vétetnek. A vegyes házasságból származott gyermekek, ha az apa katholikus, mindnyájan ennek; ha pedig az anya katholika, akkor a leányok ennek, a fiúk pedig az apának vallásában nevelendők, stb. A nemegyesült görögök vallás-szabadsága is biztosíttatott.

---

miután ott felesége és leánya elhalt, visszajött *tanítónak*. Szerette a jó társaságot — és a halászatot. Ő maga készített hálókat és miután a velök való bánásmódra a ref. papokat is megtanította, sok kellemes órát szerzett nekik. Gyomorgörcsei miatt sokszor elájult; végre is úgy halt meg, hogy nem volt aki ájultában segítségére legyen. Mint különös csodát említi a krónikás, hogy 48 óra mulva is piros maradt a holtan fekvő Pópa arcza, tagjai sem merevedtek meg. Mégis eltemették! Első éjjel a templom mellett levő kriptából a görög harangozó hallott valami tompa kiáltást, de nem mert szólani. Igy pusztult el a szegény Pópa György!

Szóval ezen törvény által a lelkiismeret szabadsága teljes diadalát ülte.

Ennek lehet köszönni, hogy Csongrádban is egyszerre megszüntek a régi üldözések. A szentesi és vásárhelyi reformá-

Csongrádi régi templom.

tusok hálát adtak istennek, hogy a régi állapotoknak véget vetett. Ez utóbbiak csakhamar uj templom építéséhez fognak. A csekély számú vásárhelyi ág.-evang. lakosok is engedélyt

Gróf Károlyi Antalné.

kérnek egy tanító, majd lelkésztanító felfogadására; a szentesiek pedig külön temetőhelyet kértek; majd pedig 1811-ben imaháznak való telket kapnak.[1])

A zsidók is mozogni kezdtek; de mivel ezekről a nép között azon hiedelem volt elterjedve, hogy isteni tiszteletük alkalmával keresztény vért áldoznak, a helytartótanács felhívta a lelkészeket, hogy ezt a hiedelmet a nép szivéből kiirtani igyekezzenek. A zsidók, kik kevesen voltak, türelmi taksát fizettek; és 1814-ben a szegedi rabbi hatósága alá helyeztettek.[2])

A kath. lelkészek természetesen elégedetlenek voltak; mert régi hatalmuk megtörését látták az uj törvényben. Eddig, amint láttuk, a protestáns hívek is tartoztak nekik stólát fizetni. Most egyszerre elestek ettől a jövedelemtől, és a kormány szükségesnek találta, hogy ezen veszteségökért kárpótoltassanak. A kath. ünnepek megtartása akként lett szabályozva, hogy az

[1]) A szentesi evangelikusokról Kiss Bálint ref. lelkész ezeket jegyezte fel: „Az itt lakó Evang. atyafiak, ideszármazásuk kezdetitől fogva a mi Ecclesiánk kebelébe vonták meg magokat; a mi templomunkba jártak, gyermekeiket itt kereszteltették, itt iskoláztatták stb. Ezért a mi Ecclesiánk annyi fizetést kivánt tőlük, mint a magunk felekezetéből valóktól. Voltak, akik ezt kész szivvel fizették; de voltak olyanok is, akik ezért békétlenkedtek ... Orosházához voltak adfitiálva; de az odavaló predikátor T. Szimonidesz János ... egyéb jót velük nem tett, hanem esztendőn át 2-szer vagy háromszor által jött, nagy cerimoniával az urvacsorát kiszolgáltatta, és ezen szolgálatjáért, a kocsibéren kívül egy aranyat fizettetett magának, soha ezen foglalatosságot collegájára nem bízván. Az evangelikusok ... említett tiszteletes predikátornak tanácsa szerint azt kivánták, hogy ők csak felényit fizessenek, mint a reformátusok ... Erre azt kapták feleletül, hogy ha sajnálják, ne fizessenek semmit; csakhogy aztán az Orosházán lakó reformátusok is szabadítódjanak fel az adó alól. Az orosházi predikátornak ez semmi tetszett ... azt tanácsolta, váljanak el a mi Ecclesiánktól, amely meg is lett .... De az elválás után is sok ideig nem lévén predikátoruk, a mi Ecclesiánk csak azon jókkal volt hozzájok, mint annak előtte. Első predikátorjuk és tanítójuk volt Tiszt. Fejér János, helybeli lakos Ns Fejér József fia; második pedig T. Molitorisz Lajos, szarvasi születésü. U. o. 463—464. l.

[2]) Az 1817-ki összeírás szerint a vármegye területén lakó zsidók igy oszlottak el:

Vásárhelyen volt	10	családatya,	összesen	66	lélek
Szentesen „	17	„	„	92	„
Szegváron „	3	„	„	14	„
Mindszenten „	2	„	„	15	„
Horgoson „	1	„	„	4	„
Algyőn „	2	„	„	13	„
Csongrádon „	6	„	„	23	„
Szegeden „	113	„	„	623	„
Összesen	144	családatya,		850	lélek.

ág. és helv. hitvallásu lakosok a község belterületén csakis a zajos munkától tartózkodjanak, egyéb munkát azonban szabadon teljesíthetnek. Külterületen, a tanyákon, vagy oly község területén, melyben kath. templom nincs, bármilyen munka végezhető. A prot. iparosok is felszabadultak a kath. misepénzek fizetésétől és a körmenetekben való részvétel kötelezettségétől.

A vármegye gyűléseinek zöld asztaláról letüntek azok a gyülöletes tárgyak, melyek az előtt oly gyakran zavarták fel a lakosok békéjét.

Jótékonyan hatott a kedélyekre a földesurak által tanusított kereszténvi türelem gyakorlása, melyet papjaiktól is megkövételtek. Erre nézve érdekes például szolgál gr. Károlyi Antal özvegyének b. Harruckern Jozefának egy levele, melyet 1798. jul. 6-án a reformátusokra panaszkodó szentesi plebánosnak írt. Ebben a művelt lelkű főuri hölgy megigéri, hogy a szentesi r. kath. lelkészt és híveit „érdemek szerint" fogja becsülni és támogatni; de egyszersmind arra figyelmezteti a plebános urat, „hogy a más valláson levő lakosokkal kereszténvhez illő barátságban" éljen, s a földes urak iránt engedelmességet, a király és haza iránt buzgó szeretetet, az isten iránt pedig félelmet fog nemcsak saját példájával előmozdítani, hanem minden alkalommal kötelessége szerint másként is azon fog munkálkodni."

Még felvilágosodottabb volt ennek fia gr. Károlyi József, aki 1802-ben elhunyt édes anyja után kegyura lett a csongrádi, szegvári, vásárhelyi és szentesi kath. egyházaknak. Természetes, hogy ilyen földesurak mellett nem lehetett a mult korszakban napirenden volt üldözéseket folytatni. A vármegye urai is emberségesebben kezdtek gondolkodni; ha olykor-olykor adtak is ki rendeletet a ref. lelkészek ellen, azok csak kisebb jelentőségűek voltak. Például, a bábákat kötelezik, hogy szükség esetén az ujszülötteket megkereszteljék, és az az ellen küzdő ref. lelkészeket megfenyegetik és megdorgálják. Egyszer 1799-ben valamely garázda ember Vásárhelyen a ref. templom szomszédságában felállított Szt. Jánosszobornak fejét éjjel szétzúzta. Ez a merénylet még a higgadt reformátusokban is felháborodást idézett elő; s természetesen a vármegye elé került. A kiküldött bizottság kisütötte, hogy a merényletet egy Szűcs János nevű vásárhelyi ember követte el. Elfogták, elitélték és börtönbe vetették. De mivel a kiküldött bizottság azt is hallotta, hogy a vásárhelyi ref. lelkész,

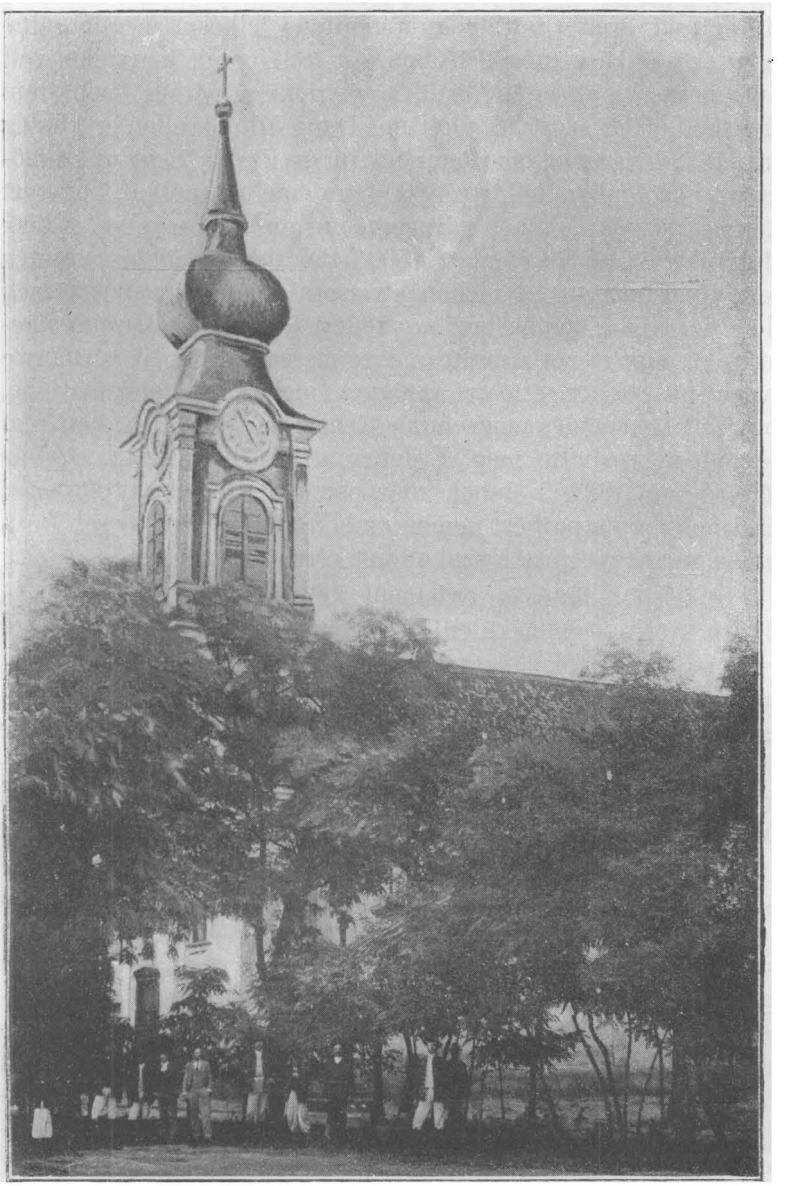
Berecz Péter „furcsa eszméket terjeszt a szószéken," ezt is beperelték és Ő felsége rendeletéből a vármegyei közgyűlésen nyilvánosan megdorgálták. [1])

A katholikus lelkészek, kik az előtt a vármegyét a protestánsok ellen vezették, most a vármegyével kezdtek birkózni, amennyiben sokszor ellenszegültek az ez által kibocsátott uj rendeleteknek.

A Csongrád vármegyei kath. egyházak akkor is három püspökség között voltak felosztva, mint ma. Legtöbb gyülekezet tartozott a váczi püspökséghez; Szeged és környéke a csanádihoz; Horgos egyedül a kalocsai érsekséghez. Ez utóbbi 1804-ben az iránt kereste meg a vármegyét, küldjön ki valakit, hogy a horgosi nép és papja között a stóla és egyéb lelkészi jövedelmek ügyében kötendő szerződésnél közbenjárjon. Ugy látszik, a horgosiaknak egyéb bajok is volt a papjokkal, mely tetőpontra hágott akkor, mikor a pénz-devalvatió bekövetkezett. Ugyanis a horgosi plébános, Balaton Márton 1811-ben fizetésének három részletét egyszeresen vette fel; de a negyediknél már annak *ötszörösét* követelte. A vármegye az országgyűlés e részbeli határozatáig elhalasztotta a döntést.

Hatósági beavatkozást kértek a csongrádi plébános ellen is 1807-ben, aki a helyi szolgabirói hivatalt „mocskos, illetlen és sértő" szavakkal illette. Ugyanez a plébános 1808-ban egy Angyal József nevű pusztai katonát kegyetlenül elvert, amiért ez fájdalomdíjnak megitélését kérte a vármegyétől. Az ügy a váczi püspök elé vitetett. Ugyanekkor vesződött a vármegye a szegvári plébánossal is, aki a szentesi óhitű egyházzal veszett össze, és az ez ügyben kiküldött bizottság előtt megjelenni nem akart, és a bizottságnak többszöri felhivására sem válaszolt. Csak is akkor szelidült meg, mikor a devalvatió következtében a fizetés behajtásáért kellett folyamodnia a vármegyéhez, — a vásárhelyi plébánossal, Bengyel Györgygyel együtt. Ugyanis a plébánosok a teljes fizetést követelték a néptől, mely azonban a kormányrendeletre hivatkozván, csak annak ötödét akarta fizetni, mivel a pénzérték országosan ennyire szállíttatott le. A horgosi plébános egész odáig ragadtatta magát, hogy mikor a vármegye az illető rendeletet a templom ajtajára kiszegezte,

[1]) Állítólag a franczia alkotmányt hasonlította össze a magyarral és a magyar kormányról sértő módon nyilatkozott. A vásárhelyieknek azon kérelmét, hogy a Szt. János-szobrot a ref. templomtól távolabb tegyék, nem teljesítették a vármegye urai.

Szegvári templom.

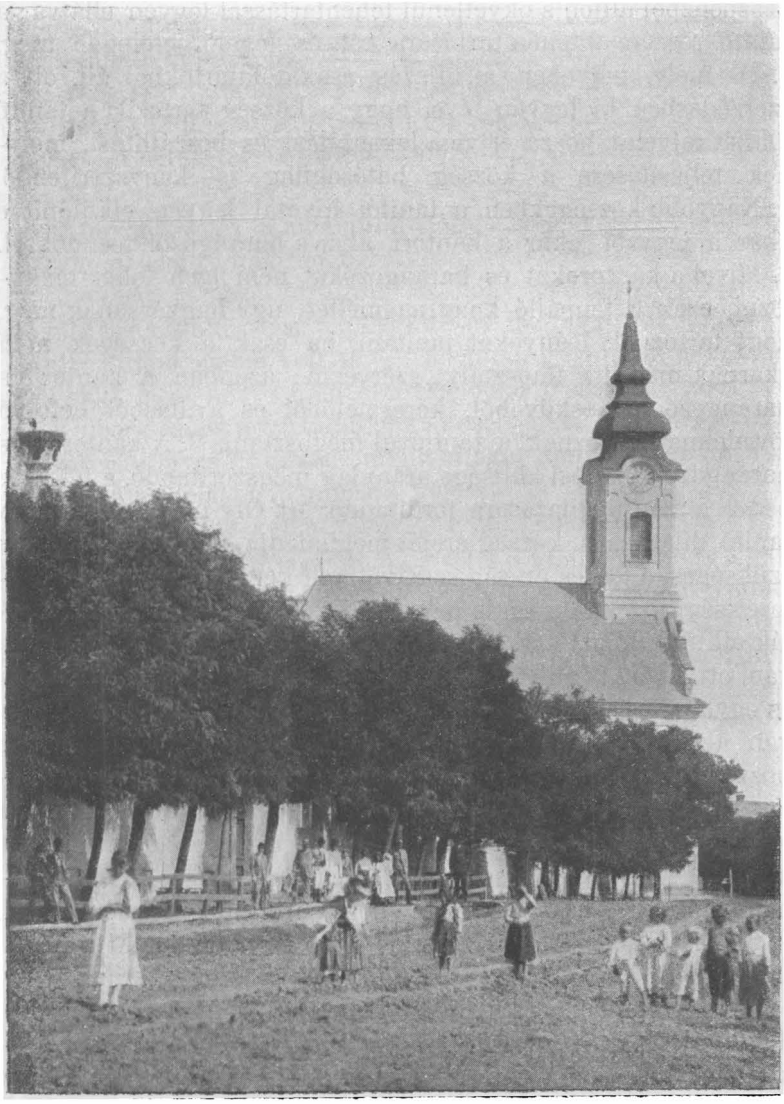
ő azt letépte azon nyilatkozattal, hogy neki az érseken kívül más nem parancsol. A vármegye hiába kért elégtételt az érsektől; ez csak annyit tett, hogy a renitens lelkészt megdorgálta. Pedig ez a lelkész még 1815-ben, sőt 1821-ben is kénytelen volt a vármegye segítségét kérni, hogy neki a párbért behajtani sziveskedjék. A szegvári plebános Danó Mihály ellen a község birái 1822-ben azt a vádat emelték, hogy fizetését egy uj szerződésben alattomban 440 frtról 800 frtra emelte, anélkül, hogy azt akár a püspök, akár a vármegye megerősítette volna. Ebből kifolyólag a nép öt év alatt 1500 frttal fizetett többet, mint a mennyivel tartozott. A plébános viszont panaszt emelt a község ellen, hogy ez a köztük levő szerződést felbontani akarván, fizetésének nagy részét a multra nézve visszatartotta. A vármegye a váczi püspökhöz tette azt az ügyet, mely azzal fejeztetett be, hogy az uj szerződés megsemmisítésével az 1810-ben kötött régi szerződést erősítette meg. Érdekes a vásárhelyi kath. egyház előljáróinak 1823-ik évben már ismételten benyujtott azon kérelme, hogy a párbért nemes emberektől is szedhesse. De a nemes vármegye „ezt a szokatlan" kérést visszautasította.

A felsőbb hatóság érdeméül kell feljegyeznünk, hogy a lelkészektől — valláskülönbség nélkül — megkövetelte, hogy a vallási törvényeket és rendeleteket lelkiismeretes pontossággal végrehajtsák; a népet oktassák és erkölcsös irányban neveljék. A kötelességüket elmulasztó lelkészekre vonatkozólag a vármegyét utasította, hogy azokat felelősségre vonja és szükség esetén hivataluktól is elmozdítsa. Voltak esetek, hogy a vármegye az isteni tisztelet alatt elkövetett botrányok felett igen szigorúan itélt. A börtönben levő raboknak vallási ellátásáról az uj törvény értelmében gondoskodott. A népbabona megszűntetése czéljából a Ferencz-szállási csodakutat betömette és a kúthoz való zarándoklást betiltotta; — szóval a vármegye figyelme a nép vallás-erkölcsi életére is kiterjedt.

A *közoktatás* terén ezen korszakban szintén lényeges haladás volt tapasztalható. II. József uralkodásának kezdetén elrendeltetett, hogy a földesurak úgy a nemzeti, mint a közönséges (triviális) iskolákra nézve községeikkel szerződést kössenek. A szerződésben a következő pontok legyenek:

1. A tanító a tanhelyiségtől elkülönített lakással birjon. 2. Ha a község nem képes a tanhelyiséget és a tanítói lakot a maga költségén fölépíteni, a kézi- és fuvarosmunkát tartozik az uradalom teljesíteni. 3. Az iskolák fentartására és javítására

tartozik a földesuraság anyagot adni s a költséget viselni, a község pedig kézi napszámot és fuvarozást teljesíteni; a hol

Mindszenti templom.

pedig erdő van, ott tartozik a község fát is ingyen adni. 4. A tüzifát tartozik a tanító és iskola részére részint a földes-

uraság, részint a község adni, ha utóbbi erdővel bir, a község pedig tartozik a fát felvágatni és ingyen beszállítani. 5. A tanító díjazása a körülményekhez képest részint terményekből, részint készpénzből álljon s okvetlenül tehéntartással legyen ellátva; a tanító részére 2 tehén tartására rét és legelő jelölendő meg. 6. A mely helyeken a díjazás csak földbirtokból áll, ott a szerződésben ki legyen téve, hogy a község tartozik a tanító földjét mívelni, hozzá értve a lekaszálást és beszállítást, melynek teljesítésére a község hatóságilag is kényszerítendő. 7. Nagyobb községekben a tanítói hivatal legyen elkülönítve akár a jegyzői, akár a kántori, akár a harangozói teendőktől. 8. Mivel a kántorokat és harangozókat nem igen lehet nélkülözni, ezek a fennálló kongrua mellett ugy hagyassanak meg, hogy tartoznak leányokat tanítani, ha csak a községek nem akarnak második fiuosztályt szervezni; azonban a kántor és harangozó az esküvőből, keresztelőből és avatásból befolyó jövedelmet tartoznak a tanítóval megosztani. 9. A kántorok és harangozók ellátási költsége aránylag megszorítandó, a fölösleg pedig a tanító díjazására fordítandó. 10. Oly helyeken, a hol a tanító díjazása a község erejét meghaladja és iskolák állítása szükséges, a földes uraság segélyét kell kérni, mivel ez a kötelezettség máskülönben is patronatusi jogon alapszik. 11. Iskolák állításánál azt kell szem előtt tartani, hogy a hol rendes pap van, ott iskola is állíttassék, a hol pedig a tanulók száma nagy és egyházi vagy szerzetesi személyek állnak rendelkezésre, ha van alap a tanító díjazására, ott lehet iskolát állítani azon hozzáadással, hogy a leányegyházak is — ha nincs tanítójuk — tartoznak az anyaegyház iskolai költségeihez járulni; de ha leányegyház saját tanítóval óhajt birni s azt képes ellátni is, azt meg kell neki engedni és az olyan leányegyházak az anyaegyház tanítói díjazásával való hozzájárulástól felmentendők. A tanügy fejlődéséről félévenkint jelentés terjesztendő a helyt. tanácshoz.

Ezen rendelkezés leginkább a kath. iskolákra vonatkozott; de a protestánsok is legnagyobb részben követték. A jelentéseket félévenkint pontosan felterjesztették. Azt azonban már igen zokon vették, mikor a kormány 1784-ben azt követelte, hogy jövőre csak olyan kántortanítókat, papokat és tanárokat szabad alkalmazni, akik a német nyelvet birják. Ezzel kapcsolatosan a német nyelvnek tanítása a felsőbb iskolákban és gymnasiumokban is elrendeltetett. Megtörtént némely helyen, hogy a tanárok

sem tudtak németül, és megfordítva, hogy a németül tudó tanárok nem akarták felvenni a németül nemtudó növendékeket. Ez utóbbi eset adta elő magát Szegeden a piaristák gymnasiumában, ahonnan még az a panasz is érkezett a vármegyéhez, hogy az illető tanárok és instructorok díját önhatalmulag állapítják meg és a tankönyveket ők magok árusítják el drágábban. A vármegye ki is küldötte Balogh Fer. szolgabirót, hogy a fenti panaszokra nézve tartson vizsgálatot és a gymnasiumi igazgatót intse meg.

Alig szükséges mondanunk, hogy a német nyelv tanításával sehogy sem tudtak megbarátkozni se a tanítók, se a szülők. Ritkább esetek közé tartozott az, hogy valamely községben németül tudó tanító vagy pap akadt; és ha mégis akadt, az — bármily kitünő ember volt is — azonnal gyanussá lett saját hívei előtt. Erre nézve igen érdekes például szolgál Szentesen egy Klubecz János nevű tanítónak az esete, aki 1785-ben jött oda. Szolgalmas, ügyes és társadalmilag kifogástalan fiatal ember volt ez; de mivel felsőbb parancsra németül is tanított, „a szülék, félvén, hogy gyermekeiket németté teszi, nehezteltek reá.“ [1])

A vármegye annyira szivén viselte a tanügyet, hogy a vármegyei iskolák felügyeletére külön tanfelügyelőt rendelt Szablik István szegedi tanár személyében. A helytartótanács 1790-ben kérdőre is vonta azért, hogy olyan férfiút választott, akit a kormány a szegedi iskolák igazgatásától elmozdított. A vármegye hivatkozott arra, hogy az országos tanügy kilencz, sőt több év óta a nemzet érdekeivel ellentétes irányban vezettetett; azonban most örvendetes módon II. Lipót király intézkedései folytán uj rendszer állíttatván fel, jónak látta iskoláinak felügyeletét a hazafias szellemü Szablikra bízni. Hogy miért mozdították el Szegeden, azt a vármegye nem tudja. Egyébiránt az ügyet a tanuló ifjuság érdekében az orsz. követek figyelmébe ajánlotta.

Tény, hogy az 1791-ki törvények alapján a tanügy Csongrád vármegyében is nagy lendületet nyert. A régi bilincsek, melyek a haladást akadályozták, eltávolíttattak, — a protestánsok nagy erőfeszítéssel uj iskolákat építettek és azok élére jeles — többnyire külföldi egyetemeken tanult — tanítókat alkalmaztak. A magyar nyelv jogának visszaszerzése élesztette a nemzeti öntudatot, mely az iskola falai között is kifejezést nyert.

([1] Szentesi ref. Eccl. Hist. 270. l.

A német nyelvet még az egyetemen sem szivesen látták; inkább a franczia és az olasz nyelvek tanítását sürgették.

Nagy mértékben mozdította elő a népiskolák ügyét az 1796-ki rendelet, mely számolva a nép azon szokásával, mely szerint gyermekeit tavaszi és nyári időben jószáglegeltetésre használja, arra szorította az iskolafentartókat, hogy közös pásztorokat fogadjanak fel, hogy gyermekeik az iskolától el ne vonassanak. Ahol pedig ez nem lehetséges, ott a legeltetésről hazatérő gyermekek naponta két órai iskoláztatásra kötelezzessenek. Ez azonban alig volt végrehajtható, mert a nép életmódjának változtatásával állott összefüggésben.

Ugy a felekezetek, mint a kormány keresték a módokat, hogy az iskoláztatás tökéletesedjék. Ezen törekvésből eredt 1802-ben uj „*Ratio Educationis*“ [1]) című szabályzat, mely a Mária Terézia és József tanügyi intézményeitől különösen abban tért el, hogy a nemzeti nyelvnek ápolását sürgeti az egész vonalon. Az egyetem továbbra is Pesten maradt; a magyar nyelv művelése tekintetében azon reményét fejezte ki Ő felsége, hogy akadni fognak férfiak, kik magyar szótárakat és egyéb tudományos műveket fognak írni. A protestáns iskolák bizonyítványait érvényeseknek jelentette ki, az ifjuságot pedig óvta a szinházi és tánczmulatságoktól és a kávéházak látogatásától. A népiskolák falusi, mezővárosi, kis és nagy városi iskolákra voltak osztva, s felügyeletük a kir. tanfelügyelőség megszüntetése után a vármegyék és a szab. kir. városok előljáróira bizatott. Innét van, hogy Csongrád vármegye gyűlésein gyakran fordultak elő iskolai ügyek.

A szentesi és vásárhelyi reformátusok 1795 óta követték a tiszántúli ref. egyházkerület által kiadott ezen czimü szervezetet: „A tanítók kötelességei, a tanítni valók, ezeknek rendi és módja a helv. hitvallást követők debreczeni kollegiuma alsó iskoláiban kiterjesztődvén, ez a superintendentiában levő nemcsak fiú-, hanem leányiskolákra is, amennyiben mind a tanítni valók, mind a tanítók kötelességei, némely tekintetben ezeket is illetik. Debreczenben 1795.“ Az ágost. h. evangelikusok szintén nagy buzgalmat fejtettek ki iskoláik rendezésében. Schedius Lajos egyetemi tanár 1806-ban készítette azt az iskolai szervezetet, mely aztán évtizedeken át érvényben állott.

---

[1]) Ratio educationis publicae, totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas.

A protestánsok iskoláiban erősen nyilvánult az a törekvés, hogy a magyar nyelv azt a helyet foglalja el, amely a törvény és a józan ész szerint megilleti; a helytartótanács pedig ügyelt arra, hogy az iskoláztatás lehetőleg mindenütt akadály nélkül hajtassék végre.[1]) A falusi iskolákra nézve felette nagyfontosságú volt az a rendelet, mely 1811-ben hirdettetett ki, s melyben a következő rendszabálynak foganatosítását követeli:

1. hogy ne legyen minden gazda kénytelen jószágát saját gyermeke által legeltetni, minden község arra kötelezendő, hogy közös pásztort tartsanak;

2. hogy az iskolafentartók alkalmas helyiségeket építsenek s az iskolák részére szükséges fűtőanyagot adjanak;

3. hogy ezentúl egy mesterinas se szabadíttassék föl mesterlegénynek, se házasságra ne bocsáttassék, a ki a hittan tanulásáról s erkölcsi viseletéről nem mutathat föl bizonyítványt;

4. hogy a szokásba jött káromlások, átkozódások, fajtalan tréfák és dorbézolások meg ne engedtessenek, sőt törvényes büntetéssel is megfenyíttessenek. — A vármegye e rendszabályt mihez tartás végett a szolgabíráknak, uradalmaknak és lelkészeknek végrehajtás végett kiadta.

Vármegyénk városai ezen korszakban is versenyeztek egymással felsőbb iskolák felállításában.

Szeged városának főgymnasiuma az ország hasonló intézetei között jelentékeny helyet foglalt el. A kegyesrend kiváló gondot fordított ennek felvirágoztatása érdekében. A XVIII-ik század közepe táján maga a rend főnöke is Szegedre tette át székhelyét egyidőre, hogy közvetlen jelenlétével is hasson az iskola emelésére. A tanszékeket jeles képzettségü tanárokkal töltötte be, kik közül többen mint hitszónokok és írók az iskola falain kívül is nagy hatással működtek.

II. József ujításai, különösen németesítő törekvései zsibbasztó hatást gyakoroltak e magyar város haladására és ezzel együtt ezen kiváló intézetének fejlődésére is. A hanyatlást leginkább az mutatja, hogy 1790-ben már csak 90 tanulója volt! Ez a szám azonban azonnal lényegesen emelkedett, mihelyest a

---

[1]) Tokody György, a nagyváradi tankerület főigazgatója, nagy buzgalommal integette a községeket, hogy a tanítók fizetését emeljék és a rozzant tantermek helyett ujakat építsenek. E tekintetben Mindszenttel volt legtöbb baja.

király és nemzet közötti bizalom helyreálltával a magyar nyelv visszanyerte jogait, és a tanügy örvendetes lendületet nyert. Szeged népe 1792-ben elhatározta, hogy hatosztályú eddigi gymnasiumát bölcsészeti tanfolyammal, tehát még két osztálylyal egészíti ki ugynevezett lyceummá. Az elhatározást nyomban tett követte, és még azon év deczember havában az új tanfolyamot 16 tanulóval meg is nyitotta!

Ezzel uj korszak kezdődik a szegedi iskolák fejlődésében. A régi iskolahelyiség szűknek bizonyúlt; a tanárok számát is szaporítani kellett. A szükség még égetőbbé vált az által, hogy 1789-ben a szegedi plébánia a csanádi egyházmegye papságára szállván, a kegyesrendiek jövedelme csökkent, és a nyert kárpótlásból nem voltak képesek magokat kellőleg fentartani.

Ily viszonyok között új szerződést kellett kötniök a várossal. Ennek értelmében a rend kötelezte magát, hogy úgy a gymnasiumot, mint a lyceumot elegendő számú alkalmas egyénekkel fogja ellátni; a város viszont ezeknek évenként 2600 frtot fog fizetni, azon felül gondoskodik illendő lakásról, alkalmas épületről, annak állandó jókarbantartásáról és felszereléséről.

Az egész alföldnek az lévén — ugyszólván — az egyetlen rendes középiskolája, a tanulóság száma szokatlanul felszaporodott. A gymnasium hat osztályába 250—290, a lyceum két osztályába pedig 140—160 tanuló járt. 1808-ban összesen 440, 1811-ben 507, 1815-ben 496, 1820-ban 560 és 1825-ben 730 tanulója volt!

Nem csoda, hogy a tanulók számának ilyetén növekedésével Szegednek igényei is növekedtek. Már a lyceumot keveselte és 1802-ben a vármegye támogatását kéri azon tervéhez és kérelméhez, hogy a pozsonyi akadémia Szegedre tétessék át. Ezt a vármegye meg is cselekedte, s feliratában a felett panaszkodott, hogy az egész alföld nélkülözi a magasabb fokú tanintézeteket.

Vásárhelyen volt ugyan még egy középiskola, de annak II. József korában igen sok volt a baja, és e miatt kevésbé virágozhatott. A ref. egyház éveken át czivakodott papjaival és tanítóival a fizetés miatt. Csak e század első éveiben lendült fel ismét a *nagy iskola*, mikor a két évre szóló rektorságot beszüntették és rendes professorokat kezdtek alkalmazni. Berei István 1801-ben jött át Makóról, mint állandó rektor. Ezt követték Nagy István, György Ferencz, Csapfalvi István és Szabó Mihály. A tanulók száma 150—200-ra emelkedett, ugy hogy ott

is új és alkalmasabb épületről kellett gondoskodni. De a franczia háboruk folyton megújuló költségei, az azt követő pénzválság, valamint a rosz termések miatt az építkezés elmaradt egész 1820-ig. Ekkor építették azt az emeletes épületet, mely némi változtatásokkal most is fennáll.

Szentesen szintén Debreczenből hozott rektorok tanítottak, a kiknek szorgalmáról és tisztességes magaviseletéről sokat olvashatunk az egyház históriájában. Némelyek közülök egyes tantárgyak szakszerű művelése által tűntek ki, így például Borsóthy Pál (1779—1782) és Némedi Ádám (1782—1785) a poézist; Klubetz János (1785—1788) a német nyelvet, Őri Fábián Dániel (1801—1803) a mathesist, Sipos József pedig (1805—1818) a magyar nyelvet művelte nagy szenvedélylyel. Itt készítette az „Ó és Uj Magyarját", melyért reá Pethe Ferencz — minthogy őtet a magyar nyelv nyakgatásáért sok helyt kárpázza, szörnyen haragudott. [1])

Feljegyzésre méltó, hogy a rektor urak, a tanításon kívül, kötelesek voltak újesztendő első napján, nagypénteken, áldozócsütörtökön és az urvacsora kiszolgáltatásakor délután a templomban prédikálni; a megholtakat a halottak lajstromába beírni; tanítványaikat temetéskor osztályonkint kirendelni; bucsúztatókat mondani; a praeceptorok tanítására és magaviseletére vigyázni s az iskolákban a jó rendet fentartani.

Valahányszor a templomba vagy a halotthoz mentenek, kötelesek voltak szokott deák ruhájokba öltözni, mely állott prof. Sipos József ideje előtt, nyáron: bokáig érő fekete dolmányból, mely elől ellapított vastag drótból készült, egy újjnyi hosszú, megczínezett kapcsokkal volt sűrűn bekapcsolva, és fekete matéria-övvel körülkötve. Télen pedig: bokáig érő fekete hosszú mentéből, mely térdig érve, veres rókabőrrel volt megprémezve. Ezt, mikor nagy cerimóniát akart ütni, a dolmányra palástul vette, tévén a fejére nagy szélű, három szegletre felakasztott karimáju kalapot.

Sipos József ideje után mentét többé nem viseltek, sem kapcsos dolmányt; hanem csak fekete szőrbül készült gombos dolmányt és kerek kalapot.[2])

---

[1]) Szentesi ref. Eccl. Hist. II. 378. l.

[2]) V. ö. Dr. Berecz Sándor. A Szentes városi főgymnasium története 13. l.

A ref. egyháznak ezen sajátságos szervezetű iskolái ámbár csekély anyagi eszközökkel rendelkeztek, mégis nagy szolgálatot tettek a nemzeti közművelődésnek. A vásárhelyi és szentesi ref. lelkészek, mint ezen iskolák lelki vezetői, nagy befolyást gyakoroltak az ifjúságra és a velök foglalkozó tanárokra az által, hogy a tudományokat és az irodalmat ápolták és a nép között terjesztették.

Ezek között első helyen áll Vásárhelynek kitünő papja Szőnyi Benjamin, aki majdnem félszázados működésével dicsőséget és jó hírnevet szerzett városának és egyházának.

Irodalmi művei között nagy hatást gyakorolt

1. *Vásárhely története* versekben,[1]) mely voltaképpen a Törő-Pető-féle mozgalom után Vásárhely eltörlésére irányuló törekvés ellensúlyozására íratott.

Az *első részben* leírja a város földrajzi fekvését, régi és ujabb földesurait, a lakosok jó magaviseletét és az uralkodókhoz való hűségét. A *másodikban* elbeszéli a csekély pártosok felkelését, s a városnak e feletti siralmát; továbbá a budai törvényszék működését. Azután ügyes fordulattal a népet szóllaltatja meg, mely esküszik, hogy a pártosokkal egyet nem értett s hű a királynéhoz. Kéri ezt irgalmasságra s fogadja, hogy ezután a roszakra vigyázóbb lesz. Végül szerző inti a népet, hogy a pártosságtól óvakodjék s legyen hű törvényes királyához; a magyar hazát pedig kéri, hogy nehány rosz ember cselekedetéért ne vesse meg a várost, hanem tartsa meg testvéri szeretetében.

Szőnyi kitűzött czélját el is érte, mert a kellemesen gördülő versalakba öntött loyalítás Bécsben is megtette hatását, ugy hogy mikor Vásárhely előljárói Bécsben jártak a városra rótt bűntetés elengedése czéljából, Koller udvari előadó igy szólt hozzájok: „Kár, hogy németül is meg nincsenek írva, mert úgy

---

[1]) Töredékei megjelentek a Tud. Gyüjt. 1819-ki II-ik füzetben és Palugyai Imre Magyarország leírás 1855. IV. köt. 514. és 515-dik lapján. Egészben kiadta ujabban Dobrovszky 1889-ben; L. a Hódmező-Vásárhely czímű lapot 1873. — Latin szövegének czíme ez: *„Nova Tessara homagii et fidelitatis,* qua sacratissimae caesareo regiae Majestati, proceribus Regni universis, denique patriae filiis, avitam majorum erga beatos reges suam item in regnantem modo augustissimam reginam fidelitatem, infidelitati degenerum aliquot filiorum vel potius indigenarum toto coelo contrariam humillime commonstrat p. 9. Vásárhelyiensis. Auctore Timotheo Archonfilo. Kézirata a nemz. Muzeumban.

nem is kellene más kérvény; Ő felsége gyönyörködik a versekben.“ A kir. ügyek igazgatója Hrabovszky szintén kedvezően nyilatkozott Szőnyi munkájáról. Kétséget nem szenved, hogy az többet használt Vásárhelynek, mint minden más közbenjáró.

Szőnyi tapasztalván, hogy verses munkáját fent és lent egyaránt szivesen fogadták, hasonló alakban írt más munkájával különösen híveinek valláserkölcsi érzelmeit kivánta megerősíteni. *Szentek Hegedűje* vagy oly idvességes énekek, melyeknek első részében a mindennapi és innepi énekeken kívül vagynak a kegyesség gyakorlásának főrészeiről írott énekek; a második részében pedig különféle rendekre, állapotokra és bizonyos időkre alkalmaztattak. Mondjatok dicséretet az Urnak hegedűvel, hegedűvel mondom és énekszóval. Zsolt. 98. v. 5. Dicsérem az urat az én életemben; éneklek az én Istenemnek, mig élek. Zsolt. 46. v. 1. — Irattak Sz. B. H. M. V. P. által. Nyomatott Kolozsvárott Páldi István által 1762-ben.

Az első kiadást Vecsei János tiszántúli ref. püspöknek ajánlotta. Ez a mű, amint a czíme is mutatja, énekes könyv, vagy jobban mondva egy verses imádságos könyv, melynek minden egyes imája a nép előtt ismeretes egyházi dallamra énekelhető is volt. Hogy ez a mű vallási és költői szárnyalásával milyen hírnevet vívott ki magának a ref. közönségnél, mutatja az, hogy szerzője még tizenhárom uj kiadását érte el, ami azon korban páratlan irodalmi eredménynek mondható.

E közben Szőnyi a *vásárhelyi egyház történetének* megírásával is foglalkozott; de mivel az ily feladat megoldásához szükséges adatok és irod. források beszerzése sok fáradsággal járt, csak is a saját korára és hagyományban élő adatok feljegyzésére szorítkozott. Egyik levelében, melyet egy debreczeni lelkipásztorhoz írt, többek között így panaszkodik a régi okmányok hiánya felett: „Valóban nagy kára ez a mi szegény egyházunknak, hogy világ szerint oltalmunkra szolgáló okleveleink az emberi gondatlanság és az időviszontagság miatt elvesztenek. Keressük a leveleket és ha nem találjuk, sok helyen tagjainkban az evangeliomi szolgálattól megfosztatunk. De mit mondjak? Nemde nem e kárban való nagy vigasztaltatásunk, sőt több, mint egyenértékünk amaz evangelium, mely vagyon II. Kor. 3, 1—4 .... Oly boldogtalan a mi egyházunk e részben, hogy a szájról-szájra vetteken kívül (amelyek mit sem érnek), semmi írott oklevelei nincsenek, melyeket én régtől fogva tapogatok, de hiába! ... Ugy gondolom, hogy Erdélyben

többekre találhatnánk . . . Éppen ez előtt két héttel írtam marosvásárhelyi professor tisztelt Jatcze István jó barátomnak, hogy jó módja lévén, az erdélyi főuraktól tanulja ki a kitanulhatókat és világosítsa fel. Telnék bizony a szegedi levéltárból is, csak volna kinek kikérni. Valamennyire megkisértem Isten segítségével, mert vagynak ismerőim a senatorok között. Annak bizonyosan végére mentem, de csak a hagyomány után, hogy a magyarországi reformatió első időszaka óta ott (t. i. Szegeden) volt reformata egyház és az egyházi szolgák a kir. sójövedelmekből fizettettek az egyház elenyészéséig . . ." [1])

Az egyház multjára vonatkozó kutatások mellett folytonosan a hitélet előmozdítását czélzó művek irásával foglalkozott. A Szentek Hegedűjét uj meg uj imákkal bővítette, — azonkívül kiadta az *Imádságok imádságát*, a *Gyermekek Fizikáját* és a *Bölcsességnek és jó erkölcsnek* könyvét.

Az Imádságok imádsága nem volt egyéb, mint a Miatyánknak versekben való kibővítése, „vagy a legszebb, legszentebb, legtökéletesebb és minden lelki testi szükségeinket rövid summában legbővebben befoglaló úri imádság, melyet a könyörgésben gyöngébbek kedvekért Idvezítőnk czélja szerint kiszélesített, a lelki életnek természetéhez szabott és az hétnek napjainak számok szerént reggeli és esteli énekekre és imádságokra felosztott Szőnyi Benjámin, hódmezővásárhelyi ref. ecclesiának lelkitanítója. — Pozsony, 1753." — Később ugyancsak Pozsonyban 1774-ben, — majd Budán 1785, 1786 és 1787-ben, — Pesten pedig 1788-ban ujra megjelent.

Ennek a műnek mintegy folytatását képezi a „*Kegyesség napszáma*, avagy az hétnek napjaira felosztott kegyes elmélkedések, melyek az együgyübb emberek s gyermekek számára öszveszedegettettek a végre, hogy ezekkel és ezekből példát vevén, többekkel szoktassák elméjeket még dolgaik közben is istenes dolgokról való gondolkodásra." Ez a mű is erkölcsi és vallásos intéseket foglal magában; de már nem versben, hanem prózában van irva. Ehez hasonló tartalmú

A „*Gyermekek physikája*" avagy oly szép és hasznos tudomány zsengéje, melyben kevés példák által megmutattatik, mint kellessék szoktatni a gyermekeket és együgyü embereket az Istennek sokféle teremtéseire való kegyes és kedves elmélkedésekre és az azokban nyilvánuló isteni bölcsességet, hatalmat,

[1]) Szeremlei, i. mű 111—114. l.

jóságot stb. vélek ismertetni és csudáltatni. Franczia nyelven írta Rollin Károly nem régi tudós professor a párisi királyi akademiában. Magyar nyelvre fordította és azon nemű vagy matériájú maga egynehány Kegyes elmélkedésével megszaporította Szőnyi Benjámin hódmezővásárhelyi ref. ecclesiának predikátora. Pozsony 1766. Ujabb kiadás 1774. u. o.

Szerzőnek a magyar nép szellemi művelése iránti lelkesedése volt az, mely e műnek létrehozására sarkalta. Lelkét megragadta a természet szépsége, és abból az Isten hatalmát, tökéletességét, bölcseségét vonja le. Az első részben szól a növényzetről; fejtegeti, hogy mily bölcseség Istentől, hogy a mezők színét zöldre teremtette, hogy az állatokat növényekkel való táplálkozásra rendelte; beszél a virágokról, a szinek összhangzatáról, különféleségéről, szép alakjáról, gyors hervadásáról és a gyümölcsös fákról. A második részben beszél az állatokról, halakról, madarakról és férgekről, fejtegetvén azoknak hasznát és az abban nyilatkozó isteni bölcseséget. Végül a szerző toldalékképpen beszél a földről, az emberi testről és a négy „éltető állatokról," elemekről t. i. földről, levegőről, vízről, világosságról, a szivárványról, az égnek és napnak, a télnek és nyárnak viszontagságiról, az emberi testben nyilatkozó isteni bölcseségről, lélekkel való egyességéről, az inakról és érzékenységekről, mint a test és lélek összetartó kötelékeiről, — mind azért, hogy a népet kegyes gondolkodásra ébreszsze.

Panaszkodik, hogy nálunk még a természettudomány „e gyönyörűséges és életet újító tudomány" nem műveltetik, hogy a természet tüneményeinek elnevezésére sincsenek alkalmas kifejezéseink; holott — úgymond — a mi nyelvünkön szinte azont lehetne tenni e részben . . . amit más okos nemzetek régen megtévén magokéval, oly boldogok, hogy saját nyelveken mindenféle tudományt olvastathatnak a legegyügyübbekkel is. És éppen ez az egyenes út arra a jó dologra, melyre most ez áldott békesség idejében teljes igyekezet vagyon édes hazánkban, hogy ily módon még a közemberek is tudósabbak, emberségesebbek, gondosabb gazdák, akármely mív és mesterségben találósabb eszűek, egyszóval Istennek, királynak, hazának és önmagoknak hasznosabb jobbágyok, munkásabb emberek lehessenek." Ez időszerint elégnek tartja, hogy a franczia szerzőnek ezen kis munkája az ő magyar toldalékával együtt a természettudomány szép mezején „a mi magyar nyelvünkön még *csak első próba*, csak úgyszólván jégtörés vagy útmutatás nem az ebben tudó-

soknak, hanem a gyermekeknek és együgyü embereknek, melyre való nézve a közjót szerető és részrehajlás nélkül itélő irígytelen emberek bár ócsárolják is a csekély munkácskát, de a jó dologban való igyekezetet és rebegést nem kárhoztatják . . ." Erős meggyőződése, hogy az igaz bölcseségnek megszerzésére a természeti dolgokról a teremtőre való tekintettel mulhatatlanúl szükséges elmélkedni.

Hogy pedig az ember kedélyvilágát a halálra és a halál utáni dolgok feletti gondolkodásra és így alázatosságra és istenes cselekedetre indítsa, írta és kiadta még az

Istennek trombitáját, melyet az Ur fuvall és harsogtat az örökké való evangeliumban közönségesen e rövid élet után beálló örökkévalóságról: különösen 1. az utolsó nagy itéletről és abban 2. a jók és gonoszok külömb végekről, 3. a menyországról és pokolról, 4. az idvezülendőknek szép czímeiről, 5. az elkárhozandók rút czégéreiről. Készítette isteni és felebaráti szeretetből magát és másokat serkenteni, ébreszteni, a szoros vigyázásra, szüntelen imádkozásra, a nagy Isten eleibe való menésre. „Vajon szined eleibe mikor jutok élő Isten? Felelet: „Ime, hamar eljövök! Boldog, aki vigyáz. Szőnyi Benjámin hódmezővásárhelyi prédikátor és esperest. Budán, Landerer Katalin betűivel 1790.

Az ujtestamentumi énekek éneke és a *Tamás Siralma* czím alatt 1792-ben és 1794-ben közölt még nehány éneket a Szentek Hegedűjéből, — továbbá 1793-ban közrebocsátotta még *A bűnös Mária Magdolná*nak sok bűneiből való megtérésének históriáját. Ha megemlítjük még, hogy Szőnyi Benjaminnak ezeken kívül sok kézírati műve maradt hátra, akkor előttünk áll a derék lelkésznek derék papi alakja és fáradtságot nem ismerő írónak egész jelleme.

Ugyancsak vásárhelyi író volt Berei *Farkas András*, aki 1783-tól 1785-ig volt itt rektor, de azután könnyelmű és mulatni szerető hajlamainál fogva áttért a r. kath. vallásra. Egyik kortársa a „leghíresebb impostornak" nevezte, aki csak víg társaságban érezte magát jól. Többnyire Kalocsán tartózkodott az érsek közelében és ott minden ünnepélyes alkalommal dicsőítő versek írására buzdult. Nyomtatásban megjelent versei: „Pokolbéli utazásai 1794." — „Örömtárgyú üdvözlet a kalocsai érsek tiszteletére 1798. Pest. Batthyány bibornok halálára írta a „Siralmas verseket 1799-ben." U. o. — „Siralmas emlékeztető Harsányi Jozéfának. U. o. — „Pannonia öröme". 1800. — Víg

életét szomorúan, mindenkitől elhagyatva végezte be Vásárhelyen egy száraz malom alatt.

Ecsedi Miklós szintén vásárhelyi rektor volt, – elmélkedései ilyen czím alatt jelentek meg: „Sok tövisek között felnőtt sárga liliom.“ Szeged 1805. — „Csendes muzsika, ez az ének.“ Vácz.

A szentesiek között *Szalai Pál* lelkész, † 1802., kiadta Burkitnak Jakab és Péter apostolok leveleire írott *Világosításait;* lefordította Soltzmannak „Sebastian der Kluge“ czímü könyvét „Eszes Péter élete“ czíme alatt; de mivel az első művének kiadási költségei sem térültek meg, ezt nem nyomatta ki.

Kiss Bálint gazdasági eszközök és gépek szerkesztésén és leírásán kívül vallástani és erkölcstani könyvecskéket írt a szentesi ref. iskolák számára. Ő egészítette ki becses adatokkal a szentesi ref. Eccl. históriáját, s ő írta meg a békésbánáti ref. esperesség történetét is, mely azonban kéziratban maradt.

Dobosy Mihály lefordította Campe utazó gyüjteményéből *Siciliát és Maltát;* Crantz Dávidnak *Grönland históriáját* 1810-ben; Archenholtznak *Flibustiérek Historiáját* 1812-ben; Kalvin János életét németből 1825-ben fordította le, de kiadója nem akadt. *Utazások gyüjteménye* megjelent 1819-ben, — és *Aggódókat vigasztaló oktatások és imádságok*, 1825.

Mindezeknél nagyobb hatást idézett elő Dugonics András szegedi fi irodalmi munkássága. Ez már a politikai eszméket is bevitte munkáiba, melyekben a magyar nemzet története és szabadsága iránti erős buzgalom sugárzik felénk. Csongrád vármegye és Szeged önérzetét kivánta emelni azon állításával, hogy a hunok nagy királyának Attilának udvara hajdan Szeged környékén, Sövényháza határában állott. Az egész nemzetre akart hatni „Etelka“ czímü első regényével is, melynek történetét Árpád és Zsolt fejedelmek korából merítette csak azért, hogy ezen ürügy alatt annál szabadabban izgathasson II. József absolutizmusa ellen. Etelka csak jelképi alakja Magyarországnak, az idegen szellem által kikezdett Magyarországnak. Jól esik lelkének, hogy az idegen műveltség által elnyomott nemzetet figyelmeztetheti saját alkotmányára, lelkesítheti saját nemzetisége, saját nyelve iránt. És azok a „tanultabb elmék,“ melyek számára művét írta, meg is értették, és — amint láttuk — erélyesen fel is szólaltak a német nyelv behozatala ellen.

Azt lehet mondani, hogy azt a nagy ellenzést, melyet a nemzet II. József uralkodása végén kifejtett, leginkább Dugo-

nics irodalmi munkái idézték elő. Ezek ébresztették fel azt a hazafias lelkesedést, mely az 1791-ki országgyűlésen, úgy mint Csongrádban a magyar nyelv diadalát hozta létre. Szeged már 1791-dik évi áprilban elhatározta, hogy a tanácskozásokról szóló jegyzőkönyvek és minden értekezések „nemzeti magyar nyelvvünkön" írassanak. Kilencz évvel később Szeged a magyar szinészet múzsájának már állandó hajlékot adott, hogy abban „a nemzeti magyar nyelv tökéletesítése által az erkölcsi és polgári boldogság előmozdítása lehetőképen eszközöltessen . . ." [1])

---

[1]) Mikor a szinházat 1800-ban bérbe adták, a bérleti szerződés 8-dik pontjában a következő nevezetes kikötést foglalták: „Valamint az ezen alkalmatosságban levő theátrumnak felállításában az a főczél, hogy abban a nemzeti magyar nyelv tökéletesítése által az erkölcsi és polgári boldogság előmozdítása lehetőképpen eszközöltessen: úgy ennek *magyar erkölcsi játékszín* nevezete mindenkor fel is maradván, az árendátor ugyan teljes birtokában leszen a theátrumnak, — következésképen abba német vagy más játszó társaságot is bocsájthat és az ilyen társasággal tetszése szerint alkudhat: mindazonáltal a magyar játszótársaságnak, az erre levő különös tekintetből, ezen theátrumban mindenkor és így akkor is, ha netalán az árendátor már más nyelven játszókkal megalkudott volna, nemcsak elsőbbsége leszen a játékra, hanem ezen társaságot az árendátor egy-egy napi játékért feljebb egy forintnál nem is találhatja, a játékot pedig annak akár mikor megengedni és a theátrumot szálájával, ruhatartó és öltöző szobájával együtt által adni tartozik. L. Dug. Társ. Évk. I. 19. l.

VII.

Közgazdaság, — a vármegye statistikája. — Nagy uradalmak. — A földmívelés, rosz termés-inség. — Ipar és kereskedelem ; élelmi szerek. — Közlekedés, posta. — Pénzügyi bajok, gyakori pénzváltoztatás — és az 1811-ki devalvatio hatása. A vármegye felirata, — megdorgáltatása. — A nemesség indolentiája.

II. József uralkodása alatt mindinkább erősebbé válik a meggyőződés, hogy a nemzet jólétének és anyagi erejének legbiztosabb tényezője a jó gazdálkodás. Az alföld természeti viszonyaiban meg volt a gazdagság lehetősége; de a valóságban mégis szegény volt e vidék. Sok volt a jó föld, melyben minden hasznos növény megtermett; de kevés a munkás kéz, mely azt megmívelte volna. A főnemesség Bécsben vagy a műveltebb felvidéken tartózkodik, a köznemesség a kultura eszközeit époly kevéssé ismeri, mint a köznép, mely alacsony nádfedeles viskókban lakik.

Mérföldeket lehetett bejárni, mig a csongrádi és vásárhelyi uradalomban egy-egy emberlakta tanyára akadt. A vármegyének jelentékeny részét most is, mint az előbbeni korszakban majdnem évenkint a szabályozatlan Tisza árja öntötte el; az ebből támadt mocsarak kényszerítették a hatóságot, hogy a folyóvizek szabályozásáról is gondoskodjék.

Az elrendelt népösszeírásokból látjuk, hogy Csongrád vármegye mívelhető területén, a majdnem kivétel nélkül a Tisza mellett épült nehány községben aránylag kevés ember lakott. Már pedig az ember esze és keze munkája teszi csak értékessé a földet. Csongrád vármegye nagy birtokosai ezt igen jól tudták, azért karolták fel oly melegen a telepítést. De bár a lakosság száma szaporodott, sokáig nem lehetett tudni, hogy hány lakosa van a vármegyének.

Mária Terézia korában az 1759-ki összeírás szerint volt Csongrád vármegyében a nemeseken és Szeged népén kívül

2279 gazda vagy családfő, 608 családtag, és 762 zsellér. Összesen tehát csak 3649 lélek! Ebből esett Vásárhelyre 1389, Szentesre 861, Csongrádra 695, Mindszentre 329, Szegvárra 124, Algyőre 83, Tápéra 168. Azonkívül lakott Csányon 30, Ányáson 7, Hékéden 9 és Szentgyörgyön 11 ember!

Már az öt év mulva, vagyis 1764-ben megtartott összeírás szerint a lakosság száma 4514-re emelkedik. Ezen összegben nem foglaltatnak az iparosok, kiknek száma még ekkor csak 186-ra rúgott. Ma egy faluban több ember lakik, mint akkor az egész vármegyében. Rendesebb összeírások voltak a József korabeliek. Az 1783-ki összeírásból megtudjuk, hogy Csongrád vármegye területén összesen 36.178 lélek volt; ebből a felnőtteké 19.764, a kiskorúaké 16.414. Ez a lakosság községenkint így oszlott el: Vásárhelyen 13.393, Szentesen 8223, Csongrádon 5460, Mindszenten 3623, Szegváron 2083, Horgoson 1377, Algyőn 748, Tápén 1271 lélek.

Vallásra nézve *r. kath.* volt Vásárhelyen 2168, Szentesen 1620, Csongrádon 5015, Mindszenten 3478, Szegváron 1510, Horgoson 1273, Algyőn 706, Tápén 1127, összesen 16.877 lélek. *Protestáns* Vásárhelyen 10.280, Szentesen 5883, összesen 15.963 lélek. *Gör.-keletiek* Vásárhelyen 70, Szentesen 114, Csongrádon 6, Mindszenten 3, Szegváron 4, összesen csak 197 lélek. A *zsidók* csekély száma így oszlott el: Szentesen, Csongrádon, Mindszenten, Szegváron és Tápén egy se, Vásárhelyen 5, Algyőn 4, Horgoson 29 lélek. A szolgák és szolgálók száma 2057, az idegeneké 647, koldusoké 194.

Az 1805. és 1814-ben megejtett összeírások nem csak azt mutatják, hogy a nép száma örvendetesen gyarapodott, hanem azt, is hogy az életmód változatosabbá, és a vagyoni állapot kedvezőbbé vált. Mig 1805-ben Csongrád vármegye területén 8371 házban 63.117 lelket; addig 1814-ben három mezővárosban, hat faluban és huszonkilencz pusztán, összesen 9499 házban 12.376 családban 75.435 lelket írtak össze. Tehát ötven év alatt a nép száma tizenhétszeresen növekedett. Meg kell jegyeznünk, hogy az 1814-ki összeírásban már a nemesek száma is benfoglaltatik 7618 számmal; de Szeged népe nem. Alig kell mondanunk, hogy ezen lakosságnak túlnyomó nagy része földmíveléssel foglalkozott; de ennek a jobbágy népnek semmi törekvése nem volt az észszerű gazdálkodásra, mert munkájának hasznát nem ő, hanem a kiváltságos nemes érezte csak. A köznemesek érezték ugyan elmaradottságukat és tehetetlenségüket; de a

közgazdasági problemák gyakorlati megoldása felett nem igen gondolkoztak. Ezt egészen a kormányra bizták, mely Magyarországot a birodalom kizsákmányolandó tartományának tekintette.

Egyedül a vármegyebeli nagy uradalmakban látunk némi öntudatos törekvést a gazdasági viszonyok javítására. Az időnkint megujított urbéri szerződések kétségen kívül előmozdították a jobbágyközségek anyagi gyarapodását.

A roppant kiterjedésű Harruckern-féle birtoknak az a része, mely Csongrád vármegye területén feküdt, házasság utján a Károlyi-családra szállt. A birtokosztály tulajdonképpen 1798-ban történt; de a Károlyiak birtokába csak özv. gr. Károlyi Antalné szül. b. Harruckern Jozefának 1802-ban történt halála után került. Hogy némi fogalmunk legyen a Harruckern-családnak majdnem 60 □ mértföldre terjedő birtokáról, közöljük Paulovics András uradalmi mérnöknek kimutatását, mely szerint a birtok az urbéres határok betudásával 789.742 (1200 □ öles) holdat tett ki; melynek négy része jutott a békésmegyei Wenckheim-családra, egy rész a Stockhammer-családra és egy rész (t. i. Szentes, Szt.-László, Királyság, Orosháza, a szénási puszta egészen, és Csorvás és Kis-apácza puszták részei) a Károlyi-családra. Ez körülbelől 100.000 holdra becsültetett.

A roppant kiterjedésű Károlyi-féle uradalmakban az állattenyésztésre fektették a fősúlyt. A jobbágyokkal kevés baj volt, mert ezekre nézve kedvező úrbéri szerződések állottak fenn. 1807-ben Korhány nevű rét miatt volt félreértés, melyet az uradalom a martélyi kertészeknek adott ki bérbe s melyet az előtt szintén a vásárhelyiek használtak. 1808-ban a bárándzézsmálás okozott némi kellemetlenséget. Gr. Károlyi Józsefnek 1804-ben történt halála után, ennek örököseit az özvegy grófné szül. Waldstein Erzsébet képviselte. Ugy látszik, hogy a grófnő, ki csakhamar gr. Keglevics nejévé lőn, nem bizott Csongrád vármegyében, s felsőbb helyen kieszközölte, hogy a Károlyi-árvák mindennemű jövedelmeiről szóló számadások egyedül Pest vármegye által vizsgáltassanak meg.

A mindszent-algyői uradalom nagy változáson ment keresztül.

Fentebb láttuk, hogy gr. Erdődy Kristóf pazarlásai folytán ezen uradalom zálogként az úgynevezett „génuai urak“ kezébe került, akik azt 28 évig birták. Ez az időszak a gazdasági inspektorok, ispánok és ügyészek virágkora volt. Ezek majdnem

teljes ellenőrzés nélkül intézkedtek a nagy birtoktest felett; jó viszonyban éltek a nemfizető bérlőkkel és pereltek a szomszédokkal a birtok határai és használata miatt. A zálogbirtokosok csakhamar meggyőződtek, hogy rosz üzletet csináltak és hogy a befektetett tőkének legalább egy részét megmenthessék, igyekeztek a súlyossá vált birtokon túladni.

Ily körülmények között örömmel fogadták azt az alkalmat, hogy egyik társuknak őrgróf Pallavicini Károly János ezredesnek ifjú özvegye Zichy Leopoldina az uradalmat 1803-ban gróf Erdődy Józseftől örök áron megvette, 255.218 frton és 30 kron. Ebből Erdődi csak 50.000 frtot kapott, a többit a génuai urak. Ugyanekkor a grófné 84.000 frtot fia Pallavicini Ede őrgróf javára a birtokra bekebeleztetett.[1])

Zichy Leopoldina alig vette át a birtokot, amikor egyfelől a Károlyi-család szomszédsági elővétel jogán; másfelől pedig Kecskemét városa, a Jakabházy-család, b. Bernyákovics, a tanulmányi alap stb. más és más jogczím alatt tiltakozást adtak be a birtok átvétele ellen. Zichy Leopoldina Kecskemét városával és a Jakabházy-családdal olyképpen egyezett ki, hogy Pusztaszernek egy részét nekik engedte át. A többi igénylőktől is részint kiegyezéssel, részint pörösködéssel szerencsésen megszabadúlt. Sok viszontagság után végre az erélyes grófné vette kezébe az uradalom gazdaságát; 1804-ben Algyőn tisztilakokat és magtárt építtetett; Bakton, Serkéden istállókat, tisztilakokat, szóval uj majorokat építtetett; a szarvasmarha-, juh- és sertéstenyésztésre nagy gondot fordított; uj fajokat honosított. Nagykorúvá lett Ede fia a mindszenti részen hasonló befektetéseket tett, s ezzel a birtok jövedelmét évről-évre fokozta. Hogy milyen szépen növekedett az uradalom, mutatják a következő számok: 1748-ban a mindszent-algyői birtok összes nyers bevétele 2910 frt volt, 1750-ben 3181 frtra, 1759-ben 5393 frtra rúgott, gr. Zichy Leopoldina mindjárt az első évben, vagyis 1803-ban már 20.703 frtnyi nyers bevételt tudott felmutatni, mely összeg 25 év alatt megkétszereződött.

---

[1]) A birtokot azért nem lehetett egyenesen Pallavicini, (várm. jkvekben „Pallavitsinyi“) névre átírni, mivel még akkor e család nem volt honfiúsítva. Éppen e birtok megvétele ösztönözte arra, hogy 1804-ben kérje a magyar honpolgárságot, — de a franczia háborúk hosszas tartama, és az országgyűlés össze nem hívása miatt ez csak az 1827-ik évi 43. t.-cz. által történhetett meg.

Az uradalomnak azonban sok baja volt a jobbágyokkal, kik régebben rendes úrbéri szolgálatokat, a birtok ziláltsága miatt, nem teljesítettek, s akik ezért természetesen minden robot ellen protestáltak. Mindszent községe 1804-ben azon panaszszal járult a vármegyéhez, hogy az uradalom Tömörkény pusztának azon részét, melyet a község az urbarium behozatala óta legelőnek használt, felszántatja és ott majorságot akar létesíteni. Egy évvel utóbb a dóczi dohánykertészek panaszkodnak, hogy az új uradalom megszegte dohánytermelési szerződésüket. Majd 1806-ban Mindszent község az iránt emelt panaszt, hogy három urbarialis korcsmáját és pinczéjét az uradalmi inspector bezáratta.

Ebből természetesen pör lett, melyben az ügyészek szenvedélyes harczot folytattak egymás ellen, és a vármegyét uj meg uj panaszokkal háborgatták. A vármegye a község érdekei mellett az uriszék ellen foglalt állást. Kényszerítette az uradalmat, hogy a jobbágyok sérelmét a törvény értelmében igazságosan intézze el. A mindszentiek megkapták legelő-illetményüket, azon felül a helybeli plébános, kántor és jegyző számára 2 és $^4/_8$ házhely után összesen 75 hold legelő hasíttatott ki. Azt a kérelmet azonban, mely szerint a mindszentiek a tömörkényi és pusztaszeri pusztákat megszállani és benépesíteni akarták, az uradalom beleegyezése nélkül nem teljesíthette. Algyő község azon kérelme, hogy legelője jobb helyen jelöltessék ki, nem teljesíttetett.

Tápé és Kistelek, mint Szeged város jobbágy-községei a robot nagysága és a konyhabeli adózások váltsága miatt panaszkodnak; a helyt. tanács le is szállította az urbariális rendelettel meg nem egyező váltságokat 1813-ig.

Az egyes uradalmak közötti viszony nem a legjobb volt. Határvillongások és hatalmaskodások, melyek a középkori lovagkorra emlékeztetnek, gyakoriak voltak. Igy például a mindszenti és ányási uradalmak tisztjei közötti versengés 1811-ben valóságos háborúvá fejlődött ki. Skoberda Mihály az ányási Andrássiak ispánja összeszedvén a hatósága alatti cselédeket, fegyvert adott kezökbe és ellenség módjára rátört a mindszenti uradalomra. Az ellenálló Pallavicini-féle tisztekre és jobbágyokra lövetett, az ott talált jószágot erőszakosan elhajtotta és a kazlakat felgyujtotta. Az ebből támadt hatalmaskodási pörnek csak akkor lett vége, mikor őrgróf P. Ede az ányási pusztát 1821-ben megvette.

A mi a kormányt illeti, azt most is elég tevékenységet fejt ki e vidék gazdaságának emelésére. II. József tervszerűen akarja a földmívelést felvirágoztatni. Folyókat szabályoz, vizeket csapol le és folytatja anyjának telepítési politikáját. Uralkodása első évében elrendeli, hogy a vármegye mérnöke készítse el a Tisza lefolyásának térképét, a környékén levő álló vizeket lejtmérezze, hogy a lecsapolási munkálatokat megkezdhesse. A vármegye örömmel vette a felhivást, de egyuttal kifejezte abbeli aggodalmát, hogy a vármegyei mérnök az álló vizek és mocsarok sokasága és hozzáférhetlensége miatt alig lesz képes a reá bizott teendőket a kitűzött ideig elvégezni.

Annak kipuhatolására, hogy a Tisza és Maros szabályozásából ki várhat legtöbb hasznot, Valcher hajózási igazgató küldetett le Csongrádba; kétségen kívül azért, hogy a költségekhez való hozzájárulást lehessen megállapítani. 1783-ban a kákai foknál emelendő védgát tekintetében átírás megy Békés vármegyéhez; de a helyszini szemlénél tovább nem haladtak. Hasonló felhivás jött Csongrádhoz Torontál vármegyétől a Maros szabályozása ügyében. De kézzel fogható eredmény itt sem volt tapasztalható. Már az a gondolat kezdett gyökeret verni, hogy a vízveszélyt gátak emelésével nem is lehet megszüntetni; s 1790-ben Csongrád követeinek azt adták utasításul, hassanak oda, hogy a törökkel kötendő béke feltételei közé a Duna lefolyását akadályozó szikláknak török költségen való eltávolítása is felvétessék, mi által — úgymond — az árvizek megszünnének és a költséges gátépítés fölöslegessé válnék. Két év múlva, mikor a kormány az ókanizsai gátakhoz kért embereket, a vármegye ezt megtagadta, mivel saját gátjait sem birta kellően fentartani. Javasolta azonban, hogy béke idején a mocsarak kiszárítására és a gátak építésére a katonaságot is lehessen felhasználni.

De a katonaság a franczia háborúk miatt nem volt vízvédelmi czélokra felhasználható. A béke helyreállítása után b. Vay Miklós tábornokot nevezték ki vizszabályozási kormánybiztosnak, aki aztán 1815-ben mérnökeivel azt a tervet ajánlotta, hogy a hármas Körös torkolatát egy csatorna által Csongrád városán alól kell a Tiszába vezetni. A költségek felét a Károlyi-uradalom vállalta el. De a következő évi nagy áradás lehetetlenné tette a terv keresztülvitelét. A következő években, jelesül 1818-ban eltávolították a Kurczán és Vekeren levő vízi malmokat, erősítették Heves vármegye felől a Mirhó gátat, tisztították

a Körösök torkolatát, de azért a vízveszedelem a legujabb korig fenyegette a vármegye községeit.

Egy nagy haszna volt a gyakori áradásoknak, t. i. az, hogy a nép a fűzfa hasznát kezdte megismerni. Az 1786-ik évi jelentés szerint Vásárhelyen 7800, Mindszenten 1100, Csongrádon 7800, Tápén 1500, Horgoson 1000, Szentesen 14.300 és Szegváron 6506 darab fűzfát ültettek ki. Az utczákon és udvarokon leginkább az eperfát tenyésztették, mivel a kormány erőszakolta a selyemtenyésztést.

A vármegye azzal a fenyegetéssel akarta eleinte behozni a selyemhernyó-tenyésztést, hogy ha ezt a nép elhanyagolja, akkor a hatóság betiltja a selyemruha viselését. De biz az nem ment; hiába rendeltek ki erre egy külön bizottságot; hiába terveltek külön e czélra szolgálandó épületeket; hiába tiltotta be a szolgabiró Mindszenten a selyemruha viselését: az eredmény csekély volt; 1793-ban az illető felügyelő csak $11^1/_2$ font kész selyemmel tudott beszámolni. A bajon az 1793-ban Blaskovics József selyemtenyésztési felügyelő által írt „A selyem tenyésztésének módjáról és hasznáról való beszélgetés“ sem segített, daczára annak, hogy ezt a kormány megvételre buzgón ajánlotta. — 1796-ban Tapi Ferenczben szakértőt fogadott fel a vármegye 100 frt évi fizetéssel, azon kötelezettség mellett, hogy a községeket bejárja s egyes arra hajlandó egyéneket a selyemtenyésztés körüli teendőkre megtanítsa. Az 1788-ki jelentés szerint a vármegye területén hat községben volt rendes epreskert, jelesül Szentesen, Csongrádon, Vásárhelyen, Szegváron, Mintszenten és Algyőn. Csongrád ugyanekkor 84, Szegvár pedig 9 font selyemgubót szolgáltatott be; ebből 14 font petézésre hagyatott, 79 pedig az óbudai selyemgyárba küldetett, holott a szomszédban Szarvason is volt Thessedik Sámuel által alapított selyemgyár.

Az eredmény csekélysége miatt a vármegye 1800-ban erőszakos rendszabályokhoz is nyúlt; nevezetesen elhatározta, hogy a ki az eperfalevél leszedését akadályozni merészelné, az 12 botütéssel büntettessék; amely asszony pedig, akinek eperfája van, vonakodnék selyemtenyésztéssel foglalkozni, az a selyemruha viselésétől eltiltatik, sőt példaadás végett az ilyenekről a selyem ruhanyilvánosan az utczán letépendő. Két évvel később ez a rendelet még szigoríttatott azzal, hogy a hanyagokról a selyemruhát a *templom előtt* kell lehúzni. A községi biráknak meghagyta a vármegye, hogy az epreskerteket jószág

ellen árokkal védjék; a kertekben pedig kutakat ássanak. Azok részére, kik legalább egy mázsa selyemgubót tudnak felmutatni, 50 frtnyi jutalmat tűztek ki; de fájdalom, az egész vármegye községeiből legjobb esetben alig tudtak 2—3 mázsát produkálni. 1808-ban két fontra szállt le az eredmény! A nép más foglalkozáshoz ragaszkodván, hiába való volt minden erőltetés.

A csongrádi paraszt méltóságán alóli foglalkozásnak tartotta a bogarakkal való pepecselést. Ló- és szarvasmarha tenyésztése volt az ő kedvencz foglalkozása. E téren sokat tett Pálffy főispán is, aki nem győzte a községeket buzdítani arra, hogy jó apaállatokat szerezzenek be méneseik számára.[1])

Szentes és Vásárhely gazdái vetélkedtek egymással a jó fajta lovak tenyésztésében. Méneseik 300—400 darabból állottak; csikósaik pedig messze földön voltak ismeretesek hűségükről, ügyességükről és áldozatkészségükről.[2])

---

[1]) A vármegye 1805-ben arról értesíti a főispánt, hogy az előbbeni években azért hagyott fel a ménlovak beszerzésével, mert három év alatt 7902 frtnál többet adott ki a lótenyésztésre — minden haszon nélkül.

[2]) Feljegyzésre méltó Ádám Székely István szentesi csikósnak esete, akit gazdái az 1789-ki nagy szárazság után 350 darab szép lóból álló ménesükkel a Bánátba küldöttek el telelésre, mivel Szentesen nem volt elegendő takarmány. Székely, két bojtárjával együtt, balsejtelmek közt indult el a Bánátba, idegen és ellenséges indulatú ráczok közé. Ménesével eljutott a Bótos nevű község határába a Temes folyó mellé; de a gazdái — bár előre egy kazal szénát vettek, — nem jöttek utána, sem pénzt nem küldöttek neki a lovak eltartására; ugy, hogy a legnagyobb nélkülözések között csak a szingyulai tiszttartó tartotta benne a lelket. De mikor ez is észrevette, hogy a szentesi gazdák nem törődnek jószágukkal, ez is megtagadta a támogatást.

Székely elfogyasztotta a vett szénát, el egy kazal szalmát is. Folyton szabad ég alatt lakván, a ráczok reá ütöttek, el akarván hajtani lovait; de ő — bár sokszor beverték a fejét — vitézül ellentállott. Egy darabját sem birták elhajtani. Bátorsága és hűsége barátokat szerzett neki. Ezek egy rácz bojtárt ajánlottak neki, aki tolmácsa volt és aki a kenyérről gondoskodott.

„Gyertyaszentelőkor esni kezdett a hó, hat napon át tartott a fergeteg. Székely az ittebeieket kérte a tőlük vett széna kihordására; de ezek a szentesi gazdáknak gondatlanságát hirűl vevén, ezt nem akarták. Azt igérte hát a helységnek, hogy ha a gazdák nem fizetnek, ő a legszebb csődört adja oda nekik, csak segítsenek rajta. Ki is vittek 22 kocsi szénát, de azt a 6 napi fergetegben úgy megette a ménes, hogy abból egy szál sem maradt. Mikor a hóesés elállott és a ménest az állásból kimozdította, 8 szép kancza, a hideg és éhség által elerőtlenedve ott maradt, s ott ették meg a farkasok. Székely a ménest a rétnek hajtotta, a lovak ott élősködtek sással és gazzal, lábaikkal kaparván le róla a havat.

Más kisebb községek is nagy súlyt helyeztek az állattenyésztésre; de az istállók építését csak e század elején kezdték utánozni, mikor már a gőbölytartás kiment a divatból. Addig minden házi állat télen-nyáron a szabad ég alatt lakott. A ménesek értékét a szerint becsülték, hány és minő apaállat volt benne.

A József korában felállított vármegyei méntelep ugyan feloszlott, de azért a kormány állandó felügyelők tartását sürgette, hogy a lótenyésztés ügyét előmozdítsák. Mezőhegyes közelsége minden tekintetben hasznára vált a csongrádi állattenyésztésnek; mert nemcsak lóanyaga, hanem a szarvasmarha-, sertés- és juhállománya is javult. Ez utóbbi az úgynevezett karámokban, minden időjárásnak kitéve, annyira elszaporodott, hogy a vármegye 1799-ben indíttatva érezte magát a szarvasmarha érdekében a juhlegelőt megszorítani.[1])

Sajnos, hogy a szarvasmarha szaporítására irányzott törekvést csakhamar meghiusította a marhavész és az 1816-ki hallat-

---

Mátyásnap felé kezdett a hó és a jég olvadni. Székely a lovak körül lovagolván, a kotuba szakadt, úgy hogy lovának csak a feje látszott ki; szerencsére ő maga nem merült el, s a lovát is többszöri leszakadás után kisegítette .... József hetiben mentek csak hozzá a gazdák; kifizették adósságukat és a ménest haza indították.

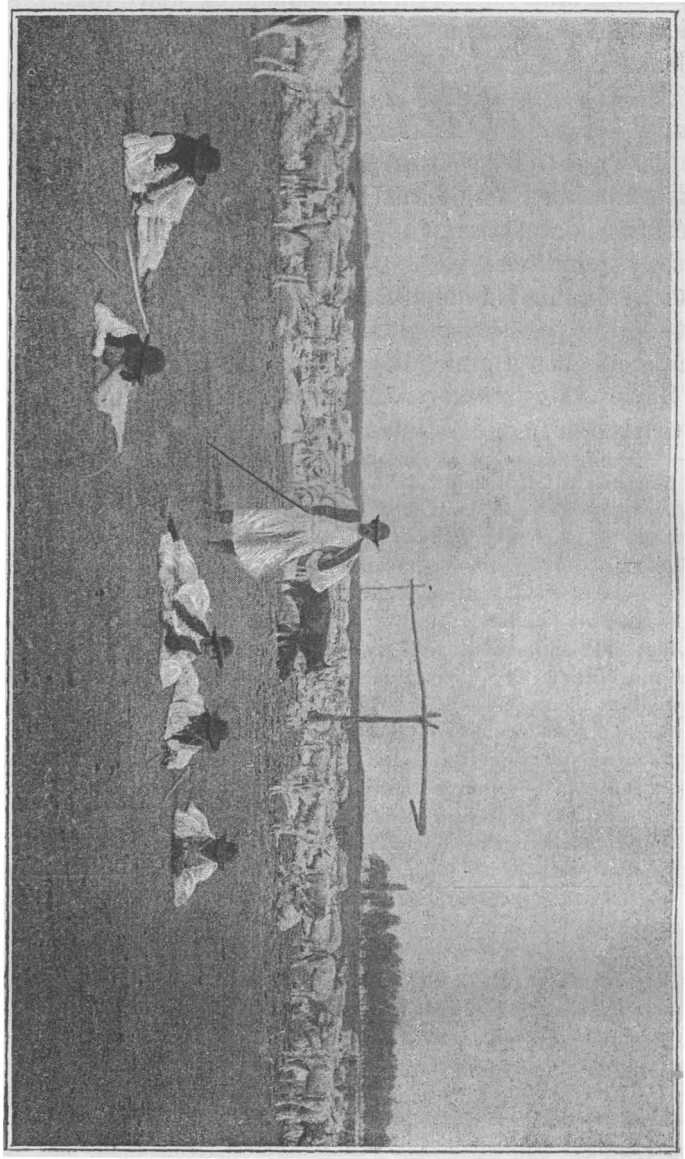
Csanádnál kiöntött a Maros; a lovaknak majdnem egy nyolczadrész mértföldet kellet gázolniok. Este volt, mikor az innenső partra érnek; a ménest megállítják, egy keveset falatoznak. Székelyre a sok nyugtalanság után rájött az álom; kérte a gazdákat, vigyázzanak, mig egy kicsit ülve a térdére hajtva fejét szunnyadni fog.

Azonban északi hideg széllel megindúl a havas eső. A ménes nem állhatja, megfordúl, — neki a víznek, amelyen már általjött. A lovak robajára és a gazdák kiabálására Székely felserken, biztatja őket, menjenek elibe. De egyik sem ment. Már a Székely nyerges lova is a többi után ment; Székely utánok, hol övig, hol hónaljig érő vizben, — a ménest megállítja és visszahajtja. Már ekkor keményen fagyott; csak a szüntelen való járásmozgás által kerülte el Székely, hogy a hideg meg nem vette. Dobosy Gergelynek szép sárga paripája ott fagyott meg a kocsinál ... Igy került haza a ménes, 30 darab hiján, Szentesre ... Sokszor szorultak így a szentesiek jószágaikkal más határokra; mert tágas lévén a határ, bő időben sok szénát összetakaríthattak, s mikor a tél engedelmes volt, a szénára sem volt igen szükség, nagy részt avaron legeltek. Ennél fogva sok jószágot tartottak, és pedig nem istállókban, hanem állásokon szénáztak. Sok takarmány elvesztegetődött, s a másik évre kevés maradt. Mikor tehát szárazság volt, kénytelenek voltak számos barmaiknak más határokon keresni telelő helyet. L. Szentesi ref. Eccl, Hist. 280—284. l.

[1]) Németh Mihály sövényházi plebános „A selyem juhokról" érdekes könyvet írt, melyet a helyt. t. is ajánlott megvételre.

lan kemény tél, mely az állatokban iszonyú pusztítást vitt véghez.

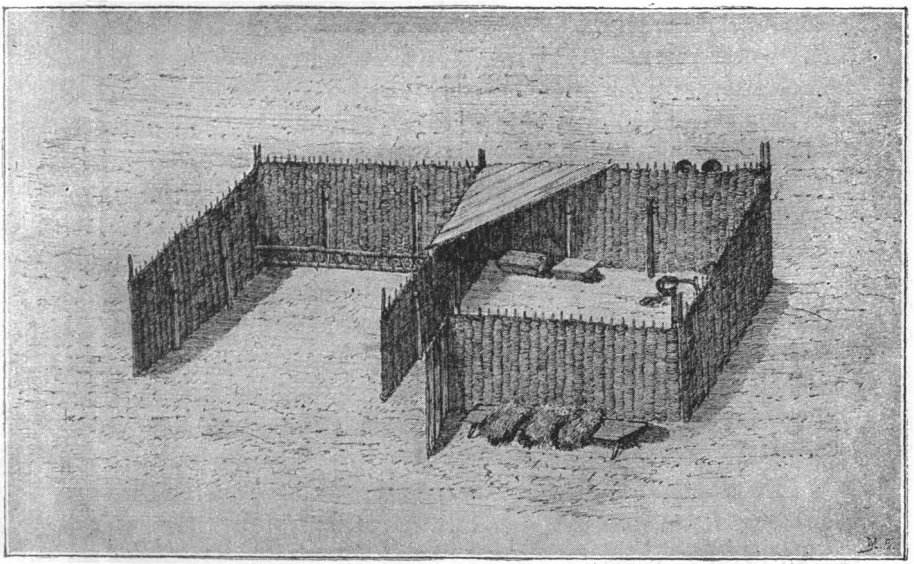
A mezőgazdaság egyéb ágainál is gyakori volt a termé-

Gulya.

szeti csapás, az árvíz, jégeső és sáskapusztítás. Ehez járult a szolgabér és a napszám megállapításával járó sok kellemetlenség; mely arra kényszerítette a vármegyét, hogy a napszámo-

soknak más vármegyébe való szerződtetését eltiltotta s az ez ellen vétőket testi büntetéssel sujtotta. Az aratók napszámja élelmezésen kívül 17 krban állapíttatott meg. Ha ez ellen a nemes gazda vétett, 12 frt birságra, ha pedig a nemnemes munkás vétett, 24 botütésre itéltetett. 1807-ben a napszám 15 garasban és élelmezésben állapíttatott meg; élelmezés nélkül egy frtban! Kilencz évvel később már a kaszások napidíja, élelem nélkül 2 frt; a gyüjtőké 48 kr. volt. Az aratók része őszivetésnél 12-ted, tavaszi vetésnél 11-edrész; a nyomtatóké őszinél 13-da, tavaszinál 12-de. Ez a rendkivüli nagy különbség onnan származott, hogy a kormány betiltotta a cselédek és napszámosok

Karám.

bérének hivatalos megállapítását; és mikor Vásárhely ez iránt és az iskolából kikerült gyermekek elfoglaltatás érdekében 1822-ben felírt, erre azt kapta feleletül, hogy a bér meghatározása szabad egyezkedéstől függ; az pedig, hogy az iskolából kikerült gyermekek szolgálatra kényszeríttessenek, a szülék hatalmát és a személyes szabadságát sértené.

Az állandó évi cselédeket, az úgynevezett béreseket, rendesen uj évkor fogadták fel; a juhászokat Demeter-napkor, a szolgáló leányokat pedig pünkösdnapkor. „A béresek között első az *öregbéres;* ennek több fizetése volt, mint a többinek; de

több volt a dolga, több volt a gondja is. Neki kellett a többi béresekre és napszámosokra vigyáznia; a munkában elől kellett mennie; ő számolt minden gazdasághoz tartozó eszközökről. A mult század elején egy öregbéres fizetése volt: egész ruha, fias tehén, 30—40 frt készpénz, két köböl vetés, egy sertés, egy kocsi tőzeg, egy kocsi szalma, két-három darab marhalegeltetés. A kisbéresek fizetése természetesen aránylag kicsi volt. Egy szolgáló leány évi fizetése a jelen század elején csak 18—20 frtra ment; de már 1808-ban 150 frtra rugott. A napszámos díja rendesen 20 kr.; de 1808-ban ez is felszökött 5 frtra. Ezt a bankópénz rosszasága okozta. 1811-ben a bankó megötödöltetvén, a pénz kevesebb lett; az ára mindennek leszállt, de a béresek és szolgálók csak a régi béreket követelték. Ebből következett, hogy sok gazda, aki több cselédtartásra volt utalva, nem boldogulhatott.“ [1])

Meg kell jegyeznünk, hogy a Csongrád vármegyei mezőgazdák 1783-ban a sáskával küzködtek, 1784-ben és különösen 1807-ben pedig egyéb kártékony állatokkal, például farkasokkal, varjukkal és verebekkel vesződtek sokat.

A vízáradások és száraz esztendők oly nyomort idéztek elő, amelyről a mai kor gyermekeinek foglalmuk sincs. Ilyenkor a vármegye kénytelen volt nemcsak a vetőmagról, hanem kenyérről is gondoskodni; mert a nép egyáltalában nem volt arra szoktatva, hogy bővebb esztendőkben az élelmi szereket az inség éveire megtakarítsa. Mindent a vármegyétől és a földes uraságoktól várt.

Ezek pedig a kormányhoz fordultak tanácsért és élelmi szerekért. Ilyen rosz esztendők voltak: 1790., 1792., 1794., 1795., 1802., 1812. és 1816.

A vármegye bámulatos ügyetlenséget tanusított, valahányszor rosz esztendő következett. Hosszas tanakodások, küldöttségek megválasztása, összeirások, kimutatások, jelentések, felterjesztések egymást váltották fel. Végre is mindig a kormány segített — és pedig utólagosan. A megrendelt vagy kölcsön vett gabona vagy elmaradt, vagy késett, vagy az úton megromlott. Következtek a visszafizetés keservei — és a kormánynak atyai intései, hogy a nép jövőre takarékossággal és szorgalmas munkával igyekezzék a szükséges élelmi szereket beszerezni — és megtakarítani. 1796-ban a vármegyét arra

---

[1]) Szentesi Hist. 487. l.

szólítja fel a helytartótanács, hogy igyekezzék *közmagtárakat* építeni, melyekből inség idején lehessen a népnek legalább vetőmagot adni.

Érdemesnek tartjuk közölni a vármegyének intézkedését az 1816-ban mutatkozott inséggel szemben; ki lett mondva, hogy:

1. Az összes földek okvetlenül bevetendők és úgy az uradalmak, mint a jobb módú lakosok kihirestelés útján, valamint a lelkészek által buzdítandók, hogy az ügyefogyott lakosokat segélyezzék nemcsak élelem, hanem vetőmag dolgában is.

2. A ki fölösleges terméssel rendelkezik, azt nem szabad helytelenül elvesztegetnie.

3. Az őszi vetés befejezéséig nem szabad semmiféle gabonaneműt a megyéből kivinni s a ki az ellen vét, a kivinni szándékozott gabona elkoboztatik s az illető egyén a szigoru bűntetés vétele után a megye határából kiutasíttatik. A gabona-árusítás csakis Szeged város piaczán engedélyeztetik azon reményben, hogy Szeged város is megteszi a szükséges intézkedéseket a gabona körül elkövethető visszaélések meggátlására.

4. Az úgynevezett kupeczeknek és egyéb kereskedőnek megvétele a jövő évi termésig szigorú bűntetés terhe alatt tilos.

5. Szintén a jövő évi termésig tilalmaztatik a gabonából való sör- és pálinkakészítés.

6. Nem szabad semmiféle gabonát fa-, cserépedényért, mészért vagy gyümölcsért cserébe adni.

7. Minthogy a fenti rendszabályok által sem lehet elérni azt, hogy a szűkölködő lakosoknak elegendő élelme és vetőmagja legyen, azonkívül a megyében elhelyezett katonaság ellátásáról is kell gondoskodni, a vármegye elhatározza a helyt. tanács utján Ő Felségéhez folyamodni, hogy ha másképpen nem, legalább a jövő évi termésig 20,000 pozsonyi mérő gabonát a kincstári készletből kölcsön adni sziveskedjék.

8. Ő Felsége a helyt. tanács útján az iránt fog megkéretni, hogy a vármegyében elhelyezett nagyszámú katonaság máshová helyeztessék át, miáltal a szűkölködő lakosságon némileg szintén segítve lenne.

9. Az iránt is fog felterjesztés intéztetni, hogy az átvonuló katonaság ily szűk időben elégedjék meg árpakenyérrel.

10. A szolgabiráknak meghagyatik, hogy az őszi vetés eszközlésére s a fenti intézkedések szigoru betartására ügyeljenek s ha valami baj merül föl, azonnal jelentést tegyenek.

Mindezen intézkedésekről a helyt. tanács tudósíttatik.

A helyt. tanács tudomásul vevén a vármegye jelentését, a mult téli fergeteg és vízáradás által okozott károkról — utasítja a vármegyét, hogy az éhség elhárítása czéljából azon lakosoknak, kik minden segedelemtől meg vannak fosztva, az 1805. évi 17627. sz. a. kibocsátott rendelet értelmében elegendő segedelem nyujtassék. — Ámbár a vármegye az inség elhárítására minden lehető intézkedést megtett, mindazáltal, hogy egyrészt a nép terhei enyhíttessenek, másrészt a népnek bővebb keresete legyen, a közgyűlés az előfogatok bérét minden külső s a megye kebelébe nem tartozó személyekre nézve, bár hivatalból utaznak, minden állomásra négy lótól 5 frtban, kereskedőkre nézve pedig 8 frtban állapította meg.

Ennél sokkal fontosabb volt az a rendelkezés, mely a népnek figyelmét a burgonya-termesztésre fordítja s melynek értelmében 1818-ban a szolgabírák oda utasíttatnak, hogy ezen fölötte hálás vetemény terjesztésére úgy ők, mint az általuk felkérendő plebánosok és predikátorok a népet oktassák és buzdítsák. Ezóta lett a burgonya Csongrád vármegye homokos részének egyik legkedveltebb terménye. II. József korától fogva termesztették a dohányt is; de mivel az ezzel való kereskedés a zsidók monopoliumát képezte, kevés eredménynyel.

A szőlőmívelést csak mellékes foglalkozásnak tartották, leginkább azért, hogy a gazdasszonyoknak és gyermekeknek legyen nyáron át gyümölcsük.

Szükségtelen mondanunk, hogy a földmívelés eszközei még akkor igen kezdetlegesek és tökéletlenek voltak. Az ekék, mint századok előtt, fából készültek, minél fogva nagy erőkifejtés mellett is rosszul forgatták fel a földet. Egy szentesi ref. lelkésznek, Kis Bálintnak az érdeme, hogy ezen század elején az első *vasekét* készítette, melynél, a mint ő mondja, „minden szükségtelen surlódás, torkollás, túrás a lehetőségig el volt távoztatva; és a melylyel felényi erővel lehetett szántani, mint a szokásos faekével.[1]) Ugyan ő készített szegényebb sorsú emberek számára olyan faekét, melynek szántó vasa, csoroszlyája, famunkája mindössze 3 frt 30 kron volt előállítva. Rámutatott az akkori malmok hiányaira és javasolta a vasmalmok készítését és erről készített rajzait német nyelvű magyarázattal beküldötte az alsóausztriai Landesregirungnak Bécsbe. Feltalált egy *toló-kaszát*, a melylyel oly sebesen lehetett kaszálni, mint menni; és végre

[1]) Formáját leírta és a Pete Ferencz által kiadott Nemzeti Gazdában kinyomatta. V. ő. Szentesi ref. Eccl. Hist. 334—5 l.

feltalált egy kezdetleges cséplőgépet is, melynek rajzai akkor nagy feltünést okoztak.

Ami az ipar s kereskedelem ügyét illeti, az rendesen együtt szenvedett a mezőgazdasággal.

A czéheket II. József eltörli; de II. Lipót újra visszaállítja. Ez a körülmény azonban éppen nem virágoztatta fel a kis ipart, mely csak a napi szükségletek kielégítésére törekedett. A kéziparosoknak már akkor is az volt a legnagyobb hátránya, hogy mellékesen a földmíveléssel is foglalkoztak; s igy az ipar fejlesztésére komolyan nem is gondoltak. Tanonczaikat és legényeiket szivesebben küldötték a dinnyés földre, mint a műhelybe. Ez ellen kénytelen volt a kormány is felszólalni és elrendelni, hogy a mesterek tanonczaikat szolgai munkával ne terheljék, hanem csak a mesterséghez tartozó munkával foglalkoztassák. Ebben már új szellem nyilatkozik, mely eddig ismeretlen volt s mely egyedül az ipar érdekeit veszi tekintetbe. Természetes, hogy ez intézkedés ép oly ellenzésre talált, mint az a másik, a mely az iparszabadság és verseny tekintetéből nem engedte meg az iparczikkek árának hivatalos meghatározását, hanem a szabad alkut léptette életbe. Uj és feltünő intézkedése volt e vármegyei adminisztrátornak 1785-ben azon rendelete, mely a mesterlegényeknek a hétfői garázdálkodását — blaumontágját — betiltotta.

Az iparosok ezen időben is erősen ragaszkodnak a czéhrendszerhez; új meg új szabályokat alkotnak és azoknak megerősítését a vármegye útján kérik. Ha valamely mesterségre tartozó anyag ára felszökken, azonnal felszólalnak; és vagy készítményeik árát emelik fel ők is, vagy pedig az anyag leszállítását követelik. Igy például 1792-ben és 1802-ben kevés volt a bőr. Ennek következtében a csizmadiák, szíjgyártók és timárok kérték a nyers bőr kivitelének betiltását. A vármegye e czélból meghagyta a mészárosoknak, hogy mig az iparosok bőrökkel kellően ellátva nincsenek, a nyers bőröket elkobzás terhe mellett nem szabad a zsidóknak eladni. Az iparosok pedig arra lettek figyelmeztetve, hogy a bőröket nem kereskedés, hanem ipari feldolgozás czéljából szerezzék be, különben három napi elzárás vagy pénzbirság lesz a bűntetésük. A szentesi és vásárhelyi takácsok a szövés árát egy krral kivánták emelni, a szegedi iparosok pedig az iparczikkeik után fizetni szokott taksát akarták megszűntetni. De a kormány sem azoknak, sem ezeknek kivánságát nem teljesítette. Azt, hogy többféle mesterekből

álló czéhek több czéhekké felbomoljanak s újra alakuljanak, a felsőbbség nem akadályozta; de nem teljesítette azt a kívánságot, mely a ref. vallású iparosokat a kath. ünnepek megtartására és a misepénzek fizetésére akarta kötelezni.

Nevezetes a vármegyének az 1806-ik évben hozott azon határozata, melyet a csongrádi asztalosok, kovácsok, bognárok és lakatosok czéhszabályzatának felterjesztése alkalmával hozott. Ugyanis a vármegye azon meggyőződésre jutott, hogy a czéhekre többé nincs szükség, hogy azok a közönségnek nem hasznára, hanem inkább kárára állanak fenn. Kéri tehát a kormányt, hogy *minden czéhet eltörülni* kegyeskedjék; annyival is inkább, mert azok, tapasztalás szerint már szükségtelenek és feleslegesek. Jelenti, hogy a jövő országgyűlésre kiküldendő követeinek utasításul fogja adni, hogy a czéhek eltörlésére hathatósan munkálkodjanak. Ezt a kérelmet két év múlva megújítja; de ugy látszik, ezt a nagy újítást Bécsben még nem merték megkoczkáztatni. Maradt minden a régi tespedésben. Az iparosok görcsösen ragaszkodtak kiváltságaikhoz, a vármegye s a kormány pedig éreztette velük hatalmát oly kérdésekben is, melyek hatáskörén kivül estek.[1])

A házi ipar és magasabb fényűzési ipar egészen ismeretlen volt e vidéken. A gazdagabb földesurak majdnem kivétel nélkül külföldi iparczikkekkel fedezték szükségleteiket. A vármegye területén tartani szokott vásárok között leginkább a szegedi vált ki, melynek piaczi *helypénz* gyanánt szedni szokott 6 krnyi és a városon kivül eső marhavásár területén *legelőpénz* czímén követelt $1^1/_2$ krnyi taksája ellen sokan zúgolódtak. Azonkívül *révpénzt* is szedett a város.

Híres marhavásárok voltak Vásárhelyen, Szentesen és Csongrádon. 1781-ben egy pár igás ökörért adtak 64—65 frtot, középszerűért 54—55 frtot, legalsóbb rendűért 34—35 frtot. Első rendű tehén ára 20 rénusi frt, másodrendűé 18, harmadrendűé 15 frt. A lovak ára, a folyvást fenyegető franczia háborúk miatt hihetetlenül felszökkent: 100, 200, sőt 300 frtot is adtak egy jó lóért; ellenben a sertés és juh meglehetősen olcsón kelt.

Legnagyobb jelentőséggel birt az *élelmi* czikkek ára, mely még akkor is hivatalosan állapíttatott meg, mikor az iparczikkek

[1]) E tekintetben érdekes a helyt. tanácsnak 1815-iki azon rendelete, mely a kalaposoknak készítményeik elkobzása mellett megparancsolja, hogy ezentúl *8 hüvelyknél szélesebb karimájú kalapokat készíteni ne merészeljenek!*

szabad alku tárgyává lettek. A szegedi árak egy-két krral mindig nagyobbak voltak, mint a kisebb városok árai, 1809-ben 16 frt volt egy köböl búza; 1813-ban pedig 50 frtot is adtak egy köböl búzáért. Az 1784-ki limitátió szerint egy malacz ára 15 kr., egy font só $2^1/_2$ kr., egy kanpujka 45 kr., nőstény pujka 30 kr, egy pár tyúk 14 kr., egy liba 17 kr., egy pár kacsa 18 kr., egy itcze tehénvaj 24 kr., ugyanannyi juhvaj 18 kr., tejföl 9 kr., tej 4 kr., egy pár galamb 7 kr., egy itcze közönséges liszt 3 kr., egy pár csirke 8 kr., egy font sajt 6 denár, egy itcze lencse, borsó vagy bab 3 dénár. Már 1801-ben egy sütnivaló malacz ára 30 kr. volt, tehát kétszer annyi, mint 1784-ben, egy font szalonna 18 kr., egy font só $2^1/_2$ kr., kan pujka 45 kr., nőstény pujka 36 kr., egy pár kappan 40 kr., egy pár tyúk 30 kr., nyolcz tojás 5 dénár; egy lúd 24 kr., egy itcze tehénvaj 36 kr., juhvaj 30 kr., tejföl 12 kr., tej 4 kr., egy font háj 21 kr., egy itcze boreczet 6 kr., egy font gyertya 20 kr., egy itcze közönséges liszt 4 kr., egy pár nagyobb csirke 24 kr., kisebb 14 kr., egy itcze lencse, bab vagy borsó 5 kr., egy font sajt 7 kr.

A helytartó tanács ezen árak megállapítása mellett nem mulasztotta el figyelmeztetni a vármegyét, vigyázzon, hogy mind a katonaság, mind az adózó nép tűrhetően mérsékelt árú élelemhez juthasson; de gyakran megesett, hogy az inség éppen a kormány vámpolitikája által idéztetett elő a „tejjel-mézzel folyó Kanaánnak“ nevezett alföldön.

A mészárszékekben kiszolgáltatott hús-árak körül sok visszaélés történt; a vármegye alig győzte a panaszok elintézését. Hiába határozta el például 1811-ben, hogy a hús ára Szegeden 8 kr., a vidéki városokban pedig 7 kr. legyen; Szeged önhatalmúlag — a vármegye tekintélyének sérelmével — 22 krra emelte! Ezért a kormánynál kellett neki elégtételt keresnie, mely a várost tényleg meg is bűntette.

A só árának folytonos emelése országos panaszra adott alkalmat.

Ilyen körülmények között a kereskedelem pangott, s amint láttuk, legfeljebb az élelmi czikkek cseréjéből állott. Az alföldi birtokos és nemes ember nem törődött a megszokott gazdasági rendszerén kívül eső dolgokkal; a vármegye tisztviselőjének

---

[1]) A vármegye 1816-ban tekintettel arra, hogy Szeged határában és városában az utak járhatatlanok, felhívta a várost, hogy ezen segítsen, mert különben a tiszti ügyész bepörli.

nézete pedig az volt, hogy az ipar és kereskedelem érdekeinek előmozdítása nem az ő hatásköréhez tartozik, s hogy kötelességének eleget tesz, ha a felsőbb rendeleteket kihirdeti.

Nem csoda, hogy a vármegye elhanyagolja a közlekedés ügyét. A szentesi ref. lelkész méltán panaszkodik, hogy ezen időben egyetlen egy szentesi hajó sem volt a Tiszán. Az országutak a lehető legrosszabbak, kő- és kavicsburkolatról vagy más szilárd anyagról gondoskodni senkinek eszeágába sem jutott.[1]) A hidakat és töltéseket is csak a kormány parancsára és csak akkor csinálták meg, mikor már a közlekedés teljesen felakadt, vagy mikor valamely kir. herczeg utazott a vármegyén keresztül. A nemesség az utak építéséhez és fentartásához semmivel sem járult, és nagy feltünést okozott Berzeviczy Gergelynek azon megjegyzése, hogy „káros és sáros kiváltság pocsolyákba sülyedni vagy életveszély közt felfordulni. Mért kell — úgymond — az utépítés egész terhét a parasztnak viselnie?“

Szerencséje volt e tekintetben Csongrádnak, hogy a területén át folyó vizeket közlekedésre felhasználhatta. A Tiszán hajókkal és tutajokkal közlekedtek. Felülről Máramarosból és Beregből fát, deszkát és sót hoztak Szegedre; innét le Titelnek, Zimonynak dohányt és más terményeket szállítottak. De felfelé nagy ügyel-bajjal lehetett a hajókat lóval, ökörrel és ember-erővel felvonszolni, mert a vontató utak elhanyagolva, a folyók medre pedig vizi malmokkal és bedobott fatörzsekkel volt elrontva. Közlekedési csatornákról szó sem volt; és nagy feltünést okozott, mikor a kormány a Duna és Tisza összeköttetését czélzó csatornaépítését hozta szóba, vagy mikor Arad és Szeged közti közlekedés biztosítása végett Algyőnél hidat sürgetett gr. Teleki administrator.

A postaközlekedésnek is meg voltak a kezdetlegesség és tökéletlenség minden bajai. Az utak rosszasága és az utvonalak hosszasága, a puszták és a rablók veszedelme sokszor hetekre szóló zavarokat idéztek elő. Nem egyszer bebizonyult, hogy a czigányok által közvetített ugynevezett *gyalogposta* biztosabb, mint a kocsiposta: mert azt a pocsolya fel nem tartóztatta és a rabló nem bántotta.

Legelső posta-állomás Szegeden volt, ahonnét Algyőn keresztül Vásárhelyre, Makóra, Szentesre és Csongrádra; Horgoson keresztül Szabadkára, Kisteleken át Félegyházára és Pestre ágaztak el az utak. 1795-ben Szentes összeköttetett Orosházával, mely vonalon Derékegyháza lett a közbeeső állo-

más. A postamesterek sok helyen nem lévén kellőképen lóval ellátva, úgy segítettek magukon, hogy az illető községektől követeltek lovat a postai küldemények továbbszállítására. Horgos 1795-ben és 1803-ban keservesen panaszkodik ez eljárás ellen. A személy-szállítást ekkor is az úgynevezett delizsánczkocsi közvetítette, melyen az utazók állomásonként és személyenként a nyári félévben 30, a téli félévben pedig 45 krt tartoztak fizetni.

Ilyen közlekedés és *olyan* pénzügyi rendszer mellett, aminő alatt ekkor Magyarország népe nyögött, anyagi jólétről beszélni nem lehet. Hiába termett Csongrádban jó búza, rozs, árpa, kukoricza, bor és egyéb gazdasági czikk, ezek kivitelének megakadályozása vagy magas vámokkal való terhelése majdnem lehetetlenné tette az értékesítést. Ezért méltán jajdult fel a vármegye 1804-ben a kiviteli vámról szóló szabályzat ellen, mely különösen az által lett elviselhetetlenné, hogy mikor a papirpénz elszaporodása mellett, arany és ezüst pénz szinte ismeretlenné vált a vidéken, a vám mégis arany- és ezüstpénzben volt fizetendő. Azért a vármegye a kereskedők megnyugtatására is kérte a kormányt, hasson oda, hogy minél több arany- és ezüstpénz hozassék be az országba; mert a forgalomban levő bankjegyekért aranyat és ezüstöt csak hihetetlen veszteség mellett lehetett kapni a zsaroló pénzváltóknál.

Maga a köznép folytonos zavarban volt a változó pénz értékére nézve. Még mindig meg volt a *magyar* forint, mely 1748-ban hozatott be, és melyből 20 tett egy márka finom ezüstöt, és meg volt az úgynevezett *rénusi* frt, mely 1754 óta déli Németországban volt érvényben, s melyből 24 tett egy márka finom ezüstöt. A csongrádi embernek saját pénzelnevezése volt; neki volt *magyar* frtja (100 denár), volt *vonás* frtja (51 kr.) és *kurta* frtja (50 kr.); s mikor a kormány 1780-ban e részben felvilágosítást kért, a vármegye azt a különös jelentést tette, hogy „magyar forint“ nevű pénz e vármegyében sohasem divatozott! Pedig a nép közt divatozott az is, meg a *máriás* is, melyből három tett egy *vonás* frtot.

A forgalomból kivonattak az úgynevezett *pápai aranyok*, melyek különösen a katonák és a dohánykertészek között voltak elterjedve 1784.

Az apróbb pénzek közül 1741-ben behozatott a morvaországi garas (gröschl) és megmaradt a régi krajczár, denár és poltura. Egy garas öt denárt, egy krajczár két dénárt tett.

A Mária Terézia korából való régi bankjegyek mellett 1796-ban forgalomba jött uj bankjegyek leginkább 5 frtosok; de ezeknek alig volt valami értéke, mivel sem a sóhivatalokban, sem a vámon, sem az adóhivatalban nem akarták ezüstre felváltani. Az ebből származó kellemetlenséget az 1807-ki országgyűlés akként akarta megszűntetni, hogy a 22-ik t.-czikkben a pénz értékének egyenlősítését a *rénusi* frttal vitte keresztül, s más forintok nemeit egyszerűen eltörülte. A rénusi forintba 120 dénár ment. Minthogy a váltópénz hiánya szinte lehetetlenné tette a fizetéseket, a kormány 1799-ben 3 kros, 1800-ban pedig 6 kros rézpénzt veretett; azonkívül 1 és 2 frtos, majd 5, 10, 25, 50, 100, 500 és 1000 frtos bankót is nyomatott. Csongrád vármegye kifogást tett az ellen, hogy az erről szóló hivatalos értesítés nem a m. kir. udvari kanczellária útján adatott ki. Egyuttal kérte a helytartótanácsot, hasson oda Ő felségénél, hogy ezen bankjegyeknek az országban biztos alapja legyen, és hogy minden vármegyében legyen egy pénztár, mely azokat beváltja. Végül, mivel az 1 és 2 frtos bankjegyek igen silány papirból vannak készítve, óhajtaná, hogy azok jobb anyagtól készíttetnének.[1])

A következő évben 6 és 24 kros ezüstpénzt verettek, mely azonban — nem tudni miért, még azon évben kivétetett a forgalomból — a régi bankjegyekkel együtt. Egy év múlva, vagyis 1802-ben értesíttetett a vármegye, hogy a 12 kros ezüst pénz is forgalmon kívül helyeztetik, s helyette 7 és $8^1/_2$ kr. értékű új ezüst pénz jön. A vármegye futár által kéreti a kormányt, hogy a 12 kros pénz helyett a törvény értelmében más értékű arany és ezüst pénzt hozasson. A nádor értesülvén a nép között uralkodó zavarról, 1802. szept. 17-kéről szóló levelét szintén futár által küldötte a vármegyének, mely szerint Ő felsége nagyobb károsodás elhárítása czéljából megengedte, hogy a 12 kros pénznem okt. 20-ig 10 krban, azontúl nov. 15-ig 9 kr. értékben a kamarai pénztárnál beváltható legyen.

A vármegye a kapott utasítás szerint e rendeletet templomokban, a templomok ajtaján és minden községben, azonkívül a bírák által köztudomásra hozni rendeli; azonkívül elrendeli a 12 kros pénzek összeszedését s az összeszedett pénz zacskókban a községi biró és a megyei pénztárnok pecsétjével lepecsételve az elszállításig az illető községek őrizetére bizatik. Minthogy azonban e pénznek ilyen beváltása által a tulajdonosok tetemes

[1]) Várm. jkv. 1800. nov.

kárt szenvednek, úgy a nádor, mint a helyt. tanács fölkéretnek külön küldöncz útján hozzájuk intézendő levélben, hogy e pénz eredeti értékében váltassék be; az orsz. követek pedig utasíttatnak, hassanak oda az országgyűlésen, hogy a törvényszabta arany és ezüst pénz verettessék és a bankjegyek száma kevesbíttessék.

Minden hiába való volt. A zavar napról-napra nőtt; a bécsi kormány elvesztette a fejét és folyvást változtatta a pénzt. Az egyiket behozta, a másikat kivette a forgalomból — a közönség nagy veszteségére és boszantására. 1803-ban az 50 frtos bankjegyeket vonta ki; 1805-ben a 7 és $8^1/_2$ kros pénznem értékét 6 és $7^1/_2$ krra szállította le a kincstári fizetendőknél, de a közforgalomban megmaradt a teljes érték. 1806-ban 4000 frtnyi rézpénzt küld a legnagyobb szükség fedezésére; a vármegye aranyat és ezüstöt kér. E helyett 1807-ben új 30 s 15 kros rézpénzt veret s a 17 krost 15-re, a 7 krost 6-ra szállítja le, állítólag azért, hogy e pénznem a külföldről be ne hozassék. 1808-ban a régi 5 frtos bankjegyek helyett új 5 frtosokat hoz be és ez igy megy egész az 1811-ki devalvatióig, a mikor a már fentebb említett országos válság és a vármegye botránkozása és tiltakozása következett.

El lehet képzelni, hogy ezen új pénzbeli változtatások kihirdetése, végrehajtása mennyi ízetlenségre s károsodásra adott alkalmat.

Bizony nem csoda, hogy úgy az előljárók, mint a nép folytonosan zúgolódásban tört ki azon bizonytalanság miatt, melyben élniök kellett.

Mindezen bajoknál nagyobb volt az a csapás, melyet a pénz általános devalvatiójára vonatkozó 1811-iki hires királyi rendelet okozott, t. i. az a rendelet, mely a bankó-czéduláknak, valamint a 30, 15, 3 és 1 kros pénzeknek egyszerre egy ötödnyi értékre való leszállítását adta tudtára a márczius 21-ikén Szegvárra összehívott vármegyei rendeknek.

A meglepetés első fájdalmának lecsillapodása után Csongrád vármegye a következő határozatban adott kifejezést érzelmeinek:

„Minekutánna a folyamatban levő bankó-czéduláknak készítésében hitelességükhöz és ennek veszteségéhez, valamint folyamatba való bocsátásukhoz ezen országnak legkisebb befolyása, törvényes tudomása vagy helyben és jóvá hagyása nem vala;

Minekutánna az ország Lakossai által ámbátor eránta való idegenségüket több alkalmatossággal nyilvánságossá tették, eredetében ezen papiros pénzért nevezetszerént való értékéhez képest pengő jó pénz ezüst s arany adódott; minekutánna Felséges Koronás Királyunk Országlásának kezdetétől fogva Hazánk Bánya termesztményei a nélkül, hogy pénzé verettettek és folyamatba botsájtottak volna, Hazánk törvényei rendszabása s az ország Karjai és Rendeinek több Ország Gyűlésein meg ujított kérései ellenére az Országból kivivődni és az áradás képen be hozatott Banco czédulákkal mintegy megváltódni, ugyan ezen eszközökkel pedig az Uzsorásoknak szempillantati Nyerekedéssel való ketsegtetése által még az Eő Császári Királyi Felségének Ditső Eleirül megmaradott pengő jó pénz is ezen Országbúl majd nem átallyában ki sikkasztani, más részrül az Ország termesztményei valamint eredetében, ugy mostanában ezen papiros pénzért kifogás nélkül adódván kézi művekké történtt készítésük után, tíz annyi áron visza váltódni tapasztaltattak, tagadhatatlan az, hogy ezen papiros pénz nevezet szerént való értékében vevődvén, a pengő jó pénznek eltűnésével ezen papirosbéli forint tsak forintnak tekéntődhetett, másfelől a Nemzetnek Jószágává válván, minekutánna számában megszaporíttatott, ugyan azon mértékkel értékében meg vesztegetődött, és a Nemzetnek mind ezekbe semminemű bé folyása, avatkozása, valóságos haszna s jóvá hagyása nem lévén, tsak forinttal váltódhatik viszsza; ennélfogva fő Nemzeti Szabadság lévén az, hogy senki vagyonnyában javaiban, törvényes uton kivül ne háborgattassék, valamint e tekintetbül, úgy szembetünő képpen az Ország adójának felemelésére és egyébb foglalattyaira való nézve, a tisztelt Kegyelmes Parantsolat Ország Gyűlésen kivül el nem fogadódhatik — el nem fogadtathatik továbbá ugyan azon Kegyelmes Parantsolat már kutfejében is, mert azon tárgy, hogy Hazánk a többi örökös Birodalmoktúl éppen független lévén egyedül Törvények által, nem pedig Patentalisok erejével fog kormányoztatni s az 1741-dik esztendei 8-dik törvény Czikkely értelménél fogva még az Ország Gyűlési tanátskozásábúl is ki vagyon rekesztve — el nem fogadtathatik, végtére következéseire ügyelvén, most az Ország Lakossainak kötelezései eránt abbúl elkerűlhetetlenül támadandó zürzavarodások az elő hozott Törvény Czikkely, mellynek meg tartása felől Felséges Koronázásbeli Diplomájában a Nemzetet bizonyossá tenni méltóztatott, ereje mellett semmi Patens út megmutatása, hanem egyedül élő

Törvényeknek rendszabása által intéztethetnek el — tekéntetbe vevődvén mindazonáltal az, hogy ugyan ezen Felséges Intézetnek a külső Örökös Tartományokban már fen lévő foganatossága által, ekképen a Banco tzéduláknak eltörlése határ idejének közelgetésével mindenektűl meg fosztatván, ezen végső tsapásban még tsak Váltó tzédulákban sem részesülnének, és így a mit a legszerentsétlenebb és veszedelmesebb háborúk sem okoztanak, végső inségre juthatnának, még veszedelmessebb Financialis Projectumoktúl s munkálódásoktúl tartván, ezen végső viszontagságban Jobbágyi alázatossággal tudományul vevődik.

Mellynek Eö Császári Királyi Felsége eleibe Jobbágyi alázatossággal való terjesztése mellett el nem halgattathatik az, hogy e Megyének Karjai és Rendei ez által tsak a végső inségnek s elkerülhetetlen viszontagságnak kitérni s engedni szándékozván, az Ország alkotmányával és Törvényeivel tökélletessen ellenkező ezen Kegyelmes Parantsolatnak törvénytelen, bizonyos határok és tételek közzé szorított el fogadása tsak szempillantatra az az modo provisorio történik — biztos reménységgel és Jobbágyi hív bizodalommal lévén e Megyének Karjai és Rendei Eö Császári Királyi Felségéhez az eránt, hogy a midőn Polgár Társaikat ezen végső tsapásban tsak a leg közelebb várható Törvényes orvoslással nyugtathattyák s vigasztalhattyák, Eö Császári Királyi Felsége mind azon Felséges szándékánál s akarattyánál, mellyrül a Nemzetet az Ország alkotmányának s törvényes Rendszabásoknak fen tartása felől bizonyossá tenni kegyelmessen több izben méltóztatott, mint pedig hív Jobbágyai boldogságának viszsza nyerése és meg erősítése eránt számtalanszor, de leg közelebb annyi viszontagságok s áldozatok után, a só árának fel emelése alkalmatosságával ki nyilatkoztatott Atyai gondoskodásánál fogva leg közelebb az egyébbként el nem kerülhető szomorú következésű eseteknek elhárítása végett is Ország Gyűlését tartani, és ezen mind e részben, mind pedig a magányos személyek között támadott orvosolhatatlan zürzavarodások és viszálkodásokra nézve törvényes orvoslást kegyelmesen szerezni méltóztatik; el nem titkolhatván Eö Császári Királyi Felsége előtt azt, hogy valamint Kegyelmes Parantsolattyának törvénytelen el fogadása tsak ezen intézetek által tevődhetett tűrhetővé, azon módon nem ok nélkül reményltetik, hogy ha Felséges szándékainak foganattyát törvényes uton eszközölni és ezen Intézet mellett a folyamatban lévő Banco tzédulákat

azonnal törvényes értékű pengő jó pénzzel beváltani méltóztatott volna, kiki a fen lévő tetemes áldozatot örömest telljesítvén s az Időknek értelméhez képpest javára magyarázván, Felséges Intézete zűrzavarodások nélkül el fogadódott és abban a Nemzet boldogságára intézett Atyai gondoskodása Jobbágyi háladatossággal is, hogy ha Eö Császári Királyi Felsége ezen végső Inségben s viszontagságban Hív jobbágyait Királyi Kincsében részesekké tenni, hogy ha a Bányák terméseit pengő jó pénzzé verettetni, hogy ha végre a Cameralis Jószágokat érdemes Hazafiaknak igazságos ár s résziben pengő jó pénzel való fizetés eránt ajándékozni méltóztatott volna, még ezen végső viszontagság is orvoslást szenvedhetett volna."

VIII.

Csongrád vármegye rendeinek gondolkozásmódja. — Nem volt vezéreszméjök, — csak II. József és II. Lipót korában kezdenek ébredezni. — A nép helyzete, viselete, életmódja és szokásai. A nemesség életmódja, magyarsága. — A vármegye kezd érdeklődni a hazai kulturális haladás iránt, — melyet a kormány akadályozott. — Tilalmazott könyvek; új korszak hajnala.

A közlött feliratnak szelleme és iránya jellemzi az akkori magyar nemesség gondolkozásmódját.

Hivatkoznak a rendek arra, hogy a bankjegyek kibocsátásáról az országnak törvényes tudomása nincs; hogy fő nemzeti szabadság szerint vagyonában törvénytelenül senki nem háborgatható; hogy hazánk a többi örökös tartományok módjára rendeletekkel nem kormányozható — *mégis* tekintettel arra, hogy ez a rendelet az osztrák tartományokban már foganatosíttatott, és ha a vármegye most nem intézkednék, a bankjegyek eltörlési határidején túl a lakosság végső inségre juthatna, a rendelet „ezen viszontagságban *jobbágyi alázatossággal tudományul vevődött.*"

A kormány egyáltalában nem vette rosz néven az efféle feliratokat; de azért már komolyan megdorgálta a vármegyét, hogy határozatát kinyomatni és más vármegyékkel is közölni merészelte, *elhallgatásával* annak, hogy a kir. rendeletet tényleg végrehajtotta. S mit tettek erre a rendek? „Ezen felséges parancsolatba foglalt atyai kegyelmes *Intést jobbágyi hallgatással alázatosan elfogadták!*"

A kényes helyzetben alig tehettek mást; mert a bekövetkezett csapás előidézésében a nemzetnek is volt bűne. Magyarországban 1762-ig bankó pénzt nem ismertek. Mária Terézia volt

az első, aki hogy politikájának pénzügyi eszközeit megszerezhesse, papirpénzjegyeket bocsátott ki, természetesen a magyar rendek hozzájárulása nélkül. Az eredetileg csak osztrák tartományok részére nyomatott papirpénz hamar elszaporodik és lassanként beszivárog Magyarországba, mely jogilag külön független ország lett volna, de valójában nem volt egyéb, mint Ausztriának egyik nagyobb tartománya, melynek se külön pénzügye, se külön kereskedelme, se külön kormánya nem volt.

Sem Csongrád, sem más vármegyék nem próbálták megakadályozni a papirpénznek az országban való elterjedését és használatát. Az idegen pénzt elfogadták a fizetés, az adás-vevés eszközéül. Senkinek eszébe sem jutott ennek törvényességében kételkedni; csak akkor kezdtek jajgatni, mikor a papirpénz túlságos elszaporodása mellett — a közéletben tényleges bajok mutatkoztak. De a válság elhárítására egyetlen magyar ember sem gondolt, mivel Magyarországnak nem volt kifejlett pénzügye és nem volt kormányzati önállósága.

Az 1811-iki válság és a még folyó franczia háborúk költségei kényszerítették a nemzetet, hogy komolyabban gondolkozzék közgazdasági érdekeinek ápolásáról. De az a nemesség, melynek fődogmáját a nemes ember *adómentessége* képezte, nem volt képes megakadályozni azt, hogy 1816-ban megalapított osztrák nemzeti bank kezébe kerítse a magyar nemzet pénzügyét is.

A magyar nemes ez időben csak arra ügyelt, hogy az ő *kiváltságai* sértetlenül fentartassanak, különösen pedig „ne onus inhaereat fundo“ — azaz, hogy föld után adót fizetnie ne kelljen! Iszonyú felháborodás támadt, mikor II. József 1785-ben a föld megadóztatása czéljából elrendelte a kataszteri munkálatokat. Csongrád vármegyének nem volt nagyobb öröme, mint az, hogy a nagy fejedelem nem vihette keresztül az általános és egyenlő megadóztatás elvét; hogy ennélfogva a nemes ember továbbra is ment maradt minden közteher viselésétől. A paraszt fizette a hadi és a vármegyei házi adót, viselte az országgyűlés költségeit; adta a koronázási ajándékot, — a hadi segélyt, csinálta az országutat, adta a fuvart s az uri dézsmát. Hogy lehetett volna a terhet nem ismerő rendektől kívánni, hogy az ország haladására szolgáló intézményekről gondoskodjanak?

Nem is gondoskodtak; s ennek a szerencsétlen gondolkodásmódnak lehet tulajdonítani, hogy III. Károly király uralkodásától fogva egész 1825-ig a rendi állapotból eredő társadalmi,

politikai s gazdasági bajok megakadályozták a vármegyék előhaladását.

Az előbbeni korszak egyik vezéreszméje, a nemzeti függetlenség és szabadság utáni vágy, majdnem egészen kihalt a főurak és nemesek lelkéből, akik csak az uralkodó ház iránti hűségben vetélkedtek egymással. Hiszen Csongrádvármegyének valamennyi nagy birtokosa, úgy gróf Károlyi Sándor, mint gróf Erdődy György; úgy báró Harruckern György, mint Szeged városa, az uralkodó háznak tett kiváló szolgálataikért s a forradalmi időkben tanusított hűségükért kapták óriási birtokaikat!

Csak a nép alsó rétegeiben élt még a függetlenség utáni vágynak homályos érzete, mely Rákóczi nevének hangoztatására felébredt, s a Péró s Törő-féle kurucz mozgalomban utolsó lobbot vetett Csongrád vármegyében. A kormány közigazgatási rendszere, a helytartótanács atyáskodó eljárása és a főispánok hatalma bizonyos szolgalelkűséget teremtett, mely minden kérdésben a főispánnak tetszését és parancsát leste, és vakon teljesítette a felsőbb rendeleteket. E részben csakis II. Józsefnek némely rendeletei s az 1791-iki országgyűlés határozatai idéztek elő némi önérzetet és szellemi bátorságot. A nemzetiség, a szabadság és egyenlőség eszméit a franczia háborúk korában kezdték ugyan emlegetni, de minden forradalmi szándék nélkül. Az ezt elkövetett vásárhelyi ref. lelkészt megbűntették.

Mikor Mária Terézia az úr és paraszt közötti viszonyt kezdte rendezni; mikor ennek fiai II. József s II. Lipót a nép jogainak emlegetése mellett a nemesi jogok korlátozását vették czélba: akkor egyszerre egy egész küzdelem indult meg, mely a nép jogainak érvényre jutását tényleg megakadályozta, s mely csak a jelen század közepe táján hozta meg a jobbágyság teljes felszabadulását a nemesi hatalom alól.

Azelőtt bizony senki sem törődött a nép haladásával. A köznemességnek az a része, mely hivatalviselésre volt utalva, az alispán, a szolgabíró, esküdt, jegyző, lelkész és tanító állásánál fogva kénytelen volt a néppel érintkezni, de ezeknek legnagyobb része csak hatalmát éreztette vele. Ez a körülmény is csak növelte a nemesek iránti bizalmatlanságot.

Csongrád vármegyének egyik követe, Marton Dávid írt ugyan egy könyvecskét a nép jelleméről; de a jobbágy sorsának javításáról senki sem gondolkozott.

Általában a mult században csak elvétve találkozott egy-egy író, aki a nép azon kori eszmekörét, életmódját s szokásait

leírta volna; pedig az ország fejlődési proczessusában ez sokkal érdekesebb s tanulmányosabb lett volna, mint például az, hogy a franczia katona minő fegyverrel harczolt a más országok népei ellen.

Nagy hálával tartozunk tehát Kiss Bálint szentesi ref. lelkésznek, aki a szentesi nép külső formájáról, öltözékéről, lakásáról s különféle szokásairól felette becses feljegyzéseket hagyott számunkra.[1]) Más Csongrád vármegyei község népéről nem igen maradt hasonló pontos leírás; de biztosak lehetünk benne, hogy nagyban és egészben épen ilyen volt a nép a többi községekben is. Legfeljebb azon szokásokban volt eltérés, melyek vallási vonatkozásúak voltak.

A mi a lakosság *külső megjelenését* illeti, ha meggondoljuk, hogy a mult században, sőt még a jelen század elején is, többféle nemzetiségű nép lakott Csongrád vármegyében, természetesnek fog látszani az is, hogy az igen sokféle volt.

Lehetett közöttük látni — írja Kiss — hosszas négyszegletre hajló *német* képűekhez hasonlókat; hosszas háromszegletre nőtt széles homlokú, keskeny állú *tót* szabásúakat; ovális kerek arczú, egyenes hajú, barna, piros római ivadékú *oláhokhoz* szitókat. Lehetett látni kerek képű, apró fekete szemű, borzas, göndör, rövid hajú, vastag nyakú, alacsony, zömök termetű *scytha* ivadékokat. Az egyik szőke, a másik barna, harmadik gesztenye színű hajú . . . legtöbben a barna és gesztenye színűek közé tartoztak. Az ifjak rendesen hosszúra hagyták nőni hajukat, melyet zsírral kenve, nyáron mikor dolgoztak, a kalap alá gyűrtek.

Szakállat ezen időben senki sem viselt; de sokan meghagyták az úgynevezett pofaszakált; bajuszokat a meglett emberek rendesen rövidre vágták, a hetyke legények pedig „kulimászozva“ kipederték.

Termetre nézve jó erős növésűek, egyenes, büszke állásúak, erős munkát, hideget s meleget birók; mit a szabad ég alatti életnek s szabad mozgásnak lehetett tulajdonítani.

Hogy télen többen sápadtakká s beteges színűekké lettek, az onnét következett, hogy a mely szobában sokan laktak együtt, a férfiak pipájok füstjével, a rendesen szobában savanyított káposzta szagával, és a zsírral kenegetett bőr-ruha gőzével a levegőt megrontották. Ez annál ártalmasabb lett az egész-

[1]) V. ö. A szentesi ref. Eccl. Hist. 471—488.

ségre nézve, mivel az ablakokat kinyitni nem lehetett, és ha némely jobbmódúaknál lehetett volna is, azt a hideg miatt nem cselekedték.

A Csongrád vármegyei nép ezen kori öltözete a *férfiaknál nyáron* ez volt: nagy karimájú, fejhez illő tetejű kalap; néhol

keskeny karimájú és magas tetejű kalap is volt látható. Az ing oly rövid, hogy a derekat csak félig takarta, a has nagy része meztelen maradt. A gatya rövid szárú, de meglehetősen bő volt. Lábbeli gyanánt a tanyán bocskort, de a városban csizmát viseltek.

Az ing felett rövid lajblit fényes gombokkal; a felett pedig esős vagy hűvös időben szűrposztóból készült fehér dolmányt, az úgynevezett kankót, s e felett hátul szélessen lelóggó gallérral ellátott szűrt viseltek, melynek újját sokan bevarrták és tarisznya vagy zseb helyett használták. *Télen* fehér vagy fekete bárányból sipka volt divatban, széle köröskörül fel volt hajtva; ezt hideg kemény időben a fülükre lehajtották. A nagy számban levő juhok bőréből készítették ködmöneiket és nadrágjokat, melyek alól gyapjujokkal nagy meleget tartottak. Ezek felett volt az elmaradhatatlan bunda vagy szűr, — alól pedig hegyes orrú vastag bőrű csizma. Természetes, hogy a tehetősebb gazdák ruhája prémes, sőt gyakran kék posztóval volt behúzva; csizmájok pedig magyar sarkantyúval díszlett.

Az asszonyok öltözete: ingváll és pendel, ezekre vették a kis lajblihoz varrt többnyire kék karton-ruhájokat. Az előkelőbbek erre még egy rövid derekú reklit, vagy *viganót*[1]) húztak. Lábukon nyáron papucsot, télen pedig piros vagy fekete színű, hegyes orrú, magas sarkú kordovány vagy borjúbőr csizmát viseltek. A szolgáló leányok nyáron mezítláb jártak, míg a tehetősebbek strimflit és czipőt húztak. Nyakukra különféle tarka kendőket; némelyek, különösen a leányok s fiatalabb asszonyok dísz gyanánt fekete pántlikát, vagy üvegklárist tettek, mig hajokat elől kétfelé fésülve, hátul pántlikába fonva czopf alakjában a hátukra leeresztették. Az asszonyok a hátul befont hajat konty alakjában fésüvel vagy hajtűvel felfogták, és rendesen apró pettyegetésű kendővel, melyet lencsés kendőnek hivtak, kötötték be, úgy, hogy a kendő két sarka hátul lelógott. Télen flanell-szoknyát s bárányborral bélelt sötét-kék posztó ujjast, vagy fehér prémes ködmönt; a gazdagabbak pedig hosszú ujjú prémes zöld vagy fahéjszin bundát viseltek.

A jelen század elején, 1810 körül, már testhez álló prémes kis bundát, 1820-ban pedig már ujjasban olyan forma bundát kezdtek viselni, mint a legujabb divatú drága rövid felöltők. Érdemes feljegyezni a „bankóvilág“ rosz hatását a szolgálatban álló népre. „Hajdan — úgymond — a béresnek bocskor, bakancs volt a szokott lábbelije. A bankóvilág óta már a legroszszabbik is csizmára, még pedig sarkantyúsra vágy. A szolgáló bársony lajblit, posztó reklit, miskolczi tarka szoknyát, patyolat

[1]) Viganó egy bécsi hires olasz énekesnő volt, aki ilyen reklit kezdett viselni; ezért az ő nevéről nevezték el viganó ruhának.

kötőt, gyerehaza kendőt kivánt gazdájától, — e mellett debreczeni magos sarkú csizmát. Sok szolgáló czifrább volt, mint a gazdája felesége vagy leánya . . .“

A fejkötők változatos formáját ugyanaz a lelkész leírhatlannak mondja. Hasonlók azok, — ugymond — a tornyozó fellegekhez, melyek formájokat szűntelen változtatják. Némelyek füles főkötőt viseltek, mások bársony vagy atlaszból készült kerek, elől csipkés, hátul nyakukon összeránczolt fejkötőt; ismét mások oly csipkés fejkötőt, mely taréj módjára állott fel, s mely az alján varrt szélesebb, majd keskenyebb csipkékkel és sok bokros pántlikákkal volt felbodrozva. Ezen időtájban kezdett divatba jönni a fehér fejkötő is, mely a feketét lassan ki is szorította az életből.[1]) A nagyobb városok divatjának utánzása meglehetősen megrontotta a csongrádi népviselet eredetiségét. Az ilyen elnevezések; wukli, smizli, wikler, rekli, továbbá czukkerli, czukker-pakkerei, torta, strikkelni, neczelni, stb. mutatják az idegen szokások behozatalát.

Érdekes tudni, hogy *minő házakban* laktak s minő bútorbeli berendezést használtak a csongrádi paraszt emberek a mult században. A szegényebbje földbe ásott putrikban lakott, melyek többnyire náddal és szalmával voltak fedve. A nagyobb községekben és városokban már föld felett épített, gyékénynyel és náddal fedett, egymás mellé sorba épített csinos házak voltak láthatók, melyek véggel az utcza felé, de bent az udvarban $2^1/_2$ öl szélességben egy-egy ablakkal, voltak állítva. Az ablakok

[1]) A mult század közepe táján még a menyecskék többféle fejkötőket viseltek. Az egykorú krónikás igy írja le őket: „Első és legközönségesebb az *álladzó és tetére* való. Második a *debreczeni* módon hosszú fehér fátyol gombos tűkkel. Harmadik a *kecskeméti* módon patyolat főreyaló hét gombos tűkkel. Negyedik, kinek módja vagyon benne, a fekete fátyol hosszan lebocsátva homlokelővel együtt. Ötödik ugyan ez az áll alatt lekötve s elől lebocsátva. Hatodik a *dunántúl* való (fehérmegyei) patyolat tekercs, két ágban hátul lebocsátva s két nagy szarvastűkkel a vakszemén megtűzve. A hetedik szintén *dunántúlról* Pápa vidékéről való gyolcsozás, melyet takaritinak hívnak, mert a nyakokra tekerik és aztán hosszan két felől lebocsátják. Nyolczadik a *Léva tájáról* való mód; füleit bekötvén gyolcsával és hátul a nyakszirten általkötvén a sarkáig lebocsátva. Kilenczedik a nemes asszonyoké egy főkötőben, mely néha gerezdes, néha csak síma vagy töltött prémes főkötő. Tizedik a parasztoké, kik egy keszkenővel fejöket beborítván és álluk alatt megkötvén — jártak a templomba. Ez öltözetben való külömbségnek az volt az oka, hogy a lakosok az országnak külömb-külömbféle részeiről származtanak ide, és kiki az ő hazájabeli szokást tartja az öltözetben. U. o. 123. l.

szélessége és hosszusága két-két arasznyi, — kinyitni egyiket sem lehetett, hanem volt rajtok úgynevezett „ablakfia," melyet fel lehetett tolni, ha szellőztetni akartak. Az ajtók többnyire öt láb magasak, úgy hogy csak lehajolva lehetett bemenni a 8—9 lábnyi magasságú s három öl hosszú szobába. A kémények fából és nádból valók voltak, sárral betapasztva. Udvaraikat deszkával vagy vályogfallal kerítették be, s nem a legszebb látvány volt, hogy óljaikat s istállóikat az utczára háttal építették, honnét mindenféle piszkot az utczára hánytak ki.

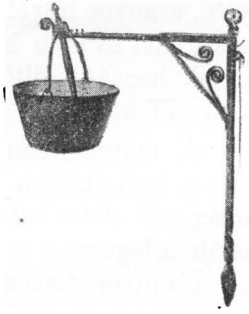
Némi haladás volt tapasztalható e téren 1810 óta, a mikor több német kőmíves telepedett le a vármegye területén. Már ezek az istállókat és ólat az udvarba kezdték szorítani és a lakóházak homlokát az utczára építették, kinyitható rendes ablakokkal és legalább is egy öl magas ajtókkal. A szobák alá pinczét, a konyha fölé téglakémények jöttek divatba. A jó izlés terjedését mutatja az, hogy utcza felé kerteket, és rostélyos kerítéseket kezdtek a jobb módúak létesíteni.

A belső *berendezés* összhangban állott a ház külsejével. A putrikban és kisebb sötét házacskákban egy-két ágy, egy láda, egy asztal és lócza képezte az összes bútorzatot; mig a jobb módúaknál már székek, még pedig csodálatos virágokkal befestett karosszékek is előfordultak, készítés éve és a tulajdonos neve voltak rendesen felírva, ilyen módon: „Balog János uramé 1773-ik esztendőben." Volt ezenkivül részint a falra akasztva, részint a falba bevágva egy-egy kis „théka", melyben rendesen palaczkjaikat, poharaikat, könyveiket és egyéb apróságaikat tartották. Nem hiányzott a gyűrűs zsidótól vett kis tükör sem, mely a gerenda alatt a falon függött; ez alatt felakasztva az olló és a csőröge metsző, a kefe és a kalendárium. A módosabb gazdáknál festett padok, a falakon fogasok, ezeken régi tálak, tányérok és kancsók voltak láthatók, — melyek azonban már e század elején kimentek a divatból. Az ágyak oly magasak voltak, hogy székről kellett felmenni reájok. Alattok tartották a csizmát, papucsot, sőt a kotlókat is, melyek csak akkor bocsáttattak ki, mikor a csirkék kiállották a külső légváltozást. A boglyakemenczék, e mellett a széles padka és a kuczkó csak olyan volt, mint a mostani.

Rendesen minden házban volt két szoba: kisebb és nagyobb. Ez utóbbiban lakott az egész család a cselédekkel együtt, egy koszton; a kisebbik volt a vendégszoba, melyet nem laktak, nem fűtöttek, csakis akkor, ha előkelő vendég jött, kit meg

akartak tisztelni. A ház végiben volt a kamra; ebben tartották a kenyeret, lisztet, búzát, bort, káposztát, sajtot, szóval az élelmi szereket. A padláson volt a szalonna és a füstölt hús, és oly termények, melyek több helyet igényeltek.

A csongrádi nép szerette a jó búzakenyeret, mely *legfőbb eledelét* képezte; de ha ünnepek következtek, akkor a jó gazdaszszony gondoskodott egy kis kalácsról, turós- és béles-lepényről. A cselédek kedvelt eledele volt a tarhonya, a kása és szalonna. Néha levest is főztek, főzelékkel és füstölt hússal. A töltött káposzta és a kolbász már akkor is kedvelt étele volt a magyarnak; de a baromfi-húst sem vetette meg, akár főzve, akár sütve, akár rántva tették elébe. Egy azonkori Csongrád vármegyei író így írja le ételeiket és azoknak tálalási módját: „a csirkét zöld borsóval, kalerábival, tejfeles, paprikás lével, egressel rántva, vagy sütve; a tyúkot laskával; a ludat kásával; a pujkát, kappant sülve; a bárányt püszkével, tárkonyval, — sülve salátával; az ürü- vagy juhhúst bográcsban főve vagy sülve; a marhahúst gulyásosan, vagy főve, sóska-, cseresznye-, meggy- vagy alma-mártással; télen pedig tormával. A sertés-húst sülve, főve, eczettel, babbal, káposztával, tésztával szokták készíteni. Rendszerint egy étellel is megelégedtek; két-három ételes lakoma már lakodalom-számba ment. Italuk a Kurcza vize és a kútvíz, melyet a szolgáló leányok fekete korsókban hordtak haza. Bort, sört és pálinkát csak akkor ittak, ha társaságban lehetett mulatniok. Részeg embert leginkább őszszel a lakodalmi és disznótori időszakban lehetett látni; máskülönben a nép egészben véve józan életű volt.

Bogrács.

Az emberi élet legkiválóbb családi eseményeit, a *keresztelést*, a *lakodalmat* és a *temetést*, rendesen nagy lakomával kötötték össze, úgy hogy nem egyszer botrányos jelenetek is előfordultak.

Legtöbb adatunk maradt fenn a lakodalmi szertartásokról. A házasságkötés előkészítői a mult században is a vén asszonyok voltak, akik mint a vőlegény követei, valóságos diplomatiai ügyességet fejtettek ki a háztűznézés körüli teendőikben. Azok puhatolták ki, hogy a házasulandó legényt a kinézett leány szülei elfogadják-e vagy nem. Ha igen, akkor a legény egy kulacs bort vevén magához, azzal beállított a leányos házba,

hol az asztal mellett poharazva elbeszélgettek. Ez volt az ismerkedés. Csak ha egymásnak viszonyait feltárva egymást megbecsülték, akkor következett a forma szerinti megkérés — és jegyajándék. A kézfogásra egy közös vacsora szolgált alkalmul, ahol a két házasulandó fél a saját rokonaiból néhány tagot magával hozván, asztal felett kezet fog, a magok násznagya által megkérdeztetnek: vajjon más embertársaikat nem biztatták-e, házassági jelt és kezet nem adtak-e? Végre, hogy egymást szeretik-e?

A kapott kedvező válaszok után előhozták a menyasszony jegyajándékát, mely rendesen egy pár keszkenőből és fehér lobogós ujjú ingből állott, — azután a vőlegény ajándékát, aranycsipkés angol posztó vagy kamuka előkötőt, vagy csak egy rását selyem csipkével, piros karmasin színű, hegyes orrú, magas sarkú csizmát, fehér, piros vagy zöld színű övet, csillagos nyelű, aranyos hüvelybe tett kést, fehér fátyolt, vagy fejkötőt is ezüst tűket és több hasonló csecsebecsét. Azonkívül a szülők is kaptak hozzájuk illő ajándékot, melyet a vőfély szokott hazavinni és felmutatni.

A templomban való kihirdetés után, a vőfély vasárnap délután hivta meg a lakodalmi vendégeket szerdára; de a mulatság már előtte való este kezdődik, amikor a násznagy kiválasztja a legények és leányok közül azokat, akik a rend érdekében bizonyos tisztségeket fognak betölteni. Ezeket elnevezi kapitányoknak, hadnagyoknak, strázsamestereknek stb. és kiosztja szerepeiket; a leányokat azzal bízza meg, hogy férjhez menő barátnéjokat vigasztalják és vele háljanak. Ezeket aztán „leányhálók"-nak nevezték.

Szerdán reggel az összesereglett násznép mindkét háztól külön indulva ment a templomba, esküvő után pedig mindnyájan együtt a leányos házhoz muzsikaszó mellett tánczolva vonultak, hogy estére a menyasszonyt a vőlegény házához kisérjék.

A kölcsönös üdvözlések sok — néha vastag — tréfára is adtak alkalmat. A vőlegényt este nem ültették az asztalhoz menyasszonya mellé, hanem tőle távol hol itt, hol ott kapott valamit enni. Este pedig megtették azt a tréfát, hogy nem eresztették a menyasszony hálószobájába, a ki mellett a „leányháló"

és nyoszolyó leányok feküdtek.[1]) Csak másnap, mikor már főkötőt tettek a fejére, adták a vőlegény kezére, és pedig először is — táncra. Az ezzel megkezdett mulatság — tehetősebb gazdáknál — napokig is eltartott.

Egészen másféle mulatsága és élete volt a nemes embernek. Ez vagy mint tisztviselő hatalmaskodott a védtelen nép felett, vagy mint független úr, élte világát nemesi kuriájában. Életmódja egészben véve abból állott, hogy jobbágyai által míveltette a földjét, beszedte a jövedelmet; neveltette a gyermekeit valamely nagyobb városban; — olykor megjelent a vármegye gyűlésein, és — ha kiküldte a főispán vagy a vármegye — felrándult Pozsonyba az országgyűlésre, hogy a közügyek intézésének gyakorlatából ki ne menjen. A politikai és a közgazdasági kérdések nem igen érdekelték; a szellemi élet terén leginkább az egyházi viták, a protestánsok és katholikusok közötti harczok vonzották addig, míg a türelmi parancs a viták hevét le nem lohasztotta. Könyvet nem igen olvasott; üres idejét inkább víg társaságban, kártya, koczka s bor mellett, gyakran török sípot és hegedűszót hallgatva, töltötte. Legfőbb örömét azonban a vadászatban, agarai és kopói között találta.

Öltözete a rókaprémes kurta mente és nyusztos süveg és dolmány époly magyaros volt, mint beszédje, melyben a németet csúfolni szerette.

A nemes asszonyok rövid derekú hosszú szoknyákat és felül mentéket viseltek, melyek a fejkötőikkel együtt nagyon ki voltak téve az idegen divat befolyásának.

Mikor a főurak és asszonyok elfrancziásodtak és részben elnémetesedtek; mikor még az irodalmi emberek is latin versformákat használtak: Csongrád vármegye még ekkor is megőrizte magyarságát és megbecsülte nemzeti nyelvét. Dévai Andrásnak az a panasza, hogy „jövevény idegen nyelven kapdosnak, és hogy a magyar szót szégyellik és utálják beszélni," a Csongrád vármegyei nemesekre nem vonatkozott.

---

[1]) Ez a szokás a mult század közepe táján kezdett a divatból kimenni; a szemérem hagyatta el a lakosokkal, „mert — úgymond az akkori lelkész Gaál István — a mi időnkben is megtörtént, hogy a vőlegény a kamarát, melyben a menyasszony a nyoszolyó lányokkal feküdt, megkerülvén, az ajtót sarkaiból kivetette, a nyoszolyó leányokat kihányta és az ajtót magára zárva, hites feleségéhez feküdt. De hogy honnan és kitől vette eredetét e szokás, megmondani nem tudják, vagy szégyenlik . . . . Ez aligha rácz maradvány nem . . . " Szentesi ref. Eccl. tört. 121. l.

Talán azért, mert itt a katholikus és protestáns lelkészek, a tanítók és világi tisztviselők a néptől nyerték az ihletet és lelkesedést a magyar nyelv ápolása iránt. E tekintetben a vármegye ellen sem lehetett panasz, mert valóban alig volt az országban oly nemzeti és közművelődési mozgalom, melyet Csongrád vármegye ne támogatott volna.

Úri és papi viselet.

A nemzeti katonai akadémiára gyűjtést rendezett, mely több száz frtot eredményezett.

„Ezen bölcs intézetnek — írja a vármegye jegyzője 1809-ben — a haza javára és dicsőségére való befolyása oly szembetünő, és ennél fogva annak előmozdítása minden hazafinak szivére

kötve lévén, szolgabiró urak a vármegyében lévő földes uradalmakat, nemeseket és tehetősebb magánszemélyeket megkeresni, felserkenteni fogják, hogy ezen nemzeti hadi akadémiának felállítását részükről és teendő ajánlásokkal elősegélleni igyekezzenek . . .“

Hasonló áldozatkészséget tanusított a vármegye a váczi siketnéma-intézet, a nemzeti muzeum, a nemzeti szinház és a magyar tud. társaság megalapításánál. Úgy tekintette ezeket, mint a nemzeti erősödésnek védvárait a Bécsben fejlődő kényuralmi rendszer ellenében. Csongrád, Csanád és Békés vármegyék közös erővel váltottak egy páholyt a pesti szinházban, 25 darab aranyat küldvén fel e czélra, — de azért 1796-ban mégis szétoszlott a magyar szintársulat.[1]) Újra kellett életre hozni — és adakozni.

Vályi András egyetemi tanárnak „Magyaroszág leírása“ czímü munkáját is pártolta s a Csongrád vármegyére vonatkozó adatokat készségesen megküldötte a tudós szerzőnek. Gr. Széchenyi Ferencznek az ország részére ajándékozott könyvtáráért köszönetet mond és a muzeumra 4956 frtot gyűjt. Szabolcs vármegyének a magyar nyelv érdekében tett átiratát lelkesen felkarolja, hogy „Mivel minden idők története s a nemzetek közös példája kétségtelenné teszi, hogy — a mint a nemzeti párt állapota virágzó, vagy elhanyagolt, úgy a nemzeti viselet is változatlanul marad vagy idegenszerűvé változik és az ország méltóságának megőrzése végett vagy kisebbítésére, sőt magának a népnek jellemére nagy befolyással van, a vármegye üdvösnek tartja, hogy midőn a jövő országgyűlésen a nemzeti nyelv a a kivánt állapotba való visszahelyezéséről lesz szó, egyuttal a

[1]) Pest vármegye felhívására Csongrád vármegye ekképen válaszolt: „Kedvesen vettük Tisztelt Uraságtoknak f. é. Kiss Asszony hava 26-dik napjáról költ betses Levelét, mely által minket megkeresni kivántak, hogy a legközelebb tartandó közönséges Ország Gyűlésén, mi is a magyar Játékszini Társaságnak engesztelt szívünkre vévén, annak örökössé létét foganatossan eszközölnénk.

Nagyra magasztaljuk Tisztelt Uraságtoknak fel ébredő hazafiui buzgóságokat, és gondos figyelmetességeket, mert mi is ezen nemzetünket diszesítő, és nyelvünket elől mozdító tárgy eránt szinte olly vélekedéssel voltunk, és azon is leszünk, hogy a közelebb tartandó Ország Gyülésén hathatós közben vetésünk által állandó lábra fel segéltessék.

Azonban, a midőn Tisztelt Uraságtoknak a költsönös barátságos egyesülést fen tartani kivánó szíves egyetértéseket s emlékezéseket vészont szivességgel köszönnénk, tapasztalt barátságos jó indulatyokba szokott tisztelettel maradunk. Költ Karátsony Hó 9-ik napján 1801.“

Karok és Rendek arról is tanácskozzanak, hogy a lakosoknál már nagyon elhatalmasodott idegen viselet használatának megakadályozásáról is tanácskozzanak. Azért, midőn Csongrád vármegye Szabolcs vármegye átiratát pártolja, viszont fölkéri Szabolcs vármegyét, hogy gondoskodását a nemzeti viselet megőrzésére is terjeszsze ki."

Az általános műveltség tényezőit, a tudományt, irodalmat és művészetet csak néhány hazafinak kiváló buzgalma ápolta; hatásuk még nem terjedett ki a nemzet nagy tömegére, mely legfeljebb a kalendáriumot és a históriás könyveket ismerte. Kiss Bálint méltán panaszkodik, hogy Csongrád vármegyében ezen korban az emberek a könyveknek megszerzését és olvasását elhagyható haszontalan dolognak tartják. Sok házaknál — úgymond — egyéb könyvet nem lehet találni, mint zsoltárt, kalendáriumot és valami olcsó imádságos könyvet, a minémű az úgynevezett *Illatozó Oltár* . . . A hol pedig nőtelen ifjak és hajadon leányok vannak, azok vesznek: Kádár Históriáját, Argirus historiáját, Hét szép világi énekeket, Csíziót, Álmos könyvet, Szerencsekereket, Ludas Matyit, A szép juhásznét és más efféléket, melyekkel téli estéken mulatják magokat. Sok házaknál találtatnak bibliák és más kegyes könyvek; de találkoznak olyanok is, a kiknél a tudományokra tartozó számos könyvek vannak.[1])

A nép tömege tudatlan s babonás volt; hitt boszorkányokban, beszélt garabonczás diákokról, lidérczekről, hazajáró lelkekről s tátosokról. De a nemes ember sem sokkal magasabban állott, — sem a könyvnek, sem az ujságolvasásnak szükségét nem érezte. Nagy ritkaság, és csak néhány tudományszerető lelkésznél lehetett egy-egy könyvet vagy folyóiratot látni.

Az „Ungarische Staats- und gelehrte Nachrichten" kiadóhivatala 1796-ban hiába kért támogatást a vármegye részéről, és hiába hirdette, hogy az „Ofner Zeitung" ujból fog megjelenni.

A jelen század elején a Hadi és hazai tudósítások, Magyar kurir és a Tudományos Gyűjtemény füzeteit olvasták leginkább. A külföldről való elzárás s a czenzura szigora lehetetlenné tette a szellemi szabad közlekedést. A vármegyéhez gyakran jöttek rendeletek, melyek a veszedelmes lapok vagy könyvek olvasását tilalmazták.

Még József korában szabad volt a hazai és külföldi könyvekkel való kereskedés, II. Lipót sem volt nagyon érzé-

[1]) A ref. Eccl. 594 l.

keny ilyen dolgokban. De már Ferencz király minden oly könyvet kitiltott, mely a franczia forradalom elveit csak említeni is merte.

Igy például 1793-ban Csongrád vármegye rendeit arról értesíti, hogy a Millott apát által franczia nyelven irott és Verseghi magyar fordításában megjelent „A világnak közönséges története“ czímű könyvet az országból kitiltotta, és ennél fogva bárhol találtató példányait foglalják le. Hasonló sors érte az „Oratio ad Proceres et Nobiles regni Hungariae“ czímű röpiratot. Keresni kezdték a Lipót alatt megjelent veszélyesnek hitt más röpiratokat is, minő volt például „Dissertatio publico-politica de regiae Potestatis in Hungariae limitibus“ s a „Dissertatio statistica de Industria Nationale Hungarorum.“ Ez utóbbinak szerzőjét is erősen kutatták. A magyar nyelven megjelentek között veszélyesnek tartották a „Magyar országgyűlés satyrico-critice való leirását.“

Ebből is látszik, minő szellem vezérelte azokat, akiknek a magyar nemzet közművelődését országos erővel támogatniok kellett volna.

Ily körülmények között nagyon nehéz volt a haladás. De annál nagyobb érdeme volt azoknak, akik ily súlyos körülmények daczára, önerejökre támaszkodva küzdöttek meg az eléjök vetett számtalan akadályokkal.

A nemzet jobbjai, különösen az irodalom és tudomány férfiai azon meggyőződésre jövének, hogy a nép zöme, sőt maga a politikai jogokat élvező nemesség is, a szomszéd népek mellett nagyon hátramaradott, élesztgetni kezdték a közszellemet. Érezték, hogy a magyar nép testi és szellemi képességei le vannak nyügözve, hogy a rendiség legalább is annyit árt, mint az idegen kormány; hogy magával hozza az erők elpazarlását, az általános pangást és dermedtséget, mely ha továbbra fenmarad, a nemzet halálát fogja előidézni.

És ez a tudat lett Magyarország megmentőjévé; egy új és szebb korszak előidézőjévé.

A felébredt nemzet lassanként önerejére kezdett támaszkodni; a közélet minden mezején jótékony mozgás volt tapasztalható, s a megujulás ezen áldásos munkájában tevékeny részt vettek a vármegyék is. Ezeknek segítségével jött létre — mint láttuk — a nemzeti katonai akadémia, a nemzeti múzeum, a nemzeti szinház, a tud. akadémia, és több oly intézet, mely a jövő fejlődésnek alapját képezte.

A felvilágosodás napja, mely a láthatáron derengett, már hirdeté a Széchenyiek uj korszakát, mely előidézte a czivilizáczió utjára lépett uj Magyarországot. Ez az új korszak Csongrád vármegye közszellemét is *egészen* átalakította. Rátért a korszerű reformok utjára, melyen értelmi és anyagi erejének kifejtésével egészen biztosan haladhatott előre.

TARTALOM.

HARMADIK IDŐSZAK.

Károly és Mária Terézia kora. (1712—1780.)

Lap

I. Csongrád önálló vármegyévé lesz. — A rácz katonai határőrvidék megszünik. — A vármegye ujra szervezkedik. — Csekély határát Békés, Heves, Külső-Szolnok, Bács, Pest-Pilis-Solt vármegyék felé nagyobbítani igyekszik 1

II. A vármegyének nincs központja, — főispáni interregnum. — B. Szentiványi delegált főispán — tisztujitás. — B. Révay Mihály 1730-ban kineveztetik, — ünnepélyes beiktatás. — A vármegye czimert kap. — Valódi és kétes nemesek. — Első szabályrendelet ... 11

III. Politikai viszonyok, országgyűlések és közteher. — A Rákóczy név felhasználása. — Pero-féle lázadás. — Rendelet Rákóczy József ellen. — Pethő-Törő-féle lázadás. — Az insurrectió, Haller-féle katonák bünténye. — Vásárhely a kaszárnya ellen folyamodik 24

IV. Küzdelem a hatósági jogért: Pest-Pilis-Solt, Heves és Külső-Szolnok Békés, Bácsbodrog vármegyék és Szeged városa ellen 37

V. A székhely kérdése. — Gr. Forgách János főispán és gr. Erdődy György ellenkező nézetei. — A helytartótanács nézete, — Mária Terézia királyné döntése 1761-ben. — Uj viták, végre Csongrád és Szeged mellőzésével Szegvár lesz a győztes 1776-ban. 49

VI. Vármegyei élet. — Főispánok, tisztviselők, restauratiók, orsz. követek. — Közigazgatási teendők, adó kivetése, behajtása, katonaszállásolás, fuvarozás, ajándékok. — Csapások, árviz, szárazság, tűzvész, pestis. — Egészségügyi intézkedések 66

VII. Törvénykezés, igazságszolgáltatás. — Földesuri szék és vármegyei törvényszék a parasztság felett önkényesen itél. — Tolvajok büntetése, — kínvallatások, — ezek eltörlése. — Házasságtörés, istenkáromlás és boszorkányság büntetése. — Pénzbirság, — törvényszéki költségek, — ügyvédek. — Urbéri pör 87

VIII. Egyházi állapotok. — A r. kath. egyház uralma, rendeletek sokasága a protestansok ellen. — Althán váczi püspök a Károlyi-féle rendelet ellen. — A helyt. tanács nincs megelégedve a vármegye lanyhaságával. — A földesurak vallási buzgalma; kath. egyházak 1754-ben. — A szentesi ref. templom elvétele, uj épitése — elégése 1760-ban. — Uj templom és toronyépitési gondnok. — Belső egyházi viszonyok 95

IX. Iskolai állapotok, — felekezetiség. — A nép elvadulása, — jó tankönyvek hiánya. — A vármegye jelentése a nemkatholikus népiskolákról; — felsőbb iskolák. — Közművelődési állapotok; — könyvek elkobzása. — A külföldi egyetemeken volt ifjak hatósági felügyelet alatt 117

X. Birtokviszonyok; leghatalmasabb földesurak: gr. Károlyi Sándor, — B. Harruckern György, — gr. Erdődy György, és utódaik. — Szeged város, mint nagybirtokos; — harcza a kún pusztákért, — községek benépesítése. — Urbéri viszonyok rendezése 130

Lap
XI. Gazdasági állapotok. — A kormány intézkedései a fűzfák és más hasznos fák ültetése-, a selyembogár és házi állatok tenyésztése ügyében. — Szántás-vetés: termények; munkás viszonyok. — Ipar és a czéhek; visszaélések és az 1761-ki rendelet. — Kereskedelem a görögök és zsidók kezében. Élelmi czikkek árai. — Pénzértékek és mértékek. — Közlekedési utak; posta és delizsáncz 152

NEGYEDIK IDŐSZAK.

II. József és a franczia háborúk kora. (1780—1825.)

I. II. József intézkedései ellen Csongrád erélyesen küzd. Feliratai a korona elvitele és a német nyelv behozatala ellen. — Csongrád egyesítése Békéssel és Csanáddal. — Pálffy főispán elbocsáttatik. Gr. Teleki Sámuel és gr. Haller József administrátorok. A vármegye felir, kéri az alkotmány viszaállítását, — mely be is következett ... 174
II. Az alkotmány visszaállítása az első megyei közgyülésen Szegeden 1790. április 20-án. — A főispán beszéde, — tisztujitás, országgyülési követek és az azoknak adott utasítás... 191
III. Csongrád politikai ébredése. — A franczia háboru kitörése. — Pálffy főispán törekvései, — a vármegye készségét a király elismeri. — A franczia forradalom hatása, — nemesi általános felkelés, ujonczozás. Kerületi parancsnokok, tisztek. Országgyülés, uj felkelések. Csongrád áldozatkészsége, pénz-zavarok 214
IV. Vármegyei élet, — határkérdések, összeirások, czigányok rendszabályozása. — Főispán nevezi ki a tisztviselőket. Páffy főispán erélyessége, — a vármegyei tisztviselőkkel való meghasonlása. — Bellosics jegyző szerepe. — A viszály megvizsgálására kir. biztos jelenik meg. — Pálffy lemond a főispánságról 1795. Utódai gr. Brunswick 1808-ig és herczeg Grassalkovics Antal 1825-ig 238
V. Adózási viszonyok; a nép nyomora. — Közbiztonsági szomoru állapotok — hatósági intézkedések. — A vármegye küzd a kormány humanus rendeletei ellen. — A nép romlottsága és az ellene való védekezés. — A kormány kénytelen a halálbüntetést — sőt a statáriumot is elrendelni. — Egészségügy; — orvosok — gyógyszertárak 256
VI. Egyházi viszonyok; — a türelmi parancs hatása; intézkedések a kath. ünnepeken való harangozás, a stóla és az áttérések ügyében. — A gör. nemegyesültek Szentesen és Vásárhelyen. — Az 1790/1-ki vallásügyi törvény hatása. — A r. kath. lelkészek bajai. — A közoktatás és nevelés ügye; — a szegedi, vásárhelyi és szentesi középiskolák; a ref. lelkészek irodalmi működése. — Dugonics András hatása 267
VII. Közgazdaság, — a vármegye statisztikája, Nagy uradalmak; a földmívelés, rosz termések, inség. — Ipar és kereskedelem; élelmi szerek. — Közlekedés, posta. — Pénzügyi bajok; gyakori pénzváltoztatás, és — az 1811-iki devalvátió hatása. A vármegye felirata, — megdorgáltatása. A nemesség indolentiája 295
VIII. Csongrádvármegye rendeinek gondolkodásmódja. — Nem volt vezéreszméjök, — csak II. József és II. Lipót korában kezdenek ébredezni. — A nép helyzete, viselete, életmódja és szokásai. A nemesség életmódja, magyarsága. — A vármegye kezd érdeklődni a hazai kulturális haladás iránt, — melyet a kormány akadályozott. — Tilalmazott könyvek; uj korszak hajnala... 319